

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

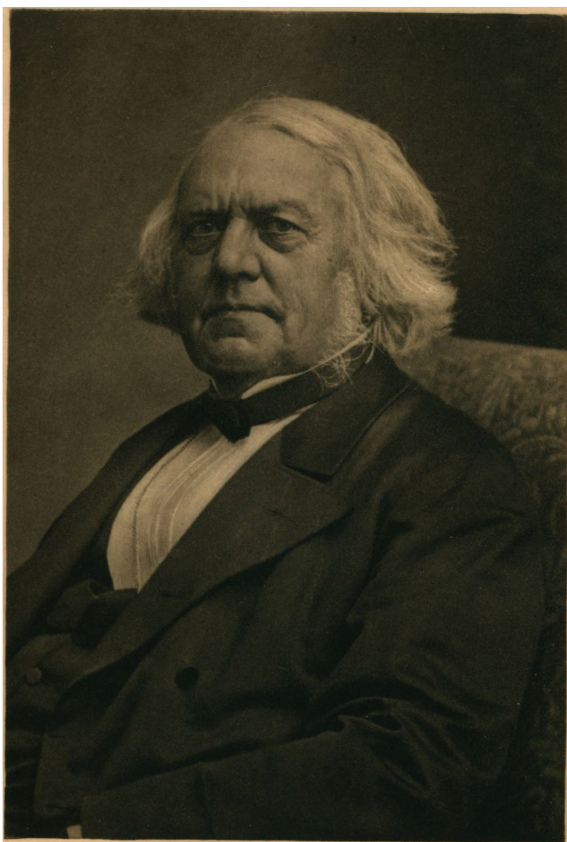
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

D. G. MONRAD 1864

H. G. Mourad

MAX KLEINSORG HEL. & IMPR.

D. G. MONRADS

DELTAGELSE

I

BEGIVENHEDERNE

1864

EN EFTERLADT
REDEGØRELSE

UDGIVET VED

AAGE FRIIS

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

1914

INDLEDNING.

HALVHUNDREDE Aar efter Krigen 1864 forelægges her for Offentligheden et efterladt Skrift af D. G. Monrad, der indeholder »en Udsigt over hans Deltagelse i Begivenhederne 1864,« nedskrevet af ham selv i 1880—81, faa Aar før hans Død, i den Tanke, at det skulde være hans politiske Farvel til det danske Folk.

Efter at Ministeriet Monrad, der fra 31. December 1863 havde ledet Danmarks Politik, den 11. Juli 1864 var blevet afløst af Ministeriet Bluhme, indtog D. G. Monrad sit Sæde i Rigsraadets Folketing, og han fik i de følgende Maaneder oftere Lejlighed til at udtale sig om de forudgaaede Begivenheder og om de Regeringsbeslutninger, for hvilke han personlig bar den væsentligste Del af Ansvar. Særlig skete dette under den almindelige Drøftelse af Statens Stilling ved Behandlingen af en Adresse til Kongen midt i Juli, samt under Debatten om en Forespørgsel til Krigsministeren i August Maaned, og endelig den 9. November, da Wienerfreden var til Forhandling i Rigsraadet.¹⁾ Her fremsatte Monrad en Række Uda-

VIII

læser om sin personlige Stilling; i mange Henseender var de uforbeholdne og oplysende, men paa den anden Side var han stærkt bundet af Hensyn saavel til Landets kritiske Forhold som til den ny tiltraadte Regering. Gennemlæser man nu bagefter disse Udtalelser, vil man finde, at mærkelig meget allerede den Gang blev sagt om Tingenes dybere Sammenhæng, men selvfølgelig formaaede Monrad alligevel ikke fuldt ud at gøre Rede for sin Stilling til de Begivenheder, der laa saa tæt bag ham. Til de øjeblikkelige Hensyn, han havde at tage, kom den overvældende Indflydelse, den store Krise naturlig øvede paa hans Sind.

Under Rigsraadsforhandlingerne i Aaret 1865 blev der ikke for Monrad megen Anledning til at berøre Krigen; de Angreb, der i denne Tid fremkom paa ham i Blade eller paa Møder, lod han ubesvarede, selv hvor de var baaret af den personlige Forbitrelse, der herskede i mange Kredse, og som ogsaa havde givet sig Udtryk under Rigsraadsforhandlingerne 1864. Snart efter opgav han sin Deltagelse i det offentlige Liv. »Jeg kan kun skade ved at blive, thi jeg mangler Troen paa Danmarks Frelse og hvad der ikke er af Tro er af Synd«, skrev han i et Brev under Indtrykket af Landets Ulykke og sin Politiks Skibbrud.¹⁾ Den 30. November 1865 forlod han Danmark for paa Ny-Zeeland aandelig som legemlig at vinde ny Kræfter og generhværve Klarhed og Ro efter alt, hvad han havde gennemlevet. I April 1869 vendte han tilbage, styrket og fuldt ud arbejdskraftig. Medens han fra nu af

IX

til sin Død, 28. Marts 1887, røgtede sin Embedsgærning: fra Juli 1869 som Sognepræst i Brøndbyerne ved København, fra Februar 1871 som Biskop over Lolland-Falsters Stift, udfoldede han paa religiøst som paa politisk Omraade en Skribentvirksomhed, der røbede den samme lidenskabelige Fordybelse i alle de Spørgsmaal, der beskæftigede ham, som tidligere havde præget al hans Færd.

Monrads første Fremtræden for Offentligheden efter hans Hjemkomst viste, hvor stærkt hans Sind endnu var bundet til Krisen 1864, og i hvilken Grad hans Tanker om det danske Folks Fremtid og Danmarks offentlige Liv var bestemt af Krigens Udfald og af de Erfaringer, han den Gang havde høstet. De to gribende Forelæsninger »Om politiske Drømmerier«, som han holdt i Universitetets Festsal 8. og 15. December 1869, vidnede, skønt de kun i ringe Grad kom ind paa 1864, om, hvilken Magt Begivenhederne den Gang endnu havde over ham.

Men fra nu af til sin Død gav Monrad kun Offentligheden meget faa og lidet betydende Bidrag til 1864's Historie eller til Belysning af sin personlige Deltagelse i de skæbnesvangre Begivenheder. Vilde man bygge sin Dom herpaa, da kunde man faa den Opfattelse, at den stærke Betagelse fra de første Aar hurtig var svundet bort, og at det var lykkedes ham at skyde de tunge Minder helt til Side for den ivrige Deltagelse i Døgnets politiske Gærning og for de religiøse og theologiske Studier, som udfyldte den Tid, der levedes ham fra hans Embedsgærning. Dette

Indtryk vilde imidlertid være ganske urigtigt. Mindet om 1864 kom aldrig ud af Monrads Sind. Spørgsmaalet om hine Begivenheders Sammenhæng, om de afgørende Beslutningers Aarsager og Rækkevidde, om det personlige Ansvars Fordeling og om den Dom, Historien en Gang vilde fælde over den store Krises Mænd, ophørte aldrig at beskæftige ham; vaagen og i Drømme tumlede hans klare Aand og hans lidenskabelige Fantasi stedse dermed. Direktøren i Udenrigsministeriet, P. Vedel; en af de meget faa, overfor hvem Monrad fortrolig udtalte sig om 1864, kunde herom skrive:¹⁾ »Monrad drejede og vendte i sin Tanke alle de enkelte Begivenheder, drøftede de forskjellige Synspunkter og Omstændigheder pro et contra — med det meget morsomme Resultat, at han vidste at fremstille sine Modstanderes Mening meget mere tiltalende end nogen af dem selv nogensinde havde forstaaet, — gienngik i sin Erindring de forskjellige Personligheders Opførsel, dømte og fordømte dem, og det sidste da med den Lidenskab, som skjulte sig under hans tilsyneladende Ro, men gik især i Rette med sig selv, om, hvorvidt han havde valgt det Rette og ladet sig lede af de rette Motiver. Alt dette udgjorde et Aandsarbejde, som neppe nogen Anden kan opvise Magen til og som adskiller Monrad saa bestemt fra vore andre Politikere, der ikke tog Fortiden saa tragisk«.

Ydre Foranledninger maatte idelig drage 1864 frem for hans Tanker. Begivenhederne var endnu i frisk Minde, Krigens ulykkelige Udfald havde

XI

sat Spor i Landets aandelige og materielle Udvikling, og ikke mindst i det politiske Liv. Fra yderst forskellige Synspunkter rettedes der Kritik mod den Udenrigspolitik, der var blevet ført før og under Krigen; de Angreb paa Ministeriet Monrads Ledelse, som straks havde lydt i Rigsraadets Møder 1864, blev gentaget og forstærket; de vigtigste Spørgsmaal omtvistedes: Forholdet mellem Kongen og Ministeriet, mellem Krigsministerium og Overkommando, mellem Udenrigsstyrelse og Hærledelse; ethvert af Krigen Hovedpunkter drøftedes bittert og bedømtes uden Skaansel: Valget af Dannevirkestillingen og dens Opgivelse, Kampene ved Dybbøl, Fredericias Rømning, Londonerkonferencens Sprængning, Als' Tab. Ofte havde Angrebene en skarp Brod mod Monrad personlig. Der udkom det ene Skrift efter det andet om Krigen 1864 som Bidrag til Krigen Historie eller som Indlæg i den politiske Kamp, hvori Forsvarsvæsenets Ordning og Betydning for Landets Fremtid var et Hovedpunkt. Mange af disse Skrifter bragte voldsomme Angreb paa det Parti og paa de Mænd, der havde haft Magten i 1864 og i Aarene forud. Først i Monrads sidste Aar kom der ved Kaptajn C. Th. Sørensens Skrift »Den anden slesvigske Krig« en historisk Fremstilling af Krigsbegivenhederne, der i nogen Maade kunde tjene som Grundlag for en objektiv og rolig Vurdering af det skete.

Det kunde ikke være anderledes, end at Monrad, naar han atter vilde deltage i sit Lands offentlige Liv, maatte udtale sig om Spørgsmaal vedrørende Krigen i 1864. Men det skete dog kun sjældent,

XII

spredt og lidet indgaaende. Da han kom hjem fra Ny-Zeeland, ventede de, der kendte ham, at han hurtig vilde komme til paa ny at indtage en fremskudt Plads i det offentlige Liv; en Mand, der i 1864 havde set Monrad paa nærmeste Hold, udtalte saaledes, at Monrad sikkert meget snart atter vilde staa som Konseilspræsident. Saaledes gik det jo ikke, men Monrads politiske Interesse gav sig hurtig Udtryk. Straks efter sin Hjemkomst begyndte han at skrive i »Berlingske Tidende«, og allerede i August 1869 kom han dør i fire Artikler, foranlediget ved Udtalelser af Dyr læge Hans Jensen i Stubbekøbing paa et Folkemøde i Nykøbing paa Falster, ind paa Spørgsmaalet om Londonerkonferencen; han anerkendte her aabent, at det var en Fejl, at man i 1864 havde ladet Konferencen skilles uden et fredeligt Resultat, og samtidig belyste han Aarsagen til, at dette var sket.¹⁾ Da han i December 1869 havde holdt de stærkt æggende Forelæsninger »Om politiske Drømmerier«, der fremkaldte mange skarpe Angreb, skrev han i »Berlingske Tidende« i Januar og Februar 1870 i Form af en Selvanmeldelse fire Artikler, der kun i ringe Grad berørte Krigen, men mere gik ind paa det Spørgsmaal om Danmarks Fremtid: Kamp til det yderste eller Afvæbning, som han havde formuleret i sine Foredrag, og som vedblev at beskæftige ham saa længe han levede.

Første Gang han derefter droges ind paa offentlig Drøftelse af Krigsbegivenhederne, var i 1874, da Generalløjtnant Cai Hegermann-Lindencrone som Indlæg i Debatten om en ny Militærordning

XIII

havde udgivet et Skrift »Om Krigsaaret 1864 og dets Indflydelse paa vort Hærvæsen«, der skarpt kritiserede den Monradske Regering. Monrad svarede med at gaa ind paa enkelte Hovedpunkter i Nr. 4 af de »Politiske Breve«, og udtalte sig kort om Dannevirke, Dybbøl og Fredericia; hans Formaal var øjensynlig mere at polemisere mod Modstanderen end at gøre udførlig Rede for sine egne Motiver. Da General Hegermann-Lindencrone næste Aar udgav et nyt Skrift, særlig rettet mod Monrad: »Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads politiske Breve«, svarede Monrad slet ikke, hvorimod han 3. Oktober 1874 i »Dagbladet« Nr. 233 havde afgivet en kort og kategorisk Erklæring om, at han aldrig nogensinde overfor Kong Christian IX eller overfor nogensomhelst anden havde fremført Raad om, at Danmark burde indtræde i det nordtyske Forbund.¹⁾

Fra nu af berørte Monrad offentlig kun ganske flygtig Krigen 1864; selv da Ministeriet Estrups militære Lovforslag i Halvfjerdserne fremkaldte stærke Debatter, der ogsaa kom ind paa Monrads Forhold i 1864, holdt han sig tilbage og meddelte intet væsentligt Bidrag til Oplysning om sin Stilling.

Tanken om, at han overfor Samtiden eller Efterslægten burde give en personlig Redegørelse for sin Opfattelse af Begivenhederne i 1864, havde dog stadig beskæftiget ham. De Skrifter, der udkom vedrørende Krigen, virkede ofte stærkt tilskyndende i denne Retning paa ham; saaledes det ovenfor omtalte Skrift af Hegermann-Lindencrone fra 1874 og Oberst J. T. Ravns med Krigs-

XIV

ministeriets Bemyndigelse og med Benyttelse af officielle Aktstykker i 1870 udgivne »Fremstilling af Krigsbegivenhederne paa Als fra den 18. April til den 1. Juli 1864«. Som allerede nævnt, kom han kort ind paa det første af disse to Skrifter; om Ravns Bog skrev han kun nogle faa Linjer, og da Hegermann-Lindencrones ny Skrift udkom, erklærede han i Nr. 5 af sine »Politiske Breve« (dateret 15. December 1874) ikke at ville svare, ja end ikke at ville læse Skriftet; han havde andet at gøre, som han ansaa for vigtigere, og han mente ikke, at der foreløbig kunde vindes noget Udbytte i den ene eller den anden Henseende ved at genoptage Forhandlingerne om 1864. Hver Gang endte hans Overvejelser med den Beslutning, at han vilde »gaa taus i sin Grav og overlade til Historien at oplyse Begivenhederne 1864«. ¹⁾

Derimod gav han, foruden tilfældige mindre Meddelelser, fyldige Oplysninger af sin Erindringsrige Forraad til Kaptajn C. Th. Sørensen, da denne i Aarene før 1880 skrev paa sin Bog om Krigen 1864, der var færdig 1880, men først udkom 1884. Han besøgte Monrad i Bispegaarden i Nykøbing paa Falster; de gennemdrøftede mange Spørgsmaal og Monrad overlod ham til Gennemlæsning de eneste Optegnelser fra 1864, han var i Besiddelse af, men som han aldrig nogensinde selv havde gennemlæst. ²⁾ Det var en Art Dagbog, som Monrads Ungdomsven, Historikeren C. F. Allen i den første Del af 1864 havde ført, idet han under eller efter næsten daglige Samtaler havde nedskrevet, hvad Monrad meddelte om Begivenhedernes Gang. ³⁾ Disse Optegnelser benyttede

Kaptajn Sørensen med stor Diskretion og tilbage- sendte dem i Foraaret 1882; da den ret ansee- lige Pakke efter Monrads Død forefandtes forse- get og med Paategning: »Brændes uaabnet efter min Død«, tilintetgjordes den af hans nærmeste Slægt.

Maaske under Paavirkning af Samtalerne med C. Th. Sørensen var Monrad alligevel i Efteraaret 1880 begyndt paa at nedskrive en Fremstilling af sit Forhold til Begivenhederne i 1864, og denne Gang blev Planen udført. Monrad synes pludselig at være blevet stærkt optaget af Tanken; han var netop paa den Tid i Lag med et andet Ar- bejde, der ellers i høj Grad havde hans Interesse, nemlig Studier over »Den femte Bøn«, hvoraf der skulde være blevet en Afhandling til Oktober- hæftet af Kalkars theologiske Tidsskrift.¹⁾ Dette Arbejde afbrød han, og først i 1883 fremkom disse Studier som Bogen »Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther«.

Monrad valgte som Form for sin Redegørelse den samme, som han havde anvendt siden 1874, næsten hver Gang han vilde udtale sig om poli- tiske eller lignende Spørgsmaal; den 24. Oktober 1880 daterede han det første Brev i en ny Række af sine »Politiske Breve«, og i de følgende Maaneder nedskrev han Brev efter Brev; det sidste bærer Datoen 16. December 1880.²⁾

Efter denne foreløbige Afslutning skrev han den 21. December følgende, her efter Koncepten gengivne Brev³⁾ til den daværende Konseilspræsi- dent Estrup for at tilvejebringe nogle Aktstykker, der var af stor Betydning for det Skrift, han havde under Arbejde:

»Det var min Bestemmelse at gaa taus i min Grav og overlade til Historien at oplyse Begivenhederne 1864. Men da Oberst Ravn »tjenstlig« har udgivet en Bog om Krigsbegivenhederne paa Als 1864 og om Ministeriets Forhold til samme, da han har offentliggjort officielle Aktstykker, hvis Indhold ikke stemme med Virkeligheden¹⁾, og da General Hegermann paa Grundlag af denne Bog har rettet et Angreb paa det Ministerium, der da var ved Roret: saa har jeg efter en flaarig Modstand maattet give efter for den Overbevisning, at det er en Pligt saavel mod mig selv som mine daværende Kollegaer at offentliggjøre min Opfattelse af Begivenhederne 1864, inden jeg gaaer bort, — jeg gaaer i mit 70de Aar, — og medens de leve, der kunne godkjende eller modsige min Opfattelse. Det vilde derfor være mig særdeles kjært, om D. E. vilde være saa venlig at tilstille mig en Afskrift af Forhandlingerne i det Statsraadmøde, hvori det vedtoges, at man ikke vilde gaa ind paa Russells sidste Forslag, men hellere lade det komme paa Ny til Krig. Ingens Yttring vil af mig blive offentliggjort uden Vedkommendes Samtykke. I alt Fald nærer jeg det Haab, at en Afskrift af mine egne Yttringer ei vil blive mig negtet.«

Monrad opnaaede ikke sit Ønske; fra Estrup modtog han følgende Svar:

Kbhvn., ²⁸/₁₂ 80.

Jeg beklager, at jeg ikke kan imødekomme Deres Anmodning i Brev af 21de ved at søge

XVII

bevirket Allerhøieste Samtykke til, at der meddeles Dem en Udskrift af Statsraadsprotokollen for Mødet den ²⁰/₆ 64, — da det hidtil har været fulgt som ufravigelig Regel, at der ikke gives Udskrift af Statsraadsprotokollen undtagen i ganske extraordinaire Tilfælde saasom til Brug i Rigsretssager.

Med Høiagtelse

ærbødigst

J. B. S. ESTRUP.

Estrups Afslag bragte dog ikke Monrad til at opgive Planen. Umiddelbart efter, den 26. December 1880, fortalte han A. F. Krieger, der paa det nøjeste var kendt med Forholdene i 1864, og sad inde med et rigt Materiale til Datidens Historie, om sit Arbejde, udbad sig nogle Oplysninger, om hvad der var trykt af Akter fra 1864, og spurgte ham, om han vilde læse Skriftet igennem og konferere med ham derom paa samme Maade, som Direktøren i Udenrigsministeriet, P. Vedel, havde lovet ham at ville gøre det. »Da jeg er persona ingrata, frygter jeg imidlertid for, at denne Forbindelse med mig vilde kunne skade Vedel, og jeg foretrækker at sende Dem Værket og beder Dem at konferere med ham. Tør jeg haabe, at De vil være saa venlig at gaa ind paa [dette] Arrangement?« Spor af senere Forhandlinger om Skriftet med Krieger eller P. Vedel har ikke kunnet findes, men derimod giver to Breve fra Monrad til hans ældste Søn i Ny-Zeeland et Indtryk af hans Tanker ved Arbejdet i de følgende Maaneder. Den 19. Januar 1881 skrev han til Viggo Monrad:

XVIII

»Jeg er færdig med det første Udkast til et Arbejde om 1864, og navnlig om Erobringen af Als. Jeg har ogsaa faaet en Del tyske Skrifter, der handle om dette Spørgsmaal. Meget er blevet mig klart, som jeg vel har anet, men som dog har været indhyllet i en vis Dunkelhed. Jeg anseer det for rigtigt at faa Arbejdet [ud?] nu, medens der end lever saa mange af mine Kollegaer, der kunne vidne, om jeg taler Sandhed. Jeg havde ønsket at faa en Udskrift af det Statsraadsmødes Forhandlinger, hvor der toges Beslutning at lade det komme til Krig paa Ny, eller i alt Fald at faa en Udskrift af mine egne Yttringer. Estrup har negtet mig begge Dele. Derimod har Rosenørn¹⁾ tilladt mig at giennemgaa Ministeriets Korrespondance med vore Delegerede paa Londoner-Konferentsen. Det vil saaledes være nødvendigt at foretage en Reise til Kjøbenhavn, inden jeg afslutter mit uødelige Værk, der nu bestaaer af 72 Ark, saa store som dette. Jeg skal have en hel Del Bøger fra Kongens Bibliothek, men dem kan jeg ikke faa, før jeg retournerer forskellige Kirkefædre, som jeg har derfra. Derfor har jeg jo meget travlt med at blive færdig med samme Fædre. Opgaven er interessant nok: At sige Sandheden om 1864 uden at støde.«

Den 22. Februar skrev Monrad videre til sin Søn i et Brev, hvoraf Faksimile her er vedføjet:

»Jeg arbejder i denne Tid paa en Udsigt over min Deltagelse i Begivenhederne 1864. Arbejdet skrider langsomt fremad; det gaaer Side om Side

med mit Studium af Kirkefædrene. Det skulde være mit politiske Farvel. Det skulde egentlig være færdig til mit fyldte 70de Aar, men jeg naaer det neppe til den Tid.«

Det fremgaar heraf, at Monrad paa dette Tidspunkt i alt væsentlig maa have bragt sit Manuskript i den Tilstand, hvori det ved hans Død seks Aar senere forefandtes, idet det nemlig paa det allernærmeste udgør netop 72 beskrevne Ark i Format som Brevet til Viggo Monrad. Det sidste af Brevene om 1864 var dateret den 16. December 1880, og alle Brevene tilsammen fylder to Tredjedele af Manuskriptet. Den sidste Tredjedel har han da i Ugerne indtil den 19. Januar udfyldt med en Række Tilføjelser og Indskud, der er lagt nøje til Rette til at indsættes i den først nedskrevne Fremstilling. Næsten alle disse Tilføjelser er bygget over en fornyet Gennemgang af Oberst Ravns ovennævnte Skrift om 1864 og et Par andre Bidrag til Krigens militære og diplomatiske Historie, der den Gang var de vigtigste, nemlig den østrigske Oberstløjtnant Friedrich von Fischers Bog: »Der Krieg in Schleswig und Jütland im Jahre 1864.« (Wien 1870) og de »Aktstykker vedkommende den dansk-tyske Strid II. Aktstykker vedkommende Londonerkonferencen«, der 1866 ved A. F. Kriegers og P. Vedels Foranstaltning var blevet offentliggjort i »Historisk Tidsskrift« 3. Række, 4. Bind, Side 585—858.

Det ser nærmest ud, som om Monrad først har skrevet det meste af Brevene om 1864 uden at ty til Litteraturen, støttet til sin Hukommelse

og paa Grundlag af den aarelange intense Bearbejdelse af disse Spørgsmaal, som hans Hjerne havde udført. Derefter har han gennemgaaet den Litteratur, han omtaler i Brevet til sin Søn, særlig de citerede tre Skrifter, som han har benyttet til Udfyldning af sin Fremstilling eller har gjort til Genstand for Kritik. Derimod er der intet Spor af, at han har udført den Hensigt, han udtaler i Brevet af 19. Januar til Viggo Monrad, i København at gennemgaa Londonerkonferencens Akter eller inddrage ny Litteratur fra det kongelige Bibliothek i sit Arbejde. I Udenrigsministeriet har intet kunnet oplyses om, at Monrad har benyttet Akterne, og de daværende Arkivembedsmænd erindrer ikke, at Monrad nogensinde har arbejdet med Londonerkonferencens Papirer. Under et to Dages Ophold i København i Foråret 1881 var han øjensynlig optaget af ganske andre Ting.¹⁾ I et Brev til Overbibliothekaren ved det kongelige Bibliothek, Justitsraad C. Bruun, af 31. December 1880 skriver Monrad, at han »er blevet overfaldet af et Arbejde om 1864« og udbeder sig Oplysninger om, hvorvidt Bibliotheket har et Par Værker om 1864 (Aktstykkesamlingen »Denmark and Germany« samt »Staatsarchiv«); endnu 4. Marts 1881 spørger han om en Pjece, vedrørende det slesvig-holstenske Ridderskabs Forhold efter 1814, men Bibliothekets Udlaansprotokol viser intet om Udlaan til ham af disse Bøger.²⁾ Manuskriptet er ikke forøget udover de 72 Brevark, og ingen Bemærkning peger paa nye Kilder.

Af Brevet til Sønnen fremgaar det klart, at

Monrad i Februar 1881 ønskede at afslutte sin Fremstilling og at offentliggøre den snarest muligt, helst inden sin 70-Aars Fødselsdag, den 24. November 1881. Efter hvad hans nærmeste erindrer, var det hans Tanke at offentliggøre den nye Række »Politiske Breve« i »Berlingske Tidende«, det Blad, hvori han siden 1864 i Reglen havde skrevet. Men alligevel fandt en endelig Udarbejdelse ikke Sted. Det er vel ikke udelukket, at Monrad først senere kan have indføjet visse af de Rettelser, der nu findes i Manuskriptet, men i Hovedsagen er Fremstillingen sikkert forblevet saaledes, som den paa hint Tidspunkt forelaa. Skriftet saa ikke Lyset i hans Tid.

Nogen enkelt bestemt Aarsag hertil kan ikke paavises. Hans nærmeste erindrer, at han var stærkt paavirket af, at man havde nægtet ham Adgang til Statsraadsprotokollerne, men Hensynet hertil har dog næppe været bestemmende, da det jo ses, at han trods Estrups Afslag fastholdt Tanken om Udgivelse. Det udelukker naturligvis ikke, at dette Hensyn paa et senere Tidspunkt kan have gjort sig stærkere gældende. Men den gamle Tvivl om, hvorvidt han overhovedet burde bryde Tavsheden om de mest indgribende Begivenheder i sit Liv, har vel atter taget Magten over ham, og desuden kan det have haft Betydning, at han ikke længe efter blev meget stærkt optaget af andet Arbejde, skønt han led af en uhelbredelig Hjærtesygdom og ikke maatte overanstrenges sig. Samtidig med, at han skrev paa Redegørelsen for 1864, var han beskæftiget med Studier baade over »Den femte Bøn« og over

XXIII

Kirkefædrene. Det førte til Udgivelse af den førstnævnte Bog i 1883 og af det store Værk »Et Bidrag til den apostolske Trosbekjendelses Historie« i 1885—86. Men hertil kom nu det sidste Afsnit af hans politiske Virksomhed, som optog ham stærkt. Flere Gange i 70'erne havde han ønsket at træde ind i Rigsdagen; i 1871 faldt han i Helsingør ved Valg til Folketinget imod en Højremand, i 1872 timedes det samme ham i Roskilde mod en Venstremand, og skønt Kong Christian IX havde stillet ham en Udnævnelse til kongevalgt Landstingsmand i Udsigt,¹⁾ havde Estrup flere Gange forbigaaet ham; ej heller havde Partierne budt ham et Mandat til Landstinget for Lolland-Falster. Imidlertid kom det Øjeblik dog omsider, da Venstre henvendte sig til ham og trods sine to og halvfjerdsindstyve Aar og sit svage Helbred ansaa han det for sin Pligt at følge Kaldelsen; 16. Maj 1882 blev han i Middelfart valgt til Balthasar Christensens Efterfølger i Folketinget, og indtil et Aars Tid før sin Død optog Rigsdagsgæringen ham stærkt, hvor store Skuffelser den end bragte ham.

Under Rigsdagsvirksomheden og særlig under Forhandlingerne om Forsvarssagen og de militære Love kunde det ikke undgaas, at Monrads Fortid gav Anledning til Drøftelse og Angreb; han udtalte sig klart og bestemt om Enkeltheder, hvor det faldt naturligt, men gik ikke dybere ind paa Forholdene i 1864.

I Anledning af saadanne Angreb kom han i en Artikel i »Middelfart Avis« den 12. April 1883 til at udtale sig om de Grunde, der havde hindret

XXIV

ham i nogensinde at gøre Rede for sin Stilling i 1864, og i disse Udtalelser findes ogsaa Vejledning til Forstaaelse af, hvorfor Manuskriptet fra 1880—81 ikke blev udgivet.

»Jeg har oftere«, ytrede Monrad her, »tænkt paa at nedskrive min Opfattelse af Begivenhederne i 1864, og et Par Gange har jeg begyndt paa at bringe Tanken til Udførelse. Hver Gang blev jeg imidlertid standset ved Hindringer, som jeg ikke formaaeede at beseire. Jeg har kun ført Dagbog for Begyndelsen af 1864;¹⁾ jeg har ikke havt en ubegrændset Adgang til de officielle Aktstykker; omendskjøndt min Hukommelse næsten aldrig narrer mig ved at give mig urigtig Oplysning, saa svigter den mig saare ofte ved at brede Taage over Fortidens Begivenheder og deres Sammenhæng.²⁾ Hertil kommer, at den, der har deltaget i Begivenhederne og øvet en medbestemmende Indflydelse paa dem, sjelden egner sig til at beskrive dem. Naar man nødes til at være karrig med sin Tid, fordi man kun kan gjøre Regning paa nogle ganske faa Arbeidsaar, og naar der er andre Arbeider, paa hvilke man ønsker at lægge den sidste Haand, før man gaaer bort: saa føler man sig ikke oplagt til at dvæle ved svundne politiske Forhold«.

I samme Artikel udtaler Monrad iøvrigt i Anledning af de Angreb, man rettede mod ham for hans Forhold i 1864, et Ønske om, at man ikke over for ham maatte anvende den Grundsætning, at den, der tier, han samtykker; hans Tavshed var ikke en Anerkendelse af Angrebene's Rigtighed. »Jeg er optaget af anden SysseL. Desuden

gaar det mig, som det vel gaar enhver Christen: Jo mere man nærmer sig Livets Afslutning, desmindre Vægt lægger man paa Verdens, Menneskenes, Historiens Domme, thi man optages bestandig mere af Tanken paa Guds Dom. Ved Dagenes Ende vil Alt blive opklaret.«

En lignende Betragtning kom ofte til Orde hos ham, og ved andre Lejligheder appellerede han roligt til Historiens Dom, idet han sagde: »Et godt Eftermæle er en dejlig Ting, men det er min Tro, at enhver faar det til sidst efter Fortjeneste.«¹⁾ I god Overensstemmelse dermed var det altsaa, at hans Redegørelse ikke blev offentliggjort, medens han levede. Derimod er det rimeligt, at en Udgivelse efter hans Død ikke stred mod hans Vilje, thi ellers vilde han utvivlsomt have udtalt Ønsket om, at dette Manuskript skulde være tilintetgjort paa samme Maade som de Allenske Optegnelser fra 1864. Monrads Familie mente at handle i Overensstemmelse med hans Tanke, da den i 1888 overgav Redegørelsen samt enkelte Breve til Rigsarkivet med det Forbehold, at den først efter 25 Aars Forløb burde være tilgængelig for alle.

Efter Tidsfristens Udløb offentliggøres Manuskriptet nu med Rigsarkivarens Tilladelse.

Min Hensigt ved Udgivelsen af Monrads efterladte Redegørelse har været at forelægge denne alene med de nødvendige Oplysninger paa en ham værdig Maade uden dertil at føje en nærmere Vurdering og Kritik, skønt dette ejendommelige Skrift nødvendigvis vil kræve en saadan,

før det kan faa sin rette Plads som Bidrag til Monrads personlige Karakteristik og som Kilde til Oplysning om Aaret 1864's Historie. Men at løse denne Opgave her vilde sprænge Rammerne for denne Indledning, bortset fra, at det vistnok med den Viden, der i dette Øjeblik staar til vor Raadighed, vil være umuligt nu at gøre det paa en fuldt tilfredsstillende Maade. Kun har jeg fundet det nødvendigt til foreløbig Vejledning at paapege et Par Synspunkter, der har paatrængt sig under Arbejdet.

Det ene Synspunkt knytter sig til Monrads Fremhævelse af, at den interessante Opgave, han har stillet sig ved Udarbejdelsen af dette Skrift, er: »At sige Sandheden om 1864 uden at støde«. Denne Udtalelse understreger en Kendsgerning, som det ved Læsningen vil være nødvendigt at fastholde, nemlig at Monrads Redegørelse har været bestemt til at læses af hans Samtid paa et Tidspunkt, da Forfatteren endnu ikke var færdig med det offentlige Liv. Vel skriver Monrad gentagne Gange, at han betragter sig som en Afdød eller som en politisk Afdød, og Tanken om, at han i Virkeligheden var en saadan, har utvivlsomt ofte behersket ham, og i en særlig Grad just paa den Tid, da han nedskrev sin Redegørelse.¹⁾ Men denne Betragtning har dog kun været forbigaaende; han havde i Virkeligheden ikke sluppet Taget i det levende Liv; den politiske Interesse og stærke Handletrang, der udgjorde den ene Side af hans Natur, havde ikke forladt ham. Hans Redegørelse er gennemtrængt af Hentydninger til de øjeblikkelige poli-

tiske Forhold i Danmark; den slutter med en Henvendelse til de to store politiske Partier, og snart efter stod han paany midt i den politiske Kamp. Dette Forhold har ikke kunnet være uden Indflydelse paa hans Fremstilling.

Det andet Synspunkt, der efter min Mening paatrænger sig under Læsningen af Monrads Skrift, staar i Forbindelse med den overordentlig hensynsfulde Tone, hvori det helt igennem er skrevet, det Maadehold, ja, den Mildhed, der næsten overalt præger Bedømmelsen af de Personligheder, fra den højest stillede nedefter, med hvem Monrad samarbejdede. Man mærker ganske vist flere Steder i Skriftet bag Ordene en dyb Betagelse, ja, Lidenskab, hist og her ogsaa en hvas Ironi; men Udtrykkene er mildere, Klangene mere dæmpet end andet Steds, hvor Monrad tidligere berører de samme Forhold, for ikke at tale om, hvor bidende skarp Monrads Tone kunde være i den Periode af hans Liv, der sluttede med 1864. Dette er saare forstaaeligt, thi i 1880—81 er det en Olding paa de halvfjerdsindstyve Aar, der taler, en Mand, der længe har levet uden for Kampen og nu, prøvet i Modgang, med overlegen Livserfaring, skuer tilbage. Og endvidere er det en kristen Biskop, der i sin høje Alders Aar ud fra den Livsanskuelse, der fra hans Ungdom har haft mægtig, stadig voksende Indflydelse paa ham, har fordybet sig i religiøse Studier og daglig har arbejdet paa Fuldkommengørelse af sit kristne Trosliv. Hvor stærkt Monrad end stedse var interesseret i den politiske Kamp, saa var i disse Aar hans Væsen dog vel endnu stærkere paa-

XXVIII

virket af de religiøse Studier, der siden 1869 havde været hans Hovedsysselsættelse. Den Forfatter, der har skrevet om Monrad med størst Kyndighed og Forstaaelse, Gehejmeraad *P. Vedel*, har i sin Tid fremhævet dette og gjort opmærksom paa, at Kærnepunktet i disse Studier var femte Bøn i Fadervor: »Forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere.«¹⁾ Til dette Emne vendte Monrad idelig tilbage, i sine Prædikener, i opbyggelige Skrifter og i videnskabelige Arbejder. Man mærker en personlig Grebethed hos ham, hver Gang han kommer ind paa dette Emne; her staar han ved det for ham centrale i den kristne Tro; Tilgivelsen er for ham det ypperste kristne Moralprincip. »Tilgivelsen er en Prøvesten paa, om vor Tro er sand og ægte eller kun Ordklang, om vi er skabte efter Guds Lignelse, om vi er blevne den himmelske Faders Børn«, skriver han et Sted.²⁾ Det vides, hvorledes han i sit daglige Liv var opfyldt af denne Tankegang, og saaledes er det naturligt, at ogsaa hans Redegørelse i høj Grad er paavirket deraf. Under den store politiske Krise i 1864 havde han vel stærkere end paa noget andet Tidspunkt af sit Liv været i bittert Modsætningsforhold til andre; han havde lidt dybe Skuffelser og havde følt Uvilje, Miskenndelse og Fordømmelse bryde ind over sig fra alle Sider. Under Kampen havde hans selvbevidste, myndige Personlighed rejst sig kraftig herimod. Nu da han saa tilbage og nedskrev sin Opfattelse af hin Tid, tilskyndede de stærkeste Kræfter ham til at attraa Forsoning og yde Tilgivelse, til kun at fælde de mildeste Domme.

Nu gik han i Rette med sig selv, fordi han i sin stille Tanke dømte de skyldige, og efter at han havde arbejdet for at vinde fuld Klarhed over Fortiden, begyndte han et nyt og endnu større Arbejde med sig selv for at naa til at tilgive dem, der havde forbrudt sig mod ham.¹⁾ Kort før sin Død sagde Monrad en Morgen til en af sine Døtre: »I Nat har jeg gennemgaaet Rækken af alle dem, som jeg mindes har forset sig imod mig, og jeg har kunnet forvisse mig om, at jeg har tilgivet dem af mit fulde Hjærte, saa nu kan jeg trygt stole paa, at mine Synder ogsaa vil blive mig forladt«. Og den gamle Biskops Ansigt straaledede af Glæde.²⁾

At disse Stemninger præger Monrads Redegørelse for hans Deltagelse i Begivenhederne i 1864, er et vigtigt Bidrag til hans Karakteristik. Det maa blot ved den historiske Bedømmelse af hans Redegørelse nøje fastholdes, at der i denne Henseende siden 1864 er foregaaet en stærk Udvikling hos ham. Det lader sig ikke uden videre antage, at Monrad i 1864 har set Personer og Forhold ganske i det samme Lys som seksten Aar senere. Den subjektive Sandhed af de Domme, han i sin høje Alder fælder, er uomtvistelig, men det turde være tvivlsomt, om disse Domme falder sammen med den Opfattelse, han i 1864 nærede, og som den Gang bestemte hans Handlinger. Kun en indgaaende Prøvelse vil maaske kunne give Vejledning herom, og den vil sikkert frembyde meget store Vanskeligheder, idet, saa vidt vides, næsten ingen fortlørlige skriftlige Udtalelser fra 1864, der kan be-

nyttes til Sammenligning, er bevaret fra Monrads Haand.

Monrads Manuskript bestaar af 290 tæt beskrevne Sider paa almindeligt Brevpapir i Oktav, der senere, i Rigsarkivet, er sammenhæftet og indbundet til et Bind. De 203 Sider indeholder den oprindelige Fremstilling, Resten de større eller mindre Tilføjelser, mærket A-U; den første Del af Manuskriptet er forsynet med nøje Angivelse af, hvor Tilføjelserne skal indsættes.

Selv om Monrad har betragtet Manuskriptet som et første Udkast, saa er det dog i alt væsentligt saaledes affattet, at det uden større Vanskelighed har kunnet trykkes. Alligevel mærkes det, at der mangler en Gennemgang, ved hvilken Forfatteren vilde have rettet en hel Del Glemsomheds- og Skødesløshedsfejl, der nu forefindes, og han vilde sikkert ogsaa hist og her have ændret mindre velformede sproglige Udtryk. Udgivelsen er i det hele sket saaledes, som Forfatteren maa tænkes selv at have villet foretage den. Gengivelsen af Teksten er principielt bogstavret, dog med den Rettelse eller Læmpelse af de nævnte Fejl og Mangler, som nødvendigvis har maattet foretages for at give Værket en Monrad værdig Form. Disse Rettelser er sket uden særlig Bemærkning, hvor det er utvivlsomt, hvad der bør staa, men iøvrigt er enhver Tilføjelse eller Ændring af Ud-giveren antydet ved skarp Parentes, i mange Tilfælde ved Bemærkning i Noterne. Nogen

Vanskelighed har det voldet, at Monrads Bogstavering af enkelte Ord og Navne er mærkelig uregelmæssig. I slige Tilfælde er en nogenlunde konsekvent Stævemaade forsøgt gennemført efter et Skøn om, hvad Forfatteren i Manuskriptet har benyttet hyppigst eller — efter Sammenligning med hans andre Skrifter — sidst. Ogsaa Tegnsætningen er paa sine Steder læmpet. De meget talrige Citater er alle eftergaaet, og for saa vidt de stammer fra Værker, skrevet paa Dansk, er Kildens Retskrivning gennemført, selv hvor Monrad havde forladt denne. Alle Udhævelser i Citaterne er, hvor intet andet er bemærket, af Monrad. I Tillæget, hvor der (Side 258—287) er optaget største Delen af Monrads Udtalelser i Rigsraadet Juli—November 1864, er Rigsraadstidendes Retskrivning fulgt.

Som ovenfor paapeget er Fremstillingen af Monrad tænkt som en umiddelbar Fortsættelse af de tidligere udgivne 18 Numre af »Politiske Breve«. Det Brev, der begynder med Datoen 24. Oktober 1880, bærer Overskriften Nr. 19, Brevet den 3. November 1880 Nr. 20, Brevet den 4. November (1880) ligeledes Nr. 20, det af 13. November 1880 Nr. 21 og det første Brev af 14. December 1880 Nr. 22. Dermed hører Monrads Nummerering af Brevene op. Da Brevene imidlertid ikke blev offentliggjort som Led i de »Politiske Breve« og denne Rækkes Nr. 19, »Den stille Magt«, udkom i 1882, er det anset for rigtigst her at anvende en anden Nummerering med Romertal fra I til VII, saaledes at den Inddeling, Monrad havde tilstræbt ved Nummereringen, er

bibeholdt. Enkelte af de inde i Brevene anbragte Underdateringer strider mod Hoveddateringerne og det synes lidet sandsynligt, at Brev V og VI begge er skrevet paa samme Dag.¹⁾

Rundt om i Monrads Manuskript findes mange Rettelser, af enkelte Ord, af hele Sætninger eller større Stykker. Som oftest drejer det sig om et nyt Udtryk for en paabegyndt Tankè, under Tiden har et senere Indskud krævet en indgribende Ændring. I Reglen er der ikke gjort særlig opmærksom paa disse Rettelser; kun hvor de synes at have Betydning for Forstaaelsen af Skriftet, er det bemærket.

Foruden Tillæget med Monrads Udtalelser i Juli—November 1864 er til Oplysning for Læserne tilføjet en Oversigt over Mærkedage i Monrads Liv, over Medlemmerne af Ministerierne 1860—65 og over de Befuldmægtigede paa Londoner-konferencen.

Det Portræt, der ledsager Bogen, er efter et Fotografi fra Aaret 1882.

Hr. Rigsarkivar, Dr. jur. Secher maa jeg takke for hans elskværdige Imødekommenhed, og en tilsvarende Tak bringer jeg D. G. Monrads ældste Søn, Hr. Viggo Monrad, for hans venlige Raad og gode Oplysninger.

Hr. Eiler Nystrøm, der har besørget Korrekturen, takker jeg for hans udmærkede Hjælp dermed.

Frederiksberg, 27. December 1913.

AAGE FRIIS.

D. G. MONRADS, REDEGØRELSE

NR. I.

Nykjøbing p. F. den 24. Oktbr. 1880.

JEG har, kjære Ven, liggende foran mig dine syv ubesvarede Breve, og jeg negter ikke, at jeg føler stor Skamfuldhed, idet Øiet vandrer fra det ene til det andet.¹⁾ Men saa siger jeg til mig selv: Det er rigtignok en mageløs Ven. Han staaer ikke under Loven; han siger ikke: Øie for Øie og Tand for Tand; slaaer du mig paa den høire Kind, saa slaaer jeg dig paa den venstre; tager du min Frakke, saa tager jeg din Kjole; skriver du ikke til mig, saa skriver jeg ei heller til dig.

Smaa Ting kunne ofte have stor Vægt, fordi de vidne om Sindelaget. Naar engang alle dit Livs Gjerninger skulle veies paa de tvende Vægt-skaale, da vil du faa at se, hvor meget de syv Breve veie.

Og hvorfor har jeg ei svaret dig? Jeg begynder at tælle Aarene. Jeg begynder at sige til mig selv: Hvor mange Arbeidsaar har du vel tilbage? Saa mange? Det vilde være meget. Hvor mange Arbeidstimer? Saa mange? Ei rimeligt. Kan du saa blive færdig med den Smule Arbeide, du har for? Neppe.

Og saa, ja saa er jeg blevet livgridsk, timekarrig, minutgjerrig. Og saa, ja saa flyver Tiden afsted med en rivende Hurtighed. Søndagen falder i Lørdagens Arme, og en Uge bliver til en Dag.

Jeg seer ikke, at denne eiendommelige Art Gjerrighed er blevet behandlet i nogen Ethik, som jeg kjender. Jeg har derfor i Sinde at berige Videnskaben med en Afhandling derom. Hvoraf kommer det, at enhver Dyd har tvende Laster, den ene ved den høire, den anden ved den venstre Side? Det er, fordi enhver Pligt er begrændset af andre Pligter, og har sin bestemte Plads i Pligternes Organisme. Den kan ikke fylde sin Plads, og den kan fylde mere end sin Plads; i begge Tilfælde bliver der en Pligtforømmelse. Indtager den mere Plads, end der organisk tilkommer den, hindrer den Opfyldelsen af en anden Pligt.

Denne Betragtning har da ogsaa drevet mig til at sætte alt andet til Side og besvare dine Breve. Og idet jeg greb Pennen for at gjøre det, da var det for mig, som en Strøm af længselsfulde Tanker brød gjennem det Dige, som anden Syssel havde sat for dem. Mit Brev bliver af et broget Indhold, thi dine Spørgsmaal er meget brogede. Hvad jeg synes om din Samtale med Etatsraaden? Hvorfor jeg ikke svarer Professor Bornemann? Om det er sandt, at vor fælles Ven R. var gal? Hvad Indtryk det har gjort paa mig ei at blive Landstingsmand? Endelig opfordrer du mig til ei at forlade denne Verden uden at sige et Par Ord om 1864, om Reisen til

Ny-Zeeland og om vor hele politiske Stilling. Imorgen skal jeg begynde at besvare alle disse Spørgsmaal, hvoraf det ene jo endogsaa seiler Jorden rundt.

Den 25. Oktbr.

Der er intet mere pudsigt end de besynderlige Krumspring, Tanken gjør, naar den er overladt til sig selv. Hvorfor kom jeg ved at læse dit Svar til Etatsraaden til at tænke paa Jacob von Tyboes berømte Svar til Hr. Christoffersen: »Mons. Christoffersen, I er mafoi en Nar«? Du er i Sandhed ikke en Jacob von Tyboe, og dit Svar ligner ikke hans; hvorfor kom jeg da til at tænke paa det? Ved en dybsindig Under-søgelse fandt jeg, at det var Jesper Oldfux, der fik min Tanke til at gjøre Springet. Jeg blev virkelig ligesaa glad over dit Svar som Jesper blev eller lod som han blev over Tyboes. Ligesom Jesper lod, som han havde glemt Svaret, og herved fik Tyboe til at fortælle det tre Gange, saaledes vilde jeg, naar jeg kom til Kjøbenhavn, bære mig ad med dig og faa dig til at fortælle det nogle Gange, og hver Gang skulde jeg, det er vist og sandt, le ligesaa hjerteligt som Jesper. Jeg seer saa tydeligt det alvorlige, smilløse Ansigt, hvormed du vilde fortælle Historien. Hvorledes var det saa, du svarede Etatsraaden? »Hr. Etatsraad, undskyld at jeg ikke svarer. Jeg har ikke lært den kinesiske Krigsførelse; jeg forstaaer ikke at slaaes med Stinkpotter«. Over Teppet i det kongelige Theater staaer eller stod: »Ei blot til Lyst«. Kunde man ei over Indgangen til

Folkethingssalen sætte: »Her slaes ei med Stinkpotter«?

26. Oktbr.

Hvorfor jeg ikke har svaret Professor Bornemann?¹⁾ Men hvorfor skulde jeg svare ham? Han har Glæde af at sige mig Ubehageligheder. Hvorfor skulde jeg ikke unde ham den Glæde? Han har i Sandhed ikke havt for mange Glæder i Livet. Hvorfor skulde jeg da ikke lade ham beholde denne Nydelse? Det kunde dog være, at den vilde gaa tabt, hvis jeg svarede ham.

Ærlig talt, finder jeg et vist Behag i Ubehageligheder. De tjene mig til Prøvesten paa, om jeg har frigjort min Sjæls Fred fra Menneskenes Omdømme, og om jeg sætter mig selv saa lavt, at det ikke let kan lykkes nogen Anden at sætte mig lavere. Naar jeg lægger sammen alle de Behageligheder og alle de Ubehageligheder, der ere blevne sagte mig, og det ikke alene paa mit Modersmaal, saa indrømmer jeg, at jeg endnu maa vente en hel Del Ubehageligheder, hvis den endelige Sum skal svare til den Bedømmelse, der tilkommer mig med Rette.

Det gaar mig som Falstaff. Han glædede sig ikke alene over selv at sige Vittigheder, men ogsaa over ved sin Person at fremkalde Andres gode Indfald. Saaledes fornøier det mig ikke alene at glæde en Del Mennesker ved mine Skrивerier, men ogsaa at skaffe Andre en Tilfredsstillelse ved at give dem Lejlighed til at udlufte deres Vrede. Det er en stor Nydelse at kunne give sin Vrede Luft. Hvorfor skulde dog

jeg fordærve denne Nydelse for Professor Bornemann?

Jeg maa imidlertid, for ikke at skjule Noget for dig; dog tilføie, at jeg virkelig i sin Tid tænkte paa at svare ham. Buen var spændt, Pilen laa paa Buen, og jeg skulde til at skyde den af, det er, oversat paa Prosa: Tankegangen i Svaret laa klart i mit Hoved, Blækhornet stod der, Papiret laa der, og Pennen var i min Haand. Da blev pludselig Ungdoms-Erindringerne levende for mig.¹⁾ Professor Bornemann og jeg bleve for 50 Aar siden indkaldte sammen. Dette gav Anledning til, at hans Forældres Hus aabnedes for mig. Hvor har jeg dog tilbragt mange livlige og lærerige Søndagstener i dette Hus. Der stiftede jeg Bekjendtskab med den ældre Broder, der siden blev juridisk Professor, og som gik saa tidlig bort. Han var jo et Par Aar ældre end jeg, og det hindrer jo ofte i den Alder ikke lidet den nøiere Tilslutning. Senere hen i Livet blev Venskabet varmere ved Overensstemmelse i politisk Opfattelse. Biskop Martensen mødte hver Søndagstener. Hans skarpe Tanke og sprudlende Livlighed lod Samtalen aldrig gaa istaa. Hvor levende staar ikke Husmoderen for mig med denne glødende Kjærlighed til de tre saa dygtige og haabefulde Sønner. Hun skaanede ikke sig selv, men viede hele sit Liv til deres aandelige og legemlige Udvikling. Saadan maa en Løvinde elske sine Unger, kom jeg ofte til at tænke, thi aldrig er jeg i Livet truffet paa en mere brændende Kjærlighed. Det blev gjerne sent, inden Faderen kom ned. Han kom saa stille, for-

dringsløst; han kom som fra en anden Verden; han kom fra den dybe Gransken efter Sandhed. Hvor gammel han end blev, saa blev han aldrig træt af at søge Sandheden. Først sad han ganske stille, aandsfraværende; han kunde ikke rive Sjælen løs fra den Tankegang, der havde lagt Beslag paa den, da han kaldtes ned til Aftensbordet. Efterhaanden klaredes Panden, han lyttede til et eller andet Ord, der blev sagt, droges efterhaanden ind i Samtalen, og blev livlig, underholdende, undertiden endogsaa munter. Alle disse Billeder droge i broget Skikkelse forbi Tanken, og saaledes kom jeg ikke til at svare Professor Bornemann.

Jeg gjorde endnu et Forsøg, men ogsaa det fik et uheldigt Udfald. Jeg kom til at spørge mig selv: Hvorfor siger Professor Bornemann mig alle disse Ubehageligheder? Er det, fordi han har Uvillie imod mig? Jeg antager det ikke. Det er, fordi han har en saa varm Kjærlighed til Biskop Martensen. Hvor er [der] dog noget Smukt i et saadant Venskab, der holder trofast ud fra Ungdommen til Alderdommen. Denne Tanke tog Pilen fra min Bue, thi den fremkaldte Billederne af de Levende og af de Døde, der have vist mig trofast Venskab, og jeg kom langt, langt bort fra Svaret til Professor Bornemann. Dette maa derfor finde sig i at blive indskrænket til følgende Linier.

Da jeg for 40 Aar siden begyndte min politiske Virksomhed, gjorde jeg mig til en Grundlov, aldrig at angribe nogen Mands Karakter, men altid at blive staaende ved de enkelte Yttringer

eller Handlinger, uden at søge derfra ind til Sindelaget. Jeg troer med Rette at kunne give mig selv det Vidnesbyrd, at jeg aldrig har overtraadt denne Grundlov.

Hvad nu Biskop Martensen angaaer, da har jeg ydet ham en saa hel og fuld Anerkjendelse, at det neppe er muligt at yde ham den større, naar man vil holde sig til Sandheden. »*Han har udgivet en Dogmatik, Ethik og en stor Samling Prædikener, der ville have¹⁾ blivende Værdi, og om disse store Arbejder samle sig en Mængde mindre Afhandlinger. Det er i Sandhed en storartet literair Virksomhed! Naar der er Tale om systematiske Theologer, da rager Martensen saa høit op over alle Andre, i det Mindste over dem, vort Fædreneland eier, at der neppe kan anstilles nogen Sammenligning. Den, der kommer ham nærmest, er vel Clausen.²⁾ Martensen har den samme vidunderlige Klarhed som Clausen, men en langt større Dybde. Det er Clausens Fortjeneste at have hævet den systematiske Theologi i vort Fædreneland fra en lavere Rationalisme til Schleiermachers Standpunkt. Martensen har bragt den langt nærmere til Kirkens rene gamle Tro. Martensen indtager den første Plads i vor Kirke. Det er tilfredsstillende, at den indre Berettigelse svarer ganske hertil*«. — —

»Jeg anerkjender, at der kan gaa mange, mange Aar, inden vi faa en Forfatter, der i den systematiske Theologi kan maale sig med Biskop Martensen«. — »Jeg troer ikke, at Biskoppernes Visitationer ere betydningsløse, om de end i de udstrakte Stifter foregaa med store Mellemrum. Skulde det

virkelig være uden Betydning at bringe saadanne Personligheder som Balle og Mynster, og, for dog ogsaa at nævne to Nulevende, som Kierkegaard og Martensen i umiddelbar Berøring med de smaa Almuesbørn«.*)

De Meninger, som jeg fandt urigtige, har jeg derimod bekvæmpet, saa godt jeg formaaede. Naar man staaer over for en svagbenet Mand, behøver man kun at give ham et lille, blidt Puf, saa falder han. Men naar man staaer over for en Vildfarelse, der holdes under Armene af en saa begavet og anseet Mand som Biskop Martensen, saa maa man virkelig anstrenge sig af yderste Evne for ikke at komme til kort. Jeg finder imidlertid ikke i det lille Skrift en eneste Linie, der er skrevet i Overilelse, og som jeg behøver at gjenkalde. Inden mit Skrift blev givet i Trykken, lod jeg det gjenemgaa af en Mand, der nærer den dybeste Høiagtelse og Hengivenhed for Biskop Martensen, og naar han fandt, at der var en Yttring, der kunde misforstaaes, saa blev den ændret. Dette maa være nok om Svaret til Professor Bornemann.

28. Oktbr.

Var R . . . gal? Af egen Erfaring veed jeg ikke, om han virkelig var sindssyg. Min Forbindelse med ham blev vel ikke brudt, men den hørte op af sig selv for mange Aar siden, og i de sidste tyve Aar saae jeg ham ikke, og havde ei heller Brev fra ham. Fra den gamle Doctor

---

*) Politiske Breve Nr. 14, pg. 2, 3, 30.

P., der jo næsten er ligesaa meget Theolog som Læge, har jeg imidlertid modtaget følgende Beretning. Lader os kalde P... Peter og R... Rasmus; du veed jo, hvad de virkelig hed.

Det var en Aften i Novembermaaned, at Peter besøgte Rasmus. Denne tog imod ham paa en underlig aandsfraværende Maade. Hans Haand var kold og vaad. Efterat have faaet Peter til at sidde i Sofaen, satte han sig selv langt borte fra ham, henne i det andet Hjørne af Stuen. Det var Peter¹⁾ umuligt at faa en Samtale bragt i Gang; hans Ven svarede ham med korte, afbrudte Ord, med Ja og Nei. Pludselig springer han op, og aabner et Vindue, og da Peter gjør ham opmærksom paa, at det er koldt, og at de let begge kunde blive forkjølede, saa svarede han med gnistrende Øine: »Men, Menneske, du stinker jo, du er jo et Lig«, og da Peter gav sig til at skoggerle, fløi han hen, rev et Speil ned af Væggen, holdt det hen for ham og sagde: »Kan du da nu ikke selv se, at du er et Lig. Der og der er jo de blaa Pletter, der tydelig vise, at du er gaaet i Forraadnelse«. Peter fortalte mig, at han virkelig havde forekommet sig selv at se ud som et Lig. »Naar et Menneske saadan pludselig farer op, kan man nok, seer du, blive forskrækket«. Han gik kort efter for at overveie i Ro, hvad der var at gjøre ved den Sag, men da han kom hjem og traadte ind i Dagligstuen, sprang hans Kone forskrækket op og udbrød: »Men, Peter, hvad feiler du? Du er jo ligbleg«. — »Det er noget Sludder«, svarede Peter, »lav mig et Glas Punsch«.

Dette var Dramaets Begyndelse. Jeg skal nu springe hele den mellemliggende Udvikling over, hvormed jeg, hvis jeg var en engelsk Romanforfatter, godt kunde fylde et Par Bind, og strax gaa til Slutningen. Efter mange forgjæves Forsøg fik Peter ham endelig til at skjænke sig fuld Fortrolighed. Naar det begyndte at skumre, fremstillede der sig et Syn for hans Øine, hvad enten han lukkede eller aabnede dem, hvad enten han saa ud af Vinduet eller hen paa Væggen. Det var en gammel Fortælling, han engang havde læst, der forvandlede sig til et Syn.¹⁾ Jorden var bedækket med Sne, Himlen var indhyllet af tunge Sneskyer. Han saa en Slæde langt borte, Dannebrog vaiede fra den. Der sad en Kvinde med tre Børn. En Flok af Ulve kom nærmere og nærmere; Børnene græd, hun trøstede dem og sagde, at hun vilde lade sit Liv for dem; men da Ulvene var lige ved at springe op i Slæden²⁾, kastede hun det ene Barn ud til dem. Saa blev det bælgmørkt, og han kunde Intet se. Men det lysnede atter; nu sad Konen paa Slæden med to Børn, og forfulgtes af Ulvene. Da kastede hun det andet Barn ud, og det blev atter mørkt. Og da det lysnede paa Ny, sad hun med eet Barn, men da Ulvene omringede Slæden, kastede hun ogsaa det. Og Alt hylledes atter i Mørke, og i Mørket svandt Kone og Slæde og Ulve, men kort efter lød der et saadant Skrig, et saadant fortvivlet Hvin, at han kom til at græde bitterlig, thi det var for ham, som det var Danmarks Dødsraab. Efter hans Forklaring betød det ene Barn de gamle danske Provindser,

der nu ere Sverigs, det andet Barn betød Norge, og det tredie Slesvig, Holsten og Lauenborg: Naar han saa havde grædt en Stund, saa vendte Synet atter tilbage, og gjentog sig ganske paa samme Maade, og saaledes vedblev det at vise sig for ham, indtil han faldt i Søvn af Træthed og Udmattelse. Han betragtede det som en stor Velgjerning, at det blev mørkt, naar et Barn [kastedes ud]¹⁾, da han saaledes blev fri for at se det blive fortæret af Ulvene, men bittert beklagede han sig over Skriget, som han aldrig kunde høre, uden at komme til at græde, hvorofte det end gjentoges. Naar der kom Nogen til ham, eller han gik hen til Andre, saa forsvandt vel Synet, men saa forekom alle de Tilstedeværende ham at se ud som Lig, og det kostede ham den største Overvindelse at udholde Liglugten. Saa snart han var ene, vendte Synet tilbage.

Den gamle Læge mente, at Rasmus²⁾ aldrig har været virkelig afsindig, men kun paa Vei til det, og han beundrede den Aandskraft, hvormed han havde staaet imod. Den inderste Kjærne i Sjælen var vedblevet at være sund, thi selv i de Øieblikke, i hvilke han var mest betaget af sine Syner, og i hvilke han ved en uimodstaaelig Magt nødtes til at tale og handle, som om de vare noget Virkeligt, var han sig bevidst, at det var et Sandsebedrag, og at det, som han saae, hørte, lugtede, ikke kom udvortes-, men indvortes-fra! »Jeg spiller i Grunden Komædie«, sagde han en Gang, »men jeg gjør det ikke frivilligt; jeg nødes til det; hvorledes, veed jeg ikke«.

Jeg skal ikke her beskrive dig de Lægemedler, hvoraf Peter betjente sig for at helbrede sin syge Ven, men holde mig til den sjælelige Side af Behandlingen. R . . . havde en Samling dels af levende, dels af døde Fugle, hvorfor han havde den mest levende Interesse, indtil denne Interesse med alle de andre druknede i hans dybe Melankoli. Lægen syntes paa een Gang at være blevet betaget af den Lidenskab, der var gaaet tabt for Vennen. Naar de saaes, søgte han altid Oplysning om en eller anden Fugl, og det endte næsten altid med, at de gik ind i Samlingen og tilbragte der en halv Timestid. Kom der Fremmede til Byen, førte han dem altid hen til R . . . 's Samling som en af Byens største Mærkværdigheder. Han fik en Boghandler til at gaa til R . . . , og erklære sig villig til at være Forlægger af det ornithologiske Værk, som R . . . engang havde paatænkt. Det lykkedes ham virkelig tilsidst at gjenoplive R . . . 's Lidenskab, og med et triumferende Smil fortalte han, at han atter havde seet R . . . gaa med Bøssen paa Nakken, og han kunde ikke blive træt af at gnide sig i Hænderne af Glæde. Du veed jo, at det er en af hans store Grundsætninger, at det Menneske aldrig kan blive helt ulykkeligt, der har en aandelig Lidenskab.

Ved Siden heraf søgte han at paavirke R . . . 's Livsopfattelse. At Menneskene leve nogle faa Aar, og saa gaa bort, og give Plads for Andre, det er en Sandhed, som Ingen kan skyde fra sig, og hvormed man maa gjøre sig [fortrolig], hvor ubehageligt det end kan være for dem, der ere

tilfredse med og lykkelige i denne Verden. Men det er ikke alene det enkelte Menneske, men Folkene, der er forkrænkelige og dødelige. Apostlens Ord: »Hvad er Eders Liv? Det er jo en Damp, som er tilsyne en liden Tid, men derefter forsvinder«, gjælde ei alene Enkeltmand, men Folkeslagene. Der lever intet Folk paa Jorden, der ei bærer Dødsmærket paa sin Pande. En liden Stund, saa ere de borte, saa lever Erindringen om dem kun i Gravhøiene. Vi bo og bygge paa Folkegrave. De Levendes Stæder hvile paa de Dødes Grave. Hvor er de henne, de mægtige Riger, der fyldte Verden med Rædsel? Splintrede i tusinde Stykker, og det er kun Oldgranskerne, der samle møisommelig sammen Levningerne, ladte tilbage af Fortidens Liv. Saaledes skal det ogsaa gaa de Riger, der nu ere store og mægtige og sætte deres Fod paa bevungne, sukkende Folkeslags Nakke. Hvor er de henne om et Par Tusinde Aar. Den Fornuftige finder sig ei alene i de enkelte Menneskers, men ogsaa i Folkenes Forkrænkelighed.

Og som det gaaer Folkene, saa gaaer det ogsaa deres Sprog. Hvor er Romersproget? Det er dødt, det lever kun paa enkelte Lærdes Læber, og der lever det som en Samling af opgravede Levninger kan leve. Hvor er det Sprog henne, der taltes i Frankrig for 2000 Aar siden? Hvor gammelt er det engelske Sprog? Selv om et Sprog ei undergaaer voldsomme Forandringer ved fremmede Elementer, der trænge sig ind, saa forvandler det sig selv, ved sit eget Liv. Alt Skabt, der lever, det lever kun ved at undergaa

idelige Forandringer og Omdannelser, saa at det Sprog, der taltes for en tusind Aar siden, dog bliver et fremmed Sprog for de Nulevende, om det end bærer det samme Navn. Og som det gaaer med Sproget, saa gaaer det med mange Eiendommeligheder i Tænkemaade og Livsopfattelse. Der er ikke en eneste Mand i Landet, der kunde glæde sig ved at komme til vore Forfædres Valhalla, »og troer du«, sagde han til R..., »at der er nogen af Fortidens Kjæmper, der vilde glæde sig over din mageløse Fuglesamling. Man maa som et skabt Væsen finde sig i de skabte Væsners Forkrænkelighed, selv om denne Forkrænkelighed trænger sig nok saa tæt ind paa os selv og vort eget lille Folk«. Der er noget underlig Beroligende ved at faa sin egen Skjæbne bragt ind under Menneskelivets almindelige Lod, og R... blev derfor ikke lidet paavirket af Lægens ovenfor anførte Betragtninger.

En anden Gang sagde han til ham: »Jeg stod i Middags paa Veien, ligesom Jernbanetoget gik forbi. Hvis nu R... var her, tænkte jeg ved mig selv, da kunde det godt ligne ham at springe ind paa Banen, stille sig op foran Toget, række Haanden ud og søge at standse det«. — »Nei, saa gal er jeg da ikke«. — »Ikke saa gal, jo langt galere, min gamle Ven. Du strækker Haanden ud og vil standse Verdensgangens Fart, og denne Fart er mange, mange Gange stærkere end Iltogets«. — »Kun Gud styrer Verdensgangen«. — »Ja, det er netop Ulykken, at du dog vil [være klogere end] ¹⁾ vor Herre, og ikke bøier dig under hans Villie,

men skummer over Verdens Gang. Og er det en smuk Maade at elske sit Fædreland paa, at have Syner om gamle Koner og Slæder og Ulve og Børn, og finde, at Landets Borgere stinke som Lig. Gid jeg kunde føre en Tydsker ind til dig, naar du har dine Lugtscener; jeg gad dog vide, om du vilde finde ham mere vellygtende. Og hvad er det for Syner! Ikke andet end Opkog af en gammel Fortælling. Jeg troede rigtignok, at du havde en ganske anden skabende Fantasi. Hvorfor lader du ikke en Ulvinde og tre Ulveunger sidde paa Slæden, og en Flok gamle Koner rende efter den, det vilde dog være noget Nyt. — Og hvad er det for en Kjærlighed til Fædrelandet at sidde hen og have saadanne Syner, og saa føle dig saa høit opløftet over dine Brødre, at de blive dig til stinkende Lig. Der er nu Skomager Jessen; han skjænker vist ikke Fædrelandet en Tanke, men han syer gode Sko og Støvler, betaler sine Skatter i rette Tid og har skjænket Landet sex Soldater. Han elsker sit Fædreland langt mere end du, thi han elsker det i Gjærningen, og du haaner det med dine Drømmesyner. Kjære Ven! Bliv ikke vred over, at jeg siger dig Sandheden. Du er stærk, mandig; hvis du virkelig vil det, saa kan du faa Bugt med, hvad der bevæger sig i din Sjæl. Jeg dadler paa ingen Maade din Fædrelands-Kjærlighed; hvor elskede ikke Apostlen Paulus sit Folk; vor Frelser græd over Jerusalem. Men naar du nu, som du har lovet mig, giver dig til for Alvor at bearbejde din egen Sjæl, saa maa din Bestræbelse gaa i en

firdobbelt Retning; idet du søger at fordele det, der saa stærkt bevæger dig. For Tiden ligner din Sjæl et Brændspeil, der samler alle Straalerne til et Punkt og derved bevirker en Forbrænding.¹⁾ Din Sjæl er virkelig for god til at fortæres af sin egen Lidenskab. Det gjælder om at fordele Straalerne, og derved faa det, der nu tænder og forbrænder, til at lyse og varme. Omsæt dine Følelser til Handlinger. Om end disse forekomme dig nok saa ubetydelige i Sammenligning med den mægtige Følelse, saa maa du dog vide, at Følelsen, der ikke bliver Handling, let bliver usundt og fordærveligt Føleri. Dette er den første Regel. Husk dernæst paa, at Kjærligheden til Fædrenelandet har en Sphære, der ligger under den, og en anden, der ligger over den. Det er den anden og tredie Regel. Elsk den Kommune, hvori du boer. Det er jo dog din Stolthed at være Fynbo. Hvorfor vil du ikke være Medlem af Byraadet, hvori saa Mange ønske, at du skal have Sæde. Det koster dig blot et Ord, saa bliver du valgt. Sørg her for, at Ulve ikke fortære Byens Formue, men at Alt faaer den hensigtsmæssigste Anvendelse. Her kan din fine Lugt faa nok at gjøre med at fjerne alt det, der kan virke skadeligt paa Byens Sundhedstilstand. Glem ei heller, at der over de enkelte Folk staaer den hele, store Menneskeslægt. Lad en Del af din Kjærlighed til dit Folk blive Kjærlighed til Menneskeslægten. Det vil lysne i Meget, der nu forekommer dig dunkelt og uforklarligt, naar Kjærligheden til Menneskeslægten kaster sit straalende Lys over det.

Og endelig, det er mit sidste Ord til dig, saa er du jo, ligesom jeg, overbevist om, at vi ere som Udlændige i denne Verden, og at vort rette Hjem, vort sande Fædreland ligger hin Side Graven«.

»Jeg har her«, saaledes endte Peter, idet han berettede om sin Samtale med R . . . , »samlet sammen, hvad jeg efterhaanden i mange Samtaler gjorde gjældende. Lidt efter lidt foregik der en Forandring med R . . . , Synerne bleve efterhaanden blegere og blegere, til blotte Skyggerids. En Dag fortalte han mig, at han virkelig havde seet Ulvinden og de tre Ulveunger sidde paa Slæden, og en Flok gamle Koner forfølge dem, og at han var bristet ud i Latter ved dette Syn. Da slog jeg ham paa Skulderen og sagde, at han ei længer trængte til min Behandling. Og det var virkelig Tilfældet; han var helbredet.«

Tre Aar efter døde R . . . , fulgt til Graven af Byraadet, der høilig beklagede, at det saa tidlig havde mistet et saa nidkjært og indsigtfuldt Medlem.¹⁾

Farvel! Hils Alle! Hvis En spørger dig om, hvorledes jeg [lever]²⁾, saa sig ham, at du har en Hilsen fra mig til ham!

NR. II.

Nykjøbing p. F. den 3. Novbr. 1880.

OM jeg nu har opgivet alt Haab? Om jeg nu finder mig i at ligge ganske stille som et gammelt, skikkeligt Vrag, der i den Grad er vraget af Alle, at der ikke mere er Nogen tilbage, der kunde vrage det?¹⁾ Saaledes spørger du, og jeg svarer: Nei, paa ingen Maade. Du skal se, at jeg næste Gang bliver valgt eenstemmigt af Høire og Venstre, og skeer det ikke næste Gang, saa skeer det den derpaa følgende Gang. Ske vil det, og hvis det ikke skeer, saa er det ikke Vælgernes Feil, men *min* Feil, der ikke lever længe nok. Hvor jeg glæder mig til at tage Skjeppen fra mit politiske Lys og sætte det paa Landstingets Stage! Hvor jeg glæder mig til denne stille, fredelige Sal, der er et sandt Elysium! Her er den modne Visdom, den gråhærdede Erfaring; her holdes saadan til Raade med Tale og Tid, at man kan faa Leilighed til at besøge Bibliothekerne. Og hvorpaa grunder jeg dette Haab? Derpaa, at Tiderne skifte. Naar Høire og Venstre staa hinanden saa nær, at man ved at række Armene ud kan give Høire den ene Haand og Venstre den anden, saa er det

min Tid, saa sætter jeg mig paa to Stole, Høire og Venstre, og kan maaske endnu bidrage til at gennemføre en og anden nyttig Foranstaltning; men naar Høire og Venstre derimod staa saa langt fra hinanden som nu, saa sætter jeg mig ned mellem to Stole, og det Sæde er jo ikke videre behageligt. Der ligger stor Kraft i de to Ord: Tiderne skifte. De give Ydmyghed i Lykke og Haab i Ulykke.

Du spørger mig fremdeles om, hvad jeg egentlig følte, da det sidste Haab brast, og du beder mig om at være fuldstændig oprigtig og ærlig. Ja, skal jeg være det, saa kan jeg rigtignok ikke blive staaende ved at udtale disse haabefulde Følelser. Vil man lære at kjende sig selv, og det, der bevæger sig i Ens egen Sjæl, maa man lægge nøie Mærke til de blandede Følelser. Hvor er det underligt at se, hvorledes modsatte Følelser kunne gennemtrænge hinanden og bo Side om Side i det samme Hjerte, uden at svække hinandens Styrke. Man kan paa een Gang være inderlig glad og dybt bedrøvet; i Legemverdenen bliver der en Stillestaaen og Ubevægelighed, naar to modsatte Kræfter mødes, men denne Lov gjælder ikke for Aandens Verden. Her kunne de begge bevare deres Styrke, idet de trænge ind i og fylde hinanden og frembringe en Sjælstilstand, hvorfor det er vanskeligt at finde et Navn i Sproget. Bruden er paa een Gang inderlig bedrøvet over at forlade Fædrene-Hjemmet og inderlig glad over at drage bort med ham, som hun elsker. Har man seet den, man har kjær, lide Dag ind og Dag ud, og det saa-

ledes, at kun Døden kan gjøre Ende paa Lidelserne, da bliver man glad, naar han udaander og gaaer ind i den evige Fred, men Taarer over Tabet ere Glædens Ledsager. Med denne Fortale skal jeg, kjære Ven, nu analysere den Følelse, som jeg havde ved ikke at blive valgt til Landstingsmand. Kommer jeg den i Smeltediglen, saa finder jeg, at den havde følgende Bestanddele: en flau, en glad, en triumferende Følelse.

Jeg talte til Ingen, men der var saamen heller ikke en eneste Sjæl, der talte til mig; ja der var ikke en Gang Nogen, der sagde: Det er dog Skade, at du ikke kan blive valgt; du kunde dog vistnok endnu gjøre noget Gavn. Kom jeg ind i en Stue, hvor man talte om Landstingsvalget, saa forstummede Samtalen, eller man gik hen i en Krog og hviskede. Man har en Følelse af Flauehed, naar man mærker, at man er blevet til en Fraværende, til en Afdød, til En, der slet ikke er til. Saa sagde jeg til mig selv: »Du er et Nul; stundom var du et Nul, der sættes bagved Tallene; nu er du et Nul, der sættes foran dem«, og saa kom jeg til at tænke paa Sædet mellem to Stole. Det var nu Følelsens flau Element.

Det glade Element, og det var i Sandhed meget stort, stod i Forbindelse med Tanken paa den Sønderrivelse af Familielivet og Hjemmets Hygge, der er en Følge af disse lange Ophold i Hovedstaden. En forskjelligartet Virksomhed kan let virke forstyrrende paa Freden, der hviler over den udelukkende Syslen med eet Arbeide. Skjønt Landstinget ikke stiller store Krav til

sine Medlemmers Tid, saa er dog selv Tabet af en lille Tid følelig for den Tidgridske. Kort sagt, trods Flauheden var jeg meget glad over at kunne blive i Nykjøbing paa Falster.

Foruden denne glade Følelse var der noget vist Triumferende. Det var for 16 Aar siden min Overbevisning, at min politiske Virksomhed var endt. Grunden til denne Overbevisning skal jeg senere fremstille. Naar man har bebreidet mig, at jeg forlod mit Fædreneland, saa er mit Svar: Kunne I da ikke nu se, at min politiske Virksomhed var endt? Jeg har to Gange stillet mig til Folkethingsvalg, og er begge Gange faldet igjennem; jeg har anmodet Regjeringen om at gjøre mig til kongevalgt Medlem af Landstinget, men er ikke blevet bønhørt; jeg er blevet forbigaaet ved de sidste Landstingsvalg.¹⁾ Viser da ikke denne idelig gjentagne Vragen, at jeg har havt Ret, at min politiske Virksomhed er endt. At have havt Ret frembringer den triumferende Følelse. Jeg føler mig beroliget i min politiske Uvirksomhed ved den berettigede Bevidsthed, at jeg har gjort, hvad jeg kunde, for at komme ud af den. Men, naar jeg nu saa ærlig har skriftet for dig, saa vil du ogsaa tro mig, at den flauue, den glade og den triumferende Følelse i et Nu druknede tilhobe i det daglige Livs Sysse.

NR. III.

Nykjøbing p. F. den 4. Novbr.

HVAD er det, som vort lille Land har manglet under de stærke Storme, der er gaaet hen over vort lille Land. Vi have manglet et politisk Geni, der forstod at forskaffe sig et fast Fodfæste i Kongens Tillid, og som saa med det ene fastsatte Maal for Øie styrede Statsskibet, stundom farende frem for Folkevilliens Medbør, stundom krydsende op imod den. Der har vistnok været mange baade kundskabsrige og begavede Mænd blandt dem, der i de skjæbnesvangre Aar har staaet ved Roret, og der har uden Tvivl ei været en eneste blandt dem alle, der ikke har haft en dyb Kjærlighed til Konge og Fædreland, og der ikke har sat Landets Vel over alle andre Hensyn; men i deres Midte har der ei været noget virkelig stort politisk Geni. Hvad der her er sagt om Ministrene, det gjælder ogsaa i fuldt Maal om vore Generaler. Behøver jeg at tilføie, at man ikke dadler en Mand, fordi man ikke kan anerkjende, at han ei er et stort politisk Geni?

Og hvorledes vilde [det] vel nu have været, hvis der havde været forundt os et saadant politisk

Geni? Slesvig indtil Dannevirke, i alt Fald indtil Nord for Flensborg vilde have været forbundet med Kongeriget Danmark! Jeg antager det ogsaa for sandsynligt, at Hans Majestæt Kong Christian den Niende vilde have strakt sit Scepter indtil Elben, idet de tyske Lande, forbundne med Tydskland, vilde have staaet i det samme Forhold til Danmark, som Norge til Sverig. Det vilde fornemlig være kommet an paa, hvad Preussen vilde. Preussens Villie har været og er det for vor Skjæbne Afgjørende og Bestemmende. Dette er nu klart selv for de mest Nærsynede, efter at Preussen har beseiret saavel Østerrig som Frankrig. Geniet vilde have forudset det for lang Tid siden. Preussen maatte, saa forekommer det os, kunne være tilfreds med en Ordning, der ikke alene gav det en ubetinget Magt over de militære Forhold i vore tyske Lande, men som ogsaa gennem disse Landes Forbindelse med Kongeriget kom til at udøve en bestemmende Indflydelse paa dettes Politik. Vigtigt er det for det enkelte Menneske at kjende sin Plads i Samfundet og ikke at overskride de Grændser, der nu engang ere satte af Forholdene, og rigtigt er det for den lille Stat at kjende sin Plads i Statssamfundet, og ikke at tiltro sig en Uafhængighed, der for dens Vedkommende hører til Drømmeverdenen, og som kun er en Virkelighed for de store og mægtige Stater. Havde vi den rette Nøisomhed, der er Afgaetens ægtefødte Barn, saa vilde vi ogsaa være tilfreds med en Ordning, der gav os ydre Sikkerhed, bevarede Nationaliteten, og gav al ønskelig

Frihed i de indre Forholds Udvikling, hvorvel denne nu og da vilde støde paa en lille Begrændsning.

Tør jeg anmode dig om at sætte din Fantasi i en endnu stærkere Bevægelse? Tænk dig, at Norden havde havt et stort politisk Geni, der havde forstaaet at samle alle Nordens Kræfter og stille dem som en samlet Magt ind i det europæiske Statssamfund, ja, da vilde vistnok alle Forhold have stillet sig paa en ganske anden Maade, og da vilde der have været langt større Udsigt til at sikkre for bestandig Nordens gamle Grændse: Eideren. Sverig-Norge lod os bløde, og døve vare Regjeringens Øren for alle vore Bønner. At lægge Hindring i Veien for østerrigske Krigsskibes truende Virksomhed i vore Farvande, at lade Tropsker komme til Fyen, og derved give os friere Raadighed over vore Kræfter, herpaa vilde man aldeles ikke indlade sig.¹⁾ Naar man saa, efterat Konferencen var traadt sammen, kom aldeles pludselig og uventet med et Forslag om en dynastisk Forening, saa var Veien aldeles ikke bannet for Gjennemførelsen af det, og selv om man vil se bort fra de store dynastiske Vanskeligheder, der uden Tvivl vilde have vist sig at være uløselige, naar man kom nærmere ind paa Sagen, saa vilde det at kaste et saadant Forslag ind paa Konferencen uden Tvivl kun have givet denne et velkomment Paaskud til at komme bort fra den ved Londoner-Protokollen vedtagne Ordning af det danske Monarki.²⁾ Der er iøvrigt Grund til at antage, at den svensk-norske Regjeringes Mangel paa Velvillie var begrundet i et af Rusland

øvet Tryk.¹⁾ Et saadant Tryk stemmer godt med den Besynderlighed, at Rusland paa Konferencen afstod til Storhertugen af Oldenburg de Arveretigheder til visse Dele af Holsten, som det tidligere havde afstaaet til Kongen af Danmark. Det var for i Preussens Interesse paa denne Maade at krydse de augustenburgske Planer. Dette Ruslands Forhold var atter begrundet i dets hele Stilling til Preussen, der havde vist sig som en trofast Ven under det store diplomatiske Felttog, der foretoges mod Rusland i Anledning af de polske Forhold, og hvori ogsaa Danmark deltog, hvorvel paa en meget mild og beskeden Maade. Havde Norden havt det store politiske Geni, som nu kun er et Fantasibillede, hvis Digternes Drømme om Nordens Eenhed vare blevne en Virkelighed, da vilde hele Norden havt en Hær og een Flaade, og i Stedet for at Forholdet mellem Sverig og Norge nu synes at løsnes ved Blindheden for de store Farer, som Dannelsen af de store Statscomplexer medfører, saa vilde det være blevet fastere og inderligere ved Nordens Eenhed.

Dog lader os slippe Norden og holde os til de særlige danske Forhold. Der er to store Grunde til vor Ulykke, den ene Usikkerheden om Arvefølgen, naar Frederik den Tredies Mandsstamme uddøde, den anden de tvende Nationaliteter, og den Rivning, der opstod ved deres Sammenstøden i Slesvig. Det er muligt, at det havde været heldigt, om man tidligere havde forandret Arvefølgen i Kongeriget til Fordel for Augustenborgerne. Men naar man har levet i Absolutis-

mens Dage, vil man let kunne forstaa den store Betænkelighed, som man havde ved at røre ved Kongeloven, hvorpaa den uindskrænkede Kongemagt hvilte; senere gjorde Hertugen af Augustenborgs eensidige Lidenskabelighed i tydsk og slesvig-holstensk Retning det til en Umulighed. Jo nærmere Udsigten blev til Mandsstammens Uddøen, des stærkere blev Modsætningen mellem Dansk og Tydsk.

Hvilke Anskuelse var det, der den Gang brødes? Jeg veed med Sikkerhed, af Mændenes egen Mund, at der alt 1840 vare dem, der tænkte paa at faa Holsten forenet med Preussen. Naar først det var skeet, saa kunde man begynde at sætte det samme igjennem med Hensyn til Slesvig. Det var Grunden til, at det nyholstenske Banner heisedes.

Langt mægtigere var derimod det Parti, der ønskede at faa Slesvig-Holsten hævet til en selvstændig Stat, med sit eget, det er, med det augustenborgske Fyrstehus. Det var som om disse Landsdeles Adskillelse fra Kongeriget var blevet forberedt med Flid af selve Regjeringen. Der laa en Toldgrændse ved Kongeaaen, og derimod ikke ved Eideren. Begge Landsdele havde samme Overbestyrelse i det tydske Kancelli, samme øverste Domstol. Man vovede ikke at give dem to Stænderforsamlinger uden at gennemføre den samme Deling i Kongeriget. Det danske Sprog i Slesvig var paa mange Maader trængt tilbage og tilsidesat. Alle store og mægtige Nationaliteter have en Følelse af Overlegenhed overfor de smaa Folkeslag, og kaste de

Blikket paa dem, saa skeer det med en medlidende Overseen. Det kan være ubehageligt for os Smaa, men vi maa finde os i vor Skjæbne. Den tydske Nationalitetsfølelse var kommet i en mægtig Bevægelse og havde hævet sig høit ved Kampen med og Seiren over Napoleon den Store. Kan man fortænke de tydske Slesvig-Holstenere i, at de følte sig dragne af denne Bevægelse, at de følte sig stolte af at være Tydskere, og at de følte Harme over, at deres Skjæbne [var knyttet] til det lille, til det ulykkelige Kongerige. Norges Tab svækkede det nordiske, Erhvervelsen af Lauenborg styrkede det tydske Element i Monarkiet. Regjeringen havde ladet en forholdsvis stor Del af Krigens Byrder falde paa Kongeriget, og denne Omstændighed gav Slesvig-Holstenerne Vaaben i Hænde til at skræmme Hertugdømmernes Beboere fra Kongeriget. Erindringen om Bankerotten, der ramte Sedlerne, holdtes frisk og levende. »Ville I have Papirspenge, der let kunne gaa ned til den halve, ja dybt ned under den halve Værdi, hvorpaa de lyde? Ville I have Landet fyldt med Posekiggere, saa man ikke kan komme ind i en By, uden at faa sin Vogn gennemrodet?« saaledes lød den skræmmende Tale. Men ogsaa den danske Nationalitet vaagnede og styrkedes ved Bevidstheden om, at der paa den skandinaviske Halvø boede nær beslægtede Folk, hvis Hjerte slog varmt for vor Skjæbne; den vaagnede ikke alene i Kongeriget, men ogsaa i det danske Slesvig, hvorvel man ei kom videre i Christian den Ottendes Tid, end at det blev en Naadessag at tale dansk

i den slesvigske Stænderforsamling, hvorfra tidligere det danske Sprog var banlyst. Da døde Christian den Ottende, og samtidig udbrød den mægtige Folke-Orkan, der fik saa mange Stater til at ryste i deres inderste Grundvolde. Den naaede ogsaa ind over Elben; det slesvig-holstenske Oprør udbrød.

Naar vi nu skulle fremstille de politiske Anskuelser, der gjorde sig gjældende under Kampen mod Oprøret, da maa vi fremhæve, at alle danske Politikere uden nogen Undtagelse vare enige om, at alle Landsdele skulde bevares for hans Scepter, der sad paa Danmarks Throne. Det var kun om Landsdelenes indbyrdes Forhold¹⁾, at der var Uenighed. Helstatsmændene mente, at Holsten burde knyttes saa nøie som muligt til det øvrige Monarki, selv om Følgen skulde blive den, at Slesvig herved kom til at træde i en løsere Forbindelse til Kongeriget, end der i og for sig var ønskeligt. De Eiderdanskens Politik gik derimod ud paa at holde Eideren som Rigets gamle Grændse, knytte Slesvig saa nær som muligt til Kongeriget, og overlade Holsten og det tyske Forbund at bestemme, i hvilket Forhold dette Hertugdømme skulde staa til det øvrige Monarki. Herved blev det muligt for Europa at tage sig af vor Sag, uden at komme i Strid med det tyske Forbund, thi dette havde selv tidligere anerkjendt, at Slesvig laa udenfor dets Raaderum. Med stor Begeistring og opoffrende Kjærlighed sluttede det danske Folk sig til²⁾ dette Program, men da der under Begivenhedernes Gang begyndte at opstaa Tvivl om Mu-

ligheden at at gennemføre dette Program, og da Tanken paa en Deling af Slesvig skimtede igjennem, da reiste der sig en mægtig Folke-Uvillie mod denne Tanke, og Frederik den Syvende udtalte de skjæbnsvangre Ord: »Det skal ei skee«. Disse Ord fandt den dybeste Gjenklang i Folket. Vi have nylig seet den Mening blive offentlig fremsat, at disse Ord skulde gaa paa hele Slesvigs Løsrivelse fra Kongeriget. Saa forholder det sig ikke. De gik paa en Deling af Slesvig, og paa en Ordning, hvorved et Slesvig-Danmark var blevet forbundet med et Slesvig-Holsten.¹⁾

I Slesvig selv var der en afgjort Stemning mod Delingen, og selv om man maa beklage denne Stemning, saå er det dog ingenlunde vanskeligt at sætte sig ind i den. Nogle følte sig som Tydskere, Andre som Danske, men Alle følte sig som Slesvigere. I Begyndelsen traadte saavel den tyske som danske Følelse i Baggrunden for den slesvigske, for hvilken Slesvigs Deling var den største Modbydelighed. Skulde dette gode Land, der i Aarhundreder havde været Nordens Formur, deles? Skulde Danmarks, skulde Nordens Grændse flyttes? Skulde det være Lønningen for alle Anstrengelser og Op-offrelser? Da Martsministeriet skulde vedtage en Instrux for de danske Befuldmægtigede, der skulde møde paa Londoner-Konferencen, vedtoges der, at de ogsaa skulde have Frihed til at gaa ind paa Spørgsmaalet om Slesvigs Deling; imidlertid²⁾ vilde Kong Frederik den Syvende ei give sit Samtykke dertil; han havde io sagt: »Det skal

ei ske«. Martsministeriet traadte af, og Novemberministeriet dannedes.¹⁾

Det blev mig tilbudt at indtræde i Ministeriet, men jeg stillede den Fordring, at Grev Knuth skulde være blandt de danske Delegerede, der sendtes til London, fordi hans Overbevisning ydede mig en Sikkerhed for, at hvis Slesvigs Deling vilde være et Gode i Sammenligning med, hvad der ellers kunde opnaaes, saa vilde han af al Magt støtte denne Tanke. Da denne Fordring ei kunde sættes igjennem, foreslog jeg Grev Moltke, med hvem jeg stod i stadig Forbindelse under Ministeriets Dannelse, at optage Madvig og Clausen som Medlemmer af det nye Kabinet. Under Novemberministeriet oplevede Danmark flere hæderkronede Dage, hvis Minde ikke vil dø, saa længe Danmark lever. Efter mit Skjøn vilde det efter Slaget ved Idsted have været et heldigt Øieblik til at gennemføre en Forfatning for Slesvig-Danmark. Jeg savner Nøglen til en Forklaring af, hvorfor det ei skete.

Man kom ind paa langvarige Underhandlinger; ovenpaa de revolutionære Storme gik der en stærk reaktionær Luftning gjennem Europa, Juliministeriet dannedes.²⁾ Grundtanken i den paatænkte Ordning af Monarkiet var paa ingen Maade i og for sig forkastelig. Monarkiets Fællesanliggender skulde behandles og afgjøres i en Fællesforsamling; Kongeriget, Slesvig og Holsten skulde have hver sin særlige Forfatning for de særlige Anliggender. Og dog havde denne Ordning en Dødsspire, der maatte medføre dens Opløsning. Denne Dødsspire søger jeg ikke deri,

at Kongen af egen Magtfuldkommenhed gav Fællesforfatningen, uden at indhente Rigsdagens Samtykke. Hvis nemlig denne skulde give sit Samtykke, saa synes Landsdelenes lige Stilling at maatte gjøre det til en Nødvendighed, ogsaa at indhente deres Repræsentationers Samtykke. Paa den anden Side syntes den Omstændighed, at de andre Landsdele havde gjort et Oprør, som det kun var lykkedes Kongen at dæmpe ved Kongerigets Anstrængelser, at tale for, at den af Kongeriget ved Grundloven erhvervede Forret bevaredes. Inden den nye Forfatning endnu var givet, da den paatænkte Ordning kun var bekjendtgjort i almindelige, ubestemte Træk, var der paa Rigsdagen en stærk Storm i Anmarsch mod denne Ordning og mod Ministeriet. Jeg troer at have bidraget ikke lidet til at besværgé denné Storm ved at foranledige Ministeriet til som Svar paa min Forespørgsel at erklære, at Rigsdagen skulde give sit Samtykke til Fællesforfatningen.¹⁾ Da Ministeriet Ørsted senere udtalte sig paa en anden Maade, ansaae jeg mig for forpligtet til at opponere. Jeg skjønner endnu ikke rettere, end at det ikke kunde have været forbundet med nogen Betænkelighed at forelægge Fællesforfatningen, naar Ministeriet ved Forelæggelsen havde erklæret, at det ikke kunde tage mod nogen Ændring. Under alle Omstændigheder er det lidet ønskeligt, at et Ministerium i en saadan Sag tager tilbage et af Forgjængeren givet bestemt Løfte.

At den Monarkiets Fællesorgan Rigsraadet tildele Myndighed kun var raadgivende var vel

efter mit Skjøn en fuldstændig Miskjendelse af de af det danske Folk erhvervede Rettigheder, men dog laa der heller ikke heri en Dødsspire for Ordningen. Den raadgivende Mynighed kunde let, saaledes som Erfaringen har vist det, gaa over til at blive lovgivende. Det maa imidlertid [anses for?] afgjort, at Rigsdagen aldrig vilde have givet Afkald paa sine Rettigheder til Fordel for et blot raadgivende Rigsraad.

Som den nye Ordnings Dødsspirer maa derimod følgende Omstændigheder og Bestemmelser ansees. Den nye Arvelov var hverken vedtaget af den slesvigske eller holstenske Repræsentation, ei heller for Holstens Vedkommende anerkjendt af det tyske Forbund. Men hvorfor har da en saa dygtig og klarsynet Regjering undladt at faa Arveloven anerkjendt af det tyske Forbund? Svaret kan neppe være tvivlsomt. Den formaede ei at sætte det igjennem. Og hvorfor kunde den ei sætte det igjennem? Fordi vore Fjender, de hemmelige og de aabenbare vilde holde Spørgsmaalet aabent, fordi der herved var en Vei til at faa det Hele styrtet overende, fordi Slesvig-Holstenerne aldrig vilde falde til Ro, aldrig vilde opgive deres Bestræbelser, saalænge der var Udsigt til at faa Arveloven forkastet af det tyske Forbund. Dette har aldrig anerkjendt Hans Majestæt Kong Christian den Niende som arveberettiget. Den nye Ordning var ingen Fredslutning, men kun en Vaabenhvile, bestemt af vore Fjender til at vare indtil Frederik den Syvendes Død. Sagerne vilde have stillet sig helt

anderledes, hvis ogsaa Forbundet havde anerkjendt Arvelovens Gyldighed og derved lukket Døren for alle Ønsker og Forventninger, der gik ud paa en Opløsning af Monarkiet. Hvis Afgjørelsen havde ligget i min Haand, vilde jeg have sagt: Skaf Arveloven anerkjendt af det tyske Forbund; formaa I det ei, saa se Eder om efter andre Udveie.

Et andet stort Misgreb var det, at man mod Befolkningens Ønske lod det danske Sprog træde i det tydskes Sted i Kirke og Skole flere Steder i Slesvig.¹⁾ Det maa indrømmes, at det ingenlunde her gjaldt om at gjøre nye Erobringer for Danskheden, men kun om at gjenvinde, hvad der var tabt ved Fortidens Sløvhed. Desuagtet bliver det for Følelsen, i alt Fald for min Følelse høist Stødende, i en saadan Sag at forandre det nu engang Bestaaende mod Befolkningens Ønske. Man har i sin Tid gjort gjældende, at der i Virkeligheden var et Flertal i Menighederne for de gjorte Forandringer, at disse vare vel sete af Arbeidsbefolkningen og lavere Stillede, men at de levede under et saadant Tryk, at de ei vovede at komme frem med deres Mening. Jeg har for lidet Kjendskab til de virkelige Forhold i denne Henseende til at kunne vide, om de stemme overens med denne Opfattelse. Hvis de gjøre det, taler denne Omstændighed ikke lidet til Gunst for Sprogordningen. Men ikke desmindre maa denne ansees som forkastelig i politisk Henseende. Det gjaldt om at berolige Stemningen, at tilfredsstille saa vidt muligt begge Nationaliteter, og saa kastede man saadant Tønder

til Kiv og Strid ind i den politiske Udvikling. At Danmark, »der udmærkede sig i lige Grad ved sin Lidenhed og sit fjendtlige Sindelag mod Tydskland«, vovede at trænge Tydskheden tilbage ved Tvangsforanstaltninger, dette kunde ei andet end vække den mest levende Forbittrelse i Tydskland. Alle Tidender strømmede over af Had til os; der blev foranstaltet Bønner for den lidende Tydskhed. Selv om Sprogordningen ei krænkede Retfærdigheden, selv om en stor Stat med almindeligt Bifald kunde have truffet en saadan Foranstaltning, saa gjorde vor afmægtige Lidenhed den høist betænkelig under vore vanskelige politiske Forhold.

Den tredie Dødsstige var Indretningen af Repræsentationen for Slesvig. Sammes Valglov kunde ei andet end at give et fjendtlighedsindet slesvigholstensk Flertal. Ved at indføre almindelig Stemmeret og give Forsamlingen en stærk, kongevalgt Tilsætning vilde dette sandsynligvis have været undgaaet. Øiet var fæstet paa Slesvig, da man gav den grundlovgivende Rigsdag et saa stort kongevalgt Element, men det vakte en saa almindelig Misfornøielse, at man ikke engang kunde fastholde Tanken paa det ved Dan-nelsen af Landstthinget. Saaledes var da Alt forberedt til Opløsningen af den nye Statsordning, inden den ret havde fæstet Rod. Der var sørget for en Misnøie, der kunde finde Gjenklang ikke alene i Tydskland, men ogsaa i Europa, og svække dettes Interesse for os; der var givet denne Misnøie et lovligt Organ; da Arveloven ikke var anerkjendt af det tydske Forbund, var

der aabnet Udsigt til at faa det Hele kastet overende ved Frederik den Syvendes Død, og denne Udsigt kunde ikke andet end opflamme Kamplysten og styrke Udholdenheden.

Ved Karakterens Renhed, Kjærligheden til Monarkiet og politisk Dygtighed staa de Mænd, hvem denne Ordning skyldtes, saare høit. Deres Anskuelser vare reactionære, absolutistiske, og stemmede saaledes godt med den Retning, der begyndte at gjøre sig gjældende i Europa, efterat de folkelige Storme havde lagt sig. Der kan neppe tænkes nogen Mand med en mere streng Retfærdighed end Carl Moltke. Han var født Tydsker, og havde i Sandhed ingen Forkjærlighed for det Danske; han saae i den af [Tillisch]¹⁾ indførte Sprogordning i Slesvig kun en simpel Retfærdighedshandling. Maaske der dog ogsaa har været den Bitanke, at Kongeriget i den udvidede Beskyttelse af det danske Element skulde have Erstatning for det Tab af politiske Rettigheder med Hensyn til Fællesanliggender, som det skulde lide. Saa længe det Ørstedeske Ministerium sad ved Roret, vare Slesvig-Holstenerne rolige; man afventede Udfaldet af den Storm, som var reist mod det i Kongeriget. Hvorledes vilde Udviklingen være blevet, hvis Ministeriet havde seiret i denne Storm og havde faaet Leilighed til selv at befæste, hvad det havde grundlagt? Det er høist vanskeligt at sige. Fantasien flyver bort med Tankerne, naar man opstiller en Forudsætning, og saa vil danne sig en Forestilling om, hvorledes Forholdene vilde have udviklet sig, dersom den gjorte Forudsætning havde været en Virke-

lighed, og paa denne Fantasiens Flugt med Tankerne styres den uvilkaarlig af den politiske Overbevisning, som man har tilegnet sig under Livets Gang. Jeg tilstaaer imidlertid, at hvis Sagerne den Gang havde stillet sig for mig, saaledes som de nu gjøre det, vilde jeg ikke have anseet det for rigtigt at opponere mod det Ørstedeske Ministerium. Desuagtet skjønner jeg ikke, at det vilde have gjort nogen gjennemgribende Forskjel, om det Ørstedeske Ministerium var blevet ved Roret. Slesvig-Holstenerne vare rolige, saa længe der var Storm i Kongeriget, men der kan neppe være Skygge af Tvivl om, at de vilde have reist Uveiret, naar Stormen i Danmark havde lagt sig. Det kan imidlertid ikke negtes, at vor politiske Stilling forværredes ved den Forestilling, at det nye Ministerium var dannet under Paavirkning af en særlig dansk Bevægelse. Derfor forekommer det mig nu, at det ei var rigtigt at opponere mod det Ørstedeske Ministerium.

Naar man er betaget af Kjærlighed, da kan man ikke opdage nogen Feil hos den Elskede. Det samme gjælder om al Lidenskab. Hvad der strider mod Lidenskaben, stilles af denne saaledes hen i Baggrunden, at det faaer en underordnet eller aldeles ingen Betydning. Jeg tilstaaer, at jeg i min Ungdom var betaget af Kjærlighed til den konstitutionelle Frihed, og den er saa sammenvoxet med mit hele Væsen, at jeg hverken kan eller vil slippe den. Det forekom mig, at saavel Danske som Tydske maatte kunne [komme] til at elske den politiske Frihed saa høit, at de over dens Goder vilde glemme alle

de ved den forskjellige Nationalitet fremkomne Rivninger. Dette var et Feilsyn. Saaledes som Forholdene havde udviklet sig hos os, maatte alt Andet, selv den konstitutionelle Frihed blive en Bisag ligeoverfor det nationale Spørgsmaal. Spørg en dansk Mand, om han enten foretrækker Absolutismen eller en lovgivende Forsamling, hvori der var et afgjort Flertal af Tydskere, og der kan neppe være nogen Tvivl om, at han, hvor meget han end sværmede for Friheden, dog vil svare Absolutismen. Kunde vi da undre os over, at enhver Tydsker maatte give det samme Svar? Det var saaledes i og for sig rigtigt, at det Ørstedeske Ministerium vilde have en raadgivende Fællesforsamling, men det, der i og for sig er rigtigt, bliver i politisk Henseende urigtigt, naar det ei lader sig gennemføre. Efterat Grundloven var givet det danske Folk, kunde det ikke lade sig gjøre at indskrænke dets Indflydelse paa Fællesanliggenderne til gode Raad.

Man kunde spørge og det med god Grund, hvorfor man da gav Grundloven, før Monarkiets Sager vare bragte i Orden. De, der have levet i hin Tid, ville vide, at det var en Nødvendighed. Det var ikke muligt at opretholde den stærke Bevægelse, der gik gennem det danske Folk, og som var en nødvendig Betingelse for at holde ud i den svære Kamp, dersom man havde villet støde den konstitutionelle Frihed tilbage til den usikre Fremtid. Men selv om det var en Feil, at Grundloven var givet, saa var den nu givet og lagde uoverstigelige Hin-

dringer i Veien for Opretholdelsen af en raad-givende Fællesforfatning.

Hvorledes man end dreier og vender Spørgsmaalet, saa var et Slesvig-Holsten unionelt forbundet med et Slesvig-Danmark den eneste forstandige Løsning, men denne Løsning gjordes umulig ved den Stemning, der herskede saavel i Kongeriget som i Slesvig, og ved Frederik den Syvendes skjæbnsvangre Ord: Det skal ei ske. Man var kommet ind paa Helstatssporet, og man kunde ikke forlade det. Da derfor det Ørstedeske Ministerium faldt, og et nyt Ministerium dannedes, saa blev det i det samme Spor. Fællesforsamlingen for hele Monarkiet blev lovgivende.

Der tilveiebragtes nu et fredeligt Forhold til Kongeriget, men i Hertugdømmerne kom i kraftig Groning den Sæd til Modstand, der var lagt ved Sprogforordningen, Indretningen af den slesvigske Stænderforsamling og Arvelovens Usikkerhed overfor det tyske Forbund. Rigsraadets, eller som en Tydsker vel vilde sige, det danske Flertals lovgivende Myndighed faldt som en mild Foraarsregn paa denne Udsæd, og Kampen begyndte. Jeg var mig alt den Gang bevidst Kampens Farlighed, og gjorde i Rigsraadets første Forsamling et Forsøg paa at tilveiebringe et Forlig mellem de stridende Elementer, men Forsøget mislykkedes aldeles.¹⁾ Da Rigsraadet ikke vilde følge mig med Hensyn til Forslagets Behandlingsmaade, saa blev det mig klart, at jeg ikke kunde vente Understøttelse med Hensyn til Gjennemførelsen af mine Tanker. Disse stode iøv-

rigt for mig selv i en ubestemt Skikkelse. Det gjaldt om at komme til en fortrolig Forhandling, til aaben Udtalelse, og om mulig til Forstaaelse. Dette kunde kun ske i et Udvalg, og Sagen vilde fordærves ved at forhandles offentlig i et Rigsraadsmøde, inden den var moden. Jeg tilstaaer imidlertid, at jeg nok vilde have kunnet finde paa en Udvei, hvis jeg havde haft større politisk Begavelse.

Saaledes begyndte Kampen. I Aarenes Løb afløste det ene Ministerium det andet, men der var i intet af dem et Medlem, til hvilket de tyske Elementer havde ubetinget Tillid. I det tyske Forbund var Stemningen os afgjort fjendtlig. Man havde en bestemt Indvending mod Forfatningen, og denne bestemte Indvending blev taget til Følge, men foruden den bestemte Indvending havde man flere ubestemte, som man ikke vilde udtale, og med Hensyn til hvilke det derfor var umuligt at tilfredsstille Forbundet.¹⁾ Det var klart, at man vilde bort fra den hele Ordning, men det var ingenlunde klart, hvad man vilde have sat i Stedet. Man var utilfreds, og man vilde vedblive at være utilfreds, indtil Frederik den Syvendes Død aabnede Udsigt til Gjennemførelsen af Planerne. Ved denne Utilfredshed vilde man bevirke, at Monarkiets Ordning ei fæstede Rod, men holdtes hen ubestemt og svævende. Planerne var ingenlunde de samme hos de forskjellige tyske Magter; det har vist sig under Begivenhedernes senere Udvikling. Mellemstaterne og de smaa Stater vilde et Slesvig-Holsten under augustenburgsk Regimente.

Preussen støttede vel de augustenborgske Bestræbelser, forsaavidt de gik ud paa at løsrive Hertugdømmerne fra Danmark, men det var ingenlunde dets Ønske, at de tyske Smaastater skulde styrkes ved Oprettelsen af et Slesvig-Holsten; adskiltes Hertugdømmerne fra Danmark, vilde Preussen selv tage dem i Besiddelse. For Udviklingen af dets Flaade havde Kiel særlig Betydning. Østerrig var os egentlig velsindet, men kunde ikke modstaa den mægtige tyske Bevægelse; det maatte gaa med, hvis det ei vilde tabe Indflydelsen i Tydskland og seiles agter ud af Preussen. Ved Afskeds-Visitet lige før Krigens Udbrud tilbød den østerrigske Gesandt os et Slesvig-Holsten forbundet med Kongeriget som Norge med [Sverige].¹⁾ Saa langt gik Østerrigs Velvillie. Det var os umuligt at modtage dette Fredsvilkaar. Det er aldeles utviylsomt, at Rusland var os velsindet; men det er nu engang smaa Staters Kaar, at selv sånd Velvillie mod dem indtager en underordnet Plads og træder i Baggrunden ligeoverfor Følelserne for de mægtige Stater. Rusland og Preussens Venskab var varmt og velbegrundet. Derfor støttede det paa Konferencen i London Preussens hemmelige anti-augustenborgske Bestræbelser ved at afstaa til Oldenburg sine alt tidligere til Danmark afstaaede Arverettigheder til visse Dele af Holsten. Ogsaa for Frankrig havde vort Livsspørgsmaal kun en underordnet Betydning. Den franske Keiser skrev et paafaldende imødekommende Brev til Hertugen af Augustenborg; Offentliggjørelsen af dette Brev viser hans Sindelag. Det var hans Politik

at søge en Støtte i de tyske Mellemstater, og ligeoverfor denne Politik, der synes at have havt god Fremgang, kunde vor Sag ei have nogen afgjørende Vægt. Forsaavidt man vil fælde en retfærdig Dom, maa man indrømme, at enhver Stats egne Interesser maa være de vigtigste for dens Regjering, og at denne maa indrette sin Velvillie efter disse Interessers Krav. Kun England havde for os et Venskab, der ikke kom i Strid med andre politiske Hensyn.

Under de trættende, langvarige Forhandlinger udøvede Hall for Monarkiets Vedkommende en afgjørende Indflydelse som Konseilspræsident og Udenrigsminister.¹⁾ Han udfoldede den beundringsværdige diplomatiske Dygtighed, der vil blive almindelig anerkjendt, naar Partilidenskaben tillader at dømme med Upartiskhed. Det kan jo være, at der blandt de unge Mænd, der nu føre det store Ord og fælde de strenge Domme, findes ganske anderledes store diplomatiske og politiske Genier. Hvis det var saa, vilde det kaste en mild Glands over Aftenstunden for os Gamle, der nu livstrætte staa ved Løbebanens Ende. Naar Dagen helder, og Skyggerne blive lange og Natten er nær, da er det saa forunderlig trøstetrigt at kunne vende sig om og hilse Haabet om Morgenrøden i de Unges Dygtighed. Du kloge, unge Venstremænd, der mener, at du vilde have kunnet skaffe Danmark en ganske [anden] Fred med Europa, viis os dit Geni ved at stifte Fred i det sammenfaldne forenede Venstre! Kan du ikke udføre denne Stordaad, saa vid, at den anden var langt vanskeligere!

Minister Halls diplomatiske Dygtighed viste sig ogsaa ved Valget af Udenrigsministeriets Næstkommanderende.¹⁾ Dette Valgs Fortrinlighed fremgaaer deraf, at alle hans Efterfølgere have godkjendt det. Paa det tyske Forbunds Forlangende sattes Fællesforfatningen ud af Kraft for Holstens Vedkommende, men vedblev at bestaa for Kongeriget og Slesvig.²⁾ Det gjaldt altsaa kun om at faa denne Stilling til at konsolidere sig og til at faa den anerkjendt af det tyske Forbund og Europa som den blivende og endelige. Var dette naaet, saa var Danmark til Eideren blevet en Virkelighed, og det Maal var naaet, for hvilket det danske Folk havde gjort saa store Anstrengelser. Der er dem, der have ment, at naar blot Frederik den Syvende havde levet noget længere, saa vilde Alt uden videre Vanskelighed være gaaet i Orden, og de paaberaabe sig til Støtte for denne Mening venskabelige Udtalelser af Fyrst Bismarck. Hvor tiltalende det end kunde være at slutte sig til denne Anskuelse, saa lægger min Overbevisning Hindringer i Veien derfor.

Der var ingenlunde indtraadt nogen Standsning i den tyske Bevægelse; næsten alle Organer for Tydsklands Følelser strømmede over af voxende Misfornøielse, Uvillie og Had. Uveiret nærmede sig i en bestandig mere truende Skikkelse. Der kunde ikke være nogen Tvivl om, at det vilde bryde løs, saasnart der fra ³⁾ dansk Side gjordes et afgjørende Skridt til at befæste Forbindelsen mellem Slesvig og Danmark, og til at virkeliggjøre Martsministeriets Program. Og

naar det saa brød løs, troer man saa, at Bismarck vilde have stillet sig paa vor Side og anstrengt sig af yderste Evne for at dæmpe Bevægelsen, eller at han vilde have brugt denne til at fremme Tydsklands Seier og Preussens Udvidelse? Svaret kan ikke være tvivlsomt.

Der er en umaadelig Forskjel paa en lille og en stor Stats Diplomati. Hvad bevirker denne Forskjel? Magten. Har en stor Stat tilkjæmpet sig en fordelagtig diplomatisk Stilling, saa er den uangribelig, thi Magten befæster den med Vold og Grave. Har den lille Stat ved sine Diplomaters behændige Dygtighed vundet en saadan Stilling, saa har det ikke noget stort at sige, thi Modstanderen vender sig om og blæser paa den, og den er tabt.

Man betjente sig forhen af Net til Jagten; man flettede Nettene med Kunstfærdighed, stillede dem op med Snildhed, og drev Dyret ind i en Stilling, hvorfra der ei var nogen Udgang. Var Dyret lille og afmægtigt, saa var det fanget; men var det stort og mægtigt, saa brød det gennem alle Net og Garn. En Stormagt lader sig aldrig fange i en lille Stats diplomatiske Net; den føler sig netop opfordret til at udfolde sin Kraft, naar den faaer en Fornemmelse af, at den har havt sin Overmand i diplomatisk Kløgt. At Fyrst Bismarck imidlertid i saa Henseende skulde have havt sin Overmand, er høist uantageligt, og vi maa derfor se os om efter en anden Forklaring.

En af Diplomaternes store Kunstfærdigheder er den at lade sig blive misforstaaet, naar saadan Misforstaaelse kan fremme et Formaal. Lader

os anføre et Exempel, taget af Fantasiverdenen! En lille Stat agter at gjøre et eller andet Skridt, men frygter for at støde en mægtig Nabo, og henvender sig derfor til den med en diplomatisk Forespørgsel. Svaret lyder: »Vi kunne godt forstaa, at De ønsker det, og skulle ikke lægge nogen Hindring i Veien for Udførelsen af Deres Forehavende«. Skridt[et] gjøres og kan ikke gjøres om. Men efterat det er gjort, reiser den mægtige Nabo et vældigt Vredes-Uveir, alle de smaa og store Hunde faa Ordre til at gø, og en mægtig Støvsy af Uvillie hvirvles i Veiret. Og hvad saa? Der er en Paragraf i en Traktat, der er saa kjedsommelig manende og formanende; under en rolig Stemning vilde man undse sig ved at tage den bort, thi det vilde vække en Del Daddel og Misbilligelse, men i den stærke Harmes Brænding kan man lade den drukne, uden at det ændses. Hvis nu den lille Stat forbauset bad den mægtige Nabo om en Forklaring, saa vilde han maaske svare som saa: »Har jeg ikke holdt mit Ord? Har jeg lagt nogensomhelst Hindring i Veien for Deres Forehavende? Nei, det var mig kjært, at Deres onde Sindelag imod mig blev klart for al Verden, og De kan da ikke for tænke mig i, at jeg betjener mig af den derved fremkaldte Stemning.« Ja den mægtige Nabo kan endog sætte et Ansigt op, saa vredt og truende, at de andre Magter endog forskrækkede, og uden at bekymre sig om den forsvundne Paragraf, raade den lille Stat til at gjøre et paa-faldende imødekommende Skridt. Og den gjør det, og bør vel gjøre det.

Ved en saadan Fremgangsmaade viser man, at man forstaaer den Kunst at lade sig misforstaa. Denne Kunst kan iøvrigt kun anvendes af den Diplomati, der har Magt i Ryggen.

Lader os vende os fra Fantasi-Verdenen til Virkeligheden. Fyrst Bismarcks Ytringer maa være blevne misforstaaede af Keiser Napoleon, da denne fandt sig foranlediget til at betro ham skriftlig sine Udvidelsesplaner. Fyrst Bismarck gik aldrig ind paa disse Planer, men brugte dem i et skjæbnesvangert Øieblik (1866) som et Midde-
del til at knytte Rusland til sig, idet han [vilde] vise denne Magt, at hvis den vilde træde op mod Tydscklands nye Ordning, da vilde han ikke være uden en Allieret. Under Krigen med Frankrig offentliggjorde han Keiser Napoleons Meddelelse for at styrke Stemningen mod Frankrig.

Fyrst Bismarck maa anerkjendes som Nutidens største Diplomat. Hvor er ikke den Kunst beundringsværdig, hvormed han har forstaaet at gennemføre Talleyrands gamle Tanke, og faaet Tydsckland til at vende Ansigtet fra Vest til Øst, fra Frankrig mod Rusland!¹⁾ Han har derved banet Veien for Germanismens Udbredelse og Indflydelse i Orienten, og i de fælles Interesser har han lagt Grundlaget for en varig Alliance, der vil [tilintet]gjøre Betydningen af en Tilnærmelse mellem Rusland og Frankrig.²⁾ Til Fyrst Bismarcks diplomatiske Begavelse hører ogsaa den Kunst, at han forstaaer at lade sig blive misforstaaet.

Forsaavidt han altsaa skulde synes at have udtalt sig opmuntrende med Hensyn til Konsolide-

ringen af et Slesvig-Danmark, da er han uden Tvivl blevet misforstaaet.

Da jeg begyndte paa dette Brev, skrev vi den 4. og nu skrive vi den 12. November. Det er paa høie Tid, at det kommer afsted. Hils alle dem fra mig, der spørge til mit Befindende.

NR. IV.

Nykjøbing p. F., 13. Novbr. 1880.

FREDERIK DEN SYVENDE døde. Vi kunne lade det staa hen som noget Uvist og Uafgjort, om Danmark til Eideren var udgaaet som Resultatet af den lange Kamp og de trættende Underhandlinger, hvis han blot havde levet noget længere. Vist er det, at vor Stilling i høi Grad forværredes ved Kongens Død. Tiden var kommet, da Bomben skulde springe, og de mod os lagte Planer skulde udføres. Der blev nedlagt Indsigelse mod Vedtagelsen af den nye Forfatning for Slesvig-Danmark. Holsten var alt blevet besat af det tyske Forbund.¹⁾ Det blev tilkjendegivet os, at Slesvig vilde blive besat af Preussen og Østerrig, hvis ei Indsigelsen toges til Følge. Rusland og England sendte to Mænd for ved indtrængende Forestillinger at bevæge Regjeringen til at give efter. Det var et skjæbnsvangert Øieblik. Ministeriet holdt fast ved, at man ikke skulde vige; Hans Majestæt Kong Christian den Niende gav efter. Den nye Forfatning blev Lov.²⁾

Var det rigtigt eller var det et Misgreb? Atter og atter har jeg forelagt mig selv dette Spørgsmaal, og stillet mig som en Fremmed og Uden-

forstaaende overfor Besvarelsen, og atter og atter har Svaret lydt: »Det var et Misgreb.« Saa har Svaret lydt, uagtet Misbilligelsen ramte mig selv som Deltager i Beslutningen. Under Ministeriets tidligere Samvirken havde jeg vel ofte tidligere gjort Modstand mod den valgte Fremgangsmaade og tilraadet større Eftergivenhed; men da denne Sag laa for, sluttede jeg mig uden Modsigelse til, hvad der blev foreslaaet.¹⁾

Jeg beder dig, kjære Ven, sadl Fantasiens Ganger, og lader os gjøre tilsammen en Ridetour gjennem de Stillinger, der ikke bleve en Virkelighed, men som vilde blevet det, hvis Ministeriet havde valgt en anden Fremgangsmaade.

Der vilde sandsynligvis være traadt sammen en europæisk Conference, der vilde have optaget Ordningen af det danske Monarki til fornyet Behandling. Jeg antager det for givet, at der ei vilde blive reist nøgensomhelst Tvivl om Kong Christian den Niendes Arveret til alle Monarkiets Dele, og jeg antager det for ligesaa utvivlsomt, at der ikke vilde være blevet Talen om at opretholde den forgjæves forsøgte Fællesforfatning, men at Monarkiet vilde være blevet delt i tvende Stykker, unionelt forbundne med hinanden. Hvis vi havde vundet en fuldstændig Seir, vilde Slesvig være blevet forbundet med Danmark; hvis vi havde lidt et fuldstændigt Nederlag, vilde det være blevet forbundet med Holsten. Det er imidlertid sandsynligst, at hverken det Ene eller Andet vilde være blevet Tilfældet, men at Udfaldet havde gjort Frederik den Syvendes Ord: »Det skal ei ske,« til en falsk Spaa-

døm, idet det danske Slesvig var blevet forbundet med Danmark, det tyske med Holsten. Hvad de blandede Distrikter angaaer, da vilde det maaske, for at opnaa Enighed, hovedsagelig være blevet overladt til Beboernes egen Afgjørelse, om de vilde slutte sig til Norden eller Syden. Eneraadighed kunde man ikke have givet dem, da der ogsaa maatte tages Hensyn til Fastsættelsen af en passende Grændse. Vi anse det heller ikke for umuligt, at de tvende Stykker, hvori Monarkiet vilde være blevet delt, kunde være blevne forbundne til et eneste Toldgebet.

Men hvad var da Grunden til, at Ministeriet begik dette Misgreb? Der fortælles, at Dyrene, naar de længe ere blevne forfulgte, stundom pludselig vende sig om imod Hundene, selv om Døden derved bliver dem vis. Ministeriet var længe blevet jaget; det havde forsøgt forgjæves at komme til Overenskomst; man var træt og man følte, at Folket var træt og begyndte at blive utaalmodig over de evige frugtesløse Underhandlinger, over den aarlange Usikkerhed og Uvished. Man blev grebet af den Følelse: »Nu maa der standses, nu maa der gøres Holdt, nu maa det briste eller bære.« Der er et Mod, Fortvivlelsens, der stundom seirer, men oftere ligger under. Dette Mod fyldte Ministeriet. Jeg har tidligere udviklet for dig, at der er en Svimmelhed, hvorfor selv de klogeste, besindigste Mænd er udsatte, naar de ere omgivne af Farer paa alle Sider. Om Ministeriet var betaget af en saadan Svimmelhed, det maa være overladt til Andres Dom.

Grundene til Ministeriets Beslutning vare imidlertid ingenlunde blot subjektive. Der var udenfor Ministeriet ikke Lidet, der berettigede dets Fremgangsmaade. Det var en umaadelig Ydmygelse, paa Grund af fremmede Magters Indblanden i vore Anliggender at trække sig tilbage fra Ordningen af Slesvig-Danmarks Forfatningsforhold. Kun til Eideren strakte sig det tyske Forbunds Rettigheder, og mod dem gjorde man ingen Modstand, men tillod dem endog at brede og udvide sig efter Behag hin Side Eideren. For Europas Øine skulde man smilende tømme et Bæger, fyldt med Haan; man vendte sig fra det med Modbydelighed. Det gjælder maaske ikke alene for Enkeltmand, men ogsaa for Stater, at det er bedre at dø med Ære end leve med Haan. Det maa briste eller bære. Nutiden vil maaske have ondt ved at sætte sig ind i disse Følelser og denne Stemning. Man er blevet gammel, og Manges Hjerter, der den Gang slog varmt, ere nu blevne kolde. Mange, der nu ere Mænd, ere blevne det under Følelsen af, at Danmark er et lille svagt Land, der uden at knurre maa finde sig i Alt, taale Alt og være tilfreds, om det faaer Lov til at leve saa nogenlunde sit eget Liv. De have ondt ved at forestille sig, at det nogensinde har været anderledes. Men der var en Tid, da det danske Folk havde en levende Følelse af sin Ret, og dets Ret var Danmark til Eideren; da det troede paa, at Ret var Magt, og var forvisset om, at Europa dog tilsidst ei vilde lade dets Ret blive traadt under Fødder. Denne Følelse var endnu levende 1863. Senere

Verdensbegivenheder have gjort det nødvendigt at forandre denne Opfattelse.

Bevægelsen i Folket var stigende, Ledelsen var ved at glide Ministeriet ud af Hænderne. Hvis Ministeriet var slaet ind paa Eftergivelsens Vei, vilde da Folket have fulgt det, eller vilde det have vendt sig mod det? Svaret kan ikke være tvivlsomt. Modstanden vilde være blevet stærk, maaske uimodstaaelig. Ministeriet kunde gaa af, det er sandt, og i og for sig var det maaske ikke nogen stor Ulykke, men hermed var Sagen ingeniunde klaret. Kongen heldede til Eftergivenhed, men han kunde heller ikke undlade at tage Hensyn til, at han endnu ikke havde den Kraft, som en dybt rodfæstet Kjærlighed vilde give ham, og har givet ham. Hvad skulde han nu gjøre? Fulgte han Folkebevægelsen, saa vilde han være kommen ind paa den Vei, som han efter Ministeriets Raad fulgte; men fulgte han derimod sin Tilbøielighed til Eftergivenhed, saa er det ikke givet, at han havde kunnet modstaa Bevægelsen. Et nylig plantet Træ har ikke nogen stærk Modstandskraft; det var ikke alene Kongen som Person, det var hans Dynasti, der i en saare kort Tid havde siddet paa Thronen. Ministeriet havde Pligter mod Kongen, mod Dynastiet. Det maatte virke, hvad det formaaede, for at han ei lige ved sin Regjeringstiltrædelse skulde føres ind i Kampen mod en stærk Bevægelse. Hvis han blev et Offer for en saadan Bevægelse, hvad vilde da Følgen være blevet? Hele Monarkiet vilde være styrtet sammen, thi hans

Rettigheder var det Baand, som Europa havde bundet om Monarkiet.

Der er maaske dem, der mene, at det kunde have været gavnligt, da man saa muligvis kunde have formaaet den svensk-norske Konge til at overtage den danske Krones Byrder. Jeg selv hører til dem, der vilde have anseet det for heldigt, om den svensk-norske Konge var blevet anerkjendt som arveberettiget til det danske Monarki, den Gang dettes Forhold ordnedes af Europa. Derom har der imidlertid aldrig været Tale. Hvis den svensk-norske Konge derimod ved en Folkebevægelse var blevet Herre i Danmark, da vilde det være betragtet af Europa, som om Danmark frivillig havde gjort Afkald ikke alene paa Holsten, men ogsaa paa Slesvig.

Selv om Ministeriet derfor havde havt Tilbøielighed til at give efter, saa var der dog Hensyn, der kunde vække ikke liden Betænkelighed. Hertil kom, at Preussen ikke den Gang havde nogen Flaade, at man havde stor Tillid til Dannevirkes Modstandskraft, og at man hengav sig til det Haab, at vore norsk-svenske Brødre ikke vilde se med Ro paa, at vi lede Overlast.

Vi tro at have fremført Alt, hvad der kan tale for Ministeriets Fremgangsmaade. Men ikke desmindre staaer dette fast og lader sig ikke rokke: At lade det komme til Krig med to Stormagter under Frankrigs Ligegyldighed og mod Ruslands og Englands Raad, det var¹⁾ uforstandigt. Og Folkebevægelsen? Et Ministerium skal ikke beherskes af, men forstaa at lede Bevægelsen. Og dermed Farvel for idag.

16. Novbr.

Det er mærkeligt, hvilken Forskjel der kan være i Opfattelsen, før og efterat en Handling er udført; hyppigt ønsker Morderen brændende at kunne vække til Live ham, som han myrdede for et Øieblik siden. Som det gaaer syndige Handlinger, saa gaaer det ogsaa de store afgjørende Beslutninger. Man har staaet længe overfor tvende onde Alternativer; eet af dem maa man vælge, men hvilket? Man har raadført sig med Andre, man har atter og atter overveiet Sagen i sit stille Sind, man har lagt Grunde og Modgrunde paa den fineste Vægtskaal, man har seet nøie til og fundet, at der var en lille Overvægt paa den ene Side, og saa har man taget den afgjørende Beslutning og valgt det ene Alternativ. Men efterat Valget har fundet Sted, kommer man ofte til at se paa Sagerne med andre Øine. De to Alternativer have nu faaet ganske forskellige Kaar, det ene hører til Drømmeverdenen, det andet til Virkeligheden. Den gløgende Fantasi udstyrer det forskudte Alternativ med de deiligste Farver, hvert Haab tænkes opfyldt, hvert Haab forvandles til en Virkelighed. Det valgte Alternativ giver derimod Møde med sine sørgelige Følger, og lægger paa hver Dag den bange Bekymrings tunge Byrde. Saa siger man, idet Tankerne sætte Sjælen i Bølgegang snart: »Nu maa det briste eller bære«, snart: »Skulde det ikke være muligt at faa det forandret?« Jeg greb mig selv i nu og da at rette det alvorlige Spørgsmaal til mig selv: »Skulde det dog ikke være muligt endnu at undgaa Krigen?«

Det kan heller ikke negtes, at der i den offentlige Stemning indtraadte en Standsning, en Begyndelse til et Omslag. En mørk Sky leirede sig over mangt et Ansigt, der for kort Tid siden havde straalet af Trods, der var fuld af Haab og Tillid. De, der altid havde været stemte for Eftergivenhed, bleve langt mere hørøstede. Mange, der havde holdt sig forsigtig tilbage, udtalte nu aabent deres Misbilligelse af den tagne Beslutning. Hvor var dog ikke Stemningen langt fra den stormende Jubel, hvormed Martsministeriets Program blev modtaget af Folket! Det var klart, at hvis Krigen kunde undgaaes, da vilde Folket finde sig i, at ingenlunde alle dets Forhaabninger opfyldtes.

Samtidig hermed udbrød der en Krisis i Kongens Forhold til Ministeriet.¹⁾ Der havde i dette Forhold altid været noget Koldt og Fremmed. Det var klart, at det ikke havde været Hans Majestæt ukjært at faa et andet Ministerium, hvis det havde kunnet lade sig gennemføre under de forhaandenværende Omstændigheder. Kongen havde offret sin egen Overbevisning for Ministeriets Villie i den store, skjæbnesvangre Sag; han fordrede nu, at tvende af Ministeriets Medlemmer skulde fjernes.²⁾ Dette Ønske var begrundet dels i Misfornøielse med den Maade, hvorpaa Sprogreskriptet var blevet gennemført i Slesvig, dels i Sammenstød, der havde fundet Sted i Anledning af den græske Kongethrones Besættelse. Det Medlem af Ministeriet, med hvem dette Sammenstød havde fundet Sted, og som nu ei er mere, vilde ei fratræde frivillig

før efter nogen Tids Forløb.¹⁾ Han ansaa det som en Æressag, og fandt, at Ministeriet kom ind paa en farlig Skraaplan, hvis det lod sine Handlinger bestemme ei af egen Overbevisning, men Kongevillie. Der var Ingen, hos hvem Kjærlighed til Frihed og Fædreneland brændte varmere og klarere end hos denne ædle Mand, men dette var nu hans Opfattelse. Jeg antager, at Hall helst saa, at man rettede sig efter Kongens udtalte Ønske; men han ansaa det for uforsvarligt at fortrænge tvende saa dygtige Medlemmer, og han besluttede derfor for eget Vedkommende at knytte sin Skjæbne til deres. Jeg kunde ikke slutte mig til denne Overbevisning. Hvor høit jeg end satte Halls Trofasthed mod Kollegaer, saa forekom det mig dog, at Hensynet til dem maatte vige for Hensynet til Konge og Fædreneland. Kongen havde givet efter i det store, betydningsfulde Spørgsmaal; han kunde vel fortjene, at man i en Sag, der var af forholdsvis ringe Betydning rettede sig efter ham. Folkets Stemning kjølnedes; der forestod svære Tider. Skulde man gaa dem i Møde med en Misstemning mellem Konge og Ministerium? Naar jeg saa paa Fædrenelandets Tarv, maatte jeg anse dette for uforsvarligt.

Det var mig iøvrigt ogsaa klart af gjentagne Udtalelser, at Halls Stilling var rystet i diplomatisk Henseende. 1860 stod han saa høit hos de herværende Diplomater, at jeg maatte anse det for min Pligt at gjøre de yderste Anstrengelser saavel overfor Kong Frederik den Syvende, der dengang havde en Misstemning mod ham, som

overfor ham selv, for at bevirke, at han overtog Udenrigsministeriet; at gjøre Afkald paa Konseilpræsidiets ansaa jeg ingenlunde for at være et for stort Offer.¹⁾ I Aarenes Løb var der imidlertid indtraadt et mærkeligt Omslag. En Mands Dygtighed er ingenlunde behagelig for hans Modstander, og det er derfor i sin Orden, at Preussen, Østerrig og det tydske Forbund fandt ham ubehagelig. Ved at afvise Ruslands og Englands forenede Forestillinger om Nødvendigheden af at give efter, havde han vakt stor Forbittrelse mod sig saavel mod Øst som Vest. At denne Fremstilling ei er grebet ud af Luften, fremgaaer af det engelske Ministeriums Udtalelser i Parlamentet. Hvis der endnu skulde gøres et alvorligt Forsøg paa at undgaa Krig, da syntes Hall paa Grund af den skjæve Stilling, hvori han var kommet til Diplomatiets, ikke at egne sig til at gjøre et saadant Forsøg, selv om han havde været villig dertil. Da derfor Hans Majestæt Kong Christian den Niende opfordrede mig til at danne et nyt Ministerium, ansaa jeg det for en Pligt ei at undslaa mig derfor.

Vi ansaa det Alle for saa vigtigt, at der ei skete nogen Forandring i Krigsministeriet under de forhaandenværende Omstændigheder, at vi formaaede [Krigsminister Lundbye]²⁾ til at love at blive, hvad enten Dannelsen af det nye Ministerium lykkedes eller mislykkedes.³⁾ De politiske Forhold vare iøvrigt af den Beskaffenhed, at man selv under den gunstigste Udvikling [ikke] kunde vente et Udbytte, der var nogenlunde tilfredsstillende. Den, der tog Ledelsen, maatte være

fattet paa dermed at ende sin politiske Løbebane. Saaledes stillede Sagen sig den Gang for mig, og saaledes stiller den sig endnu. Aarets sidste Dag var det nye Ministerium dannet.

Den 17. Novbr.

Man har villet gjøre den Anskuelse gjældende, at jeg 1863 af Begjærlighed efter Magten bevirkede Ministerskiftet. Hvis Menneskenes Domme ærgrede mig, saa vilde det ikke ærgre mig saameget, jeg tilstaaer det, at man tillagde mig Magtbegjærlighed, som det vilde gaa mig nær, at jeg, hvis jeg havde haft denne Lidenskab, vilde ved min Fremgangsmaade have overskredet Maalet for sædvanlig menneskelig Taabelighed. Vilde en ærgjerrig Mand efterat have været Konseilpræsident blive Landsbypræst?¹⁾ Jeg har været i høist forskjellige Livsstillinger, og været meget tilfreds i dem alle. Ogsaa Magten har sin Sødme, jeg indrømmer det. Der er noget Tilfredsstillende ved at gennemføre Love, der have en blivende Betydning; Dagens Timer blive indholdsrige og vægtige ved de mange Afgjørelser, hvoraf Andres Ve og Vel er afhængig. Man voxer i Anseelse; der lyttes med større Opmærksomhed til Ens Yttringer; man er blevet en vigtig Mand, og dersom man ikke har lært, ei at lægge Tonefaldet paa Stillingen, men paa Personen, kan man let blive vigtig. Paa den anden Side kan det ikke negtes, at den ministerielle Administration, i det Mindste hos os, er fyldt med en Mængde tørre, ubetydelige Smaasager, der kan matte selv den mest ufortrødne Arbeider. En

Præst har saa at sige udelukkende at gjøre med Kjærnen, med det Store og Betydningsfulde, Sjælenes Frelse, det evige Liv; men Ministeriets Tid er optagen ei alene af vigtige Sager, men ogsaa af en uendelig Mængde Skaller. Som Minister faaer man Adgang til de aristokratiske Kredse, og det kan ei andet end tiltale at blive bekendt med deres lette, yndefulde Væsen. Det har i høieste Grad forbauset mig at finde Lighed mellem vort og det franske Aristokratis Væsen paa den ene, og de ny-zeelandske Maoriers Væsen paa den anden Side. Her kan jo ikke være Tale om nogen gjensidig Paavirkning; hvorefter kan da denne Lighed komme? Den kommer uden Tvivl deraf, at Maorierne fra Arilds Tid af ei have været tyngede af haardt, legemligt Arbejde, men levet af Jagt og Fiskeri. Herved have deres Bevægelser kunnet bevare det Frie, Utvungne, Yndefulde, og det er dette der med Hensyn til det ydre Væsen frembringer denne mærkelige Lighed med det europæiske Aristokrati. Hvad derimod det Indre angaaer, kan der selvfølgelig ei være Tale om nogen Sammenligning. Men hvor behageligt det nu end kan være at faa Adgang til de aristokratiske Kredse, saa vil dog den borgerlig Fødte, navnlig naar han ei har stor Formue, let komme til at staa som en Fremmed, en Udenforstaaende, en Tolereret. Hvis der i vort Land var mere demokratisk Sands, vilde man give Ministrene passende, vel udstyrede Embedsboliger, og man vilde aflægge dem saaledes, at de ei ved de ydre, tarvelige Kaar hindredes i at hævde Stillingens

Værdighed. En Udvei er det jo, ved Besættelserne af Ministerpladserne at tage et væsentlig Hensyn til Formuesforholdene, men en demokratisk Opfattelse og Hensynet til Fædrenelandets Tarv synes ikke at gjøre denne Udvei tilraadelig. Den borgerlig fødte Minister vil derfor ofte føle en Lise ved at vende tilbage til de Forhold, hvori han er opdraget, og til en udelukkende Omgang med sine Jævninge. Saaledes har Magtens Sødme, selv naar man bortseer fra Rigsdags-Ærgrelser og Blad-Ubehageligheder, saa mange bittergiørende Tilsætninger, at lavere, mere underordnede Stillinger ofte aabne en lettere Adgang til Tilfredshed.

Dybt begrundet i Menneskets Væsen er Trangen til Uafhængighed. Vi forstaa ikke ved Uafhængighed Løsrivelsen fra de Baand, som Familie eller Stats-Samlivet paalægger, eller Mangel paa Lydighed mod Foresattes Villie, men vi forstaa derved, at man frit kan føre sit indre Tankeliv, og frit udtale, hvad man troer ei at burde lægge Dølgmaal paa. Til denne Uafhængighed, som vi aldrig har opgivet og aldrig vil øpgive, fører en dobbelt Vei. Den ene er Rigdom og Anseelse. Denne Vei er lang og besværlig, og ofte hænder, at man for at opnaa at blive uafhængig synker dybere og dybere ned i Afhængighed. Den anden er Nøisomhed og Lyst til Arbeide med Aand eller Haand. Med disse tvende Egenskaber kan man leve tilfreds overalt paa den vide Jord. Er man naaet saa vidt, da er man uafhængig.

Ogsaa i andre Henseender viser det sig, at der er disse tvende Veie. Nydelsen af Bordets Glæ-

der kan man erhverve sig enten ved Lækkrierier eller ved Madlyst; sød Søvn kan vindes ved blødt Leie eller ved Træthed. Lækkert Bord og blødt Leie har man maaske ondt ved at forskaffe sig; men Hunger og Træthed ere Arbeidets trofaste Ledsagerinder.

Det forekommer dig vist, min kjære Ven, at jeg er kommet langt bort fra Themaet: min Lyst til Magt. Men enhver Tilbøielighed kan kun forstaaes, naar den sees i Forbindelsen med hele Livs-Opfattelsen. Overveier du dette, da vil du indrømme mig, at jeg ikke er kommet bort fra Themaet.

Min Bevidsthed siger mig, at jeg aldrig har trængt mig frem. Jeg sad i Vester-Ulslev som Landsbypræst, da jeg af Frederik den Syvende kaldtes til Minister for Kirke- og Undervisningsvæsen;¹⁾ jeg var langt borte, jeg boede i Paris, da jeg ved Rotwitts Død kaldtes til at danne et Ministerium af Kong Frederik den Syvende;²⁾ da jeg ved Opløsningen af Halls første Ministerium opfordredes til samme Gjerning, undslog jeg mig for at efterkomme Opfordringen;³⁾ uagtet jeg havde været Minister og en af Hovedførerne for Oppositionen mod det Ørstedske Ministerium, tog jeg mod Tilbudet at tjene under Hall som Overskoledirektør;⁴⁾ da jeg efter Kong Frederik den Syvendes Opfordring dannede [Ministerium efter Rotwitts Død], vilde Pladsen som Konseilspræsident efter Skik og Brug være tilfaldet mig, men jeg gjorde Afkald paa Værdigheden for at faa Hall til Udenrigsminister; endelig tilbød Grev Holstein mig en Plads i sit Kabinet, og overlod

mig endog Valget mellem flere Ministerier, men jeg tog ikke mod Tilbudet.¹⁾ Vidne disse Kjendsgjæringer om en lidenskabelig Tilbøielighed til Magt og Vælde?

Min Samvittighed giver mig det Vidnesbyrd, at jeg ikke lededes af saadan Tilbøielighed, men af Hensyn til Fædrenelandets Tarv gik ind paa at blive Halls Efterfølger. Jeg kan heller ikke anerkjende, at jeg herved begik en Feil i politisk Henseende. Hvis den samme politiske Stilling laa for i dette Øieblik, og jeg nu skulde tage en Beslutning, saa vilde jeg handle ganske saaledes, som jeg den Gang handlede.

Naar jeg derimod lader min Tanke gaa noget længere tilbage i Tiden, naar jeg lader den dvæle ved det Øieblik; da man tog den Beslutning ei at give efter for Englands og Ruslands forenede Forestillinger, da giver derimod min Bevidsthed mig [ei] det samme beroligende Vidnesbyrd. Hvad skulde jeg da have gjort? Jeg skulde have stemt og talt i Statsraadet for Eftergivenhed, taget min Afsked, hvis jeg ikke kunde sætte min Mening igjennem, stillet Forslag i Rigsraadet til, at dette bifaldt, at Hans Majestæt udsatte Approbationen af den nye Forfatning for Slesvig-Danmark.²⁾ Forkastedes Forslaget, havde Rigsraadet Ansvaret, og jeg havde gjort min Pligt. Hvorfor gjorde jeg det ikke? End ikke Tanken paa at gjøre det opstod hos mig. Jeg var træt og havde en levende Følelse af, at Spørgsmaalet [var afgjort]; jeg fandt, at Ministeriet nu maatte holde sammen, hvilke Rivninger der end tidligere havde været i det, og at det maatte slutte

sig til sin Konseilspræsident, der ene var den, som ved sine Forhandlinger med Magternes ordinære og ekstraordinære Afsendinge maatte have det sikkreste og klareste Overblik over hele den politiske Stilling. Og hvad er min Trøst under Tankernes Anklage? Det er det gamle og ny, det store og evige Verdensraab: Vær mig naadig.

19. Novbr. 1880.

Jeg skal idag udtale mig til dig om Dannevirke, Dybbøl, Fredericia og Als.¹⁾

Hvem er Ophavsmand til Tanken om Dannevirkes Befæstning? Jeg seer mig ikke i Stand til at nævne Ophavsmanden, men saa Meget er sikkert, at Planen ikke havde været Gjenstand for en fælles Overveielse af Ministrene, og at det var mig aldeles ubekjendt, at der var Tanke om en saadan Plan, da den fremlagdes for hans Kollegaer.²⁾ Det er derfor fuldstændig urigtigt, at Planen er udgaaet fra poetiske Følelser og af Kjærlighed til gamle Minder; den har en ren militær Oprindelse. Om disse Minder under den sagkyndige Overveielse har udøvet en ubevidst Indflydelse paa de Militære, det skal jeg lade være usagt. Sikkert er det, at de rørte sig mægtig i mit Bryst, og at jeg ikke fandt Anledning til at gjøre dem til Gjenstand for en kritisk Undersøgelse, da Planen jo var udgaaet fra den eneste sagkyndige Autoritet. Hvor var der ikke noget Gribende og Storslaaet i den Tanke at optage Forsvaret ved Landets gamle Grændse, at optage det *der*, hvor der var blevet kjæmpet for

1000 Aar siden, og gjenopreise i fornyet Herlighed Thyra Danebods gamle Værk. Jeg vil ikke negte, at der falder et sekundært Ansvar paa det samlede Ministerium og dets enkelte Medlemmer, men Hovedansvaret, og det er ei let at bære, falder paa Krigsministeriet.

Vi antage, at det nu er anerkjendt af alle dem, der have nogen militær Kyndighed, at Dannevirke ei kunde forsvares overfor en mægtig Fjende med de Kræfter, der stode til Danmarks Raadighed. Linien var altfor lang. Hæren var for lille. Den havde ingen Reserve. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at naar et Gjennembrud var skeet paa et Sted, da var Hæren blevet omgaaet og fuldstændig ødelagt. Den preussiske Krigsførelse har jo vist stort Mesterskab i omgaaende Bevægelser. De Mænd, hvem Dannevirkes Rømning skyldes, ville, skjønt den Gang haaned, blive krandsede af Historien. Hvis Dannevirke, Nordens Grændse, var blevet forsvaret af hele Norden, da er det et Spørgsmaal, om ei Stillingen i længere Tid kunde forsvares. Jeg skal ikke indlade mig paa Besvarelsen af dette Spørgsmaal.

Men skjønt det saaledes maa bifaldes, at Dannevirke rømmedes, saa bliver det et umaadeligt Misgreb, at man indtog denne uholdbare Stilling. Det var en Sag, der faldt aldeles af sig selv, at Hæren skulde gaa til Dannevirke; der var aldeles ikke Spørgsmaal om Andet. Der indløb ikke nogensomhelst Modforestilling fra Overkommandoen; forsaavidt mig bekjendt, blev der ikke gjort nogen Indvending af Nogensomhelst. Der

var vel dem, og deres Antal var ikke lille, der rystede paa Hovedet over, at det lille Danmark vilde optage Kampen med tvende Stormagter, men derom vare Alle enige, det ansaa man som en Selvfølge, at saaledes som Sagerne stode, maatte Hæren gaa til Dannevirke.

Hans Majestæt drog til Slesvig, og jeg var hans Ledsager. Min Opgave var det, hvis fornødent, at forebygge, at Kongen kom i en falsk Stilling ved at træde ind imellem Krigsministeren og Overkommandoen, og at hindre, at der faldt et Ansvar paa ham derved, at han tog en afgjørende Beslutning. Jeg skylder Sandheden at tilføie, at min Reise var overflødig, og at jeg ikke fik Leilighed til at bringe min Omhu i Anvendelse. Og dog var min Reise ikke ganske unyttig, da jeg kunde vidne, at Overkommandoen ved Rømningen af Dannevirke havde handlet efter egen Indskydelse, og da Stormen af Uvillie i min Person fik en Gjenstand, over hvilken den kunde udøse sin Vrede.

Jeg tilstaaer, at jeg, da jeg laa ved Dannevirke, ikke kunde danne mig nogen klar Mening om, hvad der var at gjøre.¹⁾ I stærke Strømninger gik de Sagkyndiges modsatte Meninger. Jeg holdt mig fuldstændig tilbage og henviste dem, der ønskede, at jeg skulde optræde activt, til Overkommandoen og Krigsministeren. Da Overkommandoen ved min Afreise yttrede, at man vilde tage et Stød og saa gaa, tilkjendegav jeg hverken Bifald eller Mishag. Senere besluttede man at rømme Stillingen uden at have modtaget noget Stød.

Kongen var paa Als, da Efterretningen om Dannevirkes Rømning overraskede os. Da jeg forlod Als for efter et kort Besøg i Flensborg at ile til Kjøbenhavn, lod han i Fleres Overværelse falde Yttringer, hvoraf jeg første Gang erfarede, at det var hans Overbevisning, at det vilde have været en Ødelæggelse for Hæren, om den ei i Tide havde forladt Dannevirke. Naar han ved samme Leilighed tilskrev mig Andel i den tagne Beslutning, saa viste ogsaa det mig, at han selv ikke havde udøvet nogen Indflydelse i saa Henseende. Disse Yttringer kom ud i det store Publikum, og styrkede den iøvrigt ret naturlige og undskyldelige Mistanke, at Overkommandoen havde handlet efter min Paavirkning.

Da jeg kom tilbage til Kjøbenhavn, forefandt jeg, at den offentlige Stemning var kommet i den voldsomste Bevægelse.¹⁾ Det var et sandt Uveir af Uvillie. Mine Kollegaer vare noget ²⁾ betagne af, hvad der var hændet; Krigsministeren var opbragt over, at Dannevirke var rømmet uden hans Samtykke. Ude i Folket rasede Uvilliens og Forbittrelsens Uveir. Danmark var blevet forraadt, Regjeringen var i Forstaaelse med Fjenden. Et Blad fremsatte denne Beskyldning under Billedet af en Kamp mellem sorte og røde Myrer. Dagbladet formanede til Ro, idet det samtidig efter bedste Evne hidsede Stemningen.³⁾ Jeg sagde offentlig, at det lignede en Mand, der holdt en Lunte til en Krudttønde, og saa formanede den til ikke at springe i Veiret. Til Forstaaelsen af historiske Begivenheder, navnlig den franske Revolutions Hændelser, var det mig lærerigt at se,

hvorledes Mænd, der maatte henregnes til de allerroligste og mest besindige, bleve revne bort af Bølgebevægelsen. Fra Kjøbenhavn bredte Uvillien og Misstemningen sig ud paa Landet. Fra flere Sider berettedes det mig, at formastelige Ord løb fra Mund til Mund. Hans Majestæts rene, ridderlige, over alle Krogveie opløftede Karakter var den Gang endnu ikke kjendt af Alle. Jeg troer, at nedenstaaende Brev vil give god Oplysning om Stemningen. Det er skrevet af en Borger her i Byen, hvis Hjerte slog og slaaer varmt for Fædrenelandet og som havde støttet mig i flere Aar i politisk Henseende. Brevet lyder saaledes:¹⁾

»Igennem den Række af Aar, De har repræsenteret denne Valgkreds paa Rigsdagen,²⁾ har De utvivlsomt faaet mange Beviser paa Tillid, og ikke mindst i en Periode, da Deres Færd aaben og ærlig stod som Danmarks Ære og Frihed hengiven. Men den Tvetydighed, der i de sidste Par Aar mere og mere er bleven et fremtrædende Særkjende i Deres politiske Liv, har medført, at der blandt Landbostanden allerede længe har været en saa at sige udelt stærk Misstemning, for ikke at sige noget Værre, mod Dem, og som vilde komme til at staa tydeligt for Dem, dersom De ved given Leilighed maaske igjen vilde have appelleret til Vælgernes Tillid. Denne Mistillid er nu ogsaa almindelig i Kjøbstaden, og Deres Rolle herovre er forspildt.

Forsaavidt som der ikke, maaske særdeles ved Deres Medvirkning, eksperimenteres saaledes, at

Folkets Frihed til Medvirkning i Lovgivningsmyndigheden tilintetgjøres, vil ialfald De ikke mere kunne vente at kunne blive valgt her, eller anset for en virkelig Repræsentant, efter den Stemning, der er imod Dem.

Det uerstattelige Tab af vor danske og folkekjære Frihedsfyrste, Kong Frederik den Syvende, føle vi dybt, navnlig i dette Øieblik, der er saa skjæbnsvangert for vort elskede Fødeland. Ingen Befaling skal kunne forbyde Folket at sørge over vor afdøde, kjære Konge; hos Folket bliver Sorgen tvertimod, og júst ved Forholdene, saameget dybere, som det umaadelige Tab af en god og ærlig dansk Regent maa føles i videste Maal.

Hos Folket lever fremdeles Bevidstheden om Ære og Pligt; — hos Folket lever en taknemlig Erindring til hin gode og djærve danske Konges Minde, som man maatte ønske ogsaa besjælede Dem; men hvorom man desværre med Grund maa tvivle.

Hvad jeg her udtaler, er ikke alene Enkeltmands, men en almindelig Mening. Her, hvor De forhen, da man ikke tiltroede Dem at ville række Haand til og byde det danske Folk [det], som skeet er, tidligere nød Agtelse og Tillid, vækker Deres Navn nu Harme, og derfor fjerne fædrelandssindede, ærekjære danske Mænd Deres uhyggelige Billede, der ikke mere kan betragtes som en Prydelse i en Stue, men kun vækker bittre og sørgelige Minder.

Den almægtige Gud give, at Hævnens Time snart maa slaa for al den Ulykke, indre og ydre

Fjender ved jesuitiske Hyklerier og ved Forræderi have bragt over vort kjære gamle Danmark og det danske Folk.

Den almægtige Gud føre tifold Hævn over deres Hoveder, som ofrede Landets Velfærd og Ære, og plettede den danske Krigers fra Arilds Tid hævdede Hæder!

Vore uden Nytte ofrede Brødres Blod raabe om Hævn.

Nykjøbing p. F., den 8. Februar 1864.◄

Jeg udelader Underskriften. Dette Aktstykke er tilfældigvis blevet bevaret af flere andre, der alle bære Vidne om den dybe Harme, som vakt ved Rømningen af Dannevirke. At Krigsministeren erklærede, at Rømningen var skeet mod hans Villie og uden hans Vidende, at Kongen og Konseilspræsidenten havde været nede ved Hæren, maatte ganske naturlig bevirke, at Harmen tog den Retning, som den gjorde. Det fortjener særlig at fremhæves, at Venstres Førere ikke lode sig rive hen af Bevægelsen, men dæmpede ved deres Anstrengelser Uvillien og Mistilliden paa Landet. Tscherning raadede mig at indføre Beleiringstilstanden i Kjøbenhavn, men [jeg]¹⁾ fandt dog ikke, at der var Anledning til at gjøre dette Skridt, i alt Fald ikke for Øieblikket. Kongen var fraværende; Dronningen var kjæk og uforfærdet og kom ikke et eneste Øieblik ud af den aandelige Ligevægt.

Rigsdagen var samlet, og samme Dag, jeg ankom til Kjøbenhavn, udtalte jeg mig offentlig om Sagen.²⁾ Jeg behøvede ikke stor Dygtighed og

Kunsthæder; en med Sandheden stemmende simpel Fremstilling af Sammenhængen var tilstrækkelig. Det stod mig ikke den Gang saa klart som nu, at den øieblikkelige Rømning af Dannevirke var nødvendig; Stabschefen¹⁾ havde yttret for mig, at man først vilde modtage et Stød. Det kan ikke negtes, at det i politisk Henseende havde været særdeles ønskeligt, om man havde fastholdt denne Beslutning. Derved vilde man have undgaaet den voldsomme Bevægelse og den frygtelige Mistanke om en hemmelig Forstaaelse med Fjenden. Saaledes som Sagen nu stiller sig for mig, maa jeg anerkjende, at man ved at vente paa Stødet udsatte sig for at blive omgaaet.

Uafhængigt af Spørgsmaalet om Dannevirkes hensigtsmæssige eller uhensigtsmæssige Rømning var Mellemværendet mellem Krigsministeren og den kommanderende General.²⁾ Krigsministeren forlangte enten sin Afsked, eller at Generalen skulde fjernes, da han havde handlet uden hans Vidende og mod hans Villie, og han erklærede en Samvirken for umulig. I Krig kan der ofte indtræde Omstændigheder, der gjøre det nødvendigt, at Generalen tager sin Beslutning paa eget Ansvar. Men ved Dannevirke var der ikke indtraadt nogensomhelst ny Omstændighed; Stillingen, den hele Tilstand var aldeles uforandret. Jeg skjønnede, og jeg skjønner ei heller nu rettere, end at Krigsministeren havde fuldstændig Ret, og at jeg ikke burde modsætte mig hans Forlangende. Det var heldigt, at Retten her stemmede saa godt overens med det i politisk Hen-

seende Ønskelige. Hvilket Indtryk vilde det ikke have gjort, om Krigsministeren var blevet fjernet, og Generalen havde beholdt sin Stilling? Hvilken Olie vilde man ei have gydt paa den flammende Mistanke; det vilde have været en Bekjendelse, om ei med Ord, saa dog med Gjerning, at Generalen havde handlet efter en høiere, hemmelig Befaling. Det faldt mig i Sandhed saa besværligt at standse Bevægelsen, at det vilde have været uforsvarligt at give den nyt Tønder.

For Tænkeren er det lærerigt at se, hvorledes et Misgreb længere tilbage i Tiden begaaes under Bifald fra alle Sider; senere, i Prøvelsens skjæbnesvangre Øieblik bryde Misgrebets Følger frem og anrette Ødelæggelse og Fordærvelse, og saa rammer Daddelen ikke Misgrebets Ophavsmænd, men dem, der ved deres Færd forhindre, at Følgerne ei bleve endnu skrækkeligere. Det er Verdens Retfærdighed, og saaledes bliver den Erfarne og Prøvede ligegyldig for Verdens Domme. Det var et Misgreb, at Dannevirke blev befæstet; de Summer, som anvendtes derpaa, burde have været anvendt paa Dybbøl; det var et Misgreb, at Hæren, da Krigen nærmede sig, tog Stilling ved Dannevirke; men Harmen og Uvillien brød først løs, da disse Misgrebs Følger bleve i det Mindste tildels undgaaede ved Dannevirkes Rømning. Lader os ikke undre os for meget derover.

Der stod den lille danske Hær ligeoverfor tvende Stormagter; der havde Danmark sin dyrebare Ungdom. Ved Landets ældgamle Grændse skulde det første store Slag staa; og man [nærede]

det Haab, at om vor Hær end tilsidst skulde nødes til at vige, saa vilde det paa Grund af Stillingen dog først ske efter en lang og haardnakket Modstand, der vilde have bedækket vore Vaaben med Hæder, og vækket Europas Deltagelse. Hele Folkets Hjerte og Tanker vare Nat og Dag ved Dannevirke. Angrebet paa Missunde mislykkedes. Spændingen voxte. Og saa kom paa een Gang Budskabet: »Dannevirke er rømmet, det er rømmet uden Angreb og Sværds slag, det er rømmet uden Krigsministerens Vidende og mod hans Villie.« Kan man da undre sig over, at den Bevægelse opstod, som vi have skildret i det Foregaaende?

Ogsaa hele Europas Opmærksomhed var rettet paa os; og man imødesaa med stor Spænding det store Skuespil, der skulde opføres ved Dannevirke, »denne nye Kamp mellem David og Goliat«, og der kan ikke være Tvivl om, at Folkenes Øine hvilte med Velvillie og Beundring paa vor Kjækhed. Men der blev ikke noget af det hele Skuespil; vi meldte Forfald, og rømmede Dannevirke saagodtsom uden Sværds slag. Da vendte man Øinene bort fra os med Ringeagt, hvorvel Ringeagten havde en lille Tilsætning af Medlidenhed. Vi have hørt af flere Danske, der vare i Udlandet, da Dannevirke blev forladt, at de overalt mødte en kjendelig Foragt, og det kun, fordi de vare Danske. Saadanne vare Følgerne saavel i Indlandet som i Udlandet af, at man havde vækket Forventninger, som man ikke kunde tilfredsstille. Og hermed ville vi forlade Dannevirke og begive os til Dybbøl.

22. Nov.

Jeg har alt tidligere udtalt mig til dig om den Indflydelse, som jeg har udøvet paa, at Dybbøl blev holdt længere, end den kommanderende General ønskede det.¹⁾ Jeg skal ei gjentage det Sagte. Krigsministeren ansaa det ikke for umuligt, at en Storm kunde blive afslaaet; Udfaldet viste, at dette Haab var forgjæves. Kongen var misfornøiet med Krigsministeren; det var i sin Orden. Misfornøielsen ramte ogsaa mig; det var retfærdigt. Det blev mig klart, at Kongen ikke vilde holde paa Ministeriet, hvis der viste sig en gunstig Leilighed til Forandring. Omendskjønt Forsvaret af Dybbøl maaske, i det mindste, efter selve Fjendens Anskuelse, kunde have været noget mere activt, saa var det dog saa hæderligt, og viste en saadan Udholdenhed, at Hæren hævede sig til sin gamle Anseelse saavel i Indsom Udlandet.

Hvad Rømningen af Fredericia angaaer, da har jeg, efter hvad jeg nu er kommet til Kundskab om, al Grund til at antage, at Krigsministeren var Ophavsmanden til Tanken herpaa, hvorvel det ikke var ham, der fremsatte Forslaget herom.²⁾ Det har nemlig viist sig, at han, inden Forslaget fremkom, havde vexlet Telegrammer med den i Fredericia kommanderende General. Man har villet udlede Fredericias Rømning deraf, at Medlemmer af Ministeriet, der ei vare indviede i Krigskunsten, udøvede en utilbørlig Indflydelse paa Krigsministeren. Kun en fanatisk fjendtlig Stemning mod Ministeriet og det dybeste Ube kjendtskab med de virkelige Forhold kan frem-

føre en saadan Påastand. Da Forslaget fremkom, sluttede Krigsministeren sig med Varme til det, og der fremkom ingen Indvending fra de andre Medlemmer af Ministeriet og altsaa heller ikke fra mig. Oprigtig talt var jeg under et meget stærkt Tryk af den ved Dybbøl gjorte Erfaring. Hvis man vil lade et sekundært Ansvar falde paa det samlede Ministerium, fordi det ikke modsatte sig det af Krigsministeren støttede Forslag, saa har jeg Intet derimod at erindre; men man vender op og ned paa Sagen, og forvansker Sandheden, naar man sætter dette Ansvar i det samlede Ministeriums Aktivitet, og ikke i dets Passivitet.

Hvad Sagen selv angaaer, da stiller den sig endnu for mig som tvivlsom. Det var sandsynligt, at de af Preusserne paa Dybbøl plukkede Laurbær vilde opflamme Østerrigernes Kamplyst; Østerrigerne udmærkede sig ved deres hensynsløse Mod, hvorvel de maaske ikke havde den samme Færdighed som Preusserne i omgaaende Bevægelser. Hvis der nu var gjort et kjækt, alvorligt Angreb paa Fredericia, vare da dens Fæstningsværker af en saadan Beskaffenhed, at Fæstningen vilde kunne have gjort, om end kun en føie Tid, en kraftig Modstand ligeoverfor den nyere Krigskunst og dens vidtrækkende Skyts? De Sagkyndige maa besvare dette Spørgsmaal, hvis de ei alt have besvaret det. Hertil kom endnu en anden Omstændighed. Efterat Dybbøl [var falden], var det at vente, at Preusserne vilde ile Østerrigerne til Undsætning, for at de ogsaa kunde faa Del i de Laurbær, der vilde høstes

ved Fredericias Erobring, og det var at forudse, at denne Fæstning kom til at lide under Vædekampen mellem tvende Stormagter. Denne Bemærkning er¹⁾ ikke grebet ud af Lufften. Umiddelbart efter Dybbøls Fald sattes Beleirings-Parkens 40 Kanoner i Bevægelse op ad Jylland til.*) Og naar saa Fæstningen var taget, vilde saa Tropperne under den fjendtlige Ild kunne slippe over til Fyen, saaledes som man slap fra Dybbøl over paa Als, eller vilde de ikke alle være viede til Undergang? Disse Spørgsmaal maa besvares med Omhyggelighed og Samvittighedsfuldhed; stærke Udtryk afgjøre ikke Sagen, og en rask, affeiende Dom er ei tilstrækkelig. Paa den anden Side kan det ei lades ude af Betragtning, at der var indledt Forhandlinger om Sammentrædelsen af en Konference i London, og at der saaledes var Udsigt til en nære forestaaende Standsning af Fjendtlighederne. Det var jo navnlig dette Hensyn, der havde foranlediget min indtrængende Anmodning til Krigsministeren om at holde Dybbøl saa længe det paa nogen Maade var muligt. Hvorvidt det havde været hensigtsmæssigt at gøre dette Hensyn gjældende, da Talen var om Fredericias Rømning, skal jeg lade være uafgjort. Hvis det havde været Østerrigernes og Preussernes bestemte Villie ei at lade Konferencen træde sammen, eller i alt Fald ei at lade det komme til en Vaabenstilstand, før Fredericia var taget: saa vilde

---

*) Friedrich von Fischer: Der Krieg in Schleswig und Jütland im Jahre 1864, Pg. 287.

det jo ikke have været forbundet med nogen særdeles Vanskelighed at finde et eller andet Paaskud til en Udsættelse. Under alle Omstændigheder, det være nu rigtigt eller urigtigt, tilstedede Dybbøls triste Erindringer mig ikke at gjøre det ovennævnte Hensyn gjældende. Beklageligt er det, at der efterlodes ikke mindre end 206 Kanoner i Fredericia, hvorvel de paa 6 Stykker nær alle vare fornagledede (Fischer Pg. 290).¹⁾

Efterat Fredericia var rømmet, indfandt Oberst Reich sig hos mig.²⁾ Hvor staaer ikke denne Mands Billede levende for mig i dette Øieblik! Det var en Mand, hvis Sjæl var giennemdannet indtil dens inderste Kjerne; hans ædle Karakter, hans klare Besindighed var udpræget i hele hans Væsen. Hvor var han ikke harmfuld, og hvor var han ikke bedrøvet over Fredericias Rømning, ved hvis Udførelse han selv havde været virksom! Naar man er i en Stilling, bliver man saare let betaget af de Følelser, som Stillingen indgyder. Naar man længe er gaaet i Spænding, i Forventning om Angreb, med Beslutning om kraftig Modstand, med Haab om Seir, med Forvisning om Hæder: saa kommer Sjælen i Oprør, naar man faaer Befaling til at vige, uden at have havt Leilighed til ret at maale sig med sin Modstander. Omendskjønt jeg ikke kunde dele, saa kunde jeg dog forstaa Reichs Følelser. Jeg kunde ikke andet end ønske disse Følelser i Krigsministeriet, da jeg ikke kunde tvivle om, at de vilde undergaa den fornødne Forandring ved at stilles ligeoverfor, ikke et enkelt Punkts, men hele

Landets Forsvar. Da nu Oberst Reich iøvrigt besad efter mit Skjøn alle de Egenskaber, som man maatte ønske hos en Krigsminister, saa kom han til at staa for mig som den Mand, paa hvem man [maatte] tænke, hvis der blev Tale om Lundbyes Fratræden.

Om denne Fratræden blev der efterhaanden mere og mere Tale. Krigsministeren var kommet i en skjæv Stilling til Armeen, ved i de mest afgjørende Øieblikke, ved Dannevirke, Dybbøl, Fredericia at have en Mening, der afveg fra de kommanderende Generalers. I Krigsraadet, der afholdtes før Dannevirkes¹⁾ Rømning, havde alle Generaler, med en eneste Undtagelse, sluttet sig til den Øverstkommanderendes Anskuelse, at man burde forlade Stillingen. Ved den Øverstkommanderendes Fjernelse rantes de Andre af en indirekte Daddel. Denne skjæve Stilling til Hæren kunde ei heller andet end indvirke paa Forholdet til Kongen. Hertil kom, at der var opstaaet Uenighed om forskellige finantsielle Spørgsmaale mellem Finants- og Krigsministeriet; dette sidste fastholdt sin Mening. Endelig forekom Krigsministeren mig at være træt og medtagen og ikke at have den fulde Arbejdsdygtighed. Uagtet jeg aldrig har staaet paa en særlig fortrolig Fod til Lundbye, saa har jeg altid sat ham og sætter ham meget høit. Ogsaa i hans Udvikling godtgjorde Høiskolen²⁾ sin heldige Indflydelse. Han var hævet over alle smaalige, forfængelige Hensyn og havde ved Siden af en varm Hengivenhed for Konge og Fædreland stor Klarhed i Opfattelse. Sammenligner jeg

imidlertid hans Virksomhed 1864 med Tschernings 1848, saa kan jeg ikke fragaa, at der var en umaadelig Forskjel i kraftig Virksomhed. De store Begivenheder spændte ikke Lundbyes Arbeidskraft op over det sædvanlige Maal, men virkede snarere slappende. Efterat have raadført mig med mine Kollegaer og forskjellige Andre nævnte jeg Reichs Navn for Kongen, og Allerhøistsamme gik med en saadan Beredvillighed ind paa mit Forslag, at det var, som om han selv havde havt samme Tanke. Reich blev Lundbyes Efterfølger.

Underhandlingerne om en Konference¹⁾ skrede fremad, men noget langsomt. Denne Langsomhed skyldtes vel tildels Preussen, der ønskede at møde paa Konferencen med Erobringen af Dybbøl; men den danske Regjering kan dog heller ikke frikjendes for al Skyld i saa Henseende. To af Ministeriets Medlemmer kunde ikke gaa ind paa Forslaget om en Konference, og begjærede deres Afsked, hvis Forslaget skulde blive vedtaget af Regjeringen trods deres Indsigelser.²⁾ Vi havde endnu den Gang Overmagten til Søes. Vi kunde ikke tillands gjøre Fjenden noget Afbræk; men Sommeren stod for Døren, og vi kunde, naar den kom, standse Tydslands Skibsfart, og ved Blokade volde dets Handel megen Uleilighed. Erfaringen havde lært mig, at vi ved vor Overmagt paa Havet vel kunde genere, men ingenlunde tvinge vor Modstander, og jeg kunde derfor, ligesaa lidt som de andre Medlemmer af Ministeriet, lægge nogen afgjørende Vægt paa denne Opfattelse.³⁾ Rigsdagen var

imidlertid samlet, og var lige ved at sluttes; og da de tvende Medlemmer, der ikke kunde gaa ind paa en Konference, havde at gjøre med Kongerigets særlige Anliggender, saa var det ønskeligt, at Uenigheden ikke kom til Udbrud, før Rigsdagen var hjemsendt. Krigsminister Lundbye gjorde ikke gjældende, at Dybbøl-Stillingen var saa truet, at en hurtig Antagelse af Forslaget om en Konference var ønskelig.

Krigen mod os førtes under Paastand af, at vi ikke havde overholdt indgaaede Forpligtelser. For at gjøre det klart for Alverden, om denne Paastand var et Paaskud, og for at vi selv kunde faa Klarhed over Stillingen, foresloge vi¹⁾, at Londonerprotokollen og de af den flydende Forpligtelser skulde danne Grundlaget for Konferencens Forhandlinger.

Allerede under den 21. Januar 1864²⁾ havde den danske Regjering erklæret sig villig til med Rigsraadets Samtykke at sætte Forfatningen af 18. Novbr. ud af Kraft, og ombytte den med en anden, der hvilte paa Grundlaget af Bestemmelserne fra 28. Januar 1852 efter den Fortolkning af disse, hvorom man var blevet enig med de tyske Magter paa en Konference (Aktstkr. Side 625 Anm.).³⁾ Hermed stemmede de neutrale Magters Udtalelser. Gortchakoff⁴⁾ erklærede, at Konferencen burde bestaa af de Magter, der havde underskrevet Londoner-Traktaten (Aktstkr. Side 588), hvilket antyder, at det kom an paa at opretholde denne Traktat, eller i alt Fald anse den som Grundlaget for Forhandlingerne.

Da de tyske Tropper rykkede ind i Jylland,

henvendte Lord Napier¹⁾ sig i den Anledning til Prinds Gortchakoff, og denne erklærede, at han betragtede Indrykningen i Jylland som en militær Operation, der ikke i mindste Maade svækkede de politiske Garantier(pledges), der vare givne af Østerrig og Preussen med Hensyn til det danske Monarkies Integritet (Aktstkr. Side 594). Under den 26. Febr. beretter Sir Paget, den engelske Gesandt i Kjøbenhavn, til Russell, at den russiske Gesandt i Kjøbenhavn havde faaet en Depeche fra sin Regjering.²⁾ Om dens Indhold beretter Paget: »Den russiske Regjering erklærer, at den saavel som Østerrig og Preussen har taget mod Indbydelsen til en Konference, og at Keiseren varmt haaber, at Danmark ei vil afslaa den; og et Løfte er givet, at, hvis den modtages, vil Keiseren varmt støtte det danske Monarkis Integritet og den danske Majestæts Ære og Interesser« (Aktstkr. Side 604). Det behøver neppe at bemærkes, at saavel England som de skandinaviske Tvillingriger varmt støttede de danske Interesser. Ogsaa de krigsførende Magter fastholdt det danske Monarkis Integritet.

Under den 31. Januar sendte den østerrigske Regjering følgende Note til sin Ambassadør i London:³⁾ »Den keiserlige Regjering, som støtter paa Stipulationerne fra 18^{51/52} de Rettigheder, som den i Forening med Preussen agter at gjøre gjældende mod Danmark, har ved selve denne Kjendsgjerning anerkjendt det danske Monarkis Integritets Princip, fastsat ved Transactionerne 18^{51/52}. Idet den keiserlige Regjering skrider til Okkupationen af Slesvig, har den ikke den

Hensigt at afvige fra dette Princip. Hvis imidlertid, — som en Følge af de Forviklinger, som den danske Regjerings vedblivende Vægning, at ville opfylde Løfterne fra 18^{51/52}, eller andre Magters væbnede Mellemskomst i den dansk-tydske Strid kunde medføre, — den keiserlige Regjering saae sig tvunget til at gjøre Afkald paa Kombinationer, der ikke vilde give et Resultat, der svarede til de Offre, som Bøghederne vilde paalægge de tydske Magter: saa vilde de endelige Arrangementer ei kunne blive fastsatte uden Medvirkning af de Magter, der have undertegnet Londoner-Traktaten. Den britanske Regjering vil da finde den keiserlige Regjering beredt til at træffe Overenskomst med den om det dansk-tydske Spørgsmaals endelige Ordning.« En tilsvarende Note sendtes samme Dag fra den preussiske Udenrigsminister til den preussiske Ambassadør i London (Aktstkr. Side 614, 615 Anm.).¹⁾ Da Lord Clarendon i Mødet den 12. Mai fremhævede Betydningen af disse Aktstykker, saa anførte Grev Bernstorff en anden Depeche, dateret den 30. Januar, hvori det hedder: »I det Tilfælde, at Danmark med væbnet Haand skulde modsætte sig denne Okkupation, saa maa der følge heraf Krigsbegivenheder, hvis Følger vilde udøve en saa meget dybere Indflydelse paa den yderligere Udvikling af de gjensidige Forhold mellem Tydskland og Danmark, som de mellem de to Lande bestaaende Traktater derved vilde ophøre at være i Kraft. Det vil kun være i det Øieblik, at Spørgsmaalet om det danske Monarkies Integritet vil kræve en Løsning« (Aktstkr.

Side 662, 663). Forskjellen mellem denne Depeche, der synes kun at være bestemt til Grev Bernstorff, og Depechen af 31. Jan., der overræktes den engelske Regjering, er paafaldende. At man den 31. Jan. kan tale om den danske Regjerings Vægring at opfylde Overenskomsterne fra 18^{51/52} trods den danske Regjerings Erklæring af 21. Jan., er vel ubegribeligt for almindelig Menneskeforstand, men er sandsynligvis ikke i Strid med diplomatisk Skik og Brug. Overfor de neutrale Magter anerkjendte saavel Preussen som Østerrig de bestaaende Traktater, uagtet Danmark havde modsat sig Slesvigs Okkupation. Under 23. Febr. skriver Lord Napier til Russell: »Prinds Gortchakoff underrettede mig denne Eftermiddag om, at hans Efterretninger saavel fra Wien som Berlin vare høist tilfredsstillende. Det østerrigske Kabinet havde givet fornyede Forsikkringer, at det fastholdt Engagementerne fra 1852, og ikke havde Planer, der vare i Strid med det danske. Bismarcks Sprog havde paa den anden Side havt samme Karakter« (Aktstkr. Side 596).

Da det kom til Stykket, og Spørgsmaalet skulde afgjøres, om Konferencen skulde mødes paa Grundlag af Overenskomsterne fra 18^{51/52}, saa var der indtraadt et mærkeligt Omslag.¹⁾ Det er muligt, at Preussen ønskede at have frie Hænder, for des lettere at kunne høste Lønnen for sine Anstrengelser og Opoffrelser. Det maa imidlertid ogsaa anerkjendes, at der var indtraadt en stor Forandring i den politiske Situation. Tydskland var gjennemtrængt af den mest levende Be-

geistring for »Hertugdømmernes Befrielse fra det danske Aag«. Det tyske Forbund havde ikke anerkjendt og anerkjendte ikke Kong Christian den Niendes Arveret; vor Gesandt udeluktes fra Forbundsforsamlingen. Øieblikket var kommet, da Tydskland kunde faa en lille Erstatning for alle de Skuffelser Aaret 1848 havde beredt det. Vi skulle ikke afgjøre det Spørgsmaal, om Preussen selv har bidraget til at hidse Stemningen. Vist er det, at saaledes som denne var, drevs saavel Preussen som Østerrig fremad, hvorvel der var stor Forskjel paa den Glæde, hvormed man lod sig drive. Preussen og Østerrig besluttede at skyde Forbundet til Side, og selv i Forening overtage Krigen mod Danmark. Men nu, da Talen var om Fredsunderhandlinger, kunde man saa ogsaa skyde Forbundet til Side? Burde ikke Forbundsforsamlingen være repræsenteret paa Konferencen? Dette var det store Spørgsmaal. Blev Forbundet medtaget, bleve Fredsunderhandlingerne vanskeligere; udeluktes det, bleve Fredens Resultater usikre.

Hvad der gjorde Stillingen end vanskeligere, var Frankrigs Holdning. Det er utvivlsomt, at Frankrig havde Velvillie for os, men det er ligesaa utvivlsomt, at denne Velvillie maatte underordne sig dets egen Interesse og det af samme udgaaede levende Ønske om at staa paa en god Fod til de tyske Smaastater. Ligesom Keiser Napoleon tidligere med stor Velvillie havde besvaret et Brev fra Hertugen af Augustenborg,¹⁾ saaledes kunde Frankrig ei andet end støtte Forbundsforsamlingens Bestræbelse for at blive re-

præsenteret paa Konferencen. Det kunde imidlertid ikke ventes, at Forbundsforsamlingen vilde kjøbe Opfyldelsen af sit Ønske med Anerkjendelsen af Overenskomsterne fra 18^{51/52}, og herved kom disse til at indtage en forandret Stilling. Vi skulle følge Spørgsmaalets diplomatiske Udvikling.

I første Øieblik synes Spørgsmaalets Betydning ei at have været den franske Udenrigsminister [klar], eller han ønskede snarere at faa sig paa tvunget sin egen Mening, for at den kunde komme til at se ud som en Indrømmelse. I en Depeche af 3die Januar fra Lord Cowley til Russell hedder det nemlig:¹⁾ »Han (Drouyn de Lhuys) vedblev at tænke, at Tilstedelsen af en Befuldmægtiget fra det tyske Forbund sandsynligvis mere vilde forvirre Sagerne end bringe dem i Orden, medens det sikkert vilde genere Østerrig og Preussen. Paa den anden Side bemærkede jeg, at mange af de nærværende Vanskeligheder opstode af, at det tyske Forbund ei havde taget nogen officiel Del i Forhandlingerne 18^{51/52}. Det vilde fremdeles neppe være passende, at nogen yderligere Beslutning, der havde Interesse for Forbundet, blev tagen, før Tydskland var blevet hørt for eget Vedkommende. Drouyn de Lhuys sagde, at han var villig til at indrømme, at et Arrangement havde større Udsigt til Varighed, om en Befuldmægtiget fra Forbundsdagen havde givet sit Samtykke dertil.« Hvis Drouyn de Lhuys har udtalt sin oprigtige Mening den 3die Januar, saa har denne Mening undergaaet en mærkelig Forandring i

Løbet af 24 Timer. Den 4de Januar¹⁾ udstedte han nemlig en Circulær-Depeche til de keiserlige Gesandter ved de tydske Hoffer, hvori han siger, efter at have udviklet, hvor langt bedre det havde været, om man var gaaet ind paa Keiserens Forslag om en Kongres: »Som Tingenes nærværende Stilling mere end tilstrækkeligt viser, har Londonerkonferencen kun gjort et magtesløst Værk. Dens Beslutninger ere nu bestridte af den største Del af Tydsklands Stater af anden Rang, selv af nogle af dem, der havde givet deres Samtykke til dem. Det vil være væsentlig, naar man nu forsamler sig, at sætte sig i en Stilling, der egner sig til at give Haabet om et mere tilfredsstillende Resultat. Først og fremmest er det vigtigt ikke at bringe Konferencen i Strid med Frankfurter-Forsamlingen, ved at indbyde de Befuldmægtigede til at tage Beslutninger om Spørgsmaal, der alt ville være afgjorte ved Kjendsgjernerne, og vi have henvendt os til Magterne for at faa at vide, om de ere stemte for at tage til Udgangspunkt det nuværende status qvo i Holsten og Slesvig, det vil sige at reservere de svævende Spørgsmaal. Vi have til samme Tid²⁾ beskjæftiget os med eet Punkt, som synes af stor Interesse for Tydskland. Vi ere af samme Mening som den engelske Regjering om den Nytte, som det vilde yde, at det tydske Forbund medvirkede til de Beslutninger, som kunde falde for. Vi betragte det som beklageligt, at Tydskland ikke har taget direkte Del i de 1852 trufne Arrangementer for Fastsættelsen af en ny Arvefølgeorden i Danmark.

Men vi spørge os selv, om Forsamlingen i Frankfurt vil være villig til at gaa ind paa denne« (Aktstkr. Side 598—601).

Da Lord Napier spurgte (9. Februar) Prinds Gortchakoff om hans Mening med Hensyn til Forbundsfor­samlingens Deltagelse i Konferencen, saa svarede han, at han ikke havde tænkt, at det var nødvendigt i den Anledning at henvende sig til Forbundsfor­samlingen, men at han ei vilde modsætte sig, hvis en saadan Deltagelse ønskedes (Aktstkr. Side 588).

I en Depeche fra Lord Cowley, den storbritanni­ske Ambassadør i Paris, til Russell (13de Februar) hedder det: Drouyn de Lhuys gjorde nogle Bemærkninger angaaende Konferencens Sammen­­sætning. Han antog, sagde han, at den vilde komme til at bestaa af Befuldmægtigede fra de Magter, der havde undertegnet Traktaten af 1852, og en Befuldmægtiget fra det tyske Forbund. — Han tænkte, at intet Arrangement vilde være til­fredsstillende eller varigt, der ei var antaget af Forbunds­dagen, at en Befuldmægtiget fra dette Statslegeme utvivlsomt vilde volde en stor Del Uleilighed, men at han desuagtet vilde have meget imod at deltage i en Konference, hvorfra For­bunds­dagen var udelukket (Aktstkr. Side 593, 594). Under den 23. Februar foreslaaer Grev Russell en Konference, paa hvilken det tyske Forbund skulde være repræsenteret (Aktstkr. Side 596, 597).

I en Depeche af 23. Febr. 1864 erklærer den franske Udenrigsminister til Dotézac, den keiser­lige Gesandt i Kjøbenhavn, i Anledning af Dan­marks Opfordring til Frankrig om Udførelsen af

den Danmark 1720 givne Garanti for Besiddelsen af Slesvig, at de tydske Stormagter efter deres Erklæring af 31. Jan. ikke vil berøve Danmark Slesvig, men kun tage det i Besiddelse som et Pant for Udførelsen af de af den danske Regjering indgaaede Forpligtelser 18^{51/52}, og at samme Magter fremdeles anse sig bundne ved de Bestemmelser, hvorpaa det danske Monarkis Integritet hviler (Aktstkr. Side 601—602). Man lægge Mærke til Modsigelsen!

Den 27. Febr. tilkjendegiver Russell de engelske Gesandter, at England, efter en kort af Danmark begjært Udsættelse, vil indbyde de Magter, der have undertegnet Londoner-Traktaten, samt Forbundsforsamlingen til en Konference (Aktstkr. Side 607, 608).

Den 11. Marts telegraferer Russell til Paget i Kjøbenhavn, at Danmark vil gjøre vel i ei at fordrø et bestemt Grundlag for Konferencen, og samme Dag telegraferer Paget til Russell, at den danske Regjering tager mod Indbydelsen til en Konference paa Grundlag af Overenskomsterne fra 18^{51/52}, naar Frankrig giver Møde, og enten uden eller med en Repræsentant fra den tydske Forbundsforsamling (Aktstkr. Side 617, 618).

Den 15. Marts beretter Paget til Russell, at den franske Regjering har opfordret den danske til at tage mod en Konference, paa hvilken ogsaa en Repræsentant for Forbundsdagen skulde have Sæde (Aktstkr. Side 622).

Den 16. Marts underretter Paget Russell om, at Danmark fastholder Overenskomsterne fra 18^{51/52} som Basis for Konferencen, og er villig til at

gaa ind paa samme uden nogen Vaabenstilstand (Aktstkr. Side 623, 625).

Den 17. Marts underretter Lord Cowley Russell om, at Drouyn de Lhuys har meddelt ham, at hans Regjering har sendt en Depeche til La Tour d'Auvergne¹⁾, hvori det hedder: »Trods de Vanskeligheder for Forhandlingen, som Nærværelsen af en Befuldmægtiget fra Forbundsforsamlingen utvivlsomt vilde medføre, saa var den keiserlige Regjerings Mening, at Forbundsforsamlingen skulde indbydes til at tage Del i en Konference, der maatte komme i Stand angaaende Hertugdømmernes Anliggender, fordi ingen Ordning, hvortil ikke Forbundsdagen medvirkede, vilde være tilfredsstillende eller varig. Om imidlertid Landdagen²⁾ skulde afslaa Indbydelsen, vilde den keiserlige Regjering ikke vægre sig ved at deltage i en Konference, men vilde foreslaa, at Protokollen, der indeholdt de Bestemmelser, hvortil Konferencen maatte komme, skulde lades aaben til fremtidig Antagelse af dette Statslegeme.« (Aktstkr. Side 629.)

Den 17. Marts skriver Russell til de engelske Gesandter i Wien og Berlin: »Den danske Regjering er, som jeg erfarer af Sir Augustus Paget, villig til at gaa ind paa en Konference, men paa Grundlag af Transactionerne fra 18^{51/52}, og³⁾ vil ikke gaa ind paa en umiddelbar Vaabenstilstand. Under disse Omstændigheder anbefaler Hendes Majestæts Regjering nu, og stoler paa, at Østerriigs og Preussens Regjeringer, attraaende Gjenoprettelsen af Freden, vil samtykke i, at Transactionerne og Forpligtelserne fra 18^{51/52} skal an-

erkjendes som Udgangspunktet for Konferencens Overveielser, men at disse ikke skulle være indskrænkede til nævnte Transactioner.« (Aktstkr. Side 628.)

Saavidt var vi altsaa komne. To Stormagter førte Krig imod os, fordi vi ikke vilde opfylde Overenskomsterne fra 18^{51/52}; den danske Regjering havde erklæret sig villig til at arbeide for disse Overenskomsters Opfyldelse, selv om det derved skulde blive nødvendigt at sætte Novemberforfatningen ud af Kraft, og fordrede nu, at disse Overenskomster, for hvis Opfyldelses Skyld Krigen førtes, skulle være Grundvolden for Kongressens Forhandlinger, og den engelske Regjering, der af alle Stormagter var os mest venligsindet, begrændsede Fordringerne til, at disse Overenskomster kun skulde danne Udgangspunktet for Forhandlingerne. Den Anklagede¹⁾ krævede, at Dommen skulde bygges paa den Lov, hvis formentlige Overtrædelse skulde være hans Skyld, og hans Fordring blev ikke opfyldt.

Samme Dag, den 17. Marts, havde Sir Andrew Buchanan en Samtale med Bismarck om Russells Forslag.²⁾ »Bismarck sagde, at Preussen alt havde tilkjendegivet sin Beredvillighed til at møde Danmark paa en fri Conference, men at den Basis, som Danmark nu kom frem med, der kunde betragtes som et Modforslag, var aldeles uantageligt. Hendes Majestæts Regjerings Forslag kunde imidlertid forklares saaledes, at det foranledigede færre Indvendinger, omendskjønt en Henvisning til Forpligtelserne af 18^{51/52} vilde blive seet paa af Tydskland med Ugunst.«

Han forbeholdt sig at indhente Kongens Ordre. (Aktstkr. Side 630.)

Dagen efter, den 18. Marts, meddeler Lord Bloomfield¹⁾ Indholdet af en Samtale, som han havde havt med Grev Rechberg. Denne sagde, »at han vilde øieblikkelig sætte sig i Forbindelse med den preussiske Regjering i Berlin, og at han ei kunde give noget endeligt Svar, før han var blevet bekendt med Berliner-Kabinetkets Mening. Han følte sig imidlertid overbevist om, at hverken Preussen eller Tydskland vilde samtykke i at tiltræde en Konference paa Basis af Forhandlingerne 18^{51/52}. Østerrig og Preussen, bemærkede han, give deres Samtykke til Londoner-Traktatens Basis, og vare endvidere bundne ved deres Erklæring at opretholde det danske Monarkis Integritet; han selv vilde være villig til at forhandle paa nævnte Basis, men Hendes Majestæts Regjering maatte være opmærksom paa, at han ikke kunde skille sig fra Preussen, og at det var unyttigt at tænke paa at komme til en Ordning uden Tydsklands Samtykke til det endelige Arrangement. For at opnaa dets, saavelsom Preussens Samtykke til at overvære Konferencen, troede han, at det var tilraadeligt at undgaa at bestemme nogen Basis, og simpelt-hen indbyde Magterne til at møde paa en Konference i det Øiemed at bevirke Fredens Gjenoprettelse. Hans Excellence sagde fremdeles, at Østerrig ei længer kunde tilfredsstilles ved den blotte Opfyldelse af Forpligtelserne fra 18^{51/52}, saaledes som forlangt før Begyndelsen af Fjendtlighederne; mere vilde nu blive krævet. Han

beklagede at maatte sige, at Meningerne i Tydskland vare saa fjendtlige som nogensinde mod Londoner-Traktaten, og at man, tiltrods for Østerrigs og Preussens Bestræbelser, endnu ikke havde gjort noget alvorligt Indtryk, og at uden Forbundets Medvirkning var en varig Ordning af det danske Spørgsmaal umulig. For den Hensigt at faa Spørgsmaalet løst, vilde det være af væsentlig Betydning at affatte Indbydelsen til Konferencen i saadanne almindelige Udtryk, at man [kunde] sikkre sig Nærværelsen af en Repræsentant for den tyske Forbundsdag.« (Aktstkr. Side 632, 633.)

Under den 19. Marts kunde Buchanan meddele Russell den preussiske Regjerings endelige Svar: »Hans Majestæt og Regjeringen var af den Mening, at det var umuligt for Preussen at tiltræde en Konference paa Basis fra 18^{51/52}, og han sagde, at den østerrigske Regjering, til hvem et Forslag i dette Øiemed var blevet gjort, havde øieblikkeligt telegraferet til Berlin, at den betragtede det som uantageligt. Han sagde, at Danmark havde i tolv Aar vægret sig ved at opfylde Forpligtelserne fra 18^{51/52} af den Grund, at det var umuligt at gjøre det, og nu, da Hendes Majestæts Regjering foreslog en fri Konference for Gjenoprettelsen af Freden, og Østerrig og Preussen vare rede til at overvære den, gjorde den danske Regjering Paastand paa at diktere Betingelserne, paa hvilke Konferencen skulde møde, og foreslog som Basis for dens Forhandlinger Forpligtelser, paa hvilke det i 12 Aar var fundet umuligt at grundlægge en Ordning af

Stridighederne mellem Tydskland og Danmark. Jeg svarede, at den danske Regjerings Forslag var desuagtet en logisk Konsekvens af den Erklæring, som Østerrig og Preussen havde gjort den 31. Januar sidstleden angaaende de Hensigter, med hvilke de var gaaet ind i Slesvig. De sagde den Gang, at de vare ifærd med at gaa ind i Hertugdømmet for at fremtvinge Opfyldelsen af Forpligtelserne fra 18^{51/52}, og Danmark, der fandt, at det ikke længer kunde modstaa Trykket, som de til den Ende havde anvendt, erklærede sig nu beredt til at gaa ind paa en Konference med dem for at søge et Arrangement. Bismarck sagde, at den danske Regjering imidlertid burde forstaa, at Krigsbegivenhederne havde sat Forpligtelserne fra 18^{51/52} ud af Kraft; at den kunde ikke vente at faa 1864 de samme Fredsbetingelser, som vare blevne dem tilstaaede ved Slutningen af Krigen 1848.« (Aktstkr. Side 633, 634.)

I den ovenfor omtalte Depeche fra Drouyn de Lhuys til Fyrst La Tour d'Auvergne, der iøvrigt først synes afsendt den 20de Marts, hedder det: »Paa den ene Side have vi at tage Hensyn til de Stipulationer, der bleve vedtagne med den europæiske Ligevægt for Øie, og som ere forsynede med Frankrigs Underskrift. Paa den anden Side er det umuligt at miskjende de Følelser af Uvillie, der reise sig mod de Befuldmægtigedes Værk fra 1852. Vi ere langtfra at bestride den Kombinations Visdom, som Londoner-Traktaten havde til Formaal at sætte under Europas offentlige Rets Beskyttelse, og hvis vi,

seende bort fra Tydsklunds Opposition og Hertugdømmernes Meningsyttringer, havde Frihed til ene at adlyde Inspirationen af vore traditionelle Sympathier for Danmark, da vilde alle vore Anstrængelser være helligede Opretholdelsen af denne Transaction. Men det er ikke tilladt at miskjende de Hindringer, der stille sig i Veien for den rene og simple Udførelse af Traktaten fra 1852. Om for nogle Magter Londoner-Traktaten har en sondret Tilværelse, og en Myndighed, som er dens egen, uafhængigt af Forpligtelser, indgaaede til samme Tid mellem Tydskland og Danmark, saa er den derimod for andre underordnet disse samme Forpligtelser, hvorfra man ikke vil kunne skille den. Blandt de tydske Stater have nogle negtet deres Samtykke, eller have kun tilstaaet det under en restrictiv Form, de andre have erklæret sig for nu frigjorte, efter for kort Tid siden at have fastholdt den. Endelig synes den tydske Forbundsforsamling at bestride Gyldigheden af en Akt, hvortil den ikke har medvirket. Ligeoverfor denne Forskjellighed i Opfattelsen, som vil føde uovervindelige Vanskeligheder, synes det mig uundgaaelig nødvendigt at undersøge de Interesser, der ere udviklede i den nærværende Krig, uden udelukkende at beskæftige sig med Tractatens Bogstav. Denne Kamps Aarsag og karakteristiske Præg er aabenbart Rivalitet mellem de Folkeslag, som udgjøre det danske Monarki. Der er hos ethvert af dem en Nationalfølelse, om hvis Styrke der ikke kan tvivles. Hvad er da naturligere, i Mangel af en eenstemmig vedtaget Regel, end

at tage Folkeslagenes Ønsker til Basis. Dette Middel, der stemmer overens med begge Partiers sande Interesser, synes os bedst at egne sig til at hidføre en billig Ordning, der giver Garantier for Varighed. Idet vi fordre Anvendelsen af et Grundprincip i vor offentlige Ret, og gjøre saavel for Danmark som for Tydskland [Fordring] paa dette Princip, tro vi at foreslaa den retfærdigste og letteste Løsning af dette Spørgsmaal, der vækker en saa levende Uro i hele Europa.« (Aktstkk. Side 636, 637.)

Det er let at forstaa, at England maatte give efter for Preussens og Østerrigs Forestillinger. I Indbydelsen til en Konference, der under 24de Marts tilstilledes Præsidiets for den tydske Forbundsforsamling, omtales først Preussens og Østerrigs Samtykke, og derpaa tilføies: »Danmarks Regjering har ogsaa tilkjendegivet sin Antagelse af en Konference, forudsat, at den skulde indbydes til at raadslaa paa Basis af Transactionerne fra 18^{51/52}. Da disse Transactioner toge Plads under Østerrigs og Preussens Auspicier, og de da sluttede Arrangementer fik den tydske Forbundsforsamlings Sanktion, vilde Hendes Majestæts Regjering være meget villig til at tage disse Transactioner eller Forpligtelser som Udgangspunkt for Konferencens Raadslagning. Men da det er ønskeligt at undgaa Strid, og den Opsættelse, der kunde opstaa deraf, saa foreslaaer Hendes Majestæts Regjering, at Basis for Konferencen skal simpelt hen være at finde Midler til at gjengive Europas Norden Fredens Velsignelser.« (Aktstkk. Side 641, 642.)

Under den 18. Marts yttrede endnu den danske Udenrigsminister Quaade til den danske Gesandt i London: »Idet Kongens Regjering gaaer ind paa en Konference, forudsætter den, at det er vel forstaaet, at Underhandlingerne fra 18^{61/62} danne Basis for Raadslagningerne, og den hengiver sig gjerne til det Haab, at idet den lader sit Samtykke afhænge af denne Betingelse, vil dens Opfattelse ikke reise nogen Indvending. Thi det er i de nævnte Underhandlinger, at Forbundsagen først og senere de tydske Stormagter have søgt Adkomsten til deres fælles Action mod det danske Monarki. Efter de neutrale Magters Opfattelse synes denne Basis, hvorom vi og Forbundet forhen enedes, at frembyde sig som den naturligste for al yderligere Forhandling.« (Aktstkk. Side 631.)

Som man vil se af, hvad der er meddelt i det Foregaaende, var vel det Haab begrundet i sund Sands og simpel Retfærdighed, men svarede dog ingenlunde til Virkeligheden. For denne nødtes Danmark til at give efter, og under den 30. Marts meddelte vor Udenrigsminister til Gesandten i London: »Den danske Regjering kan virkelig gjøre Afkald paa at se den Basis, paa hvilken den gjør Paastand, forud antaget af de tydske Magter, og den kan erklære sig beredt til at ombytte den i Underhandlingernes Løb med en anden Kombination, hvorom den maatte blive enig med de andre Regjeringer; men, indtil dette sker, maa den fastholde som Basis for de Underhandlinger, der skulle aabnes, de Transactioner, der forhen have

fundet Sted mellem den og Kabinetterne i Wien og Berlin, og som udtrykkelig ere blevne fremstillede som Grund til sidstnævntes fjendtlige Action.« (Aktstkk. Side 643, 644.)

Det vil af det Foregaaende sees, at ikke alene Østerrig og Preussen nu vare fjendtligt stemte mod de Overenskomster, for hvis Skyld de førte Krig, men at England kun betragtede dem som et Udgangspunkt for Forhandlingerne, og Frankrig skjøde dem til Side for Folkeafstemningens store Grundsætning. Det blev alt den Gang klart, hvor rigtig Kongens Mening havde været, at man skulde have rettet sig efter Ruslands og Englands forenede Forestillinger. Der synes iøvrigt at have været en Forskjellighed i Preussens og Østerrigs Opfattelse. Østerrig og Frankrig satte stor Pris paa, at en Afsending fra det tyske Forbund gav Møde. Foruden de anførte Bevæggrunde, der visselig havde stor Vægt, søgte de nævnte Magter herved at gjøre sig behagelige for de tyske Mellemstater og faa en Modvægt mod den preussiske Indflydelse. Det fremgaaer derimod ikke, at Preussen havde den samme levende Interesse for at faa den tyske Forbundsdag repræsenteret paa Konferencen. Paa den anden Side gjorde det ingen Modstand mod Forslaget. Det lod Forholdene udvikle sig, bestemt paa at bruge hver gunstig Leilighed til en Udvidelse af sin Magt.

Den 20de April¹⁾ skulde Konferencens første Møde være afholdt, men saavel Østerrig som Preussen undskyldte sig; det tyske Forbunds Befuldmægtigede²⁾ havde nemlig endnu ikke ind-

fundet sig.¹⁾ Spørgsmaalet om Vaabenstilstand eller Vaabenhvile forhandlede paa Møderne den 25de April, 4de og 9de Mai. I det 4de Møde den 12te Mai erklærede Østerrigs første Befuldmægtigede, Grev Apponyi, »at det vilde [være] unyttigt og altfor vidtløftigt at fremsætte for Konferencen de Grunde, der havde hidført de allierede Magters Okkupation af Slesvig og Jylland«, og »at man betragtede Forhandlings-Terrainet som fuldkommen frit for enhver Begrændsning, der flød af Forpligtelser, som kunne have bestaaet før Krigen mellem deres Regjering og Danmark« (Aktstkk. 661). Lord Clarendon minder om de allierede Magters Erklæring af 31. Januar; men den preussiske Befuldmægtigede, Grev Bernstorff, yttrer, »at denne Traktat [d: Traktaten af 1852], der iøvrigt aldrig har været fuldkommen, syntes ham at have mistet sin Gyldighed, og at det var bedre at ty til nye Kombinationer end at indslutte Forhandlingen i saa snævre Grændser«. Den russiske Befuldmægtigede, Baron de Brunnow gjør opmærksom paa, at Traktaten fra 1852 har til Formaal at befæste Nordens Fred og bevare den europæiske Ligevægt, og at den ei alene er sluttet mellem de Magter, der nu ere i Krig, men mellem alle Magterne, der have deltaget i den. Grev Bernstorff svarer, at det er vanskeligt at indrømme, at den europæiske Ligevægt afhænger af Londoner-Traktaten, og at Begivenhederne tilstrækkelig have vist, at det netop er denne Traktat, hvis Udførelse er umulig, der har sat Ligevægten i Fare, og da den franske Befuldmægtigede, Prinds la Tour d'Auvergne spurgte,

om det ikke var muligt, at Arrangementerne fra 18^{51/52}, der syntes at have været Aarsag til Kri- gen, kunde fuldstændiggjøres og omgives med Garantier, der gjorde dem antagelige for de to tyske Stormagter og for det tyske Forbund, saa svarer Grev Bernstorff, at det vilde være umu- ligt for de tyske Magter at tage til Fredsbasis Arrangementerne fra 18^{51/52}, som Danmark ikke alene bestandig har vægret sig ved at opfylde, men som det selv ikke nogensinde har anerkjendt som Forpligtelser, der bandt det. Da de danske Befuldmægtigede gjøre gjældende, at Danmark har fuldstændig opfyldt sine Forpligtelser, og at Londoner-Traktaten endnu har fuld Gyldighed, saa bemærker Grev Bernstorff, at Londoner- Traktaten, egentlig talt, ikke er sluttet mellem alle de Magter, der have undertegnet den, men mellem Danmark og enhver af de andre Magter, som af denne Grund kun have udvexlet Rati- ficationer med Danmark. Han spørger, hvad det da er for en Forpligtelse, som Magterne have paataget sig ligeoverfor Danmark? Det er at anerkjende for Fremtiden en ny Arvefølge- orden, som Hans Majestæt Kongen af Danmark havde i Sinde at indføre. Men denne Arvefølge- orden er ikke blevet indført paa lovlig Maade i Hertugdømmerne, efterdi hverken Hertugdøm- mernes Stænder eller Agnaterne eller det tyske Forbund have givet deres Samtykke dertil. For- pligtelsens Gjenstand existerer altsaa ikke virke- lig, efterdi man ikke kan forudsætte, at Magterne ere forpligtede til at anerkjende noget Ulovligt. — Baron de Beust, Befuldmægtiget for det tyske

Forbund, erklærer, at dette vil protestere mod ethvert Arrangement, der er skeet uden dets Samtykke. Traktaten af 1852 har ikke været forelagt Forbundet, og for Forbundsdagen kan der ikke være Spørgsmaal om den, da den ydermere indirekte har forkastet den i sit Møde 23. Februar sidstleden. Flere Betingelser, der vare uomgængelig nødvendige for at sikkre denne Traktats Gyldighed [er ikke blevet opfyldte.]¹⁾ Den østerrigske Befuldmægtigede, de Biegeleben, bemærker, at da Østerrig, samstemmende med Preussen, har erklæret, at de tyske Magter ere ved Krigens Kjendsgierning blevne løste fra enhver Forpligtelse, tidligere paataget ligeover Danmark, saa har han ikke troet at kunne forhandle med de danske Befuldmægtigede om den oprindelige Gyldighed og Udførelsen af Arrangementerne fra 1852; at en tolvaarig Erfaring iøvrigt har bevist, at disse Arrangementer ikke have opfyldt deres Formaal, ikke have tilfredsstillet nogen af de interesserede Parter, og at man aldrig har kunnet blive²⁾ enig om deres sande Betydning.

Da imidlertid de neutrale Magter gjentagende fremhæve, at de anse sig for bundne ved Londoner-Traktaten, og at den for dem har fuld Gyldighed, indtil den afløses af et andet Arrangement, saa ender Grev Bernstorff med at erklære, at Østerrigs og Preussens Regjeringer anerkjende de Forpligtelser, de have paadraget [sig] ligeoverfor de andre Magter, der have undertegnet Traktaten, i den Forstand, at de ere beredte til at træffe en Forstaaelse med dem om Fredens Basis. (Aktstkk. Side 662—670).

I det femte Møde, den 17. Mai, fremkommer Østerrig og Preussen med deres Forslag, der gaar ud paa at give Hertugdømmerne Garantier mod al fremmed Undertrykkelse. »Disse Garantier kunne kun findes i de ved fælles Institutioner snevert forbundne Hertugdømmers fuldstændige politiske Uafhængighed.« Og da Quaade spørger om, ved hvilket Baand Hertugdømmerne skulle knyttes til den danske Krone. svarer Grev Bernstorff, at det gjælder om først at faa afgjort, hvem der skal være disse Hertugdømmers lovlige Souverain. Grev Apponyi bemærker, at Forslaget gaar ud paa Hertugdømmernes fuldstændige Autonomi med fælles Institutioner og med en fuldkommen Uafhængighed i politisk og administrativ Henseende. Hyad Arvefølge-Spørgsmaalet angaar, da er det forblevet aabent, eftersom Forbundsagen kun har udsat Løsningen uden at udtale sig om Kongen af Danmarks Rettigheder. Grev Beust staaer paa Forbundets Ret til at ordne Arvefølgen i Holsten, og at det er interesseret i Arvefølge-Spørgsmaalet i Slesvig, dels formedelst dette Hertugdømmes konstitutionelle Forening med Holsten, dels paa Grund af de Fordringer, som Hertugen af Holsten vilde kunne gjøre gjældende. Og da den svensk-norske Befuldmægtigede erklærer, at hans Regjering betragter den Løsning, der vilde bestaa i Hertugdømmernes absolute Autonomi, som uantagelig og ødelæggende for det danske Monarkis Integritet, selv med en personel Union under Kongen af Danmark, saa svarer Grev Beust, at Forbundsagens Flertal aldrig vil samtykke i et Arrangement,

der, selv under en eventuel eller konditionel Form, gjenoprettede en Union mellem Hertugdømmerne og Danmark. Da Biegeleben ikke kan se, hvorfor de danske Befuldmægtigede ei skulde tage Forslaget ad referendum, ei skulde gjøre en Indberetning om det til deres Regjering, saa forsikkre de, at Forslaget vilde være fuldkommen uantageligt, selv forudsat, at en Beslutning af Forbundsdagen indrømmede Hans Majestæt Kongen af Danmarks Rettigheder. Forslaget blev ikke understøttet af nogen af de neutrale Magter. (Aktstkr. Side 670—681).

I det sjette Møde, den 28. Mai, foreslaa Østerrig, Preussen og det tyske Forbund, at Hertugdømmerne Slesvig og Holsten skulle fuldstændig sondres fra Kongeriget Danmark, og forenes til en eneste Stat under Arveprinds[en af] Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborgs Souverainitet, da han i Tydsklands Øine kan gjøre de fleste Arverettigheder gjældende til nævnte Hertugdømmer, da hans Anerkjendelse af den tyske Forbundsdag som en Følge heraf er sikkert, og da han ogsaa utvivlsomt forener det umaadelige Flertals Stemmer hos dette Lands Befolkninger.

Inden dette Forslag kom under Forhandling, fremsatte Russell et andet, der gik ud paa, at Holsten, Lauenborg og den sydlige Del af Slesvig skulde fuldstændig sondres fra det danske Monarki, at Grændselinien skulde drages Nord for Sliens Munding og Dannevirke-Linien, at Tydskland skulde forpligte sig til ikke at bygge Fæstninger eller befæstede Havne i det af Danmark afstaaede Territorium, og at dettes Skjæbne

ei skulde fastsættes uden Befolkningens Samtykke.¹⁾ Baron de Brunnow²⁾ erklærer sig mod det tyske Forslag, men ytrer, at hans Regjering vil ei have noget at erindre mod den engelske Fredsbasis, hvis denne antages af den danske Regjering. Den franske Befuldmægtigede tiltræder Russells Forslag, der tager det fornødne Hensyn til Danmarks militære Grændse. Vel vil en Del Tydskere vedblive at høre ind under Danmark, men naar tvende Folkeslag bo i et Land, er det ikke muligt at drage Grændsen skarpt efter Nationaliteten, og det er derfor ikke mere end billigt, at der tages et væsentlig Hensyn til den svagere Parts Tarv. Den svensk-norske Befuldmægtigede finder, at Eideren vilde være en mere passende Grændse. Grev Bernstorff finder, at Forslaget fortjener en alvorlig Overveielse. Foraavidt Formaalet er at sikkre en varig Fred, vil dette ikke kunne naaes ved den foreslaede Grændse, efterdi den fornemste Anledning til Klage og Agitation for den større Del af Befolkningen i Slesvig ei alene vil vedblive at bestaa, men endog vil blive uendelig forøget ved deres Sondring fra den øvrige Del af Hertugdømmerne og deres Inkorporation. De tyske Befuldmægtigede maa derfor forbeholde deres Regjeringer at komme med Modforslag i denne Henseende. Hertugdømmet Lauenborg vil kunne være en passende Erstatning for den nordlige Del af Slesvig. — Da man gjør opmærksom paa den Strid, der er mellem de to tyske Forslag, det af 17de og det af 28de Mai, bemærker Baron de Beust: »Hvad angaar den Indvending, der er gjort med

Hensyn til de endnu for Forbundsdagen svævende Spørgsmaal, som den nu synes at præjudicere, da er Spørgsmaalet om Stemmen for Holsten afgjort i den Retning, at Baron Dirckinck-Holmfeld, den danske Ministers Fuldmagt er blevet erklæret for uantagelig. Arvefølge-Spørgsmaalet er virkelig svævende, men materielt er det afgjort for lang Tid siden af de fleste Regjeringer; den Forhaling, for hvilken den formelle Afgjørelse hidtil har været Gjenstand, ophører i det Øieblik, da de to Stormagter erklære sig til Gunst for Hertugen af Augustenborg.«

Quaade gjør opmærksom paa, at Russells Forslag er i Strid saavel med Overenskomsterne fra 18^{61/68} som med Londoner-Traktaten, men erklærer sig ikke des mindre for villig til at bringe det til Regjeringens Kundskab. (Aktstkk. Side 681—698.)

Inden vi fortælle Forslagets Modtagelse i Kjøbenhavn, maa vi tilføie et Par kritiske Bemærkninger.¹⁾ Der var i det danske Spørgsmaal to store Hensyn at tage. Det ene angik Kongens Arveret, Monarkiets Integritet, det andet angik Sprog- og Nationalitets-Forholdene. Det forekommer mig at være en Mangel ved Russells Forslag, at det ikke lader begge Hensyn træde tilstrækkeligt frem ved at gjøre Forslaget alternativt. Et saadant er i Reglen stærkere end et Forslag, der gaar i en enkelt bestemt Retning, da man efter Omstændighederne og Modstandens Beskaffenhed kan støtte sig snart til den ene, snart til den anden Side. Altsaa enten—eller.

Londoner-Traktaten skal opretholdes og Kongens Arveret, men saa skal hele det sydlige, tyske Slesvig forenes til een Stat med Holsten, indlemmes i Tydskland og kun ved en personel Union forenes med Kongeriget. Det var det ene Alternativ. Det andet var Afstaaelsen af Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg. Hvis man skulde være ængstelig for, at Tydskerne skulde fortrædiges ved at blive sammen med Danmark, saa kunde man jo blive staaende ved det første Alternativ. For de blandede Distrikter kunde det enten bestemmes, at Valget af Kirke- og Skolesprog skulde overlades til Kommunerne, eller Spørgsmaalet om de skulde gaa til Nord eller Syd, kunde afgjøres ved Voldgift, efterat Befolkningen var hørt. Den militære Grændse vilde faa langt mindre Betydning, naar Slesvig-Holsten var forenet med Slesvig-Danmark ved en personel Union. Det forekommer mig, at et saadant alternativt Forslag vilde have langt større Udsigt til at gaa igjennem. For at komme fra dansk Side vilde det have været nødvendigt, at Ministeriet havde havt langt større Tillid hos og Indflydelse paa Konge og Folk, end det i Virkeligheden havde.¹⁾

Det engelske Forslag kunde ei andet end være Hans Majestæt i høieste Grad modbydeligt. Allerhøistsammes Person var om vi saa maa sige, en Legemliggjørelse af Monarkiets Integritet. Han var født i Slesvig, og elskede inderligt dette Hertugdømme, der i snevrere Forstand var hans Fædreland. Da Kong Frederik den Syvende sagde om Slesvigs Deling: »Det skal ei ske,« og

da et tusindfoldigt Ekko glad gjentog disse Ord saavel i Kongeriget Danmark som i Hertugdømmet Slesvig, da fandt de ogsaa en Gjenlyd i hans Hjerte. Han var født Tydsk, og dette Sprog var hans Modersmaal; men han var tidlig kommet til Danmark, og hans Opdragelse var blevet fuldendt paa Dansk. Begge Sprog vare ham derfor lige kjære. Det Sprog, der taltes af den af ham saa høit elskede Frederik den Sjette, kunde ei andet end være ham dyrebart. Ingen kunde derfor bedre end han egne sig til at sidde paa Høisædet i et Monarki, der omsluttede begge Nationaliteter. Bevarelsen af det gamle danske Monarki var for ham Hovedsagen; de forskjellige Sprog og Nationaliteter vare derimod for ham ligeoverfor dette store Spørgsmaal af underordnet Betydning. Han var ligesaa lidt lidenskabelig Dansker som Tydsker; hans stærkt udprægede Retfærdighedsfølelse vilde ei have tilstedet, at det ene Sprog forurettede det andet, eller trængte sig med Vold frem paa dets Bekostning. Slesvigs Deling vilde have været ham i høi Grad imod, men kunde det ei være andet, saa vilde han have lagt hele Vægten paa Monarkiets Integritet, og ligeoverfor Bevarelsen af denne kunde han ikke lade det være det Afgjørende, om noget Mere eller Mindre kom til at høre til Danmark-Slesvig eller Slesvig-Holsten, hvorvel han helst maatte ønske en retfærdig og hensynsfuld Deling. Der var ogsaa et andet Hensyn, som maatte have en meget væsentlig Betydning for Kongen. For at han kunde bestige Thronen, maatte flere af hans Nærmeste gjøre Afkald paa

deres Rettigheder.¹⁾ De havde gjort det af Kjærlighed til ham og Hendes Majestæt Dronningen, men i Sandhed ogsaa af Kjærlighed til det gamle danske Monarki, hvis Integritet de ønskede at bevare. En Enkelt af dem havde endogsaa i saa Henseende taget et udtrykkeligt Forbehold i Afstaaelsesacten.²⁾ Og nu skulde Kongen gaa hen og afstaa nogen Del af det danske Monarki. Hvis man med lidt Alvor vil sætte sig ind i de Tanker og Følelser, der nødvendigvis maatte opstaa hos Kongen ved Russells Forslag, saa vil man ikke kunne undre sig over, at Russells Forslag var ham i høi Grad imod.

Jeg kunde ikke andet end tiltræde Kongens Opfattelse, naar han fremhævede, at der var en umaadelig Forskjel mellem den Deling af Slesvig, over hvis Forkastelse Folket havde jublet under Kong Frederik den Syvende og den Deling, hvormod der nu var Tale, thi nu skulde Slesvig-Holsten ei have Kongen af Danmark, men en anden Fyrste til Hertug. Ligesaa maatte jeg give Hans Majestæt Ret i, at man ved at gaa ind paa Forslaget let kunde komme ind paa en Glidebane, hvor man ei kunde standse, men blev drevet fra Indrømmelse til Indrømmelse. Jeg formaaede derfor Russell til at give den danske Regjering det bestemte Løfte, at han, hvis vi gik ind paa hans Forslag, ikke vilde stille nogen Anmodning til os om yderligere Eftergivenhed. Dersom det desuagtet skulde ske, da forpligtede jeg mig overfor Kongen til ei at udøve noget Tryk for at bevæge ham til Antagelsen af et saadant yderligere gaende Forslag.³⁾ Efter at have

søgt Hjælp, hvor jeg kunde finde den, formaaedes Kongen endelig til at give sit Samtykke til, at Ministeriet antog, hvad der var foreslaaet. Det var et stort Offer, som Kongen bragte ved at give sit Samtykke.

Da det blev bekjendt, at Regjeringen var gaaet ind paa Russells Forslag, vakte det en levende Uvillie i forskjellige Kredse. Det kunde ei være andet, Monarkiets Integritet var opgivet. Der blev sagt, vel ikke til mig, men dog saa høit, at jeg kunde høre det: »Nu gjør man snart Majestæten til Konge over tre nordiske Riger, men det bliver nok ikke Danmark, Sverig og Norge, men Island, Grønland og Færøerne.« Der dannede sig i disse Kredse en hver Dag stærkere Bevægelse for at faa den danske Politik ind i et helt andet Spor; man mente, at Ministeriet ved at gaa ind paa Russells Forslag havde fældet sin egen Dødsdom.

Denne antiministerielle Bevægelse fik en ligesaa uventet som mægtig Understøttelse af »Dagbladet«, der erklærede, at Kongen ved at gaa ind paa Monarkiets Deling vilde forspilde sin Ret til Thronen.¹⁾ Høiesteret har erklæret, at Udviklingen af en saadan Anskuelse kun er at anse som en videnskabelig Undersøgelse, og at den derfor ikke er strafbar. Vi skulle ikke bestride Rigtigheden af Høiesterets Opfattelse, men skulle kun bemærke, at den videnskabelige Undersøgelse i dette Tilfælde kom til at udøve en stor politisk Indflydelse. Det var, som om en Mine var sprunget. »Nu er det klart for al Verden,« saaledes lød det paa mange Steder, »hvad det

er for et Formaal, den national-liberale Politik gaaer ud paa; man vil lede Kongen i et Baghold, man vil bevæge ham til Noget, hvormed man troer, at han forspilder sin Ret til Thronen, og naar han har gjort det, saa vil man se at faa ham fjernet.« Forsaavidt jeg har kunnet opfatte Bevæggrunden til den nævnte Artikel, saa laa der ikke bag den nogen skandinavisk Bestræbelse, men den Anskuelse, at Prindsen af Hessen paa Grund af sin Forbindelse med det preussiske Kongehus vilde kunne forskaffe Danmark de fordelagtigste Fredsvilkaar.¹⁾ Af hvad ovenfor er udviklet, vil det let sees, at Artiklen maatte gjøre et meget stærkt Indtryk paa Kongen. Jeg er fuldelig overbevist om, at den Tanke ikke er opstaaet hos Allerhøistsamme, at det Ministerium, i hvis Spidse jeg stod, havde villet lede ham i et Baghold. Jeg har senere modtaget saa mange Beviser paa hans Naade, at jeg er forvisset om han ei i saa Henseende har havt nogen Mistanke til Ministeriet. Den Overbevisning blev imidlertid dybt befæstet hos ham, at han ei vilde gaa et Skridt videre ad den Vei, hvorpaa han var kommet ind ved Antagelsen af Russells Forslag; og at det derhos var paa høie Tid, at han saae sig om efter et andet Ministerium, hvis dette Forslag ei blev antaget af Modstanderne, og hans nærværende Raadgivere ei vilde følge ham paa den ny Vei.

Vi skulle nu se det engelske Forslags yderligere Skjæbne paa Konferencen.²⁾ Paa det syvende Møde, der afholdtes den 2den Juni, erklærede Quaade, at den danske Regjering var villig til

i Principet at gaa ind paa Russells Forslag, og paa dennes Opfordring til at yttre sig nærmere om Grændsen, angives denne at skulle gaa Syd for Byerne Eckernførde og Slesvig, følgende Dannevirke-Linien indtil Frederiksstad. Grev Bernstorff erklærer, at de tyske Befuldmægtigede ere bemyndigede til at foreslaa en Demarkationslinie, der skulde gaa mellem Apenrade og Tønder. Quaade erklærer, at han ikke kan gaa ind paa Forhandlingen af en saadan Linie, og fremhæver, at det er umuligt for ham at tage den i Betragtning. De danske Befuldmægtigede støttes af de Neutrale. Baron de Brunnow tiltræder det af Danmark vedtagne Forslag, erklærer, at Grændselinien ei bør drages Nord for Slien og Dannevirke, at Danmark vel har Ret til at fordre Kompensationer, der ere anerkjendte af de neutrale Magter som antagelige, og yder Hans Majestæt Kongen af Danmarks »ædle og ophøiede Hensigter sin Anerkjendelse«. Grev Wachtmeister fremhæver, at det, som det fornemmelig kommer an paa, er at finde en god Grændse for Danmark. »Denne Grændse, bestemt til i Aarhundreder at skille Danmark, bør i hans Tanke yde alvorlige Garantier for Danmarks fremtidige Sikkerhed, og han kan, som han alt har bemærket i et foregaaende Møde, ei finde disse Betingelser i nogen Grændselinie, trukket nordligere end Dannevirke og Slien, og at det følgelig er ham overdraget at støtte denne som den eneste, der er forenelig med Danmarks fremtidige Uafhængighed og Sikkerhed.« Han gjør tillige opmærksom paa Danmarks aldeles

utvivlsomme Ret til Lauenborg. Prinds la Tour d'Auvergne betragter Afstaaelsen af Lauenborg som en Erstatning for de blandede Distrikter.¹⁾

Grev Russell »troer, at det vil være nyttigt at fastslaa de fire Punkter, hvorom Konferencen maaske kunde blive enig. 1) Kongen af Danmark vil ikke modsætte sig en territorial Afstaaelse, forudsat, at den sikkrer Danmark ei alene Freden, men ogsaa en uafhængig og fuldkommen autonom Tilværelse. 2) Og paa den Betingelse, at de afstaaede Territoriers fremtidige Skjæbne ei ordnes uden deres Samtykke. 3) Danmark behøver en Grændse, der tager Hensyn saavel til dets militære som kommercielle Interesser. 4) Denne Grændse bør være omgivet af tilstrækkelige Garantier. Han tilføier, at de neutrale Magter betragte de Betingelser, hvorom der er Spørgsmaal, som fuldkommen retfærdige og fornuftige.

Saavel Grev Apponyi som Biegeleben gjøre Indvendinger mod Nr. 2, og Baron de Beust finder, at Principet kunde komme til Anvendelse i Distrikter, der skulde løsrives fra Slesvig, for at godtgjøre, at Befolkningens Flertal i Sandhed er dansk, hvorimod Prinds la Tour d'Auvergne gjør opmærksom paa, at det er den franske Regerings Mening, at det netop er i de Distrikter, der skulde afstaaes, at Folket bør have en afgjørende Stemme.

Jeg tvivler ikke om, at vore Befuldmægtigede have lagt nøie Mærke til Baron de Beusts Ytringer. De betegne et mærkeligt Fremskridt, og antyde, at selv det tyske Forbund var villigt til ei alene at gjøre Afkald paa det rent danske

Slesvig, men ogsaa paa de Blandede Distrikter, naar det godtgjordes, at Flertallet var dansk. Hertil kommer følgende Erklæring af Grev Bernstorff: »Han siger, at han ei er bemyndiget til at foreslaa anden Linie end Apenrader-Linien, som han alt har omtalt, men at han og hans Kolleger, der ønske at gjøre alt Muligt for at komme til en Løsning, ville være stemte for at anbefale til deres Regjering Antagelsen af en Linie, som skulde gaa ud fra Flensborg Bugt, Norden for denne By, og ende med Høier, gaaende Norden for Tønder, og som skulde indbefatte de frisiske Øer i den Del af Hertugdømmet, der skulde forenes med Tydskland.«

De danske Befuldmægtigede finde ligeledes denne Linie uantagelig. (Aktstkk. Side 696—717.)

Jeg tilstaaer, at jeg vilde have anseet det for ønskeligt, om vore Befuldmægtigede havde sat det ovenfor anførte Forslag i Forbindelse med Baron de Beusts Antydning, og havde erklæret, at de vilde gjøre Indberetning til deres Regjering om, hvad der saaledes var yttret, uagtet de nærede en til Vished grændsende Overbevisning om, at Hans Majestæt Kongen af Danmark ei var i Stand til at gjøre yderligere Indrømmelser. Jeg skal kun tilføie, at den danske Regjering hverken fik Underretning om Beustes eller Bernstorffs Yttringer.

Det ottende Møde, der afholdtes den 6. Juni, er optaget af Forhandlinger om Vaabenhvilen.

I Mødet den 9. Juni¹⁾ aabner Grev Russell den almindelige Forhandling med at anføre Baron de Brunnows Yttringer den 12. Mai, at man ikke

kan opgive Traktaten af 1852, før man er blevet enig om nye, tilfredsstillende Kombinationer. Han tilføier, at der for at fjerne sig fra Londoner-Traktaten udfordres mere solide Grunde end de, som de tyske Befuldmægtigede hidtil have gjort gjældende. Grev Bernstorff bemærker, at de tyske Befuldmægtigede have foreslaaet at tilbagegive en Del af Slesvig som Erstatning for Lauenborg. En sydligere Linie end Apenrade-Tønder var ikke Regjeringens; han havde kun forpligtet sig til at anbefale den i Berlin. Grev Apponyi bemærker, at de to, af Danmark og de neutrale Magter fremsatte Principer har været Danmarks Uafhængighed og [den] militære og kommercielle Grændse. Men der er et Princip, som i Tydsklands Øie er ligesaa vigtigt, det er Hertugdømmernes politiske og administrative Uafhængighed. Dette er Grunden, hvorfor de tyske Magter have ført Krig, og det er kun, da den Kombination, som fremsattes af de allierede Magter med dette Formaal for Øie, var blevet erklæret af Danmark for uantagelig, at de have forlangt Hertugdømmernes Adskillelse. Da Grev Clarendon bemærkede, at Krigen ikke i Begyndelsen havde Hertugdømmernes Sondring fra det danske Monarki [til Gjenstand], saa indrømmer Grev Apponyi, at Hertugdømmernes Uafhængighed var de tyske Magters oprindelige Formaal.

Baron de Brunnow yttreer, at naar man stiger op¹⁾ til Krigens Begyndelse, kan man ikke undlade at minde om, at da de allierede Magter skulde til at rykke ind i Slesvig, bleve de neutrale

Magter underrettede om, at det var de to tyske Magters Hensigt, ikke at løsrive Slesvig fra Danmark, men at sætte sig i Besiddelse af et materielt Pant for at tvinge Danmark til at opfylde de Forpligtelser, som det havde paataget sig 18^{51/52}, men ikke udført. Krigens Formaal har altsaa ikke været at berøve Danmark Slesvig, eller at dele dette Hertugdømme i to Dele. Nu handles der om at løsrive de to Hertugdømmer fra det danske Monarki. Han vilde vide, hvorfor?

Biegeleben svarer, at det er, fordi man ikke har fundet antagelige de eneste Betingelser, paa hvilke man vilde kunne have samtykket i Opretholdelsen af det dynastiske Baand. Hertil bemærker Baron de Brunnow, at det var saa langt fra, at han for sin Del vilde have forkastet den personelle Union, at han tvertimod vilde have været beredt paa at støtte den. Hans Hofs Instructioner bemyndigede ham dertil. Men denne Union var ikke blevet foreslaet paa en positiv Maade. Den var blevet underordnet den Dom, som Forbundsdagen i Frankfurt vilde fælde over de Adkomster, som Kong Christian den Niende vilde have at gjøre gjældende som Hertug i Holsten. Det var ikke en sikker, men rent konditionel Kombination. Den ahang af Forbundsdagens fremtidige Kjendelse. Dette er uden Tvivl Grunden, der ikke har tilladt Danmarks Befuldmægtigede at antage dette Forslag, der ikke er blevet forkastet af Konferencen.

Grev Clarendon gjør ligeledes gjældende, at Personalunionen ikke er blevet foreslaet lige-

frem paa Konferencen. Men hvis den var blevet foreslaaet og antaget, saa vilde Følgen heraf have været, at Hertugdømmerne havde faaet deres egen Flaade, Hær, deres egne Finantser; den danske Konges Magt var blevet kun et Skin i Hertugdømmerne.

Biegeleben synes at have glemt, at Baron de Beust havde oplyst Konferencen om, at Hertugen af Augustenborgs Arveret var blevet anerkjendt af Forbundsdagen, om ikke formelt, saa dog materielt. Han forsikkrer, at Forslaget om en personal Union blev gjort med fuldkommen god Tro. Naar den fremtidige Afgjørelse af Arvefølgen forbeholdtes, da var dette en uundgaelig Følge af den Grundsætning, at erhvervede Rettigheder bør respekteres.

Krieger bemærker, at selv om, hvad der ikke er Tilfældet, en personel og rent dynastisk Union mellem det egentlige Danmark paa den ene og de forenede Hertugdømmer Slesvig og Holsten paa den anden Side var blevet foreslaaet, saa havde de danske Befuldmægtigede forkastet dette Forslag som fordærveligt, og som kun ladende Danmark et falsk Skin af den Integritet, som Londoner-Traktaten tilsigtede. Men han maa udtrykkelig bemærke, at der kun har været Tale om en *eventuel* personal Union. Hvis der havde været Spørgsmaal om en personal Union forenet med Delingen af Slesvig og indenfor Londoner-Traktatens Grændser, da havde Spørgsmaalet fremstillet sig paa en anden Maade.¹⁾

Biegeleben finder, at denne Erklæring stad-

fæster, hvad han har sagt om Nødvendigheden for de tyske Magter at fordre Adskillelsen.

Baron de Brunnow gjentager, at det havde været hans Regjerings Agt at støtte Forslaget om en personal Union, i Følge hvilken Kong Christian den Niende var blevet dynastisk opretholdt i Hertugdømmerne, med Slesvig knyttet til Danmark og med Holsten underkastet det tyske Forbund.

Det har været mig umuligt at danne mig en klar Forestilling om, hvorledes Baron de Brunnow har tænkt sig Ordningen.

Baron de Beust udtaler sin Overbevisning om, at man ikke vil samtykke i at opgive nogen Del af det slesvigske Territorium, hvis Befolkningen ei ønsker det. Denne Udtalelse stadfæster saaledes vor Opfattelse, at det tyske Forbund vilde have fundet sig i, at de blandede Distrikters Skjæbne [afgjordes efter Befolkningens Ønsker]. At han derpaa fremhæver, at Londoner-Traktaten ei har Gyldighed for det tyske Forbund, og at Hertugdømmet Slesvigs legale Forbindelse med Kongeriget ophørte med Frederik den Syvendes Død, stemmer jo ganske med hans Opfattelse, og vi finde ikke Anledning til at dvæle ved de Forhandlinger paa Konferencen, der fremkaldtes ved disse Yttringer.

Derimod maa vi fremhæve Grev Bernstorffs Bemærkninger ved Slutningen af Mødet.¹⁾ Den af England foreslaaede Linie er ikke i militær Henseende god, efterdi Krigsbegivenhederne tilstrækkelig have viist, at den ei kan holdes mod en stor Hær, ei heller er det en national Linie, da den ingenlunde sondrer Nationaliteterne og

vilde lade den største Del af de rent tyske Distrikter forblive under det danske Herredømme. De tyske Magters første Forslag gik ud paa at afstaa en Del af det nordlige Slesvig for Lauenborg. Da senere de neutrale Magter havde gjort gjældende, at Danmark behøvede en god militær Linie, og at Apenrader-Linien ikke fyldestgjorde dette Behov, saa havde de preussiske Befuldmægtigede erklæret sig rede til at anbefale deres Regjering en mere sydlig Linie, den nemlig, som vilde have overladt Danmark Besiddelsen af Als og Dybbøl, og som med den anden Stilling: Fyen og Fredericia vilde have givet det en langt stærkere Forsvarslinie, — saaledes som den sidste Krig har bevist det — end Sli- og Dannevirke-Linien. Nævnte Linie havde desuden den store Fordel bedre at dele mellem de to Nationaliteter end enhver anden Linie, eftersom det var den, der siden Reformationen og indtil 1848 havde gjort Skjellet mellem Brugen af det tyske og danske Sprog i Kirke og Skole. Grev Bernstorff troer, at disse Grunde for Anbefalingen af nævnte Linie ere meget gode Grunde. Han gjør imidlertid gjentagende opmærksom paa, at han kun har kunnet love at anbefale den til sin Regjering, og at han ikke endnu er bemyndiget til at foreslaa den, efterdi [man] fra den anden Side ei har gjort Noget for at imødekomme de tyske Forslag.

Da Grev Russell bemærker, at denne Linie ikke er blevet antaget af Østerrig, saa svarer Grev Apponyi, at han ved sine Instruktioner er bemyndiget til at antage den. Biegeleben be-

mærker, at Flensborg—Tønder ogsaa [er] en god Handels-Linie.

Danmarks Befuldmægtigede fastholde, at Nationaliteten i den blandede Del af Slesvig er væsentlig dansk.

Grev Bernstorff insisterer paa Nødvendigheden at raadspørge selve Befolkningen for at godtgjøre Tingenes sande Tilstand.

Quaade yttre, at hans Regjering har erklæret sig beredt til at gjøre store Offre for at naa til en Gjenoprettelse af Freden, men at der er Grændser, som den ikke vil kunne overskride. For at gaa saa langt som muligt paa Indrømmelsernes Vei, vilde den danske Regjering kunne antage helt og holdent det engelske Forslag af 28de Mai. Krieger bemærker, at Hans Majestæt Kongen af Danmark ikke vil samtykke i, at Lauenborg betragtes som en Kompensation for den rent danske Del af Slesvig.

Da Grev Russell yttre, at den af England foreslaaede Linie opfylder de Betingelser, som Konferencen har for Øie, svarer Grev Bernstorff, at Linien Flensborg—Tønder opfylder dem endnu bedre. (Aktstkk. Side 729—753.)

Det tiende Møde, der afholdtes den 18de Juni, aabnedes af Grev Bernstorff, der foreslog paa Preussens Vegne, at Beboerne i Slesvig skulde raadspørges angaaende de Bestemmelser, der skulde tages med Hensyn til dem, og at hverken hele Befolkningens eller en enkelt Dels Skjæbne skulde afgjøres, før deres Ønsker vare paa en loyal Maade godtgjorte. De Befuldmægtigede vare bemyndigede til at forhandle [om] Udførelses-

maaden og den Udstrækning, der skulde gives det foreslaaede Princip's Anvendelse.

Den østerrigske Befuldmægtigede, Grev Apponyi, siger vel, at han slutter sig til den preussiske Erklæring, men gjør det paa en saadan Maade, at der herved fremkommer et helt nyt Forslag. Han mener, at Slesvigs Skjæbne ei bør afgjøres ved at raadspørge Befolkningen distrikts- eller sognevis, men ved Hertugdømmernes Samtykke, tilkjendegivet ved deres Souveræns og lovlig konstituerede Repræsentanters Organ. At han ved Souverænen forstod Hertugen af Augustenborg, derom kan der næppe være nogen Tvivl efter hvad der er oplyst i det Foregaaende.

Saavel Quaade som Krieger erklære sig imod Forslaget. En saadan Fremgangsmaade kan kun komme til Anvendelse under aldeles exceptionelle Forhold, der ikke ere tilstede her. Der har ikke været Tale om at raadspørge Befolkningen i de Territorier, der bør forblive knyttede til Danmark.

Baron de Brunnow beklager, at han er fuldkommen uenig med de preussiske Befuldmægtigede. »Min Beklagelse er saa meget mere levende, som det er mig pinligt at være uenig med Repræsentanterne for en Magt, der er forenet med Rusland ved et nøie Venskabs Baand.« Ved Krigens Begyndelse erklærede Preussen og Østerrig, at man ved at tage Slesvig i Besiddelse kun vilde tvinge Danmark til at opfylde sine Forpligtelser. Nu skulle de europæiske Bestemmelser underkastes Bønders Afgjørelse, og Kongen af Danmark skal berøves sine Besiddel-

ser ved et Princip, der er utilstedeligt, naar der er Talen om Ret. Grev Bernstorff svarer, at det ikke alene er Bønderne, hvis Mening man vil høre, og at der ikke er Tale om at berøve Kongen af Danmark hans Besiddelser, men ene om at oplyse Konferencen om den bedste Grændselinie. Efterat han derpaa har givet en Fremstilling af Begivenhederne efter preussisk Opfattelse, erklærer han, »at Kongens Regjering betragter sig som fuldkommen løst fra alle Forpligtelser, som vilde kunne udledes af Londoner-Traktaten fra 1852, og berettiget til at forhandle enhver anden Kombination paa en af denne Traktat fuldkommen uafhængig Maade«.

Grev Clarendon indvender, at det er noget i Folkeretten aldeles Nyt, at Magter, der undertegne en Traktat, ei skulde paatage sig en gjensidig Forpligtelse, men kun være bundne ligeoverfor den Magt, med hvem de have udvexlet Traktatens Ratifikation. Iøvrigt slutter han sig til Baron de Brunnow, og finder ligesom han, at det er et farligt Princip at gjøre en Konges Ret til Gjenstand for Undersaatternes Afstemning. Grev Russell gjør opmærksom paa, at Kong Christian den Niende ved sin Tronbestigelse blev anerkjendt i alle sine Besiddelser, og hvis Tydskland ikke havde blandet sig i Sagen, vilde der intetsteds have været et mere fredeligt eller regelmæssigt Thronskifte. Det var Hertugen af Augustenborgs Proklamation i Holsten og Indfaldet i Slesvig, der har fremkaldt den oprørske Bevægelse. Revolutionen er [ikke] gjort af Indvaanerne, men af de allierede Armeer. Mod

denne Opfattelse protestere de preussiske Befuldmægtigede.

Da Prinds la Tour d'Auvergne mener, at Raadspørgningen kan indskrænkes til de blandede Distrikter, og Grev Wachtmeister yttrede, at Raadspørgningen kun skulde komme til Anvendelse i de Distrikter, der afstodes af Danmark, saa svarer Grev Bernstorff, at Omfanget af Principets Anvendelse var et aabent Spørgsmaal. Baron de Beust gjentager sin Erklæring, at Hertugdømmet Slesvig med Kong Christian den Niendes Thronbestigelse har ophørt at udgjøre en Del af det danske Monarki, og tilføjer, at Forbundet har bifaldt hans Opfattelse. Det preussiske Forslag er udgaaet af en forsonlig Aand. Befolkningen faaer jo Frihed til at udtale sig for hvem, den vil. Grændselinien bør fornemmelig rette sig efter de nationale Elementer, der findes paa den ene eller anden Side.

Grev Russell kommer nu med sit andet Forslag, at de krigførende Magter skulle henvende sig til en neutral Magt, for at der kan blive trukket en Grændselinie, der ikke gaaer Syd for den af Danmark angivne, ei heller Nord for den af de tyske Befuldmægtigede betegnede.¹⁾

Der er en beklagelig Uklarhed i Grev Russells Forslag. Tænker han paa den af Preussen og Østerrig vedtagne Linie eller paa den, som de preussiske og østerrigske Befuldmægtigede have lovet at anbefale til deres Regjeringer? Eller med andre Ord, menes der Apenrade—Tønder eller Flensborg—Tønder Linien? Den, der ikke havde bivaanet Konferencens Forhandlinger,

eller som ikke havde faaet meget fuldstændig Underretning om deres Gang, kunde kun tænke paa Apenrade—Tønder Linien. Dette var i det Mindste Tilfældet med mig 1864. Det var ei heller udtalt i Forslaget, efter hvilken Grund-sætning den Magt, til hvem man henvendte sig, skulde afgjøre Striden, om det skulde være efter Ret eller Billighed, efter Hensyn til Nationalitet eller til Grændsens Hensigtsmæssighed i militær Henseende.

Saa vel Baron Brunnow som Prinds la Tour d'Auvergne sluttede sig til Forslaget som stemmende overens med den af Pariser-Kongressen i Artikel VII opstillede Grundsætning. De krigførende Magter mangle Instruktioner og ville indberette Forslaget til deres Regjeringer. Grev Wachtmeister antager, at hans Regjering vil rette sig efter den danske. Der udspinder sig dernæst en Forhandling om Pariser-Kongressens Art. VII, om hvem, der skal udpege den Magt, til hvem man skal henvende sig, om ei de Magter, der ere repræsenterede paa Konferencen, og som alle have udtalt sig om Grændsen, ei derved ere udelukkede, om den Magt, til hvem man henvender sig, skal give en Voldgiftskjendelse eller kun mægle. Vi skulle kun bemærke, at Grev Bernstorff fremhævede, at den Magt, til hvem man henvendte sig, trængte endnu mere end Konferencen til at oplyses om Befolkningens Ønsker. Mødet endte med Forhandlinger om Vaabenhvilen, Blokaden o. s. v. (Aktsttkr. Side 753—786.)

Det er ved første Øiekast uforklarligt, at Preus-

sen fremkom med det Forslag, hvormed det tiende Møde aabnedes. Preussen havde ikke i Forveien truffet nogen Aftale om det med Østerrig. Baron Brunnow bliver i høieste Grad forbauset over, at en Magt, der er saa nøie allieret med Rusland, kan komme med et saa revolutionært Forslag, der stiller Folke-Ønsker over nedarvede Konge-Rettigheder. Forslaget er ikke alvorlig ment. Havde Forslaget været alvorlig ment, havde det ikke været saa ubestemt med Hensyn til Omfanget af det opstillede Princip's Anvendelse, og var ikke kommet frem uden foregaaende Aftale med Østerrig. Forslaget er en Demonstration, der betegner en Tilnærmelse til Frankrig. Det er aabenbart, at Forslaget har heiset fransk Flag. Men hvorfor?

I en Depeche af 10. Juni fra Drouyn de Lhuys, den franske Udenrigsminister, til Fyrst la Tour d'Auvergne underretter han ham om, at Lord Cowley har for nogle Dage siden haft en Samtale med ham, hvori han foreslaaer ham, at England og Frankrig skulde blive enige om en Grændse, som de skulde fastholde som et Ultimatum. Frankrig kan ikke indlade sig herpaa, da det vil komme til at føre Krigen saavel til lands som tilvands, og ikke som England kunde lade det bero ved maritime Demonstrationer. »Vi befandt os paa den ene Side overfor en stærkt fremtrædende national Bevægelse, og overfor Reklamationer, der til en vis Grad vare legitime; paa den anden Side havde Danmark for sig Bestemmelserne i en Traktat, som vi have undertegnet. — — Vi havde ønsket Opretholdel-

sen af Traktaten fra 1852, og vi have forsvaret den under Overvejelserne fremfor enhver anden Kombination. Da England foreslog at sætte et andet Arrangement i dens Sted, have vi støttet det ved en Erklæring, der er tilført Protokollen. Vi have antaget som Program Foreningen af de Danske i Slesvig med Danmark, og af de Tydske med Holsten, kun under den Reservation, at dette Hertugdømmes Skjæbne med Hensyn til dets nye Grændser skulde afgjøres i Overensstemmelse med det nationale Ønske. Er Stillingen nu forandret? Bør vi ændre vor Holdning og gribe til Vaaben for at bevare 25 eller 30,000 flere Sjæle for Danmarks Krone i Slesvig? o. s. v. &c.

Under 11. Juni faaer Fyrst la Tour d'Auvergne Ordre til at foreslaa, at Kommunerne skulde stemme i de omtvistede Distrikter. Bismarck har uden Tvivl faaet Underretning om Underhandlingerne mellem England og Frankrig, og har derfor besluttet en Demonstration, der ei kunde andet end tiltale sidstnævnte Magt. (Aktstkk. Anm. Side 762—766.)

Et andet Spørgsmaal, som vi hidtil have ladet uomtalt, og som kaster meget Lys over den politiske Stilling, er Ruslands Afkald til Fordel for Storhertugen af Oldenborg paa de Arverettigheder, som det ved Warschauer-Protokollen af 24. Mai 1851 havde afstaaet til Hans Majestæt Kong Christian den Niende. Allerede i det sjette Møde den 28. Mai, paa hvilket Grev Russell fremsatte sit første Forslag, finder Baron Brunnow, der iøvrigt dybt beklager Opgivelsen af det danske Monarkis Integritet, sig foranlediget til at re-

servere Storhertugen af Oldenborgs Arverettigheder i Holsten. (Aktstkk. Side 685.) Mod Slutningen af samme Møde bemærker han, »at det efter hans Regjerings Mening bør være forstaaet, at Arvespørgsmaalet ikke er præjudiceret. Visse Rettigheder bør tages i Betragtning, og Familien Oldenburg kan gjøre sine gjældende. Han fastholder bestandig Londoner-Traktatens Gyldighed, og kan ikke anerkjende anden Souverain i Hertugdømmerne end Kongen af Danmark. Han troer, at et Arrangement, der vilde skabe en ny Stat, kræver en Forstaaelse mellem Magterne. Han maa i saa Henseende tage sine Reservationer. — Han er imidlertid beredt til at slutte sig til Forslaget, hvis Danmark antager det, og da Grev Apponyi spørger ham, hvorledes han baade kan slutte sig til Londoner-Traktaten og det engelske Forslag, saa anfører han Grev Russells Erklæring, i hvilken det udtrykkelig er forsikkert, at de neutrale Magter ei have Kompetence til at gjøre Afkald paa Traktaten, med mindre man kan lægge Grundvolden til en fast og varig Fred. (Aktstkk. Side 694—696.)

I det syvende Møde, den anden Juni, erklærer Baron de Brunnow, »at Keiseren, der ønsker at lette, saa meget det staaer til ham, de Arrangementer, der skulle afsluttes mellem Danmark og Tydskland for at gjenoprette Freden, har afstaaet til Storhertugen af Oldenburg de eventuelle Rettigheder, som § 3 i Warschauer-Protokollen af ^{24. Mai} 1851 har reserveret Hans Majestæt som ^{5. Juni} Chef for Holsten-Gottorps ældre Linie«. Fem Dage efter skriver Keiseren af Rusland til Stor-

hertugen af Oldenburg, og meddeler og stadfæster ovennævnte Erklæring, »*da den væsentlige Grundvold for Londoner-Traktaten er sat ud af Kraft*« (vu que les bases essentielles du traité de Londres de 1852 sont invalidées).¹⁾

Grev Bernstorff hylder ubetinget de ophøiede Følelser, der have dikteret denne Erklæring, og de østerrigske Befuldmægtigede og Grev Russell slutte sig ligeledes ubetinget til den preussiske Hyldest. Baron de Beust, Fyrst la Tour d'Auvergne, Grev Wachtmeister og Quaade deltage ligeledes i Hyldesten, men dog med Forbehold. Den første forbeholder Forbundsdagens Reservationer med Hensyn til Warschauer-Protokollen; de to næste forbeholde Folkets Samtykke af den fremtidige Ordning og Quaade bemærker, at da hans Regjering betragter Londoner-Traktaten som værende i Kraft, saa [er] den ved denne Traktat fastsatte Kombination endnu ikke glippet. Det er fornøieligt at se, at Hr. Quaades klare Blik ei er blevet omtaaget af Hyldestens Røgelser. (Aktstkr. Side 713—717.)

Det maa indrømmes, at Keiseren af Rusland ved Warschauer-Protokollen ikke har gjort ubetinget Afkald paa sine Arverettigheder. De leve op igjen, hvis Prinds Christian af Glücksborgs mandlige Afkom skulde uddø; og de træde ud af Kraft, hvis den Kombination, hvorved Prinds Christian anerkjendtes som Arving til hele det danske Monarki, glippede. Men Rusland indrømmede jo selv, at Prinds Christian var blevet anerkjendt som arveberettiget til hele det danske Monarki, og at Londoner-Traktatens Bestemmelse om det danske Monarkis Integritet var bin-

dende for de Magter, der havde undertegnet denne Traktat. Naar Kong Christian den Niende afstod Hertugdømmet Holsten, saa skete denne Afstaaelse i Kraft af hans Myndighed som dette Hertugdømmes lovlige Fyrste. Denne Anskuelse har de preussiske Kronjurister senere gjort gjældende, og Rusland har ikke gjort nogensomhelst Indvending herimod. Under alle Omstændigheder var det jo meget for tidligt, at Rusland kom med sin Erklæring. Londoner-Traktaten stod jo endnu ved Kraft, Kongen af Danmark havde jo ingenlunde afstaaet Hertugdømmet Holsten, men kun erklæret sig for villig til at gjøre det, hvis han derved kom i anerkjendt og uomtvistet Besiddelse af den øvrige Del af det danske Monarki. Den russiske Erklæring forudsætter, at Londoner-Traktaten er traadt ud af Kraft, og ikke alene svækker, men tilintetgjør alle den russiske Befuldmægtigedes Ytringer, der gik i modsat Retning. Herved ydedes der Danmarks Fjender en mægtig Understøttelse; Preussens og Østerrigs Glæde er vel begrundede. Det gjør et høist pinligt Indtryk at se den russiske Keiser erklære, at han betragter Londoner-Traktaten som ugyldig. Den russiske Gesandt fortalte mig, at Erklæringen var afgivet for at [være] os behagelig; Rusland troede, at vi hellere vilde have Storhertugen af Oldenburg end Hertugen af Augustenborg til Nabo. Hvis man havde raadspurgt den danske Regjering, inden Skridtet gjordes, vilde man have faaet at vide, at en saadan Erklæring vilde være os høist ubehagelig.

Hvis Rusland havde villet afgive en for os

venligsindet Erklæring, da var den kommet til at lyde helt anderledes. Dens Indhold vilde have været, at hvis de tyske Magter antog den af den engelske Regjering foreslaaede og af Danmark vedtagne Grændselinie, saa vilde Rusland afstaa sine Arverettigheder til ham, der blev anerkjendt for [Fyrste af] Holsten; men at Rusland derimod, hvis de tyske Regjeringer skulde gjøre yderligere Fordringer, og Danmark skulde nødes til at give efter for Overmagten, vilde gjøre sine Arverettigheder gjældende i deres hele Omfang.

Men hvad kan da Grunden have været til denne mærkelige russiske Erklæring? Velvillie mod Storhertugen af Oldenburg er ikke en tilstrækkelig Forklaringsgrund, thi hvorvel vi antage, at der virkelig har været en saadan Velvillie, saa tro vi dog ei, at den har været saa stærk, at den ei kunde lægge Baand paa sig selv, indtil Londoner-Traktaten var traadt ud af Kraft. Vi skjønne ikke rettere end, at der ikke er nogen anden fornuftig Forklaringsgrund end den, at Rusland ønskede at støtte Preussen ligeoverfor Hertugen af Augustenborg. Denne havde mange Tilhængere ikke alene i Hertugdømmerne, men i hele Tydskland. Dette fremgaaer klart, om ikke af andet, saa af Beustes Yttringer. Preussen maatte i egen Interesse stille visse Fordringer til den tilkommende holstenske Hertug. Denne vilde være mere villig til at gjøre Indrømmelser, naar han havde staaende overfor sig en Medbeiler. Derfor formaaedes Rusland til at afstaa sine Arverettigheder til Storhertugen af Oldenburg. Oplysninger om Forholdet mellem Preus-

sen og Hertugen af Augustenborg faaer man af den Samtale, som denne havde med Grev Bismarck den 1ste Juni, og som er meddelt i Pr. Staats-Anzeiger Juli 1865 (Aktstkk. Side 699—702).¹⁾ Grev Bismarck fordrede en Skibsfarts-Kanal fra Eckernförde til Brunsbüttel med to befæstede Endepunkter ved begge Have, at Kanalens Endepunkter skulde overlades til Preussen, hvis det paatænkte Etablissement ei blev en Forbunds-Institution, at der skulde afsluttes med Preussen en Militær-Konvention, der indbefattede en Marine-Konvention, saaledes at det Mandskab, der leveredes til den preussiske Flaade, kom til Afdrag i Landkontingentet. Hertugen havde i begge Henseender store Betæneligheder. Han kunde ei træde frem for Landdagen med saadanne Betingelser, naar han ei fik hele Slesvig, eller i alt Fald, hvis Grændselinien ei droges fra Gjenner Bugt, Nord for Apenrade. Man skulde før arbejde paa at vinde hans Hjerte, end at søge at binde ham ved faste Afgjørelser; saa vilde han drive preussisk Politik. Da Grev Bismarck yttrede, at man haabede at have vundet hans Hjerte, saa svarede han, at Hertugdømmerne ei havde indbudt Preussen, og at uden Preussen vilde Forbundet have bevirket Hertugdømmernes Befrielse med større Lethed og paa mindre byrdefulde Betingelser. Han spurgte, om Østerrig havde tiltraadt de stillede Betingelser, hvortil svarede, at man haabede, at Østerrig vilde give sit Samtykke. Grev Bismarck fik det Indtryk, at Hertugen ingenlunde havde taknemlige Følelser for Preussen, og at han vilde søge at

frigjøre sig for dets Fordringer ved Stændernes og Østerrigs Bistand.¹⁾

8de Decbr.

Russells andet Forslag oversendtes til Kjøbenhavn; imidlertid²⁾ ankom vor Gesandt i Petersborg, Baron Plessen.³⁾ Man havde tilraadet mig at lægge Hindringer i Veien for hans Afreise fra Petersborg, da hans Komme let kunde berede Ministeriet nye Vanskeligheder. Jeg maatte vel indrømme Rigtigheden heraf, men kunde dog ikke tage Raadet til Følge, da jeg maatte anse det for ønskeligt, at Kongen altid og navnlig under de daværende faretruende Omstændigheder fik Lejlighed til at raadføre sig med de Mænd, til hvem han havde Tillid.⁴⁾

Saasnart Plessen var kommet til Byen, søgte han mig. Det interesserede mig i høi Grad at gjøre denne Mands Bekjendtskab. Han havde en levende, ja brændende Overbevisning. At høre en saadan udtale sig, vækker altid Deltagelse, om man end er af en anden Mening. »Skal det gamle danske hæderkronede Monarki gaa til Grunde? Skal det deles og sønderlemmes? Hvorfor vil De dog ikke foreslaa et Slesvig-Holsten i personal Union med Kongeriget? Saa bliver dog Monarkiet staaende, om end under en anden Form.« Saadan omtrent var hans Tales Omkvæd. Jeg kunde aldeles ikke gaa ind paa denne Opfattelse. For mig var et Slesvig-Holsten en Modbydelighed. Blev det os paa tvunget af en politisk Nødvendighed, maatte det heller være løsrevet fra end forbundet med Konge-

riget. Jeg skal i det Følgende søge at stille mig som en upartisk Dommer over disse tvende Opfattelser, og at behandle mig selv som en Fremmed. Det er nu over 16 Aar siden, at den Samtale fandt Sted. Store Begivenheder ere i dette Tidsrum gaaet hen over Verden, ogsaa min egen Ubetydelighed er blevet hjemsøgt af skjæbnesvangre Hændelser. Jeg har begyndt paa mit halvfjerdssindstyvende Aar, og er i politisk Henseende en Afdød. Disse Breve til dig er mit Farvel. Naar man staaer saa nær ved Livets Ende, taber Æren sin Glands, og man er glad ved, naar Bevidstheden tilhviler En, at man har bevaret Kjærlighed til Sandhed. Jeg troer derfor at kunne gjøre saa nogenlunde Ret og Skjel mellem de modsatte Anskuelser.

Jeg seer bort fra min egen Person. Gjennem hele mit politiske Liv havde jeg deltaget i Kampen mod et Slesvig-Holsten, mod Overvældelsen af det danske Sprog og den danske Nationalitet i Slesvig. Et Ministerium, der bar mit Navn, kunde ikke gaa ind paa et Slesvig-Holsten; dertil maatte der andre Mænd. I Sager af saa stor Vigtighed for Fædrelandet svinder det da ogsaa ind til et helt underordnet og betydningsløst Spørgsmaal, om enten Per eller Poul er Minister.

Jeg seer fremdeles bort fra den hele politiske Situation, fra Muligheden af at faa fordelagtigere Betingelser i dansk Retning. Lader os, for at faa Spørgsmaalet til at foreligge i en ren Skikkelse, antage, at Oprettelsen af et Slesvig-Holsten var en afgjort Sag, og der kun kunde være Tale om at faa det enten forbundet med eller skilt fra

Kongeriget. Hvad vilde man da foretrække? Plessen foretrak ubetinget Forbindelsen, da Monarkiets Integritet vilde vedblive at bestaa, om end kun i Regentens Person. Den Gang var jeg af en anden Mening.¹⁾ Jeg tilstaaer nu, at Plessen havde Ret.

Vel er det saa, at Tydskheden vilde have en afgjort Overvægt i et Slesvig-Holsten, at Regjeringen vilde blive rent tydsk, at man, naar man erindrer, hvorledes Germanismen anseer sig for kaldet af Forsynet til at udbrede Kultur ved Tydskheden, maatte være fattet paa, at den danske Nationalitet i Slesvig forurettedes og forulempedes, at det var i høieste Grad modbydeligt at tænke sig, at den danske Konge skulde række Haanden til saadanne Foranstaltninger, og at hans Stilling vilde blive i høi Grad vanskelig. Disse Hensyn vare den Gang bestemmende for min Opfattelse. Men det var dog indlysende, at det danske Sprog og den danske Nationalitet vilde være bedre tjent med, at Slesvig-Holsten stod under Danmarks end under Preussens Konge. Dette Hensyn maatte være afgjørende.

Det stod alt den Gang for mig, at Tydsklands Stræben efter Eenhed vilde [blive] fyldestgjort paa en kraftigere Maade, end skeet var ved det tyske Forbund. Dette vilde selvfølgelig udøve Indflydelse paa Slesvig-Holsten, og var Kongeriget forbundet med samme, om [end] kun unionelt, saa vilde det ved denne Forbindelse drages saaledes ind under Tydsklands Herredømme, at der i de ydre Forhold ei kunde være Spørgsmaal om nogen Selvstændighed. Men nu, — jeg veed ikke, om det er Visdom eller Alder-

doms-Skrøbelighed — nu staaer det for mig, som det kun er Drømmeri at tro, at en lille Stat kan være selvstændig i ydre Forhold, og at Verdens-Udviklingen er saa truende for de smaa Staters Bestaaen, at de maa være glade ved, om de ved en saadan indirekte Tilknytning til et større Stats-legeme kunne sikkre deres Tilværelse, og deres Selvstændighed i de indre Forhold. Hvis Valget altsaa forelaa nu mellem et Slesvig-Holsten skilt fra eller forbundet med Kongeriget, da vilde jeg foretrække det sidste Alternativ. I denne Henseende havde altsaa Baron Plessen Ret og jeg Uret.

Men i en anden Henseende havde derimod Baron Plessen fuldstændig Uret. Der kunde, saaledes som Sagerne da stode, aldeles ikke være Tale om, at vore Modstandere vilde være gaaet ind paa et Slesvig-Holsten, unionelt forbundet med Kongeriget. Hvis [man], efterat man havde givet efter for Englands og Ruslands forenede Forestillinger, var kommet til en Konference, ja, hvis en saadan var kommet i Stand før Krigens Udbrud, da kunde der have været Tale om noget Saadant. Men efterat Krigen var udbrudt, efterat Fjenden havde besat det danske Fastland, efterat det tyske Forbund, der aldrig havde anerkjendt Arveloven, havde faaet en Afsending paa Londoner-Konferencen, saa var Opretholdelsen af Monarkiets Integritet en Umulighed. Dersom den ikke havde været umulig, vilde da Russell, der var os velsindet og havde en saa god Indsigt i de politiske Forhold, have valgt den af ham fulgte Fremgangsmaade? Hvad vilde han have gjort? Han vilde først have faaet det slaet

fast, at alle Monarkiets Statsdele skulde forblive under Kong Christian den Niende og hans Efterfølgere, og dernæst vilde han have staaet mæglende mellem de modsatte Meninger om Statsdelenes indbyrdes Ordning. Hvorfor valgte han da ikke denne Fremgangsmaade, der vilde have stemt saa godt overens med den ogsaa af Stormagterne undertegnede Londoner-Protokol? Fordi han vidste, at vore Modstandere aldeles ikke vilde indlade sig derpaa. Da det blev fortalt ham, at der havde været en ministeriel Krisis i Danmark, fordi der var dem, der mente, at man burde foreslaa et Slesvig-Holsten unionelt forbundet med Kongeriget, saa brast han i Latter. Saa stridende med de virkelige Forhold fandt han denne Tanke.

Rusland kom vel paa Konferencen med en svag,¹⁾ utydelig Antydning af en personal Union, men hvor lidet Alvor der var i denne Yttring, kan bedst ses deraf, at dets Keiser erklærede Londoner-Traktaten for sat ud af Kraft og afstod som en Følge heraf sine Arverettigheder til Storhertugen af Oldenburg.²⁾ Frankrig antog, at den nye Ordning burde rette sig efter Nationaliteterne. Der er i alle Konferencens Forhandlinger ikke Spor af Tanken paa en personal Union. Man erklærede vel, at man vilde finde sig i en personal Union, hvis Forbundet fandt, at Kong Christian den Niende var den arveberettigede, men at dette Tilbud var et rent Skin, det fremgaaer klart af Beustes Erklæring, at Hertugen af Augustenborg var anerkjendt af

Forbundet som den arveberettigede, om ikke formelt saa dog materielt.

Der blev vel sagt, om ikke af Baron Plessen, saa af Andre, at Kongen havde gjort nok for Kongeriget, og at han nu burde tænke paa de andre Statsdeles Tarv. Jeg kan ikke anerkjende denne Yttrings Berettigelse. Kongeriget havde gjort Alt for Kongen, og havde Krav paa, at han gjorde Alt for det. For at vinde Herredømmet over Hertugdømmerne var han ei berettiget til at give det danske Slesvig i Tydskernes Vold. Sagerne stode jo saaledes, at det ingenlunde var afgjort, at Danmark ei kunde faa noget af Slesvig. Det er tvertimod klart af Forhandlingerne, at vi kunde have faaet Flensborg—Tønder Linien. Men selv om vi kun kunde have faaet Apenrade—Tønder Linien, maatte denne Afgjørelse fra et dansk Standpunkt foretrækkes for en personal Union med et Slesvig-Holsten, hvori hele det danske Slesvig var indlemmet.¹⁾ Baron Plessen havde altsaa storlig Uret i at anse denne Tanke paa en personal Union for praktisk, for Noget, om hvis Gjennemførelse der kunde være Spørgsmaal. Det eneste Udbytte, et saadant Forslag vilde have, var at vække stor Forbittrelse saavel i Kongeriget som det danske Slesvig. Baron Plessen var imidlertid af den modsatte Mening; han gjorde et Forsøg paa at danne et Ministerium, hvis Grundlag skulde være Slesvig-Holsten unionelt forbundet med Kongeriget. Forsøget mislykkedes.²⁾

Denne Leilighed burde jeg have grebet til at trække mig tilbage. Skjønt Ministeriet ingen

Modstand havde fundet i Folke-Repræsentationen, saa hvilede dog dets Tilværelse væsentlig paa Kongens Tillid. Da det nu havde vist sig, at der var andre Mænd, til hvem Allerhøistsamme havde større Tillid, og da disse Mænds Anskuelser vare afvigende fra Ministeriets, saa burde Ministeriet være gaaet. Hvad holdt os tilbage? Det forekom os ikke tilstedeligt, at en General trak sig tilbage under Slagets Tummel. Men naar man længe har været i Spænding, bliver Blikket tilsidst uklart. Det havde dog uden Tvivl været ønskeligt, om Mænd med usvækkede Kræfter vare fra Tilskuerkredsen traadte op paa Skuepladsen. Men selv om det var forsvarligt, at Ministeriet blev, saa kunde man maaske dog være slaaet ind paa en anden Vei, inden den endelige Beslutning toges. Plessen ansaa et Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget for en Mulighed, Kongen foretrak denne Løsning for Delingen af Slesvig og Opløsningen af Monarkiets Integritet, og var blevet høilig bestyrket i denne Opfattelse ved »Dagbladet«s Udtalelser.¹⁾ Hvad skulde vi da have gjort? Vi skulde have ladet Baron Plessen reise til London, og overbevise sig om det af ham paatænkte Slesvig-Holstens Umulighed. Herved vilde der være tilveiebragt en saadan Klarhed over Fremtiden, at den afgjørende Beslutning ei var blevet taget med denne Udvei staaende i Baggrunden. Det kan ogsaa være, at Ministeriet under Forhandlingen i Statsraadet om denne Udvei mere betonedes dens Uhensigtsmæssighed end dens Umulighed. Under alle Omstændigheder vilde

det have en afgjørende Virkning, om en Mand, der var begeistret for Løsningen, selv havde erklæret den for umulig. Jeg tilstaaer, at denne Udvei den Gang slet ikke faldt mig ind. Hvis jeg havde haft større politisk Begavelse, vilde den ei have undgaaet min Opmærksomhed. Vel vilde det derved have trukket endnu længere ud med vort Svar paa Russells Forslag, og vel begyndte Konferencen alt at blive utaalmodig over den lange Udsættelse, men det havde dog vel været muligt at virke beroligende i saa Henseende.

Den endelige Beslutning skulde altsaa tages. Vore Afsendinges Indstilling var alternativ, enten at komme med forskellige Modforslag, eller at blive staaende ved den alt gjorte Indrømmelse og erklære, at man ei kunde gaa videre. Geheimeraad Hall lod mig paa anden Haand vide, at han var imod det sidste Alternativ. Denne Meddelelse satte mig i Stand til ogsaa at overbevise Andre om, at han ikke havde haft nogen som helst Del i »Dagbladet«s Artikkel; selv har jeg aldrig haft Tvivl i saa Henseende. Min egen Tilbøielighed gik i samme Retning.¹⁾ Udenrigsministeriets Direktør²⁾ vil kunne bevidne det. Men var det dog ikke muligt, at en fortsat Kamp kunde give et bedre Resultat end under Forhandlingerne at drives fra Indrømmelse til Indrømmelse? Jeg havde formaaet Kongen til at gaa ind paa Russells første Forslag og ofre sin egen dybe Overbevisning ved at forpligte mig til ei at bruge dette Offer som en Begyndelse til yderligere Indrømmelser. Vel var Forholdet

til Hans Majestæt paavirket af Plessens Forsøg paa at danne et nyt Ministerium, men jeg kunde dog ikke derved anse mig som løst fra min Forpligtelse. I denne min Opfattelse bestyrkedes jeg ved følgende Omstændighed. Da Spørgsmaalet kom til Forhandling med mine Kollegaer, erklærede Krigsministeren,¹⁾ at han ikke kunde anse det for forsvarligt at lade det komme til en Fornyelse af Krigen, og at han, hvis det blev besluttet, maatte begjære sin Afsked. Jeg blev ikke lidet overrasket ved denne Erklæring, der efter mit Skjøn ikke stemmede overens med den Maade, hvorpaa han havde opfattet Fredericias Rømning.²⁾ Krigsministeren fastholdt imidlertid sin Beslutning trods mine Forestillinger. Men da jeg spurgte ham, om han ogsaa vilde gjøre det, hvis Kongen foretrak at lade Krigen atter begynde for at fortsætte Underhandlingerne gennem nye Indrømmelser, saa erklærede han, at, hvis dette var Tilfældet, var han villig til at blive og gjøre sit Yderste.

Naar jeg *nu* overveier Krigsministerens Holdning, da skjønner [jeg] ikke rettere, end at denne viser, at han ikke var Manden til at staa i Spidsen for en Kamp paa Liv og Død. Det er kun en lille Nuance i Udtrykkene, der her faar en afgjørende Betydning. Hvis Krigsministeren havde sagt, at han ikke vilde være med [til] at lade det komme til Krig, hvis Kongens Villie gik i en modsat Retning, saa maatte uden Tvivl alle give ham Medhold. Farerne ved atter at optage Kampen vare saa iøinefaldende, at det var en Taabelighed at gjøre det, naar Kongevillien og

Kongens Indflydelse paa Hæren gik i en modsat Retning. Naar Krigsministeren derimod formener, at det er rigtigst ikke at lade det komme til Krig, og kun vil give efter for Kongens Overbevisning, saa viser dette, at der i hans egen Sjæl er en Mistillid, der let vil kunne indvirke skadelig paa Krigens Førelse. Men selv om jeg den Gang havde været opmærksom herpaa, saa vilde det have været særdeles vanskeligt at finde en anden Krigsminister.

Ministeriet besluttede saaledes at træde i vore londonske Afsendinges Spor og foreslaa Kongen enten ikke at fastholde ubetinget Russells første Forslag eller at lade det komme til Krig. Jeg tilføiede, at hvis der skulde være Krig, maatte denne føres med stor Kraft og Alvor. Kongen foretrak at lade Krigen udbryde paa Ny, og i Overensstemmelse hermed afgik vort Svar. Den skjæbnsvangre Beslutning var taget.¹⁾

Det Spørgsmaal reiser sig, om det overhovedet er tilstedeligt at gjøre en alternativ Indstilling til en konstitutionel Konge. Kommer ikke Ansaret til at hvile paa Kongen? Jeg skjønner dog ikke rettere, end at det hele og fulde Ansvar kommer til at hvile paa Ministeriet. Naar en Minister gjør en alternativ Indstilling, saa erklærer han herved, at han er villig til at overtage Ansaret for det Alternativ, som maatte blive foretrukket. For Beslutningen om at lade det komme til Krig hviler det hele politiske og juridiske Ansvar paa Ministeriet. Naar der derimod er Talen om det moralske Ansvar, da kan en konstitutionel Konge aldrig fritages for An-

svar, hvis man ei vil forvandle ham til en Dække, der kun nikker Ja til de af Repræsentationens Flertal tagne Beslutninger. Dette moralske Ansvar fremtræder ikke alene i Beslutningen om at afskedige eller beholde et Ministerium, om at opløse eller ikke opløse den repræsentative Forsamling, men ogsaa, naar der er Talen om Afgjørelsen af store betydningsfulde Sager. Den konstitutionelle Konge skal ikke være blind, men seende. Undertiden kan endogsaa en Række af smaa Sager ved den Betning af Styrelsen, der antydes ved dem, paadrage ikke alene Ministeren et politisk, men ogsaa den konstitutionelle Konge et moralsk Ansvar. Det Ministerium, der lod det komme til Krig, har en stor Byrde at bære; men endnu langt tungere vilde dog denne Byrde være, hvis Beslutningen var taget mod Kongens Ønske, idet han bragte et Offer af sin Overbevisning, fordi han ei saa sig i Stand til at skaffe sig et andet Ministerium.

Beslutningen var taget, Loddet var kastet. Der kan undertiden i en Stakkels Sjæl være svære Kampe, naar Hære af modsatte Tanker leire sig ligeoverfor hinanden og bekjæmpe hinanden paa Liv og Død. Kampen er svær, naar den gjælder Ens eget, endnu sværere, naar den gjælder Familiens, men allersværest, naar det gjælder Fædrelandets Vel. Saa kastes Loddet, saa tages den afgjørende Beslutning, Stormen lægger sig i det Indre, der indtræder et Havblik, den ene Tankehær er slaæet, den anden er Seierherre, saa kommer Haabet og maler lyse, dejlige Billeder, som Fremtiden skal virkeliggjøre. I saadanne

Øieblikke samler Sjælen Kræfter til at imødegaa de nye Storme.

I dette Havblik kom ogsaa den herværende engelske Gesandts Ord til at spille en stor Rolle.¹⁾ Atter og atter yttrede han, ikke officielt, ikke paa Regjeringens Vegne, men som privat Mand, at det var hans inderlige, personlige Overbevisning, at hvis det skulde komme til Krig, da vilde Hjælp blive os ydet af England, om vi trængte til den. Hermed stemmede vore egne londonske Afsendinges Opfattelse.²⁾ Hvis en anden Stormagts Gesandt havde udtalt sig paa samme Maade som Paget, da vilde jeg have lagt en afgjørende Vægt paa hans Ord, da jeg i dem vilde have seet en Udtalelse af vedkommende Regjeringens Tanke, men det er jo bekjendt nok, at de engelske Diplomater anse det for at stride mod³⁾ deres Værdighed som Mænd og engelske Adelsmænd at gjøre sig til en Andens blinde Redskaber, og at gjøre Afkald paa at have en egen personlig Overbevisning. Heraf følger, at naar de sige, at de tale som Privatmænd, saa maa man tro dem, og ingenlunde antage, at det er Regjeringens hemmelige Tanke, der udtaler sig paa saadan Maade. Hertil kom, at om der end i det engelske Ministerium rørte sig mægtige danske Sympathier, saa var det dog derfor ikke afgjort, at de vilde seire. Dronningen af England indtog nemlig en særlig Stilling, og man røber et fuldstændigt Ubekjendtskab med de virkelige Forhold, naar man antager, at den konstitutionelle engelske Dronnings Mening ei skulde have stor Betydning. Formedelst sin ældste Søn

Kjærlighed til den danske Prindsesse og til Danmark havde Dronningen megen Velvillie for vort lille Fædreneland, men formedelst sin ældste Datters Formæling med den preussiske Kronprinds havde hun ligesaa megen, ja maaske mere Velvillie for Preussen.¹⁾ Ogsaa paa Thronen beholder Moderhertet Krav, som det saare nødigt opgiver. Al den Herlighed, som Preussen erhvervede sig, vilde jo engang i Tiden komme til at omstraale Datteren.

Før Beslutningen var taget, værgede jeg mig derfor mod, at Pagets Ord, der strømmede ud af en varm og inderlig Overbevisning, skulde faa for stor Indflydelse, hvorvel det maaske ikke lykkedes mig ganske at frigjøre mig for deres Paavirkning. Men efterat Beslutningen var taget, da lod jeg disse Ord faa Herredømme over mig, da løde de snart for mig som den sødeste Musik, snart malede de deilige Billeder af Fremtids Lykke og Hæder for Danmark.

Ogsaa det private Liv har Havblikks Timer, i hvilke Alt ligger saa lyst og smilende, i en saadan forunderlig overjordisk Belysning. Og naar saa Hverdagslivet kommer med al sin Smaalighed og Skrøbelighed, og Dagene blive mørke og kummerfulde, da seer man tilbage til de lyse Halkyons Timer og føler sig styrket. Som i det private, saa gaaer det ogsaa i det offentlige Liv. Saa være det mig tilladt at dvæle endnu en liden Stund ved Timerne, der laa mellem Beslutningen og dens Udførelse. .

Hvad jeg vil sige, er i mine egne Tanker fuldt af Visdom, og dog frygter jeg for, at det vil

forekomme de Fleste at være lutter Taabeligheder. Men du, min Ungdoms og min Alderdoms Ven, du overveie fordomsfrit mine Ord! Der hviler jo noget eiendommelig Alvorligt og Høitideligt over en Afdøds Ord, og du er jo enig med mange Andre om at betragte mig som en Afdød, som en Mand, der har hvilet over sexten Aar i Graven.

Der var en Tid, da jeg gjorde Gjengjæld, da det danske Folk stod for mig som en Afdød, og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det. Nu staaer det for mig som en lille Baad paa det brusende Hav. Hvorlænge vil Baaden kunne bjærge sig? Og hvis Danmark efter Guds Villie skulde gaa til Grunde, hvad er der da at gjøre, for at det kan dø saaledes, at det kan dø med Haab om Opstandelse?

Tænk dig, at der [er] en Mand, der overfalder af en Anden, han værger sig tappert, men ligger under. Og Seierherren siger til den Overvældede: »Lad mig skjære Benene af dig, saa kan du leve!« Paa disse Kaar sluttes der Fred, og den Beseirede lever. Og efter en Tids Forløb angribes han atter af en vældig Mand, værger sig saa godt han kan, men bukker under. Og den Vældige siger: »Lad mig skjære Armene af dig, saa kan du leve«. Og Freden sluttes paa disse Betingelser, og den Vældige gaaer bort sigende: »Jeg ønsker, at du maa befinde dig vel. Der er Ingen, der har saa stor Velvillie for dig som jeg. Skulde du komme i nogen Forlegenhed, saa henvend dig trøstigt til mig«. Med de endnu blødende Saar ud-

trykker den Lemlæstede sin dybe Taknemlighed over en saa stor Ædelmodighed. Efter Behag kan du nu selv udføre dette Billede videre. Du kan lade vor Mand efterhaanden blive berøvet Øren, Næse, Tunge, Øine. Sig mig, finder du nu, at denne Mand virkelig bar sig fornuftig ad, og vilde du ikke, hvis du var i hans Sted svare: »Gjør med mig, hvad du vil! Dræb mig, eller gjør mig til din Træl, men jeg vil ikke leve som en lemlæstet Krøbling«.

Men forholder det sig nu ikke paa samme Maade med de Stater, der have udviklet sig til virkelige organiske Helheder? Ere de ikke paa samme Maade levende Legemer, hvoraf ikke enkelte Dele kunne afskjæres, uden at hele Legemet lemlæstes? Der kan være Annexer, der vel høre til Staten, men som ikke ere gaaede ind i en levende, organisk Forbindelse med den. Om dem er der her ikke Tale. De kunne komme til og gaa bort uden at selve Statsorganismen lider noget væsentlig Skaar. Vi tale kun om saadanne Provindser, der udgjøre levende Bestanddele af Staten. Annexerne ere som Haaret. Man kan klippe det, uden at Legemet lider Skade. Dersom en Stat, stor eller lille, gjorde denne Opfattelse til Grundlaget for sin Politik, saa vilde Løsnet være, naar den kom i Krig: »Alt eller Intet«, saa vilde der staa i Landets Grundlov, at der ei kunde afstaaes nogen Del af Landet, hverken uden eller med Repræsentationens Samtykke. Var denne Grundsætning gaaet ind i Regeringens og Folkets Overbevisning, da vilde Krigen, saasart der var Tale om Landets Søn-

derlemmelse, blive Fortvivlelsens Kamp, en Kamp paa Liv og Død. Historien lærer, at en saadan Kamp giver Nationen en overnaturlig Styrke og Spændkraft, og frembringer Resultater, der ingenlunde svare til den kolde Beregning. Saadan kjæmpede Holland med Spanien og seirede, saadan kjæmpede Spanien med Napoleon den Første, og blev en Dødsspire for hans Magt. Dynastiske Hensyn kunne ikke have nogen afgjørende Betydning. Hvor høit man end sætter Kongemagten, hvor overbevist man end er om, at Friheden trives langt bedre under en konstitutionel Monark, end i en Republik, saa maa man dog indrømme, at Staterne ei ere til for Kongernes, men Kongerne for Staternes Skyld. Der fortælles, at da Slaget ved Sedan meldtes Napoleon den Tredies Søn, brast han i en bitter Graad, og da de Tilstedeværende beklagede hans egen og hans Faders Skjæbne, saa udbrød han: »O det er Intet, aldeles Intet, men Frankrig, Frankrig«. Den Dreng maa have faaet en god Opdragelse. Saadan Tænkemaade findes hos hver høisindet Fyrste. Sine egne og Børnenes Interesser glemmer han over Landets Vel.

Lader os nu anvende den opstillede Grundsætning paa Fortid, Fremtid og 1864.

Dersom man havde tænkt og handlet saa, da der var Tale om Skaanes, Hallands og Blekings eller senere om Norges Afstaaelse, saa vilde man have svaret: »Herpaa kunne vi ikke indlade os. Vort Fædreland kan ei deles og sønderlemmes. Alt eller Intet. Tag det Hele, om du kan. Hvis ikke, saa maa du nøies med Intet«. Og i Over-

eensstemmelse med saadant Svar vilde man have ført Kampen. Havde man saa seiret, var det godt; men havde man bukket under, saa vi nu [havde]¹⁾ havt et stort, mægtigt nordisk Rige, saa vare de gamle danske Provindser ei blevne forsvenskede, saa var sandsynligvis Finland ei gaaet tabt for Skandinavien. Og nu Fremtiden! Om den forekommer det os dog, at man maa kunne blive enig. Danmark er nu blevet saa lille, at der ei bør være Tale om at gjøre det mindre. Vi bør fremfor Alt stræbe at bevare Freden. Vi bør aldrig glemme, at Danmark er en lille magtesløs Stat; vi bør finde os i meget, døie meget, bære meget med Taalmodighed og ei lade, som vi mærke det, om man end træder paa os. Vi bør, naar Talen [er] om Fædrenelandets Vel, glemme al indbyrdes Kiv og hver Tanke paa egen Storhed, og ei lytte til den Galmands-Tale, at det er Krigsgalskab at berede os til at forsvare os efter Evne. Vi bør med ubrødelig Troskab holde fast ved Konge og Dynasti, og ei lade hans trofaste Kiærlighed ubesvaret. Danmark staaer ene, det har ikke en eneste Ven i den hele, vide Verden. Det er klart, at det var en Drøm, at Danmarks Tilværelse var nødvendig for den europæiske Ligevægt. Der er næsten Ingen, der af politiske Grunde vilde lægge Mærke til, om Danmark svandt ud af de selvstændige Staters Række. Den skandinaviske Strømning har vendt sig. Nu er der begavede, aandrige Normænd, der finde det rigtigt, om den løse Forbindelse mellem Sverig og Norge løsnedes end mere, selv om Baandet ved denne yderligere

Løsning skulde ophøre at være et Baand. Norge kan jo godt staa paa sine [egne] Ben; det er saa stort og mægtigt. Medens Danmark saaledes i den politiske Beregning er slettet ud, ei længer er betragtet som et nødvendigt Led i den europæiske Statsorganisme, saa har Ruslands og Englands Thronfølgere vundet Velvillie til Danmark gennem Kjærligheden til Dynastiet.¹⁾ Vel er det saa, at denne Velvillie maa træde i Baggrunden, naar den kommer i Strid med Landenes Interesser, men det er vist, at Forholdene kunne stille sig saaledes, at den faaer en afgjørende Betydning.

Men hvis det nu atter skulde komme til Krig trods vor oprigtige Kjærlighed til Fred, trods vor ydmyge Taalmodighed, der taaler det Utaalelige, saa kan der ei være Skygge af Tvivl om, at Løsnet maa være: Alt eller Intet, saa kan der ei være Tale [om] nye Afstaaelser eller om Deling og Sønderlemmelse, saa at en Del skulde gaa mod Øst, en anden mod Syd, saa maa Danmark, hvis det skulde blive overvundet, knæle og bede: »Tag ei Noget, tag det Hele!« Lader os under dette Banner gaa den mørke, truende Fremtid i Møde, og naar Uro og Bekymring fylder Sjælen, og forjager Søvn, da lader os vugge det bankende Hjerter til Ro med: Alt—Intet—Alt—Intet. Og hvis vi ere Kristne, føie vi til: Ske din Villie!

Det har en overordentlig Betydning for et Land, at det, naar dets Selvstændighed som Stat gaaer til Grunde, ei deles, ei fortæres Stykke for Stykke, men sluges paa een Gang, helt og hol-

dent.¹⁾ Om end Selvstændigheden forsvinder, saa bliver der dog Noget tilbage, som det vel er værdt at værne om: Sproget, Nationaliteten. Deles Landet mellem forskjellige andre Stater, saa bliver det langt vanskeligere at bevare den eiendommelige Folkelighed. Derfor er Polens Skjæbne saa forfærdelig. Men selv om det er en eneste fremmed Stat, der sluger Landet, saa gjør det en umaadelig Forskjel, om det skeer paa een Gang eller stykkevis. Den stykkevise Fortæren gjør det nemlig langt lettere at fordøie det Fortærede, at assimilere de fremmedartede Bestanddele og fortrænge den gamle Nationalitet. Naar saa det er gjort, gaaer man videre og fortærer et nyt Stykke, og saaledes bliver man ved, indtil man er færdig med det Hele. Hvis derimod det ganske Land paa een Gang optages i den fremmede Stat, saa har den samlede Nationalitet en ganske anden Modstandskraft. Hvis Sverig 1814 ikke havde været saa forslugen, men havde ladet sig nøie med en Del af Norge, saa havde det uden Tvivl formaaet at assimilere og forsvenske den mindre Del, saaledes som skeet er med de gamle danske Provindser. Derpaa kunde man jo saa senere skride videre frem. Dersom det var uundgaaelig nødvendigt af afstaa Nordslesvig, og hele Danmark saa havde fulgt det, saa havde det danske Sprog og den danske Nationalitet Udsigt til at holde sig der langt længere end nu er Tilfældet. Naar Talen er om at bevare en Nationalitet, da kommer det saa meget an paa det øverste dannede Lag i Samfundet. Fra dette udstrømmer en i Tidernes

Løb uimodstaaelig Paavirkning til de andre Lag, til hele Folket. Ere alle høiere Dannelses-Anstalter tydske, saa blive alle Embedsmænd, alle Præster og Skolelærere, alle fine, fornemme, velhavende Mænd, der formaa at give deres Børn en høiere Opdragelse, efterhaanden fortydskede. Det bliver saa Fint og Fornemt at være Tydsker. Tydskheden bliver Dannelsens og Velstaaenhedens Præg, og hvem vil ikke gjerne have et saadant Præg? Har man end ikke Sagen selv, saa er det dog saa fornøieligt at have Præget. Først drages Godseiere og Grosserere, saa Gaardmænd og Kjøbmænd, saa Husmænd og Haandværkere, og saa bliver Strømmen bestandig mere rivende og skyller bort de sidste Levninger af det gamle Sprog og den gamle Nationalitet. Nordslesvigerne have en ualmindelig Trofasthed og Udholdenhed; vi nære det Haab, at de endnu i lange Tider ville kunne gjøre Modstand, men denne Modstand vilde dog have været langt lettere, om de havde kunnet støtte sig til Universitetet i Kjøbenhavn, til Kongerigets lærde Skoler, til de danske Seminarier. Disse Anstalter ere det danske Sprogs, den danske Nationalitets Fæstninger. Gid man dog endelig engang maatte komme til at indse det, og ikke med utrættelig Flid arbejde paa deres Sløifning. Veed du, hvad Fremtiden gjemmer i sit Skjød?

Jeg har i det Foregaaende udførlig udviklet Ministeriets Stilling, da Beslutningen toges om Russells andet Forslag, og hvad der bevægede Ministeriet til at henstille til Kongens egen Afgjø-

relse, om man enten skulde gjøre yderligere Indrømmelser for at vedligeholde Underhandlingerne eller lade det komme til Krig. Efterat Beslutningen var taget, og jeg havde mine Havblikks-Timer, da gav jeg frit Løb til den ovenfor udviklede Tanke, der ingenlunde var mig ny: Alt eller Intet. Da sagde jeg til mig selv: »Nu skal Danmark kjæmpe sin sidste store Kamp. Det gælder Liv eller Død. Vi ville ikke i Fremtiden kunne komme til at kjæmpe under heldigere Kaar, thi endnu ere vi Herrer til Søes. Inden føie Tid vil Preussen have en Sømagt. Kampen gjælder vor ældgamle Grændse. Skulle vi nødes til at afstaa den, saa ville vi følge den. Men hvorfor skulle vi nødes dertil? Kampen vil blive ført med Kongens og Folkets forenede Villie. England vakler mellem at gaa med os, eller lade os ene. Dække vi vore Vaaben med Hæder og vække Europas beundrende Deltagelse, da er det sikkert, at England gaaer med os«. Disse Havblikks-Timer var ikke mange. Efterretningen kom om, at Als var taget.¹⁾

Det er paa ingen Maade undgaaet min Opmærksomhed, at den ovenfor udviklede Opfattelse paa ingen Maade deles af den store Mængde, ja at den endog vil fremkalde en betænkelig Hovedrysten hos mange forstandige Mænd. Ikke des mindre maa jeg endnu fastholde denne Opfattelse som min inderlige og dybe Overbevisning. Men selv om det nu skulde være saa, at denne Overbevisning var bygget paa Sandhedens Grundvold, saa ere vi dog ingenlunde færdige. For Tænkeren er det nok, men ingenlunde for Po-

litikeren. Han maa forstaa den store Kunst, naar han staaer i Spidsen for Styret, at forvandle sin Overbevisning til en hele Ministeriet, hele Folket besjælende Aand. I denne Henseende, jeg anerkjender det, var min Virksomhed saare skrøbelig og ufuldkommen, og rammes med Rette af grundede Bebreidelser:

Da den store Beslutning var taget, var der i den offentlige Mening Taushed og spændt Forventning, der var intet Udbrud af Begejstring, saaledes som Marts 1848, Ordene om, at man var villig til at offre Alt, Gods og Blod, for Fædrelandet, forstummede; det var, som man skammede sig. Der var uden Tvivl dem, der tænkte: »Lad dem faa deres Krigslyst styret, siden det ei kan være anderledes. Kun endnu et tabt Slag, og da vil man tage mod Freden, som man kan faa den«. De, der tænkte saa, havde Ret. Og der var Andre, som tænkte: »Vi ere ved Londoner-Konferencen komme ind paa et galt Spor; man har opgivet Monarkiets Integritet. Ved at foreslaa et Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget, vilde man atter komme ind paa det rette Spor. Herom vil Ministeriet imidlertid ikke høre tale, og selv formaa vi ikke at danne noget nyt Ministerium. Velan! Lad Londoner-Konferencen gaa fra hinanden, lad det komme til Krig! Lad denne blive ført saaledes, at Fjenden ægges mindst mulig, at der bliver udgydt saa lidt Blod som muligt. Der er et Tegn til et Omslag i Stemningen. Hvor er de store Ord? Forstummede. Hvor er Begejstringen? Fordunstet. Føres Krigen paa saadan

Maade, da vil Omslaget i Stemningen blive fuldstændigt. Naar man saa atter kommer ind paa Freds-Underhandlinger, da ville disse kunne føres ind i det rette Spor, og man vil med Glæde tage mod et Slesvig-Holsten«. De, der tænkte saa, havde Uret. Hvorfor? Fordi Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget, alt den Gang var en Umulighed; fordi Bismarcks Planer gik i en ganske anden Retning, og fordi disse Planer støttedes af Rusland, der paa Londoner-Konferencen afstod til Storhertugen af Oldenburg de alt een Gang til Danmark afstaaede Rettigheder.

Hvad mente Baron Plessen? Det er ikke uden Foranledning, at jeg besvarer dette Spørgsmaal ved at meddele min Opfattelse. Han lever endnu,¹⁾ og hvis min Opfattelse ei stemmer med Virkeligheden, vil han kunne berigtige den, dersom han anseer det for at være Umagen værd. Siden hans mislykkede Forsøg paa at danne et Ministerium havde jeg ei seet Noget til ham. Det var korrekt at indgive en Ansøgning om Entledigelse, det havde maaske været endnu korrektere, om han havde gjort det inden hint Forsøg anstilledes.²⁾ Da jeg var paa Veien til det Statsraadmøde, hvor der skulde tages Beslutning om Russells andet Forslag, mødte jeg ham i Forsalen, og han overgav mig en Note fra Baron Brunnow, den russiske Gesandt i England, til den herværende russiske Gesandt.³⁾ I denne Note fraaadede han os paa det Bestemteste at foranledige en Afbrydelse i Underhandlingerne. Jeg forelagde Kongen Noten, og den sattes under

Forhandling i Statsraadet, men hvorvel vi alle anerkjendte Brunnows gamle, trofaste Velvillie mod Danmark, saa kom samme Note ikke til at udøve nogen Indflydelse paa Beslutningen.

Hvad mente Baron Plessen? Det er paa det Indtryk, som hans Ord og i Særdeleshed hans hele Væsen gjorde paa mig, at jeg grunder min Opfattelse. Det er først længe efter, at dette Indtryk er blevet mig klart. Det hænder ikke sjældent, at et Ord bliver sagt og man hører det ikke, men et Øieblik efter hører man det, uagtet det ikke er blevet gjentaget eller forklaret. Hvoraf kommer det? Øret har modtaget et Indtryk, og det bliver; men naar Bevidstheden er optaget af noget Andet, saa kan der forløbe nogle Øieblikke, inden den optager Indtrykket, og gjør sig det klart. Det gjælder i en endnu langt høiere Grad om en hel Samtale, dens Tonefald og den Talendes hele Væsen. Vi have modtaget Indtrykket og bevaret det, men Betydningen bliver os i første Øieblik ikke klar. Aar kunne gaa, og saa gaaer paa Grund af en eller anden Omstændighed Betydningen op for os, og vi udbryde forundrede; »Naa, saa det var det, han mente, da han sagde det eller det; ja nu forstaaer jeg det«.

Baron Plessen var stærkt bevæget, der var noget dirrende i hans Stemme. Hvoraf kom denne Sindsbevægelse? Og hvorfor kom den russiske Gesandt ikke selv i en saa vigtig Sag? Hvorfor overtog Baron Plessen at være hans Sendebud? Alle disse Spørgsmaal besvarer jeg paa følgende Maade, og det forekommer mig at Svaret maa stemme med Sandheden. Baron Plessen har først

været stemt for, at Underhandlingerne skulde afbrydes, naar man ei kunde faa dem bragt ind i et nyt slesvig-holstensk Spor, og han har brugt al sin Indflydelse for at skaffe denne Anskuelse Indgang. Men Baron Brunnows indtrængende Forestilling havde bevirket et Omslag, og nu, i det sidste Øieblik, ønskede han brændende at gjøre den gjorte Gjerning ugjort. Deraf den stærke Sindsbevægelse, derfor dirrede Stemmen. Men hvorfor lod han ikke Hans Majestæt vide enten ved mig eller ved en Anden, at han ønskede en Samtale med Allerhøistsamme, inden Statsraadsforhandlingerne begyndte? Det er mig uforklarligt. Jeg vilde ønske at kunne standse her, men Sandheden nøder mig at tilføie, at hvis jeg havde større Finhed, vilde jeg strax have seet, hvorledes Sagerne stod. Jeg vilde saa have bedt Kongen om Tilladelse til at lade Baron Plessen møde i Statsraadet og udvikle sine forandrede Anskuelser. Dette vilde muligvis have udøvet stor Indflydelse paa Beslutningen.

Jeg skal slutte Fremstillingen af Forhandlingerne paa Londoner-Konferencen.¹⁾ I det 11te Møde, der afholdtes den 22. Juni tiltraadte de Befuldmægtigede for Østerrig og Preussen Russells Forslag, dog saaledes, at den Magt, man henvendte sig til, ikke maatte have været repræsenteret paa Konferencen og at den kun skulde mægle, ikke afgive nogen Voldgiftskjendelse, Baron de Beust erklærer, at det tyske Forbund ei kan underkaste sig en Tredies Afgjørelse i et Retspørgsmaal, der ingenlunde er tvivlsomt for

Forbundet. De danske Befuldmægtigede beklage levende, at den engelske Regjering har forladt sit eget Forslag af 28. Mai.

Den danske Regjering havde Anledning til at tro, at den engelske Regjering ei vilde afvige fra sit eget Forslag. — — Forslaget af 18de Juni tager de to Linier, den danske og østerrigsk-preussiske, og overlader til Voldgift at disponere over hele det Territorium, der ligger mellem de to valgte Linier, det vil sige over den betydeligste Del af Hertugdømmet Slesvig, der i Aarhundreder har hørt til den danske Krone, uden at noget Princip er angivet, af hvilket Voldgiften skal lade sig lede. — — Den danske Regjering beklager levende, at den ei kan samtykke i Forslaget.

Grev Russell konstaterer, at hans Forslag er forkastet af Danmark og ikke antaget af de tyske Magter.

Fyrst la Tour d'Auvergne foreslaaer en Afstemning i Distrikterne mellem den danske og tyske Linie, efterat den militære Styrke er fjernet. Afstemningen skal ikke være absolut afgjørende, men kun tjene til Oplysning om, hvad der er dansk, og hvad tydsk.

Grev Bernstorff vil gjøre Indberetning til sin Regjering om Forslaget, der næsten falder sammen med det, der tidligere er gjort af hans egen Regjering. Derimod erklærer Grev Apponyi, at han ei kan samtykke i Forslaget, og de danske Befuldmægtigede erklære, at de ei kunne gjøre Indberetning om Forslaget til deres Regjering. Den samme Erklæring afgiver Quaade paa Biegelebens Forespørgsel, om det ei gjorde en For-

andring i den danske Regjerings Opfattelse, at den Magt, til hvem man vilde henvende sig, kun skulde mægle. Quaade erklærer endelig, at den danske Regjering ei kan give sit Samtykke [til Forlængelse] af Vaabenhvilen. (Aktstkk. Side 786—803.) Hermed endtes Konferencens Forhandlinger. Den 25. Juni holdtes et Slutningsmøde.¹⁾

Tak for dit Brev! Jeg besvarer det først, naar jeg næste Gang skriver til dig.

NR. V.

Nykjøbing p. F. 14. December 1880.

JEG lagde mig igaar til at sove, idet jeg havde paa een Gang i Tanken Als og dit Brev. Først var Sjælen vexelvis snart hos dig, snart paa Als; saa smeltede begge Forestillinger sammen til een, og jeg gik ind i Drømmenes Verden. Vi vare paa Als; du var den kommanderende General. Hvor du tog dig godt ud; jeg var stolt af at kalde dig min Ven. Du stod paa en høi Sten, vi kunde overskue hele Øen, »Rolf Krake« havde Dampen oppe. Hele den alsiske Hær var samlet om dig; din Stemme var saa stærk, at du kunde høres af alle. Du tog Ordet og sagde: »Der er kommet nogle Transportskibe; *der* ligge de. Og saa er der nogle Slyngler, som gaa omkring og sige, at de skulle transportere os bort, hvis vi lade os overmande af Preusserne. Ret som vi kunne overmandes [af] Preusserne! Jeg finder mig i megen dum Snak, men den finder jeg mig ikke i paa nogen Maade. Giv den, der kommer med den, et saadant Dask paa Siden af Hovedet, at han trimler om. Jeg giver Lov til det, og om jeg er der tilstede, saa skal jeg saa høit, at alle kan høre det, [sige]:

Det var godt gjort, gamle danske Dreng! Du har en god dansk Næve. Men hvad skal da de Transportskibe til? Ja, det skal jeg sige Eder, derfor er det jo, at jeg har kaldt Eder sammen. Seer I, Als er slet ikke andet end en Musefælde, hvori [vi] skulle fange Preussere. Der ligger »Rolf Krake«. Hvorfor tro I, at den holder sig saa langt tilbage? Af Frygt for Fjendens Skud? Nei, paa ingen Maade! Fjendens Skud kan slet ikke gjøre den noget. Den er pansret, skal jeg sige Jer. Naar man skyder paa den, saa er det, som naar det lille Barn klapper dig paa Kinden. Hvorfor holder den sig da tilbage? Det er for at give Preusserne Mod til at komme herover. Naar der saa er kommet saa mange over, som Transportskibene, alle de, som I se ligge derude, kunne rumme, saa kommer »Rolf Krake« og siger: »Bum, Bum«, saa standser Overfarten, saa falder Klappen for Musefælden i, og saa tage vi alle de Preussere, der ere komne over. Vi ere ikke grusomme; hvis de smukt kaste deres Vaaben, saa slaa vi dem ikke ihjel, men tage dem venskabeligt under Armen og føre dem ombord paa Transportskibene. Og saa seile Transportskibene, og naar de have losset, komme de igjen og hente en ny Ladning Preussere, og saadan blive vi ved, indtil vi have faaet transporteret hele den preussiske Hær. Derfor er det, at Transportskibene ligge der. Det er nemlig at forudse, at Preusserne ville blive galhovede, naar vi have gjort den første Fangst, og hele Europa giver sig til at le og til at klappe i Hænderne. Saa ville de vise, at de

dog kunne tage Als, og saa vil det gaa ganske, som jeg har beskrevet Eder. Gjør ikke saadan Spektakel derhenne. Jeg er ikke færdig endnu. Jeg har i Sinde at belønne Eder, naar I gjøre Eders Pligt. Hver den, der afleverer en død Preusser, faaer een Cigar, og hver den, der afleverer en levende Preusser, faaer to. Ja, det er ikke noget til at le ad. Det er saadanne Cigarer, som Kongen ryger. Transportskibene have bragt mig 20000. Nu har jeg Cigaarerne, nu maa I skaffe Preusserne. Og det er ikke nok hermed. Der vil blive lavet Sølv-Cigarer, og Enhver faaer ligesaa mange af dem, som han har faaet Cigarer af Tobak, og saa faaer han Lov til at bære dem i et Halsbaand, saa længe han lever. Naar du skal ud at fri, troer du saa at nogen dansk Pige kan sige Nei, om hun end har den største Gaard, hvis du kan møde med et saadant Halsbaand. Og saa Farvel! Nei, bliv dog et Øieblik endnu! Det kan jo gaa saa underlig til i Krig; tit hændes det, man mindst ventede. Lover mig, at I ikke ville forlade Als, før Freden er sluttet. Kan vi ikke blive her som levende, saa lader os blive her som døde. Kunne vi ikke drage herfra med Seier, — Seiren er [i] Guds Haand, — saa skal vor Grav være her, det staaer i vor Haand. Seier eller Død! Ingen lade sig tage til Fange! Ingen fly til de for Preusserne bestemte Transportskibe! Love I mig det? Er der Nogen her tilstede, som ikke kan eller vil love det, saa kan [han] siden komme til mig, og jeg skal sørge for, at han kan komme herfra. Vi kjæmpe under Dannebroke, Korsets Banner; Gud vil ei for-

lade os. Med Gud for Kongen, for Danmark. Vi kjæmpe kun for vor gamle Grændse«.

Et rungende Hurraraab besvarede Talen. Jeg vaagnede; det var en Vogn, der kørte forbi paa Landeveien. Vedkjend dig Talen, om du vil! Hvis ikke, saa lad det være!

5. Decbr. 1880.¹⁾

Jeg har ikke kjendt noget Menneske, der har havt en saadan Rigdom paa originale politiske Tanker som Tscherning.²⁾ Det var et sprudlende Væld, der aldrig tømtes. Fenger³⁾ er vel den, som kommer ham nærmest, skjønt han ikke kan maale sig [med ham]. Der er en stor Lighed og en stor Ulighed mellem Tscherning og Fenger. Begge vare de i politisk Henseende fuldstændig rene Karakterer. Det kom dem ene an paa Sagen; deres egen Person og hvad der stod i Forbindelse dermed, havde aldeles ikke for dem nogen Betydning. Derfor var det saa let at forhandle med dem. Dette var Ligheden. Sagen var dem alt. Men i den Maade, hvorpaa de stillede sig til Sagen, var der en Grundforskjel. Tscherning gjorde sig til Eet med Sagen, og saa fik Sagen Fødder at gaa paa, ja ikke alene Fødder, men ogsaa Vinger, og den fløi op til den høie Himmel. Ve den, der ikke bøiede sig! Saa blev det Torden, og over dem rullede de mægtige, dundrende Ord. Saa blev det Lynild, og ned fo'r Viddets flammende Pil. Men naar saa Uveiret havde raset, var der ikke nogen Mand, som det var lettere at komme ud af det med, hvis han mærkede, at ogsaa Modstanderen

ene havde Sagen for Øie. Fengers Stilling var en ganske anden. Sagen var Tschernings Elskerinde; for Fenger var den et dyrebart Barn. Fenger blev aldrig heftig. Han stod ganske rolig udenfor Sagen og betragtede den fra alle Sider. Han vrededes aldrig paa den, der gjorde Indvendinger, men betragtede ham som en Hjælper, der foranledigede ny Overveielse, og fik ham til at se nøie til, om dog maaske ikke Noget var overseet. Han var altid klar, praktisk, medens Tanken undertiden fløi saa høit med Tscherning, at han kom udenfor den virkelige Verden.

Jeg beder dig, kjære Ven, tusinde Gange om Tilgivelse, fordi jeg er kommet saa langt bort fra Texten. Hvad tilgiver man ikke ham, der gaaer i sit halvfjerdsstyvende Aar? At bruge Als som Flankestilling var en af de mange lyse Tanker, som Tscherning havde 1848. Det var ham og ikke den daværende Marineminister¹⁾, der er denne Tankes Fader. Efterat Dybbøl var taget, og Krigen atter begyndt, var det at forudse, at Als vilde blive angrebet. Denne Forventning blev ei skuffet.

Til at dvæle ved Angrebet paa Als have vi flere Grunde.²⁾ Det heldige Udfald af dette Angreb afgjorde Danmarks Skjæbne. Ogsaa for Bedømmelsen af Armeen, af Kommandoen og Overkommandoen er det maaske ikke betydningsløst, at disse Forhold komme til at staa i den rette Belysning. Det kan ikke negtes, at hverken Forsvaret af Als eller vor hele Krigsførelse 1864 har vundet Anerkjendelse i Udlandet. Keiser Napoleon sagde offentlig med en umiskjendelig Ironi, at Danmark

vilde ikke slutte Fred, før det havde hævdet sine Vaabens Ære. I et østerrigsk militært Skrift*), sammenfattes Dommen i følgende Ord: »Harde den danske Armeekommando ikke den nødvendige Foretagelsesaand; manglede Armeen og dens Førere Driften til den største Virksomhed, Øiet, Modet og Dygtigheden til at føre sig til Nytte enhver Leilighed, hvorved Modstanderen blotter sig, saa har den danske Regjering, i Særdeleshed efter de gjorte Erfaringer, havt megen Uret i at fortsætte Krigen, der kunde forudsees kun at maatte føre til unyttig Blodsudgydelse og haardere Fredsbetingelse. Den danske Armee-Kommando var øiensynlig ikke den store Opgave voxen, der var blevet den til Deel«. Saadanne Udtalelser er paa ingen Maade enestaaende. Da det er af stor Vigtighed, at man kommer til fuld Klarhed over disse Spørgsmaal, saa ville vi søge at finde, hvor Ansvarret falder, om det er paa Mandskabet, eller Kommandoen, eller Overkommandoen eller Krigsministeren eller hele Ministeriet og navnlig dets Konseilspræsident. Fremstillingen af selve Kampen maa vi overlade til de mere Sagkyndige.¹⁾

Det gaaer med Heltegjerningerne som med Misgjerningerne, uagtet disse Gjerninger ere af en forskjellig, ja modsat Natur. Har Sjælen engang faaet en Fold, har Tankegangen faaet en vis Retning, saa følger man den betraadte Sti, uden at bekymre sig om at finde nye Udveie. Kvistkammertyven søger næsten altid Kvistkamrene,

---

*) Friedrich von Fischer: Der Krieg in Schleswig und Jütland im Jahre 1864, Pg. 335.

Boutikstyven Boutikerne o. s. v. Dette letter i høi Grad Opdagelsen, Politiet er strax paa Sporet. Staaer man overfor Fjenden, er det gavnligt, om man kjender den Retning, hvori hans Tanker gaa, thi det er et vigtigt Middel til at udfinde hans Planer. Kun et saadant fremragende Geni som Napoleon den Store spotter alle Beregninger. Allerede medens vor Hær laa ved Dannevirke, begyndte Prinds Frederik Karl Udførelsen af den Plan at lade den preussiske Hær gaa i Baade over den nederste Del af Slien for saaledes at falde vor Hær i Ryggen. Det var sandsynligvis kun den hurtige Opgivelse af Dannevirke-Stillingen, der frelste vor Hær fra at komme mellem en dobbelt Ild. Da Dybbøl beleiredes, inden den endnu var taget, var det en Gjenstand for Prinds Frederik Karls alvorlige Overveielse og for mange forberedende Skridt at omgaa Dybbøl og sætte over til Als*).

Efterat Krigen var udbrudt paa Ny, blev det et Spørgsmaal, hvor Fjenden vilde angribe? Vendsyssel eller Fyen eller Als? Fischer bemærker (Side 333—335) herom: »Jyllands nordlige Del havde aabenbart momentant slet ingen militær Værd; det var ganske ligegyldigt, om Modstanderen ogsaa endnu okkuperede denne Del af Landet. Det var iøvrigt lidet sandsynligt, at de allierede Armeer ved Krigens Gjenoptagelse vilde engagere betydelige Stridskræfter, i Særdeleshed af Infanteri, i denne Retning, og saaledes yderligere forlænge sin alt.36 tyske Mil lange Opstilling; gjorde

---

*) Se Fischer Side 232 flg., 245 flg.

de det, kunde det kun komme den danske Armee til Gode. Det kunde derfor ikke forsvares at anvende endog kun en eneste Infanterist paa denne Del af Krigsskuepladsen. Det talrige Kavalleri, der stod her, og ikke let kunde blive bragt til Anvendelse andetsteds, havde kunnet dække denne Landsdel fuldkommen tilstrækkeligt. Naar man nu desuagtet, for at skuffe Fjenden, vilde lade to Batailloner blive i Aalborg, saa vilde ti eller i det Mindste otte Batailloner Infanteri derved været blevne disponible til en hensigtsmæssigere Anvendelse paa vigtigere Punkter«. Fischer overseer imidlertid, at Hensigten med at holde en saa stor Styrke i det nordlige Jylland ikke alene var at forsvare denne Del af Landet; man vilde derfra gaa frem og gjøre Angreb; man vilde ved dristige Streiftog forurolige og forvirre Fjenden. Desværre maa vi indrømme, at Streiftogene ikke blev til Noget, men at Styrken blev Nord for Limfjorden. Herom senere Mere.

Fischer fortsætter: »Erobringen af Fyen, en ren dansk Provinds, havde i det Høieste kunnet ske i den Hensigt at vinde et nyt Pant for Fredstransactionerne. I denne Henseende besadde dog de Allierede allerede nok i Provindsen Jylland. — Sæt ogsaa, at et stærkt Korps af de Allierede var gaaet over til Fyen, saa kunde den danske Flaade afskjære dette Korps for bestandig fra Kontinentet, og den danske Hær da igjen faa Overvægten sammesteds«. Efter de gjorte Erfaringer maa jeg imidlertid anse det for høist tvivlsomt, om det virkelig vilde have lykkedes at afskjære for Fjenden Forbindelsen mellem

Fyen og Fastlandet. Erobringen af Fyen vilde have været et Slag, der havde ramt os endnu haardere end Tabet af Als, og vilde have forberedt Overgangen til Sjælland.

Derimod kan jeg med Hensyn til Besiddelsen af Als i og for sig ei andet end aldeles tiltræde Fischers Yttringer, naar han siger: »Langt vigtigere var det for de Allierede at vinde Øen Als, der hørte til Slesvig, for hvis Befrielse (!)¹) Krigen jo blev ført, og som endnu fattedes i den Besiddelse, hvorpaa de tyske Magter gjorde Krav. Det var derfor ogsaa det Sandsynligste, at deres nærmeste Operationer ved Krigens Fornyelse vilde være et Angreb paa Als, og paa Als havde derfor den danske Armee-Kommando at koncentrere hele sin disponible Kraft, naar det var den om en heldig Kamp at gjøre«. Oberst Ravn har med Krigsministeriets Bemyndigelse og med Adgang til alle de officielle Aktstykker i Krigsministeriet, givet en Fremstilling af Krigsbegivenhederne paa Als fra den 18. April til den 1. Juli.²) Vi skulle kun fremhæve de Momenter, der kunne have Betydning for den politiske Opfattelse af disse Begivenheder.

»Det var besluttet i det fjendtlige Hovedqvarter, at man, naar Vaabenhvilen udløb, ufortøvet vilde gaae angrebsviis tilværks. Angrebet skulde gjælde Als eller Fyen; Valget vaklede imellem dem, indtil man endelig tog den Beslutning, først at angribe Als, idet der samtidigt blev demonstreret imod Fyen, og efter Erobringen af Als ogsaa at angribe Fyen«. (Side 60). Var det en dristig Beslutning at ville angribe Als? Oberst Ravn be-

mærker herom i Indledningen Side VI, VII: »Det er ikke behageligt meer end nødvendigt at afskrive de preussiske Beretninger, hvor enhver Ubetydelighed gjøres til en Heltedaad, og selve Overgangen til Als fremstilles som et saa dristigt Foretagende, at Historien neppe kjender dets Mage; medens Sandheden er, at det var et godt og omhyggeligt forberedt samt vel udført og med afgjort Held ledsaget Angreb, men, naar alle Forholdene tages i Betragtning, ikke noget synderligt dristigt Foretagende«. Paa Grund af Oberst Ravens egen Fremstilling kunne vi være enige med ham. Det var kun ved de Feil, som vi begik, at Angrebet kronedes med et heldigt Udfald.

Hermed være det paa ingen Maade negtet, at der var Mange, der beholdt den klare Besindighed under den natlige Forvirring, og som kjæmpede med Mod og Uforfærdethed. Det bemærkes (S. 129), at Major Gedde med megen Bravour holdt Fægtingen staaende i c. $\frac{1}{2}$ Time for at standse Fjendens Fremtrængen ad Rønhave-veien. Forfatteren tilføier: »uden Tvivl længere end det egentlig var nødvendigt«. Premierlieutenant Snertinge, der holdt ud, skjönt saaret (Side 116), indlagde sig megen Berømmelse. Kaptein Hammer indtager en fremragende Plads. Om ham hedder det (Side 118 og 119): »Den foregaaende Beskrivelse af Fægtingen vil, hvor kortfattet den end paa Grund af det disponible Materiale har maattet gjøres, dog tilstrækkeligt have viist, at 5te Regiment i sin Heelhed gennemførte Fægtingen, trods de anførte uheldige

Omstændigheder, med en mønsterværdig Holdning og et udholdende Mod; men Interessen knyttet navnlig til 1ste Bataillons 3 Compagnier, under Capitain Hammer, som begyndte Kampen og ogsaa endte den som Arrièregarde og som fik saa rigelig Leilighed til at kjæmpe«. Oberst Kauffmann omtales med Berømmelse af Fjenden. Fischer siger (Side 349): »Da efter $\frac{1}{2}$ Time henimod Kl. 5 General Roeder med det 24. Regiment rykkede frem imod disse Gaarde, kastede den tapre danske Oberst Kauffmann sig endnu engang med sine Tropper imod Preusserne. Det kom til en heftig, men kort Kamp, der igjen endte ulykkeligt for de Danske«. ¹⁾ De fire Navne ere kun anførte eksempelvis; det vilde ikke være vanskeligt at nævne flere.

Men er der lyse Punkter i Billedet af Kampen paa Als, saa mangler det i Sandhed ei heller paa mørke Skygger. Øen Als deles af Høruphav og Augustenborgfjord i tre Dele. ²⁾ Om at gjøre Landgang paa den Del, der ligger Syd for Høruphav, kunde der ikke være Tale. Der kunde altsaa kun være Spørgsmaal for Tydskerne om at gjøre Landgang enten over Alsfjord til, hvad der ligger Nord for, eller over Alssund til, hvad der ligger Syd for Augustenborgfjord. Oberst Ravn fortæller (Side 61): »Efterat Armeecorpset (det tydske) den 25de Juni om Eftermiddagen havde indtaget sine Stillinger i Sundeved, blev det i Hovedkvarteret paa Graasteen bestemt, at Overgangen til Als skulde finde Sted Natten imellem den 27de og 28de Juni og udføres fra Ballegaard til Nordlandet af Als. — — Den 6te

Division, der samtidigt skulde demonstrere imod Allsundstillingen og eventuelt forsøge en Overgang fra Storskoven til Arnkil-Halvø (Syd for Augustenborgfjord), blev derimod concentreret i Nærheden af Allsund. Denne første Plan kom imidlertid ikke til Udførelse. Da General v. Herwarth nemlig den 26de Juni om Eftermiddagen havde inspiceret Tropperne ved Blans, forandrede han pludselig sin Beslutning, hvortil forskjellige sammenstødende Omstændigheder formodentlig have bevæget ham; den brede Alsfjord var tilfældigt den Aften temmelig oprørt; »Rolf Krake« var ankommet og gaaet til Ankers ved Nordenden af Als, og endvidere troede man at have opdaget flere nye Batterier og usædvanlig mange Tropper paa Kysten af Als i Omegnen af Hardseshøi.«¹⁾ Om det var heldigt eller uheldigt for os, at denne første Plan ei blev udført, derom kunne vi ikke have nogen Mening. Landet Nord for Augustenborgfjord var meget svagt besat. Kunde det være lykkedes Fjenden at føre en betydelig Styrke over til Nordlandet, medens han samtidig ved paatænkte Demonstrationer mod Arnkil-Halvø holdt den største Del af vore Tropper fast ved Allsund og de derværende Batterier, saa var den alsiske Hær blevet afskaaret fra Kainæs, og var blevet et let Bytte for Fjenden. Planen kom imidlertid ikke til Udførelse. Landgangen skete paa den Pynt, der skyder sig op mellem Augustenborgfjord mod Øst og Allsund mod Vest. Stiller man sig udenfor Striden som en upartisk Tilskuer, kan man ikke andet end beundre den Kløgt og Kjækhed, hvormed An-

grebet paa Als udførtes. Bataillonen fra Snogbæk-Hage landsættes dels paa Nordvestsiden af Arnkil-Øre, og dels, — dette er det Kjække og Beundringsværdige, — paa Østsiden inde i Augustenborgfjord. Herved blev Stillingen paa en meget alvorlig Maade tagen i højre Flanke og i Ryggen (se Ravn S. 66). — »Fjenden rettede et overraskende og overvældende Angreb paa 4de Regiment, hvis 4 forreste Compagnier, spredte paa en Strækning af $\frac{1}{2}$ Miil, pludselig bleve angrebne af 14 fjendtlige Compagnier i Fronten, højre Flanke og i Ryggen. Regimentets 1ste Compagni, Prltn. Linnemann, stod som Forpost i Løbegraven paa den Deel af Kysten, hvor Landgangen fandt Sted. Den nordligste Feltvagt Nr. 1, en¹⁾ Deling under Lieutenant Pingel, stod bag den vestlige Pynt af Øret og blev directe angrebet af Bataillonen fra Snogbæk-Hage. Paa Grund af den frie Synsline fra Øret ud over Als-fjord, blev den fjendtlige Flotille opdaget i en temmelig betydelig Afstand fra Øret; den blev først seet som en mørk Linie, der nærmede sig Kysten. Lieutenanten gav Ordre til at tænde Baunen Nr. 6, nord for Skoven, og lod Feltvagten indtage en spredt Stilling paa den nordvestlige Kyst, samt aabnede Ilden mod de hurtigt avancerende Baade omtrent paa 800 Alen. Den Modstand, som Lieutenant Pingel formaaede at yde med 1 Deling paa c. 50 Mand, kunde selvfølgelig ikke forhindre den fjendtlige Bataillon fra at iværksætte sin Landgang. Feltvagten blev efter en kort Modstand kastet tilbage til Arnkilskov, i hvis nordlige Udkant den forsøgte at tage

Stilling. *Et Commando paa omtrent 100 Mand, under Lieutenant Kellner af 18de Regiment, arbejdede ved Ørets nordvestlige Kyst, dels paa en Gjennemskæring af den vestlige Pynt, dels paa det før omtalte nye Batteri, altsaa lige ved Landgangsstedet. Disse 100 Mand vilde have været en ret anseelig Tilvæxt i Forsvarsstyrken paa dette Sted, men uheldigviis havde Mandskabet ikke Geværerne hos sig; Føreren havde ved en Misforstaaelse ladet Geværerne staae bag Arnkilskov, et Par Tusind Alen fra Arbejdsstedet, uagtet det engang for alle var befalet, at de altid skulde tages med paa Arbejdsstedet, og maatte altsaa strax føre sit Mandskab hurtigt tilbage igjennem Skoven, uden at kunne understøtte den svage Feltvagt« (Side 67 og 68). Det var en Misforstaaelse, kun en Misforstaaelse, slet ikke andet end en Misforstaaelse, at man ikke havde efterkommet Befalingen og ikke medtaget Geværerne. Men var Stillingen paa Als, hvor man hvert Øieblik kunde vente et Angreb, dog ikke en saadan, at man uden nogensomhelst Befaling burde have medtaget Geværerne? Det var en Misforstaaelse, men vilde denne Misforstaaelse have indtruffet, hvis Mandskab og Befalingsmænd havde modtaget fuldstændig militær Uddannelse?*

»Skovbatteriet, hvor Capitain Bartholin commanderede, gjorde henimod 20 Skud med 2 Kanoner indtil det yderste Øieblik; Besætningen blev tagen tilfange under Forsøg paa at vende en Kanon imod de fra Skoven fremstormende Preussere. Omtrent 500 Alen syd for Skovfogedhuset laa Indskæring Nr. 3 med 1 Kanon, rettet

imod Nord. *Dette Batteri blev, strax da Angrebet begyndte, forladt uden nogensomhelst Grund af sin Commandeur, Undercorporal Jørgensen, og ligeledes af Besætningen med Undtagelse af Constabel Mads Hansen; da Lieutenant Bentzon kom tilstede, for at inspicere Batteriet, gjorde han ved Hjælp af nævnte Constabel 6 à 8 Granatskud, hvorefter Batteriet maatte opgives, og Lieutenanten begav sig til Skovbatteriet» (Side 71, 72).*

»Det 3die Compagni, Premierlieutenant Sarauw, stod som Forpostcompagni i Løbegraven syd for 1ste Compagni, med 4 Feltvagter à 1 Deling fra Hegnet syd for Skovbatteriet indtil Kjærvig. *Denne Kyststrækning blev ikke directe angreben, og kunde altsaa, i Henhold til den tidligere omtalte¹⁾ Divisionsbefaling af 27de April, indskærpet ved Divisionsbefalingen af 24de Juni, blottes, saasnart det var bleven saa lyst, at den fjendtlige Kyst kunde overskues; hele 3die Compagni kunde altsaa være trukket frem imod Nord til Assistance for de angrebne Compagnier. Efterat det var bleven lyst, kunde en Overgang fra Sandbjerg ikke finde Sted paa Grund af Ilden fra vore Batterier; Rønhave-Batterierne og alle de sydligere beliggende stærke, faste Batterier vilde have kvalt i Fødselen ethvert Forsøg paa en Overgang. Desuden stode 2 Regimenter syd for Kjærvig, som vare istand til fuldstændig at sikre Kysten omkring denne Bugt, hvis Batteriernes Ild imod Formodning ikke skulde være tilstrækkelig. Men hverken Brigaden eller Regimentet sendte 3die Compagni nogen Ordre til Fremrykning, og Compagni-Commandeuren ansaae sig ikke selv be-*

myndiget til aldeles at blotte denne ligeoverfor Sandbjerg liggende Kyststrækning» (Side 72, 73)¹⁾ Kun et af Kompagniets 4 Delinger blev sendt mod Nord til Forstærkning. Havde Kompagni-Kommandøren Myndighed til i Henhold til Divisionsbefalingen af 27de April og 24de Juni at gaa med hele Kompagniet imod Nord uden høiere Ordre, saa hviler der et stort Ansvar paa ham, fordi han ikke gjorde det. Havde han ikke denne Myndighed, saa stiger Ansvaret. Var det uklart, om han havde denne Myndighed eller ikke, saa maa man høilig beklage, at der i en saa vanskelig Stilling kunde være en saadan Uklarhed i Kommando-Forholdene. Med samlet Styrke gik Fjenden over, vor Hær var spredt. 5000 Mand kan slaa 100000, naar disse rykke [frem] efterhaanden i Kolonner paa 1000 Mand. Man behøver i Sandhed ei at være Militær for at indse, at der ikke kunde være noget-somhelst Haab om at slaa et Angreb tilbage, hvis Følelsen af den Nødvendighed hurtigt at samle de spredte Kræfter, ei var gaaet over i Hærens Blod.

Oberst Ravn bemærker endelig om det fjerde Regiment (Side 84, 85), efterat dets Tab er angivet: »Desuden havde Regimentet 650 Mand Forsprængte, hvoriblandt en enkelt fast Underofficer og nogle midlertidige Underbefalingsmænd; disse Forsprængte stødte for en stor Deel først igjen til Regimentet paa Fyen. Det overordentlig store Antal tyder paa, at en større Deel af Mandskabet ikke med pligtro Standhaftighed har fulgt deres Førere og holdt ud med dem i Kam-

pen. — — Det var ganske vist uheldigt, at Brigadecommandeuren aldeles ikke disponerede over sit Feltartilleri; 9de Batteri holdt færdig til Fremrykning ved sit Cantonnement, Gaarden Nr. 9, men blev ikke beordret frem. Selv om det muligt var vanskeligt at finde gode taktiske Stillinger for Kanonerne, saa vilde der dog have været Leilighed nok til at bibringe Fjenden alvorlige Tab, og til at forstyrre ham i Ordningen af sine overskibede Tropper, ved at bekaste Arnkilskov og de andre Punkter i Terrainet, hvor han efterhaanden tog Stilling. Artilleriet burde have været brugt om ikke for Andet, saa for den moralske Virknings Skyld; Kanonilden vilde have virket opmandende og oplivende paa vort svage Infanteri, deprimerende paa Fjenden, som ikke var istand til at føre sit Artilleri i Ilden imod os før henimod Kl. 4.«

Da Fjenden trængte seierrig frem over Arnkils-Øre, blev det af stor Vigtighed at holde Stillingen ved Kjærvig.¹⁾ Det var det 5te Infanteriregiment, der stod fra Kjærvig til Baadsager-Batteriet. »Det 5te Regiment kom først sent til Kundskab om, at Fjendens Angreb paa Arnkils-Øre var lykkedes og at han trængte frem imod Syd. Ifølge nogle af Rapporterne synes det, at man er bleven forledet til at troe, at Angrebet, som blev annonceret ved Baunernes Brand og ved den usædvanlig heftige Geværild, var afslaaet, deels fordi »Rolf Krakes« Ild ophørte, og deels fordi den heftige Geværild aftog og tilsidst ganske syntes at ophøre. Geværilden har dog ikke været ophørt, men den har ikke kunnet

høres i 5te Regiments Stilling tildeels paa Grund af den vedvarende Granatild, som navnlig ogsaa var rettet imod 5te Regiments høire Fløi ved Kjærvig og Byggegaard, hvilket Terrain blev heftigt beskydt fra et Batteri ved Sandbjerg Vandmølle. Den almindelige Bestemmelse, at der skal finde en ordnet og uafbrudt Forbindelse Sted imellem et Forpostsystems forskjellige Dele, saavel i Vedetlinien som i Feltvagt- og Piketlinien, at Forposterne strax skulle søge at komme til fuldstændig Kundskab om Aarsagen, naar der høres Skydning ved Naboposterne, og at der hurtigst muligt skal sendes Melding og Oplysning om det Forefaldne til den vedkommende høiere Befalingsmand, synes ikke at være tilstrækkelig iagttaget ved 5te Regiment den 29de Juni. — — Den mangelfulde Forbindelse imellem 5te og 4de Regiment eller imellem 6te og 4de Brigade kan tildels forklares derved, at Brigaderne savnede Rytteri, af hvilket Vaaben der kun var 2 Escadroner paa Als, hvilke for den største Deel maatte anvendes til Bevogtning af den udstrakte Kyst, for at forhindre Desertion og ulovligt Samkvem af Befolkningen med Fjenden. — — Brigaden og Regimenterne vare derfor alene henviste til at benytte deres faae beredne Officerer til enhver vigtigere Patrouillering, men dette havde sine store Ulemper for Tjenesten i Afdelingen, hvortil endnu kommer, at det ikke er at anbefale ved vigtige Leiligheder at sende en Officer afsted uden Ledsagelse af en Patrouille.« (Side 96—98.)

»Da Regimentscommandeuren (det 5te Regi-

ments) var kommen til Sikkerhed om, at de sig nærmende Colonner vare fjendtlige, befalede han Major Rothe at marchere med 2den Bataillon igjennem Forbindelsesveien tilbage til Engeshøi ved Rønhave-Veien, omtrent 3000 Alen syd for Kjærvig.« Major Rothe indtog med den 2den Bataillon Stillingen mellem Kjærvig og Surlykke Batteriet. Da det nordfor liggende Arnkils-Øre var overvældet, blev den Stilling af den største Vigtighed, og det kunde ikke andet end udøve den uheldigste Indflydelse paa Begivenhedernes Udvikling, at den blev forladt. »Major Myhre (der kommanderede 5te Regiment, hvortil Major Rothes anden Bataillon hørte), sendte Brigaden følgende Melding, dateret ²⁹/₆ Kl. 4: »Høire Fløi i stærk Tilbagegang. 5te Regiment trækker sig tilbage imod Engeshøi.« Meldingen har ingen Angivelse af Stedet, hvor den er skreven, om ved Kjærvig eller under Marchen til Engeshøi, og Klokkeslettet er derfor ikke fuldstændig oplysende med Hensyn til Tiden, naar Tilbagemarchen er begyndt, men det viser, at det ovenfor fastsatte Klokkeslet (∴ efter ³/₄ eller henad 4) for Afmarchen i hvert Fald ikke er ansat for seent og ikke er ugunstigt for Regimentet. Meldingen er skrevet (altsaa ogsaa Afmarchen besluttet) under den urigtige Forudsætning, at høire Fløi, ∴ 4de Regiment, var »i stærk Tilbagegang«. Fægtningen var henimod Kl. 4 staaende paa høire Fløi, idet Resterne af 4de Regiment ikke mere bleve trængte af Fjenden, men kunde holde deres Stillinger, og 18de Regiment var i rask Fremrykning igjen-

nem 4de Regiments Stilling og netop paa høire Fløi i Begreb med at angribe Fjenden omtrent ved Gaarden Nr. 3. Omtrent paa samme Tid som Brigaden (∴ den 6te Infanteri-Brigade, der under Kommando af Oberst Bülow dannede venstre Fløi, havde Stillingen mellem Kjærvig og Sønderborg Ladegaard, og bestod af det 5te Infanteri-Regiment under Major Myhre og det 10de Infanteri-Regiment under Major Gedde) modtog Major Myhres Melding, modtog den følgende Ordre fra Divisionen: »Morgenstjernes Gaard, ²⁰/₆ Kl. 4. Fjenden har taget Arnkilskov. 18de Regiment er marcheret nordpaa. 1 Bataillon af 3die Regiment er beordret til Morgenstjernes Gaard. Efter Omstændighederne maae Reserverne nærmes mod høire Fløi. E. B. Meldahl, Souschef.« Denne Ordre maa være modtaget omtrent Kl. 4¹/₄ og er tillige bleven mundtlig nærmere forklaret. Brigaden besluttede i Henhold til den modtagne Ordre nu at foretage en Fremrykning ad Rønhave-Vei og over Kjær med 5te Regiment og 2den Bataillon af 10de Regiment, for derved at understøtte høire Fløi. Brigadecommandeuren gav derfor Overbringeren af 5te Regiments Melding den mundtlige Ordre tilbage, at Regimentet paa ingen Maade maatte forlade sin Stilling ved Kjærvig, da Brigaden nu stod i Begreb med at foretage en Fremrykning imod Nord; Brigadens Adjudant var allerede tidligere, da Brigaden fra Baunehøien havde opdaget fjendtligt Infanteri ved Rønhave, sendt til Regimentet med mundtlig Ordre til en Fremrykning imod Nord, og desuden lod Brigaden blæse

Signalet: »5te Regiment — Fremad«, for derved saa hurtigt som muligt at standse dets Tilbagegang. Regimentets Rapport oplyser ikke, af hvilken Grund det tog den Beslutning, da det Kl. 3^{3/4} opdagede Fjenden, at overlade Stillingen ved Kjærvig til Fjenden uden Kamp, at marchere tilbage imod Syd til Engeshøi og at udføre denne Marche igjennem Forbindelsesveien. Omtrent samtidigt eller maaskee lidt tidligere rykkede 18de Regiments 1ste Bataillon under Major Lundbye frem imod Nord fra Veisammenstødet syd for Kjærvig, øst for Fiskebækgaard, ad Veien til Kjær og i Retning mod Rønhave-Skov; nord for Kjærvig stod endvidere endnu 4de Regiments 3die Compagni. Fjenden stod med sin høire Fløi i Nærheden af Rønhave og med sin venstre Fløi omtrent ved Gaarden Nr. 3, altsaa 2000 à 3000 Alen nord for Kjærvig; der kan altsaa ikke have været nogen Fare for Regimentets Retraite.«

»Den Stilling, som absolut maatte forsvares, naar Fjendens Fremrykning skulde standses, var Kjærvig-Kjær; opgaves den, var der ingen holdbar Stilling mere før i Linien Ulkebøl-Sønderskoven; hele Alssund-Stillingen syd for Kjærvig med Løbegraven og Forbindelsesveien laa da aaben for Fjenden, og alle vore Kystbatterier maatte ophøre med Ilden og forlades. Det kan vel undertiden være at anbefale at concentrere sig tilbage, paa sine Reserver, men kun, naar man derved opnaaer at indtage en fordeelagtigere Stilling, og uden at opgive taktiske Fordele. Da Stillingen Kjærvig-Kjær, som var den eneste,

hvori der med Fordeel kunde ydes Modstand imod Fjendens Fremrykning, laa nord for Regimentets Opstilling, maatte Regimentet altsaa i dette Tilfælde concentreres fremad imod Nord, hvis ikke alle taktiske Fordele skulde tabes ligeoverfor Fjenden. Det synes ogsaa som Tilbage-marchen fra Kjærvig i Udførelsens Øieblik har vakt Betænkelighed i Regimentets Officeer-corps. Chefen for 2den Bataillon, Major Rothe, ytrer sig ikke selv derom i sin Rapport, men derimod skriver Commandeuren for 4de Compagni, Premier-Lieutenant Ørum, i sin Rapport Følgende: »Bataillonscommandeuren, Major Rothe, syntes meest tilbøielig til at gjøre Front imod Fjenden fra Stedet, hvor vi befandt os, men dette maatte opgives, da der fra Regimentscommandeuren indtraf Ordre til, at Regimentet skulde samle sig ved Engeshøi.« Efter derpaa udførelig at have udviklet, at der var tilstrækkelig Tid for Regimentet til at sætte sig fast ved Kjærvig, saa slutter Oberst Ravn sine Betragtninger over dette Forhold med at sige: »Naar man tager Hensyn til den Bravour, hvormed 5te Regiment senere kjæmpede under uheldige Omstændigheder, saa synes Forholdene gunstige for en Kamp her nord for Kjærvig; den vilde i hvert Fald have forvoldt Fjenden større Tab og vilde have været mere lønnende for 6te Brigade og for Regimentet, end den senere Kamp langt syd for Kjærvig, om end Fjendens numeriske Overlegenhed paa Als tilsidst ogsaa her var bleven det Afgjørende.« Marchen af Regimentets 2den Bataillon blev ikke standset. Kl. 4 $\frac{1}{2}$ rykkede

den ud paa Rønhave-Veien Nord for Engeshøi. (Side 100—105.)¹⁾

Tiende Regiments første Bataillon fik efterat have forladt Sønderborg atter Ordre af Brigaden til at besætte Byen, da Fegtingen paa Kjær-Halvø gav større Haab om et heldigt Udfald. Herom hedder det Side 126: »Brigadens ovennævnte Ordre, som er givet mundtlig, har 1ste Bataillon saavel ifølge Regimentets som ifølge sin egen Rapport modtaget directe fra Brigaden omtrent Kl. 4. Ifølge Regimentets, Bataillonens og Compagniernes Rapporter er Ordren imidlertid bleven forstaaet som en Befaling til definitivt at forlade Stillingen og tiltræde Retraiten.«

Side 127 hedder det: »10de Regiments høire Fløi var i Forbindelse med 5te Regiments venstre Fløi, saavel i Løbegravens som senere, da 5te Regiment indtog Stillingen med Front imod Nord; men 10de Regiment havde dog ingen Kundskab om, at Adgangen ved Kjærvig til Løbegravens og Forbindelsesveien var aabnet for Fjenden; det sees ikke af Rapporterne, at nogen Meddelelse om Tilbagemarchen er tilgaaet 10de Regiment, hvis 2den Bataillon derved paa en uheldig og uforudset Maade blev directe udsat for Fjendens Angreb.«

Om denne anden Bataillons ottende Kompagni meddeles følgende Underretning (Side 128): »8de Compagni, der under Compagnichefens Sygdom blev ført af Lieutenant Pætges, var pludselig forsvundet fra Bataillonens; det blev ved gjentagne Signaler averteret om at rykke frem, det blev eftersøgt af Adjudanten Lieutenant Holck og af Or-

donnantser; men uden at det lykkedes nogen af disse at finde det, og det viste sig heller ikke siden under Fægtningen ved Bataillon.
« Oplysning om det ottende Kompagnis gaadefulde Forsvinden meddeles senere (Side 135, 136): »Da Compagniet trak sig ud af Løbegraven, for efter Befaling at indtage Stilling som Reserve paa venstre Fløi, bag 6te Compagni, og var under Marche op ad Skraaningens syd for Baadsagergaard, blev det heftigt beskudt af Tirailleurer, der viiste sig langs Hegnene i Sundeved. Lieutenant Pætges beskriver derpaa det Passerede saaledes: »Lieutenant Holm og jeg udstillede derpaa en Deling som Tirailleurer bag et Hegn; men medens dette skete, havde de øvrige 3 Delinger, foranledigede ved en Deel flygtende Artilleristers høie Raab og Skrig, og til Trods for Delingsførernes Anstregelser, begyndt at retirere i stærkt Løb og vare komne i nogen Uorden. Jeg ilede nu efter for at samle dem igjen, og Lieutenant Holm fulgte efter med Kjeden. Efter at være gaaet omtrent 800 Alen tilbage, lykkedes det igjen at bringe Orden og Ro tilveie, og jeg rykkede nu frem for at tage Stilling; men efter at have marcheret c. 100 Skridt, blev jeg standset af Brigadecommandeuren, som befandt sig c. 200 Alen tilhøire af mig.« Oberst Ravn tilføier: »Brigadecommandeuren, der, som det sees, maa have været Vidne til Optrinnet i nogen Afstand, og formodentlig har anseet det for betænkeligt i Øieblikket at anvende et Compagni i Ilden, hvis Mandskab havde viist en saadan

Adfærd paa Valpladsen, beordrede Compagniet tilbage.«

Det hedder fremdeles (Side 132, 133): »1ste Compagni, som stod ved Slottet, var ifølge Ba-taillonens Befaling ligeledes strax, da den første misforstaaede Ordre modtoges, afmarcheret med 2 Delinger under Commandeuren, Premier-Lieutenant Husher, som efterlod Premier-Lieutenant Bjørck og Commandeersergent Pagh for at samle de 2 andre Delinger, der vare temmelig spredte i Vagter og Poster; disse 2 Delinger erholdt Contraorden og bleve altsaa staaende i Stillingen. Compagnicommandeuren, som før Afmarchen fornagtede det faste Skyts, gik ikke lige tilbage til Sønderskoven over Ladegaarden, hvilket først var hans Agt, som det sees af Rapporten, men foretrak at retirere langs Stranden. Ankommen paa Strandbredden omtrent et Par Tusind Alen øst for Sønderborg-Ladegaard, hørte Compagnicommandeuren Skydning, og formeente ogsaa at see fjendtlige Troppebevægelser, der syntes at trække sig ned mod Høruphav, og ansaae sig desaaarsag for afskaaren, hvorfor han, for at undgaae at falde i Fangenskab, indskibede sig med sine 2 Delinger paa en af de her syd for Sønderskoven liggende Dampkanonbaade. Compagniet blev senere, da det andet Halvcompagni ogsaa var indskibet, overført til Kege-næs, hvor det meldte sig til Commandanten, Major Gulstad, og af ham anvendtes til Vagthold og Arbeidscommandoer. Compagniets Rapport oplyser ikke hvad Klokken var, da denne Ind-

skibning foregik, og det har heller ikke paa anden Maade været muligt at fastsætte Tiden, navnlig ikke ved Dampkanonbaadene Thura's og Buhl's Journaler, af hvilke det kun kan sees, at der i flere Hold er bjerget saavel Artilleri som Infanteri. Da Premier-Lieutenant Husher formodentlig er afmarcheret omtrent Kl. 4^{1/2}, ligesom 2det Compagni, og har havt ¹/₂ Mil at marchere langs Stranden, saa kan Indskibningen vel omtrent have fundet Sted omtrent Kl. 6. At der paa denne Tid ikke har været nogen virkelig Grund til Frygt for at være afskaaren, kan sees af Fjendens Stilling paa dette Tidspunkt; selv ad den valgte Omvei langs Stranden, kunde Compagniet have naaet Høruphav et Par Timer før Fjenden. Det andet Halvcompagni afmarcherede, da Ordren til Retraite blev given, altsaa vel Kl. 5³/₄ à 6, over Ladegaardsmarken igjennem den sydlige Deel af Sønderskoven ned til Stranden, hvor dette Halvcompagni ligeledes blev indskibet, vel omtrent Kl. 7. Det fremgaaer af 1ste Compagnis Rapport, at Bataillonscommandeuren ikke har befalet Compagniet at gaae tilbage langs Stranden, altsaa endnu mindre Indskibningen, hvorved 10de Regiment berøvedes Dispositionen over ¹/₈ af sin Styrke ved en eventuel Kamp under Retraiten.«

Denne frivillige Indskibning af det første Compagnis Halvdel er ikke enestaaende. Den havde et Sidestykke i det femte Compagnis Hændelser. (S. 134, 135): »5te Compagni, Capitain Lorentzen, marcherede, saavidt det kan sees, ikke sluttet, men med 2 Delinger i Reserve og med 2 De-

linger, under Commandeersergent Hansen og Vaabenmester Borch, opløste i Kjede; den Sidstnævntes Deling nærmest Stranden. Commandeersergenten melder i sin Rapport, at der blev givet Ordre til langsom Tilbagegang og at han, efterat have tilbagelagt et længere Stykke inde i Skoven, hvor der var tæt Underskov, opdagede, at Forbindelsen var afbrudt med Delingen paa venstre Fløi ved Stranden. Ved at nærme sig denne Fløi saae han, at Vaabenmester Borch indskibede sig med sin Deling paa Kanonbaadene, og Commandeersergenten lod sig nu af Vaabenmesteren og af sit eget Mandskab overtale til at gjøre det Samme. Efterat Indskibningen var tilendebragt, viste Fjenden sig i Skovranden og beskød Baadene. Uden Ordre fra deres i Nærheden værende Compagnichef, lode de 2 Delinger sig altsaa indskibe og overføre til Kege-næs; Capitainen opdagede først senere, at han i Skoven havde mistet sin halve Styrke. Ifølge Regimentets Rapport havde Skibschefen ogsaa tilbudt Capitainen at tage Compagniet ombord; men han erklærede selvfølgelig, at han ikke kunde modtage Tilbudet, da han marcherede under Regimentets og Bataillonens Commando og havde Ordre til at følge Strandkanten med sit Compagni.«

Man seer heraf, at Kaptain Lorentzen var traadt i Forbindelse med Skibschefen inden de tvende indskibede Delingers Afseiling; men det oplyses ikke, hvorfor han da ikke gav Ordre til, at de igjen skulde udskibes. Hvorvel man ikke kan andet end bifalde Kaptain Lorentzens Be-

slutning, saa kan man dog ei andet end beklage, at den ei havde et heldigere Udfald. Efterat [have] beskrevet, hvorledes fjerde, sjette og syvende Kompagni maatte overgive sig (S. 139, 140), saa tilføier Oberst Ravn: »Da Capitain Lorentzen, som marcherede med 5te Compagnies 2 Delinger langs Stranden, bemærkede, at Høruphav var stærkt besat, gjorde han strax omkring, for at søge at komme ombord paa Kanonbaadene, men blev kort efter angrebet og omringet af General Goebens fremrykkende Afdelinger, og efter en kort Skydning tvungen til at strække Gevær med 2 Officerer og c. 70 Mand.«

Disse Tab bevirkedes ved en for langsom Marche. Oberst Ravn oplyser, at tiende Regiment brugte 2½ à 3 Timer for at marchere fra Mølby til Høruphav, uagtet Afstanden kun er en Mil. Grunden til denne Langsomhed søges dels i Vanskeligheden ved Forbindelse mellem de saa spredt marcherende 5 Kompagnier, dels deri, at Regimentet har trukket sig for meget mod Syd, for nær ved Kysten. Oberst Ravn tilføier (Side 141): »Ifølge Capitain Vaupells Rapport havde 5te og 7de Compagni af Bataillonnen erholdt Ordre til at trække sig lige tilbage igjennem Sønderskoven, men bleve af Regimentet beordrede ned imod Stranden, saaledes som det ogsaa i det Foregaaende er anført; derved bleve disse Compagniers Tilfangetagelse næsten vis, thi Fjenden marcherede mod Høruphav paa Chorden, medens disse Compagnier marcherede paa Buen. I Regimentets Rapport er der, som Grund til at sende Compagnierne ned til Stran-

den, anført, at Fjenden saaes at trænge frem »fra Ladegaarden langs Stranden«; dette kan kun være skeet, fordi Fjenden saae danske Afdelinger, eller forsprængte Dele af Saadanne, trække sig ned til Stranden for at indskibe sig, og altsaa var nødt til at følge disse, for at erfare, hvad de vilde foretage sig. Saalænge Fjenden ikke kunde føre Artilleri frem til Sydkysten, vilde han desuden vel vogte sig for at marchere langs Stranden med sit Infanteri, der her vilde blive udsat for Ilden fra de ved Kysten stationerede Kanonbaade. At iagttage Stranden ved en lille Patrouille havde vel i hvert Fald været tilstrækkelig Sikkring for 10de Regiment.« Kunde man ikke til disse Bemærkninger tilføie: Naar det kom an paa at komme Fjenden i Forkjøbet, var der ingen Anledning til at forlade Korden. fordi Fjenden var gaaet ned paa Buen. Endelig skulle vi endnu kun anføre følgende Begivenhed. (Side 179): »Imellem Hjortholm og Færgegaarden vare 2 4-Pd.s riflede Kanoner bragte i Batteri. — Disse Piecer bleve om Morgenen den 29de, uden Commandantens Vidende, fornaglede af den commanderende Artilleriunderofficeer, Corporal Jørgensen, som derpaa afmarcherede til Indskibningsbroen med sit Mandskab, efterat have kastet Ammunitionen i Vandet. Corporalen forklarer i sin Rapport, at han blev forledet til at handle saaledes af 4 flygtende Infanterister, som imellem Klokken 6 og 7 ankom paa Kege-næs og fortalte ham, at de vare undkomne fra Sønderskoven, men at den øvrige Armee var omringet paa Als og afskaaret fra Kegenæs.

Corporalen meldte sig ved Indskibningsbroen til Premierlieutenant Wulff af Artilleriet og erholdt nu af denne Officeer Ordre til at marchere tilbage til Placementet, for at afhente Kanonerne, hvilke derpaa bleve indskibede.« Det pinlige Indtryk, som man faaer ved disse Kjendsgjeringer, mildnes ved den klare Besindighed og det uforfærdede Mod, der viste sig paa flere andre Punkter. Vi driste os ikke til at fælde nogensomhelst Dom, thi vi mangle Sagkundskab til at skjelne mellem, hvad der saa at sige ligger i Sagens Natur, naar en Hær maa trække sig tilbage, navnlig efter et natligt Overfald, hvad der maa tilskrives den Forsagtheds og Mistrøstigheds Aand, hvormed Hæren havde at kjæmpe 1864, og som stod i en skjærende Modsætning til den Aand, der var over den 1848—1850, og hvad der endelig hidrørte fra en ufuldkommen Uddannelse, navnlig af Mandskabet. Negte kunne vi imidlertid ikke, at vi have faaet det Indtryk, at Hæren paa Als var [en] temmelig raa, usammenarbejdet Masse, og at den paa ingen Maade lignede et Legeme, hvori den kommanderende General var Sjælen.¹⁾ Vi skulle nu gaa over til et Par Punkter, om hvilke vi antage, at ogsaa den, der ikke er krigskyndig, er i Stand at dømme.

Hæren, navnlig det tiende Regiment, havde i sin Midte utro, sydslesvigske Bestanddele. Divisionens hele Tab var

259 Døde, hvoraf 15 Officerer og 10 Underofficerer				
589 Saarede	— 22	—	- 36	—
1898 Fangne	— 38	—	- 100	—
513 ²⁾ Savnede	— »	—	- 13	—

Preussernes hele Tab var 373 Døde og Saarede, hvoraf 31 Officerer. Oberst Ravn bemærker om Preusserne (Side 174): »Deres hurtigskydende Bagladerifler og Ilden fra deres svære Batterier i Sundeved satte dem nemlig istand til at tilføie vore Tropper et uforholdsmæssigt Tab, uden at disse vare istand til at kunne gjøre fuldstændig Gjengjæld.« Med Hensyn til vore Fangne ytrer han sammesteds i Anmærkningen: »Det store Antal Fangne er tildeels begrundet i de uheldige Fægtningsforhold, hvorunder Divisionen uophørligt kjæmpede; men det kan dog bemærkes, at det tildeels ogsaa kunde have sin Grund i, at alle Afdelingerne indeholdt en stor Deel ungt Mandskab, som var mangelfuldt uddannet, og som første Gang kom i Ilden den 29de Juni i en natlig Kamp og i et vanskeligt Terrain. Jo mindre godt uddannet Mandskabet er, desto dygtigere og talrigere maa Befalingspersonalet være; men Afdelingerne vare langt fra overflødig forsynede med øvede Befalingsmænd, og Fjendens Ild rømmede hurtigt op iblandt dem.« Vi skulle ikke gjøre en eneste Bemærkning om Forholdet mellem vort og Preussernes Tab; vi spørge kun: Men de Savnede?¹⁾ Om dem meddeler Oberst Ravn os med sædvanlig Grundighed og Omhyggelighed følgende Oplysninger (Side 18): »Trods de trufne Sikkerhedsforanstaltninger lykkedes det dog flere Slesvigere, navnlig henhørende til Arbeidsafdelingen, Infanteri-Detachementet i Mels og Ingenieurtropperne, at desertere, i Reglen ved Hjælp af Fiskerbaade, som de bemægtigede sig. 7 Mand af Arbeids-

afdelingen benyttede sig af Færgeren ved Sønderborg, da de en Dag trods Divisionens Forbud bleve anvendte til at hale Færgeren over. Andre 10 Mand af samme Afdeling vilde bevæge en Fisker paa Als til at sætte dem over til Slesvigs Fastland til en bestemt Tid og for en Betaling af 30 Rd.; men han angav dem for Gensdarmet og de bleve ved deres Ankomst til den aftalte Tid arresterede af Gensdarmene, ved hvilken Leilighed En af Deserteurerne saaredes dødeligt, en Anden let.« Alle disse Begivenheder fandt Sted under Vaabenhvilen.

Efter Krigens Udbrud hændte følgende (Side 126): »Brigadecommandeuren havde nemlig, ifølge sin Rapport, ingen Tillid til en stor Deel af 10de Regiments Mandskab, og vilde ved at trække Bataillon en ud af Byen (Sønderborg) opnaae, at den kunde holdes mere samlet, hvorved dens Befalingsmænd bleve mere Herre over Mandskabet. At Brigadens Tvivl om en Deel af Mandskabets Paalidelighed under kritiske Forhold ikke savnede Grund, det vil fremgaa af Beskrivelsen af Fægtningen og af Regimentets Tabliste.«

Sønderborg blev senere, da det gik noget bedre med Fægtningen paa Kjær-Halvø, atter besat, og saa paa Ny forladt. Til denne sidste Retraite høre følgende Yttringer (Side 130, 131): »Til Oplysning om den virkelige Sammenhæng med Compagniets (c: det tredies) store Tab, skal her anføres hvad 6te Compagni, Capitain Thesen, melder i sin Rapport ved at omtale sit Compagnis Retraite fra Sønderborg: »Ved denne Leilighed skal jeg ikke undlade at bemærke, at mange

Slesvigere forbleve i Byen, hvor de havde forstukket sig i Husene og saaledes frivillig lode sig tage til Fange, saa at Compagniet efter de tidligere lidte Tab kun talte c. 50 Mand, da vi kom udenfor Byen.«

Tabslisten oplyser, at der ved det tiendé Regiment var 362 Savnede, deriblandt tolv Underofficerer (Side 145, 146): »De Savnede ere næsten Alle Slesvigere, som af Preussen bleve frigivne af Fangenskab og sendte hjem til Slesvig. Regimentet savnede, efterat de Fangne vare udvexlede, endnu 353 Slesvigere, som ikke fandtes opførte paa de preussiske Fangelister; 9 af de ovenfor som Savnede opførte 362 Mand kunde saaledes muligt være Faldne. — 10de Regiment har utvivlsomt havt at kjæmpe med Utroskab eller Upaalidelighed iblandt sit slesvigske Mandskab, maaskee i langt høiere Grad end Regimentet paa Kampdagen selv har troet det, og Intet er mere istand til at gjøre en Fører usikker og svække hans Energi, end naar han opdager, at Mandskabet svigter og svinder bort for ham, fordi det foretrækker Fangenskab for Kamp.«

(Side 151): »Compagniet (c: det sjette Fæstningskompagni) havde ingen Døde eller Saarede, men af Fangne mistede det 2 Corporaler og 10 Menige; desuden savnede Compagniet nogle Sydslesvigere, hvoriblandt 1 Corporal.« Om Feltartilleriet hedder det (Side 173): »Forinden Indskibningen paa Kegenæs deserterede 1 Undercorporal og 1 Trainconstabel af 1ste Batteri, begge Slesvigere.« Angaaende Krigstelegrafren

siges (Side 178): »Stationens (3: Høruphavs) 2 Fodordonnantser, Sydslesvigere af 12te Regiment, deserterede i det sidste Øieblik og bragte Stationen derved i nogen Forlegenhed med Hensyn til Flytningen af dens Materiel.«

Om Arbeidskompagniet berettes endelig (Side 179): »Paa Marchen til Barakkerne deserterede, ifølge Compagniets Rapport, 1 Undercorporal og 137 Menige, Alle Slesvigere.«

Af det Anførte vil det sees, at mange Sydslesvigere viste stor Upaalidelighed, hvad enten de vare i Infanteriet eller Artilleriet, hvad enten de gjorde Tjeneste ved Telegrafan eller i Arbeidskompagniet. Vi ere berettigede til at kalde denne Upaalidelighed Utroskab, thi de havde aflagt Faneeden. For at fælde en retfærdig Dom maa man imidlertid ei overse, at der her var for dem et Sammenstød mellem Pligter. Slesvig-Holsten kaldte de deres Fædreland, Hertugen af Augustenborg ansaa de for deres retmæssige Landsherre.

Hvor fortrinlig end Als's Beliggenhed var, saa maa det dog anerkjendes, at det var en stor Ulempe, at der fandtes paa denne Ø saa mange tysksindede Elementer. Det blev herved let for Fjenden at skaffe sig paalidelig Underretning om den Styrke, der laa paa Øen, om dens Forde-ling o. s. v. Hertil kommer endnu, at de ved at samtale med de hos dem Indkvarterede let kunde komme til at udøve en demoraliserende Indflydelse paa hele Hæren. Og selv uden Ord kunde de udrette meget. Et spodsk Smil, en betænkelig Rysten paa Hovedet kom koldt Vand i Soldatens Blod, naar han udtalte sit tillids-

fulde Haab, sin glade Forventning. Og skulde Soldaten ud at kjæmpe, saa røbede det medlidende Blik og det dybe Suk, at man ei ventede atter at faa ham at se. En utro Befolkning er som en pestsvanger Luft for Hæren, der opholder sig i dens Midte. Store Farer kræve hensynsløse Foranstaltninger, men den danske Godmodighed kan ikke fornegte sig selv, end ikke under de største Farer. Der var aldeles ikke Tale om at rense Øen for de mistænkelige Bestanddele. Muligt er det ogsaa, at en saadan Foranstaltning vilde have gjort et meget ugunstigt Indtryk paa den tro danske Befolkning. Lad saa være! Men hvorfor i al Verden lod man Sydslesvigerne, Hertugen af Augustenborgs Tilhængere, udgjøre en Del af Als's Besætning? Ved at blive paa Als blev deres Upaalidelighed næret, deres Utroskab styrket. Og hvorfor henlagde man det tiende Regiment, hvori der var saa mange sydslesvigske Elementer, til Sønderborg, hvor det vilde være udsat for saa store Fristelser? Der havde i Sandhed været al Anledning til at rense den alsiske Hær for de sydslesvigske Bestanddele. Sydslesvigerne havde været saa venlige at underrette Befalingsmændene under selve Vaabenhvilen om deres Sindelag. Kommandoen paa Als var ingenlunde blind for disse Forhold.¹⁾ Oberst Ravn bemærker (Side 16 og 17): »Paa Grund af hyppige Desertioner af Mandskab fra Syd-Slesvig, indstillede Commandoen paa Als under 10de Mai til Overcommandoen, om det ikke kunde være hensigtsmæssigt at lade det overcomplete Mandskab ved Regi-

menterne, i Alt c. 1050 Mand, afløse en Deel af det slesvigske Mandskab baade ved Detachmentet i Mels og ved 12te Infanteri-Regiment. Commandoen foreslog tillige at ombytte det nævnte Regiment med et Regiment fra Corpset i Fyen, paa hvilket Sted det 12te Regiment paa Grund af de locale Forhold muligt lettere kunde anvendes.« Det gjør et næsten rørende Indtryk at see Kommandoen bede Overkommandoen om (Side 23): »at Styrken her inden Vaabenhvilens Udløb maatte vorde forøget med idetmindste eet godt og paa-lideligt Infanteri-Regiment.« Det forekommer mig imidlertid, at Kommandoens Bestræbelse burde være gaaet ud paa en fuldstændig Udrensning af alle sydslesvigske Bestanddele, og at den burde have været langt kraftigere og mere indtrængende.¹⁾

Forsaavidt Sagen hidtil er oplyst, falder Hovedansvaret paa Als's Kommando; et sekundært Ansvar rammer først Overkommandoen, saa Krigsministeren, og endelig det samlede Ministerium, og blandt dettes Medlemmer navnlig Konseilspræsidenten.²⁾ Hvad Søværnet angaaer, da kunne [vi] ei andet end at tiltræde Oberst Ravns Yttringer, naar han siger (Side 89): »Det maa derfor beklages, at den tidligere Kanonbaadsstation paa Augustenborgfjord ganske blev inddraget under Vaabenhvilen, til Skade for Forsvaret af Arnkilsøre, — navnlig ogsaa imod natlige Baadeexpeditioner — istedetfor at denne Station snarere burde være forstærket, saameget mere som Landstyrken paa Als blev saa betydelig reduceret under Vaabenhvilen.«

Pantserskibet »Rolf Krake«s Færd er det mørkeste Punkt i Als' Krigshistorie. Fjendens overlegne Artilleri vilde fra Sundeveds dominerende Høider kunne ødelægge vort Artilleri og forbyde Troppernes Opstilling paa en bred Kyststrækning. Forsvaret af Øen kom derfor hovedsagelig til at bero paa, om man kunde forhindre Broslagning paa det smalleste og Overgang i Fartøier paa de bredere Steder af Alssund (Side 1): »For en meget væsentlig Deel maatte Overcommandoen herved stole paa Marinens og specielt paa Pantserbatteriet »Rolf Krake«s Medvirkning.« Escadrechefen blev af Overkommandoen anmodet [om] at konferere direkte med Divisionen angaaende Armeens og Marinens Samvirken til Forsvaret af Als, og Chefen for »Rolf Krake« blev af Escadrechefen henvist til ligeledes at konferere direkte med Divisionen (Side 5). Escadrechefen udtalte i en Konference i Divisionskvarteret Haabet om »at kunne sikkre Kysten langs Alsfjord, fra Hellesøgaard-Færges imod Syd, og Kysten ved Alssund, indtil i Høide med Storskovens nordre Udkant, imod fjendtlige Landsætninger af nogen større Betydning, over 200 à 300 Mand« (Side 14). Under 25de Juni modtog Divisionen »den Meddelelse fra Escadrechefen, at »Rolf Krake« vilde blive stationeret paa Augustenborgfjord »i Nærheden af Arnkilsøre«. Divisionen havde derfor utvivlsomt nogen Grund til at ansee Nordspidsen af Arnkil-Halvø for sikkert ved Søstyrken imod en større Landgang af Fjenden« (Side 41, jfr. Side 48). I Tillid til den af »Rolf Krake« lovede Understøttelse

bleve Tropperne opstillede. Oberst Ravn bemærker (Side 67): »Den Kyststrækning, som saaledes directe blev angreben, var som anført besat af det 4de Infanteri-Regiment. Opstillingen havde Brigadecommandeuren, Oberst Faaborg, øiensynligt baseret paa den Forudsætning, at en Overgang af Fjenden i Baade i større Masser til den nordligste Deel af Arnkil-Halvø ikke var mulig, navnlig paa Grund af »Rolf Krake«s Nærværelse i Augustenborgfjord, hvorved man dog ikke kan undlade at bemærke, at Tilliden til Skibets betimelige Ankomst vel burde være rokket noget ved et Blik paa dets Station i Fjorden, og ved en Beregning af den Tid, Skibet maatte bruge for at komme op til Øret. Fjenden, som utvivlsomt trods alle Afspærrings-Foranstaltninger har været godt og hurtigt betjent, af tydsksindede Indbyggere paa Als, har sikkert ikke været ubekjendt med Skibets Station og øvrige Forhold og har neppe undladt at udregne, at der sandsynligt kunde effectueres 2 Overskibninger, forinden det kunde naae op i Farvandet imellem Arnkilsøre og Snogbæk-Hage, udfor Allsund.« I Modstrid med Divisionsbefalingen af 24. Juni kantonnerede Regimentets fire Reservekompagnier om Natten i Barakker. (Side 78): »Da den voldsomme Skydning ikke lod nogen Tvivl tilbage om, at et Angreb var i Værk, gav Oberst Faaborg øieblikkeligt Befaling til, at en Ordonnants paa en forud aftalt Maade skulde give Alarmsignalet til »Rolf Krake«, der laa udfor Gaarden Nr. 4.« (Side 86, 87): »Pantserbatteriet »Rolf Krake«, der som anført laa i

Augustenborgfjord, indtraf ud for Arnkilsøre henved Kl. 3, efterat allerede 7 preussiske Batailloner i to Overskibninger vare landsatte paa Arnkil-Halvø. »Rolf Krake« forblev paa Stationen nord for Alssund i omtrent $\frac{1}{2}$ Time, efter en preussisk Beretning i c. 25 Minutter, og forhindrede ved sin Nærværelse og ved sin Ild al Overskibning. Endnu var der Chance for et heldigt Udfald af Kampen paa Als; Divisionen var istand til at føre 7 Batailloner og 18 Kanoner imod de 7 preussiske Batailloner, hvis Tillidsfuldhed ikke blev uberørt ved det Uhyggelige i »Rolf Krake«s Nærværelse, der afskar dem Udsigt til Hjælp og truede dem med Tilintetgjørelse.«

»Da »Rolf Krake« havde forladt Stationen nord for Sundet, fortsatte Fjenden med Iver og Hast sine Overskibninger og sendte fra nu af uafbrudt under hele Kampen friske Tropper af alle Vaaben over Alssund, hvorved han sikrede sig en aldeles afgjørende Overlegenhed over den danske Styrke. Imellem Kl. $3\frac{3}{4}$ og 4 Morgen havde Fjenden saaledes allerede 11 Batailloner og 1 à 2 riflede Batterier paa Als; Kl. 9 Formiddag var hans Infanteri forstærket til 23 Batailloner.«

Men var da ikke Pantserskibet saa medtaget, at det var nødt til at trække sig tilbage? Ogsaa herom meddeles Oplysning. (Side 121): »De først landsatte 2 Kanoner vare¹⁾ strax blevne detacherede til Kysten af Augustenborgfjord for at beskyde »Rolf Krake«, som Preusserne troede var betydeligt beskadiget; de protsede af udenfor den østlige Skovrand umiddelbart ved Strandbredden, mere uforfærdet end klogt,

og beskøde Pantserbatteriet, som ifølge den preussiske Beretning laa c. 1500 Alen fra Kysten. »Rolf Krake«, som nærmede sig Kysten mere, blev dem ikke Svar skyldigt; den beskød dem med Granater og Kardætsker, hvorved den ene preussiske Kanon blev demonteret og 2 Artillerister bleve saarede. Da Pantserbatteriet Kl. 4^{3/4} forlod Augustenborgfjord, sluttede den ene Kanon sig atter til Batteriet ved Kjær.«

Naar Oberst Ravn antager, at der havde [været] en Chance for et heldigt Udfald, hvis »Rolf Krake« var blevet paa sin Plads og ikke havde trukket sig saa tidlig tilbage, saa imødegaaer han herved sin i Indledningen udtalte Dom, at det preussiske Angreb paa Als ikke var noget synderlig dristigt Foretagende. Iøvrigt maa vi tilstaa, at vi ikke kunne finde Chancen for et heldigt Udfald meget stor. Om der end med Hensyn til Antallet vilde have været Lighed, saa vilde der dog have været stor Overlegenhed paa Preussernes Side. Der var ingen Upaalidelighed, ingen Utroskab i den preussiske Hær. Paa vor Side var der meget ungt Mandskab, der første Gang var i Ilden. Vor militære Uddannelse egner sig mere til at skaffe os Rekrutter end Soldater. Man kom hurtigt til at føle Mangelen paa duelige Anførere. De preussiske Vaaben vare bedre end vore, og bleve brugte mere kjækt og virksomt. Oberst Ravn siger (Side 168): »Den passive og tilbageholdne Rolle, som man i det Hele taget tildeelte det danske Feltartilleri under Kampen paa Als — sandsynligt paa Grund af Terrainets noget vanskelige Beskaffen-

hed, men sikkert meget imod dette Vaabens Ønske — staaer i en skarp Modsætning til den flotte Taktik, hvormed Preusserne førte deres Feltartilleri i Ilden.« Preussernes Styrke var samlet, vor var spredt; dette maatte give dem en afgjort Overlegenhed. Fjerde Infanteri-Regiment havde besat en Strækning af 6000 Alen fra Arnkilsøre til Kjærvig, sjette Infanteri-Brigade en Strækning af over 8000 Alen, fra Kjærvig til Sønderborg Ladegaard. Der forekommer ikke Spor af den Plan ved en hurtig Tilbagerykning af nogle og Fremrykning af andre Afdelinger hurtig at samle vor hele Styrke og saa gaa mod Fjenden, der først efterhaanden kunde faa sine Tropper over. Oberst Ravn bemærker, at den preussiske Tillidsfuldhed ikke vilde blive uberørt ved det Uhyggelige i »Rolf Krake«s Nærværelse, der afskar dem Udsigt til Hjælp og truede dem med Tilintetgjørelse. Det er muligt, at det vilde være gaaet saaledes, men vi antage det ikke. Man vidste jo dog, at de Sundevedske Batterier om kortere eller længere Tid vilde faa Bugt med »Rolf Krake«; denne Vished maatte holde Haabet oppe, navnlig da man ikke stod overfor en overlegen Fjende. Men lader os antage, at der ikke var et saadant Haab, at Udsigt til Hjælp var afskaaret, er det saa sandsynligt, at Preusserne vilde blive betagne af Forsagthed? Vi antage det ikke. Lad der staa to lige stærke Hære overfor hinanden. Den ene maa seire eller dø, den anden kan trække sig tilbage. Hvilken af disse to Hære har størst Udsigt til Seir? Den første.

Hermed skal »Rolf Krake«s Færd være und-

skyldt; den daværende Marineminister udtalte gjentagne [Gange] sin Misbilligelse. Det er ikke nødvendigt at gjøre det tunge Ansvar end tungere. Men hvorfor trak »Rolf Krake« sig saa tidlig ud af Ilden? Hvad vi skulle anføre, er kun en Formodning. To Hensyn gjøre sig altid gjældende hos en Befalingsmand, hvad enten de ere udtalte eller ikke udtalte i hans Instrux. Det ene er [at] udføre det ham betroede Hverv, det andet at skaane saa meget [som] muligt Mandskab og Materiel. Disse to Hensyn kunne ofte komme til at kjæmpe med hinanden, og uden at Vedkommende bliver sig det bevidst, paavirkes Afgjørelsen af den Strømning, der gaaer gjennem Tiden. Da Krigen udbrød paa Ny 1864, var der vistnok dem, der haabede mod Haab, og som vare forvissede om, at hvis det kunde lykkes os ved et kraftigt Forsvar af Als end mere at styrke den engelske Deltagelse for os, saa vilde England komme os til Hjælp. Men ved Siden af denne haabefulde Stemning gik der en Forsagthed og Mistrøstighed, der ansaae Krigens Fornyelse for Galskab, og som ikke troede, at Freden kunde kjøbes for dyrt. Og der var atter Andre, der haabede, at naar Folket blot var gjort træt af Krig, saa vilde Drømmen om et Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget blive en Virkelighed. Hvor saadanne Strømninger gaa gjennem den offentlige Mening, der kommer Befalingsmanden i sin Afgjørelse let til at tage for meget Hensyn til Mandskab og Materiel, hvor stort endog hans personlige Mod er.

Uagtet »Rolf Krake« vistnok maatte have kunnet

yde en kraftigere Understøttelse, saa maa det dog anerkjendes, at Skibet ydede et væsentlig Bidrag til Als's Forsvar. Dets Nærværelse gjorde det muligt kun at lade Als's Nordland besætte af eet Regiment. Hvorledes det var gaaet, hvis Fjendens oprindelige Plan at angribe Nordlandet var kommet til Udførelse, skulle vi lade være usagt. Angrebet skete der, hvor vor største Styrke var opstillet.

Om »Rolf Krake«¹⁾ bemærker Fischer (Side 346): »Efterat Kaptain Rothe den 29de Kl. 2³/₄ var blevet opmærksom ved Kanontordenen, viste Skibet sig ved Enden af Sundet. Det var just paa den Tid, da den anden Échelon, der var ilet forud for General v. Goeben, næsten havde fuldført Overgangen. Beskudt heftigt af 20 preussiske riflede Kanoner, med det overraskende Skuespil foran sig af Baadene, der med al Kraft styrede til den alsiske Kyst, vidste det fjendtlige Skib neppe, hvorhen det skulde rette sin Ild. Hyp-pigt forandrende Stilling skjød det sine 4 glatte 60 Punds Kanoner snart mod de preussiske Batterier ved Kysten, snart mod de paa Als allerede landsatte Tropper, snart imod Baadene. Dog blev denne splittede Ild uden al Virkning; efter omtrent 25 Minutter gjorde Skibet Rundtom, og foer under de preussiske Kanoners Ild igjen tilbage til Augustenborgfjord«.

Hvis den her givne Fremstilling er sand, maa det meget beklages, at »Rolf Krake« ei rettede hele sin Ild mod Baadene, der endnu var ude i Sundet.

Derimod kan jeg, efter hvad ovenfor er udviklet,²⁾ ikke anerkjende, at der var stor Chance

for et heldigt Udfald af Kampen, om end »Rolf Krake« var blevet længere paa sin Plads, da de fjendtlige Kræfter, der alt vare komne over, vare os overlegne, naar Alt tages i Betragtning. Overlegenheden kunde imidlertid have været paa vor Side under een af to Forudsætninger. Havde »Rolf Krake« om Natten havt Station nærmere ved Arnkils Øre, havde det ved at møde tidligere hurtigere standset Overskibningen af fjendtlige Tropper, saa vilde disses Antal paa Als være blevet saaledes formindsket, at vi vilde have havt Overmagten. Hvis »Rolf Krake« saa var blevet længere, vilde dets Nærværelse sandsynligvis have givet os Seiren. Men ogsaa paa en anden Maade kunde vi være blevet overlegne, nemlig ved at anbringe paa Als flere af de Tropper, der [stod] i Nørrejylland. Undersøgelsen kommer her til at berøre hele Hærfordelingen, Overkommandoen, Krigsministeren, samtlige Ministre. Forinden jeg gaar over hertil,¹⁾ maa jeg imidlertid endnu dvæle et Øieblik [ved] Kommandoen.²⁾ Hr. Fischer bebrejder Kommandoen meget stærkt, at den ei samlede en større Styrke ved Arnkil. Efterat Begivenhederne have fundet Sted, er det saare let at være forudseende. Oprindelig var det bestemt at gaa over til den Del af Als, der ligger Nord for Augustenborg Fjord, og denne Bestemmelse blev først forandret i det sidste Øieblik. Hvis den var kommet til Udførelse, vilde det have været meget uheldigt, om en større Styrke havde været koncentreret ved Arnkil. Iøvrigt vare ogsaa Preusserne paa Grund af Forbindelserne med de tydsksindede Indvaa-

nerer paa Als nøie underrettede om Alt, hvad der foregik paa denne Ø. Hvis en større Styrke havde været samlet ved Arnkil, kan der ikke være nogen Tvivl om, at Overgangen vilde være skeet et andet Sted.

Derimod synes, i det Mindste ved første Øiekast, Kommandoen at have gjort sig skyldig i et andet meget stort, ja, jeg vover at sige, aldeles ubegribeligt Misgreb. Med Hensyn til Kommandoens Foranstaltninger bemærker Oberst Ravn blandt Andet (Side 89—91): »Henimod Kl. 3 beordredes den 2den Infanteri-Brigade til uopholdelig at lade det 18de Infanteri-Regiment rykke frem imod Nord til Ulkebøl-Nørremark til Understøttelse for 4de Brigade, og da Divisionsgeneralen, som med sin Stab havde begivet sig til Kamppladsen, snart erkjendte, at hele den disponible Styrke maatte engageres, hvis det skulde lykkes at slaae Fjenden, beordredes Brigaden henimod Kl. 4 til ogsaa at lade det 3die Infanteri-Regiment rykke imod Nord til Soutien for 18de Regiment, ligesom den 6te Brigade Kl. 4 erholdt Ordre til at lade det 5te Infanteri-Regiment og 1 Bataillon af 10de Regiment rykke frem imod Nord, for i Forening med 2den Brigade ved et kraftigt samlet Angreb at kaste Fjenden fra Kjær-Halvø tilbage i Sundet. Det 10de Infanteri-Regiments 1ste Bataillon, som holdt Kysten ved Sønderborg besat, lod Divisionen foreløbigt blive staaende, for at dække dette for en eventuel Retraite vigtige Punkt.

At Divisionen henimod Kl. 3 kun lod 2 Batailloner rykke frem til Forstærkning for 4de Brigade,

men omtrent 1 Time efter beordrede endnu 5 Batailloner frem imod Fjenden, og ikke foretrak at lade alle 7 Batailloner rykke frem paa engang, kan forklares derved, at hverken 4de Brigade eller Divisionen henimod Kl. 3 har bedømt Fjendens Styrke saa stor, som den i Virkeligheden var. Styrken kunde kun bedømmes efter en Vurdering af, hvad Fjenden efterhaanden viste i Ilden imod 4de Regiment, hvilket var vanskeligt nok paa Grund af det uoverskuelige Terrain, og efter Meldinger fra de Befalingsmænd, som havde seet Fjendens første Landgang paa de forskjellige Steder; men herved maa det erindres, at de fleste Officerer, som havde været i Løbegraven ved Landgangen, vare faldne eller fangne; kun fra Chefen for 1ste Compagni, Premier-Lieutenant Linnemann, forelaa en Melding til Bataillonscommandeuren om, at omtrent et Par Batailloner vare gaaede i Land paa den vestlige Kyst, men baade Bataillonscommandeuren og Compagnichefen vare kort efter faldne i Fangenskab, saa nærmere Oplysninger hos disse Befalingsmænd kunde ikke erhverves. Hvilken Styrke der var landsat paa den nordlige Kyst, eller hvilke Forstærkninger Fjenden senere havde faaet, derom har der neppe kunnet foreligge nogensomhelst paalidelig Melding. Man tager vist neppe feil ved at forudsætte, at Oberst Faaborg først henimod Kl. 3 $\frac{1}{2}$, da han sendte sin Adjutant til Divisionen for at anmode om Forstærkning, har vurderet Fjendens Styrke til 3 à 4 Batailloner, men tidligere om Morgenen neppe har anseet den for at være mere end omtrent halv saa stor. I

Virkeligheden var Styrken siden Kl. 2 $\frac{1}{2}$ ikke mindre end 7 Batailloner, og den kunde gjerne vurderes noget høiere, naar man tager Forholdet i Betragtning imellem Fjendens hurtigskydende Bagladerifler og vore Forladerifler.

Da man endelig Kl. 3 hørte, oppe fra Arnkilsøre, de svære Drøn af »Rolf Krakes« Kanoner, dette længselsfuldt ventede Tegn paa Skibets Nærværelse nord for Alssund, havde Divisionen Grund til at antage, at Fjendens Forbindelse med Sundved var afskaaren og hans videre Forstærkning gjort umulig for en længere Tid, og er vel derved bleven bestyrket i den Anskuelse, at de 2 fremsendte Batailloner af 18de Regiment vilde være en tilstrækkelig Forstærkning for Oberst Faaborg, der, som det maa erindres, endnu ikke havde anmodet om Assistance. Først fra Kl. 3 $\frac{1}{2}$, da »Rolf Krakes« Kanoner atter forstummede, og til henimod Kl. 4, da Skibet formodentlig atter er retourneret til Augustenborgfjord, har en anden Betragtning af Situationen, en Erkjendelse af dens Alvor, bevæget Divisionen til at beordre endnu 5 Batailloner frem imod Fjenden«.

Jeg erkjender, at det er [et] smukt, sindrigt Forsvar for Kommandoen, men det kan paa ingen Maade staa sig ligeoverfor den simple, sunde Menneskeforstands Indvendinger. Man havde ingen fuld Vished om Fjendens Styrke; altsaa burde man gaa ud fra, at den var stor. Ulykken vilde være stor, om Fjendens Styrke var betydelig, og man kun sendte 2 Batailloner, hvorimod det aldeles ikke kunde skade, om man sendte 7 Batailloner, og disse kun traf en svag

Fjende. Fischer siger (Side 339): »Ved det ringe Antal disponible Tropper maatte General-Lieutenant Steinmann sige, at han ikke maatte tabe et Øieblik, men ved den første Underretning om Fjendens Overgang paa Øen ile med al paa nogensomhelst Maade disponibel Kraft til Avantgardens Understøttelse«. Disse Yttringer stemme nøie overens med den sunde Menneskeforstands Opfattelse.

Naar man ikke kan blive staaende ved Oberst Ravns Forklaring, maa man se sig om efter en anden Grund. Af den foregaaende Udvikling vil man have seet, at den militære Styrke, der stod paa Als, ikke var en vel disciplineret Hær, der var giennemtrængt af den samme Aand, og som havde besluttet at vove det Yderste for at holde den Stilling, der var den betroet. Vi have i det Foregaaende udviklet Grundene hertil; men een Grund have [vi] ikke anført. Det er General-Lieutenant Steinmanns Instrux.¹⁾

Hr. Steinmann var en tungnem Mand. Han havde sat sig i Hovedet, at Als skulde alvorlig forsvares. Han kunde aldeles ikke faa dette ud af Hovedet, han forundrede sig over, at man før og under Vaabenhvilen formindskede Styrken paa Als saaledes, at han tilsidst ikke ansaae, hvad der var levnet, for tilstrækkeligt til Øens Forsvar. Vi skulle i det Følgende se, hvorledes han forgjæves gjorde de mest indtrængende Forestillinger hos Overkommandoen. Endelig maa det dog være gaaet op for den tungnemme Mand, at det ikke kom an paa Bevaringen af Als, men paa Troppernes Konservation og rolige

Overførelse til Fyen. Man kan ikke undres over, at hans Handlekraft svækkedes dels ved den Overbevisning, at hans Styrke var utilstrækkelig, dels ved den Forvisning, at Regjeringen satte det som hans Maal ikke at bevare Als, men Mandskabet. Vi nødes saaledes til at stige høiere i Veiret, til Overkommandoen, Krigsministeren, Ministeriet.¹⁾

Under 26. April 1864 skrev Krigsministeren til Overkommandoen (Side 12, 185): »Idet Krigsministeriet ikke undlader at tilstille Overkommandoen *de Grundtræk af den fremtidige Krigsførelse, om hvilke Ministeriets Medlemmer ere blevne enige*«. Disse Ord have dannet Grundlaget for et stærkt Angreb paa det hele Ministerium.²⁾ Man har villet udlede af Ordene, at Krigsministeren oprindeligt har haft en anden Plan, at Ministeriets andre Medlemmer og navnlig Konseilspræsidenten har modsat sig denne, og at man saa har sluttet Forlig og er blevet enig om de Grundtræk, der meddeltes Overkommandoen. Derpaa gaaer man videre og dadler, at civile Mennesker blande sig i Krigsførelsen, hvorpaa de ikke forstaa sig, og at det er sørgeligt at have en Krigsminister, der ikke kan sætte sin Mening igjennem. Kan man saa undre sig over, at det er gaaet saa slet, som det er gaaet. Hele denne Opfattelse er grebet ud af Luften og svarer aldeles ikke til de virkelige Forhold. Sagens sande Sammenhæng er denne: Krigsministeren fremstillede mundtlig, med faa Ord for Ministeriets andre Medlemmer den af ham paatænkte Krigsplan. Den gik ud paa at sikre Als og

Fyen og bruge det Mandskab, der blev tilovers, til at forurolige Fjenden i Jylland. Denne Plan mødte ikke Modsigelse af Nogen; der blev ikke forandret en Tøddel i den. De fleste af Ministeriets Medlemmer leve endnu; de kunne, om fornødent, bevidne, at min Fremstilling er et uretoucheret Fotografi af Virkeligheden. Vi kunne imidlertid godt forstaa, at Krigsministerens Ord ere blevne opfattede saaledes, som skeet er. Man pleier nemlig ikke at sige, at man er bleven enig, naar man ikke har været uenig. Det vilde have været korrektere, om Krigsministeren havde skrevet: »de af mig udarbejdede Grundtræk af den fremtidige Krigsførelse, hvilke ere blevne forelagte Ministeriets andre Medlemmer, uden at de have havt Noget mod dem at erindre.« Om Krigsministerens Ord ere fremgaaede af en Unøiagtighed i Udtrykket, eller om han ligeoverfor Overkommandoen muligvis har villet give sin Plan en større Uantastelighed ved at fremstille den som det hele Ministeriums Værk, det skal jeg lade være usagt. Vi skulle senere fremstille, i hvilke Henseender Krigsministerens Grundtræk afveg fra det hele Ministeriums Opfattelse. Først ville vi betragte, hvilke Forandringer der efterhaanden foregik med Styrken paa Als, og hvilke Yttringer af de forskjellige Autoriteter, disse Forandringer fremkaldte.

Otte Dage inden Krigsministerens Skrivelse til Overkommandoen motiverede denne i en Indberetning til Krigsministeriet af 19de April 1864, »at Evacuationen af Als efterhaanden skulde

forberedes, at kun den til Øens Forsvar nødvendige Styrke skulde blive tilbage, og at de øvrige Tropper skulde forlægges fra Als til de andre Punkter paa Krigsskuepladsen, som havde ligesaa stor eller endog større Vigtighed for Landets Forsvar. Overcommandoen ansaae det endvidere nødvendigt, at Hovedkvarteret forlagdes fra Als til et mere centralt Punkt paa Krigsskuepladsen« (Side 1, 2). Natten mellem den 18de og 19de April afgik den 1ste og den 8de Infanteri-Brigade og Natten mellem den 19de og 20de April den 3die Infanteri-Brigade og Garden til Fods fra Als til Fyen. »I Anledning af, at Chefen for 1ste Armee-Division skulde overtage Commandoen paa Als, udtalte Overgeneralen sig om Principerne for Forsvaret af Øen i en Skrivelse af 22de April til Divisionsgeneralen, Generalmajor Steinmann. Denne Skrivelses væsentligste Indhold var følgende:

»Ifølge de Overcommandoen af Regeringen meddeelte Instructioner, lægger denne den største Vægt paa, at Besiddelsen af Als hævdes saalænge som blot nogenlunde muligt. Bestræbelserne maae derfor være rettede paa at forhindre eller forsinke de Arbejder, som af Fjenden foretages, for at forberede og dække en Overgang, ligesom ethvert Forsøg paa at udføre en Saadan maa mødes med den kraftigste Modstand. Selv om Fjenden skulde opnaae at vinde Fodfæste paa Øen, maa Forsvaret af denne ikke derfor opgives, men Alt maa sættes paa atter at kaste ham tilbage, saafremt der herfor viser sig nogen Mulighed.« «

Efterat derpaa Divisionsgeneralen anmodes om

at træde i direkte Forbindelse med Escadreche-
fen, saa tilføies: »Først naar Forsvaret efter
den kraftigste Modstand maa opgives, tiltrædes
Retraiten til de Punkter, hvor en itide forberedt
Indskibning vil kunne effectueres« (Side 4, 5).

Den ovenfor anførte Skrivelse gjengiver nøi-
agtig det hele Ministeriums Opfattelse. Paa
Grund af Tidsstrømningen og den Kamp, der
under en saadan opstaaer hos Befalingsmanden
mellem Hensynet til Gjennemførelsen af det be-
troede Hverv paa den ene, og til Mandskabet
paa den anden Side, kunde jeg have ønsket til-
føiet: »Hold Als, om det end skal koste et stort
Offer af Mandskab.« Uden det samtlige Mini-
steriums Vidende foregik der imidlertid en mær-
kelig Forandring i Krigsministerens Opfattelse.

Den 23. April overtog Generalmajor Stein-
mann Kommandoen paa Als. Styrken var: 2den,
4de, 5te, 6te, 7de Infanteribrigade, i Alt 16000
Mand, 650 Mand Kavalleri, 2250 Mand Artilleri,
450 Mand Ingeniører, 1660 Mand Noncombat-
tanter og 3000 Heste. Den 26de og 27de April
overskibedes to Feltbatterier til Fyen.

Under 23. April spurgte Krigsministeren
Overgeneralen, om ikke Fredericia burde røm-
mes. Den 24. April remonstrerede Overgene-
ralen. Den 25. April forelagdes Spørgsmaalet
om Fredericias Rømning for samtlige Ministre,
ikke af Krigsministeren, men af en Anden.
Under Forhandlingen blev det aldeles ikke om-
talt, at Overgeneralen havde remonstreret mod
Rømningen. Denne besluttedes.

Den 26. April meddelte Krigsministeren Over-

generalen Grundtrækkene af den fremtidige Krigsførelse med en Skrivelse, hvori det hedder, at Ministeriets Medlemmer ere blevne enige om dem. Skrivelsen og Grundtrækkene havde imidlertid ikke været forelagt samtlige Ministre. Disse fik kun med faa Ord en mundtlig Meddelelse om, at Als og Fyen skulde sikkert og Fjenden foruroliges med Resten af Hæren fra det nordlige Jylland. Rømningen af Als blev forhandlet i et særskilt Møde. I Grundtrækkene hedder det (Side 186): *»Øen Als har tilvisse sin politiske Betydning, men dog ikke større, end at Ministeriet anseer de derværende Troppers Conservation og rolige Overgang til Fyen for at være mere vigtig for Landet, end Bevarelsen af Stillingen.«* Efterat derpaa Fredericias Rømning er omtalt, saa tilføies: *»Med disse Betragtninger for Øie maa Ministeriet ansee det rettest, at Forsvaret af Als udføres med det mindst mulige Antal Tropper, medens de øvrige Tropper og alt unødvendigt Forsvarsmateriel evacueres.«*

Efter mit Skjøn var Krigsministeren ikke berettiget til at udtale sig saaledes paa samtlige Ministres Vegne om Øen Als's politiske Betydning. Hvis han havde forelagt Grundtrækkene for sine Kollegaer, i hvis Navn han talte, saa vilde jeg have forlangt de anførte Sætninger forandrede til: *»Øen Als har saa stor politisk Betydning, at man maa ønske den bevaret, om det end kun kan ske med Opoffrelsen af mere end Halvdelen af de derværende Tropper. Derfor maa Styrken kun formindskes saa meget, som Als's Divisionsgeneral anseer for ønskelig.«*

Saadanne Ord som Krigsministerens ovenfor anførte faa ofte en stor Betydning. De komme ud, man veed ei, hvorledes, og hvor mange Mænd ere samlede, gaa de sagte hviskede fra det ene Øre til det andet. Her fik man da at vide Regjeringens inderste Overbevisning og dens hemmeligste Tanker. Hvad der stred herimod, blev kun gjort og sagt for et Syns Skyld, for at bedaare den uvidende Mængde. Hvem veed, om det ikke er disse Ord eller i alt Fald en Gjenklang af dem, der har lydt for »Rolf Krake«s Øre, da han besluttede at forlade sin Stilling saa tidligt. Hvad det kommer an paa, er ikke at bevare Als, men Mandskab og Materiel. Hvis Krigsministeren havde forelagt mig sine Grundtræk, og ikke havde villet finde sig i den Forandring, som jeg havde maattet foreslaa, da vilde jeg have været nødt til at indstille til Kongen at vælge mellem ham og mig. Krigsministeren ender nævnte Grundtræk med at erklære, *at den fjerde Division i den nordlige Del af Jylland maatte betydeligt forstærkes.* »Tillige maatte vi, for at kunne forurolige Fjenden, sættes istand til at udføre større eller mindre Landgange hvorsomhelst paa Kysterne.«

Paa denne Skrivelse svarer Overkommandoen under 29de April blandt andet (Side 189): »Overcommandoen skal i den Anledning udtale som sin Anskuelse, at denne Styrke, efterat den er bleven forøget med Brigaden Neergaard — 19de og 21de Regiment — der idag bliver indskibet i Baaringvig, foreløbig ikke yderligere bør forøges, *eftersom man under ingen Omstændigheder*

vil være istand til at give General Hegermanns Corps en saadan Styrke, at det med Overlegenhed kan optræde ligeoverfor Fjenden, og, paa Grund af at betydelige Transporter endnu staae tilbage at udføre, for at evacuere fra Als det der ophobede Materiel m. v., ikke vil kunne skaffe bemeldte Corps de fornødne Transportmidler for i alle Tilfælde at sikkre dets Retraite bag Liimfjorden. — — Overcommandoen er iøvrigt betænkt paa i den nærmeste Fremtid at trække en Deel af den paa Als værende Styrke, der formeentlig betydelig maa kunne indskrænkes, til Fyen; dog har man ikke villet træffe denne Foranstaltning uden først at indhente General Steinmanns Erklæring derover (Generalen er alt tilskrevet), idet da Fjenden, efterat Fredericia er bleven rømmet, og han saaledes har det i sin Magt ikke alene at forøge Styrken imod General Hegermann, men ogsaa at concentrere en større Styrke foran Als, *det vil være betænkeligt at svække denne Øes Besætning i nogen væsentlig Grad, saalænge der skal tænkes paa et alvorligt Forsvar, der efter Overcommandoens Formening i ethvert Fald maa have for Øie, indtil Evacuationen fra Øen af Alt, hvad der ikke ligefrem er nødvendigt for Besætningen, er fuldbyrdet.*«

Det forekommer [mig], at Overkommandoens Opfattelse er sund og rigtig. Dens¹⁾ Uvillie mod Forøgelsen af den nørrejydske Styrke skinner klart igjennem. Hvad Als angaaer, da stod det jo fast, at Øens Bevaring ikke alene efter Krigsministerens, men hele Ministeriets Opfattelse, ikke havde større politisk Betydning, end at denne

maatte staa tilbage for de derværende Troppers Konservation og rolige Overgang til Fyen. Det var derfor aldeles i sin Orden, at Overkommandoen indskrænkede Ønsket »om et alvorligt Forsvar« til den Tid, da Overførselen af Materiellet endnu ikke havde fundet Sted.

Alt under den 28. April rettede Overkommandoen den Forespørgsel til Kommandoen paa Als, om den havde Noget at erindre imod, at Styrken paa Als formindskedes med 1 Infanteri-Brigade, 1 Halvregiment Kavalleri og 1 Feltbatteri. Divisionen svarede under 30. April (Side 12 og 13), »at ihvorvel Forsvaret ved denne Formindskelse i en ikke ringe Grad vilde blive svækket, saa formeente man dog at turde haabe, med den tilbageblevne Styrke at kunne lede Forsvaret paa en nogenlunde betryggende Maade, idet der toges Hensyn til den Assistance fra Marinen, paa hvilken man troede at turde gjøre Regning.«¹⁾ Heller ikke mod Divisionens Svar kan man billigvis have noget at erindre. Hvis det gjaldt et alvorligt Forsvar, maatte man vistnok finde det beklageligt, at Divisionen saa rolig fandt sig i, at Forsvaret i ikke ringe Grad svækkedes, og kun blev nogenlunde betryggende. Men det gjaldt jo kun om et alvorligt Forsvar, til Materiellet var blevet bortført; fra det Øieblik af var Troppernes Konservation og rolige Overførelse til Fyen Hovedsagen.

Fra den anden til den fjerde Mai afgik det 10de Feltbatteri, den 5te Infanteri-Brigade og det andet Halvregiment af det 4de Dragonregiment.

Under Vaabenhvilen formindskedes Styrken paa Als end yderligere (Side 19—21). »Der bortcommanderedes efterhaanden følgende Afdelinger fra Øen: 7de Infanteri-Brigade, 1 Halvregiment Husarer, 8de Feltbatteri, Espingolbatteriet, 5te Ingenieurcompagni, Brocompagniet, Landgangsbrotrainet, den største Deel af Arbeidsafdelingen, det faste Commando af Militairarbeidere, Reservemagasinet og en Vognpark. Endvidere opløstes Infanteri-Detachementet i Mels.

Commandoen paa Als udtalte sig gjentagne Gange meget bestemt imod disse neppe vel motiverede Formindskelser af Styrken paa Øen.« I en Skrivelse af 25. Mai erklæres 3 Brigader for ikke at være en tilstrækkelig Styrke til Øens Forsvar og Bevogtning, »overeensstemmende med Overcommandoens Ordre af 22de f. M.«, og i en Skrivelse af 29. Mai forudsættes det, at Styrken paa Als bliver forøget, hvis Fjendtlighederne atter optages. I en Skrivelse af 1ste Juni til Overcommandoen indstilles det: 1) at Infanteristyrken paa Als forøges i det Mindste med 1 godt Regiment; 2) at Kommandoen tildeles en Kavalleristyrke af mindst 1 stærk Escadron; 3) at Artilleristyrken forøges med 4 Stk. 84-Pd.s og 4 Stk. 24-Pd.s Granatkanoner, samt med 10 Stk. svære, riflede Kanoner, Alt med fornødent Kommando- og Betjeningspersonale; 4) at Ingeniørstyrken forøges med 1 Kompagni. Skrivelsen sluttede saaledes: »Jeg tillader mig at anmode om en Meddelelse fra Overcommandoen om hvorvidt denne Forøgelse, som *under Forudsætning af, at Marinens Assistance ikke*

*bliver mindre end før Vaabenhvilens Indtræden, vilde bringe Styrken paa Als til det Minimum, der efter min Anskuelse er nødvendig, for med nogenlunde Udsigt til Held at kunne opfylde den mig under 22de April givne Instrux¹⁾ —, kan paa-regnes, for at jeg derefter kan træffe mine Dis-positioner, samt om den da maatte vorde diri-geret saa betimelig hertil, at den kan være til-stede forinden Vaabenhvilens Udløb.« Det be-mærkes, at de 10 svære riflede Kanoner vare be-stemte til Beherskning af Arnkilsøre og Farvandet ved Snogbækhage. Denne Skrivelse blev besvaret af Stabschefen, Oberstlieutenant Stiernholm (Side 194, 195). Overkommandoen har paatænkt at forøge Styrken paa Als med 1 à 2 Escadroner, hvis Fjendtlighederne atter skulde begynde; der-imod kan man ikke sende et Infanteri-Regiment, da Fyen derved vilde blive blottet. Man kan hverken sende de riflede Kanoner eller noget Ingeniør-Kompagni, men haaber at kunne sende de forlangte glatte Kanoner. I Skrivelsen fore-kommer desuden følgende Passus: »Efterat det faste Forsvar paa Als er saavidt fremmet, som for Øieblikket er Tilfældet, *maa Overcomman-doen desuden ansee den paa Øen efterladte Infan-teristyrke af ialt 12 Batailloner for fuldkommen tilstrækkelig for Commandoen til at løse den Samme stillede Opgave.*«*

Med dette Svar lod imidlertid den alsiske Di-visionsgeneral sig ikke stille tilfreds (Side 21—23). Han henvendte sig i en konfidentiel Skrivelse af 18. Juni til Overgeneralen, General Gerlach. Han bemærker, at han ingenlunde har yttret,

at Styrken paa Fyen skulde formindskes; atter og atter paaberaaber han sig Instruxen af 22. April, hvori der staaer, at Besiddelsen af Als skulde hævdes saalænge som blot nogenlunde muligt, og at der lægges den største Vægt paa Besiddelsen af Als. Skrivelsen ender saaledes: »Og da Overbeviisningen om min Anskuelses Rigtighed er bleven fastere og fastere, jo længere jeg her overseer Forholdene, da den Forøgelse i det faste Artilleri, som jeg har anseet vigtig, ikke er tilstaaet, og de politiske Forhold desuden muligen kunne medføre, at Marinen ikke blev istand til at yde den hidtil paaregnede Assistance, saa tør jeg ikke undlade atter at henlede D. Exc. Opmærksomhed paa og at andrage om, at Styrken her inden Vaabenhvilens Udløb maatte vorde forøget med idetmindste eet godt og paalideligt Infanteri-Regiment, hvorved Commandoen haaer paa en nogenlunde betryggende Maade og uden Overanstrengelse for Tropperne, at kunne lede Forsvaret saaledes, at *Besiddelsen af Als hævdes.*«

Jeg kan ikke afholde mig fra at meddele Oberst Ravens Opfattelse af de i disse Skrivelser reiste Spørgsmaal.

(Side 23—28). »Overcommandoen saae sig desværre ikke istand til at bevillige disse gjentagne Andragender fra Commandoen paa Als om Forstærkning af Infanteri eller rettere, den fandt sig ikke foranlediget til at bevillige dem; den beordrede kun til Als: 2 Escadroner af 4de Dragonregiment, 6 Stkr. 84-Pd.s Granatkanoner med noget Betjeningsmandskab, samt endvidere Be-

spænding til 2 4-Pd.s riflede Kanoner, hvormed 2det Feltbatteri, der den 18de April havde mistet 2 af sine Kanoner i Dybbølstillingen, blev completeret.«

»Paa samme Tid som Overcommandoen af Hensyn til Fyen — som det sees af Stabschefens ovenfor omtalte Skrivelse — nægtede Besættningen paa Als den af Divisionsgeneralen saa vedholdende og indtrængende forlangte ringe Forstærkning af Infanteri, var der ifølge Ministeriets Foranstaltning, men i Modstrid med Overcommandoens tidligere udtalte Anskuelse, koncentreret et Armeecorps paa ikke mindre end 12 Batailloner, 24 Escadroner, 3 Batterier og 2 Ingenieurcompagnier i Vendsyssel, en Landsdeel uden nogen strategisk Betydning for Landets Forsvar, hvorimod den vel maaskee kunde siges at have en speciel Betydning for Armeen paa Grund af dens Rigdom paa Heste og Slagtekvæg«. Der var ikke noget befæstet Brohoved over Limfjorden; Fjendens Overlegenhed var afgjort; det vendsysselske Korps's Operationer kunde efter Fredericias Rømning ei støttes af samtidige Operationer fra Østkysten; der var ingen stærk Flotille paa Limfjorden, intet befæstet Retraitepunkt eller sikkert Indskibningssted. Overkommandoen havde tidligere været imod Oprettelsen af det vendsysselske Armeekorps, og der var ingen Tvivl om, at den vilde kunne have [sat] sin Mening igjennem hos Minister Reich; dette fremgaaer af Indledningen til Krigsministeriets Skrivelse af 25. Juni, hvorved Fordelingen af Tropicorpsene lagdes i Overkommandoens

Hænder. Vaabenhvilens Betingelser kunde ikke være til Hinder for at transportere Tropper fra Vendsyssel til Als, da man jo uden Indsigelse havde flyttet Dele af Hæren fra Als til Fyen. »Da altsaa hverken Forholdet til Krigsministeriet eller Hensynet til Vaabenstilstanden kan have forhindret Overcommandoen i frit at disponere over Corpset i Vendsyssel, saa kan man vanskelig forklare sig hvorfor Overcommandoen ikke opfyldte de gientagne Andragender om Forstærkning til Besætningen paa Als fra den Chef, hvem Forsvaret af Øen var overdraget, paa hvem Ansvarets Byrde var lagt og som dog ifølge sin Stilling bedst maatte kunne bedømme Nødvendigheden af en Forstærkning; man kan saameget vanskeligere forklare dette, da Overcommandoen ved at inddrage eller formindske Corpset i Vendsyssel, jo kun vilde have handlet i Overensstemmelse med sine tidligere udtalte Anskuelser.« Det er en Selvfølge, at Als's Forsvar maatte staa tilbage for Fyens, men Ingen tænkte heller paa at drage noget af Hæren bort fra Fyen. Vel havde Als efter Dybbøls Fald tabt strategisk Betydning, »men Als havde en national og politisk Betydning, der var saa stor, at det sikkert var rigtigt at hævde dens Besiddelse ved en tilstrækkelig Besætning. Der var navnlig ingen Grund til at reducere dens Besætning under Minimum til Fordeel for Corpset i Vendsyssel, og at Styrken virkelig blev bragt ned under Minimum ved de under Vaabenhvilen foretagne betydelige Reductioner, navnlig i Infanteristyrken, synes utvivlsomt.«

Oberst Ravn undersøger derpaa, hvilket Minimum af Styrke der var nødvendigt til at forsvare Als ifølge Øens særlige Forhold, og slutter med følgende Bemærkning: »Den Styrke af Infanteri og Cavalleri, som her er betegnet som Minimum paa Als, nemlig 8 Regimenter Infanteri og 3 Escadroner, var netop den, som Divisionen disponerede over før Vaabenhvilen indtraadte. Som det vil erindres, gik Divisionens gjentagne, men frugtesløse Andragender under Vaabenhvilen kun ud paa at erholde en Infanteristyrke af »idetmindste« 7 Regimenter.« Hele denne Udvikling er et varmt, veltalende og grundigt Indlæg for Divisions- mod Over-Kommandoen. Vi ville senere komme til at se Spørgsmaalet i en noget forandret Belysning. Efterat Angrebet paa Als var skeet, og Sagen afgjort, modtog Divisionsgeneralen, da han paa Retræten passerede Ulkebøl, »et Telegram, afsendt fra Odense Kl. 6, 17 M., hvori Overcommandoen spurgte, om Divisionen ønskede Forstærkninger. Som Forholdene da stillede sig, kunde Divisionen ikke erkjende, at et Tilbud om Forstærkninger, hvis forventede Ankomst i rette Tid muligt vilde have reddet Øen, nu kunde forbedre Situationen« (Side 169). I en Skrivelse til Krigsministeriet af 31. Mai 1864 havde Overkommandoen udtalt sine Anskuelser (Side 190—194). Hovedvægten lægges selvfølgelig paa Fyen; man frygter for en Overgang i Baade og Fartøjer, samlede i Koldingfjord og mulig ved Fredericia. »Forsvaret af Fyen maa derfor, foruden ved faste Batte-

rier, være sikkert ved en tilstrækkelig Troppstyrkes Tilstedeværelse paa Fyen. — Overcommandoen maa altsaa, saaledes som Forholdene nu ere, fortrinsviis tillægge Fyen strategisk Betydning, men overseer dog derfor ikke den Vægt, der maa lægges paa Bevarelsen af de øvrige Landsdele, *forsaavidt det overhovedet er muligt at forsvare dem. Vendsyssel, der ikke er uden speciel Betydning for Armeen, navnlig med Hensyn til dens Forsyning med Slagteqvæg, hører efter Overcommandoens Formening til disse Landsdele og bør derfor søges bevaret; men da Stillingen ved Liimfjorden ingen fremtrædende Rolle i strategisk Henseende kan komme til at spille, bør til dens Forsvar kun anvendes den absolut fornødne Styrke, der hovedsagelig maa koncentreres ved Aggersund og Aalborg.*« Man kan ikke fra Vendsyssel af gjøre offensive Bevægelser, da det ikke vilde være forsvarligt at rykke ud mod den overlegne Fjende med Limfjorden i Ryggen og uden sikre Overskibningssteder. Styrken i Vendsyssel bør derfor ikke forøges; efter Overkommandoens tidligere udtalte Anskuelser er den alt for stor. Fra Fyen af bør nu de Operationer udgaa, hvorved man søger at angribe Fjenden i Flanke og Ryg. Inden Fjenden havde besat Molsland, traf Overkommandoens Forberedelser til Tilveiebringelsen af et Retraitepunkt ved Befæstelse og Besættelse af Helgenæs, men denne Plan maatte opgives, da Ministeriet beordrede alle paa Fyen disponible Tropper overførte til General Hegermanns Korps.

Skrivelsen ender¹⁾ saaledes: »Foruden Vendsyssel hører til de Landsdele, der skjøndt truede af Fjenden, kunne ventes at forsvares, Øen Als, men da denne efterat Dybbølstillingen er falden, har tabt sin strategiske Betydning, *saa bør ei heller paa denne Øes Bevarelse offres flere Tropper end høist fornøden. Fra et strategisk Standpunkt turde det vel endog være rigtigt at opgive Als*, idet denne Ø for os binder en forholdsviis betydeligere Deel af Armeen, som Fjenden følgelig veed ikke er disponibel paa andre Punkter, hvorimod Fjenden kan holde den derværende Besætning i Skak med en ringe Styrke, og dens Besættelse fra Fjendens Side vilde udfordre langt betydeligere Kræfter, som han da maatte trække bort fra andre Punkter. — Imidlertid har Als, som alt antydet i Overcommandoens Skrivelse af 24de April, i hvilken den udtalte sig imod Fredericias Rømning, sin politiske Betydning, som en Deel af den Landsdeel, Fjendens Bestræbelser især ere rettede paa at berøve os, og *bør derfor vist ikke uden tvingende Nødvendighed opgives.*«

Indledningen af Krigsministeriets Skrivelse af 25de Juni 1864 lød saaledes (Side 196, 197): »Som Overcommandoen alt gjennem flere fra Krigsministeriet fremkomne Udtalelser vil have bragt i Erfaring, er det Ministeriets Hensigt at lade Overcommandoen i høiere Grad end under det tilbagelagte Afsnit af nærværende Krig have fri Disposition over de Kræfter, der ere afgivne eller ville kunne afgives til selve Krigsføringen.

Med de saaledes til Disposition stillede Midler bliver det derfor Overcommandoens Sag paa bedste Maade at løse de Opgaver, som stilles den.

Ved Fjendtlighedernes Gjenudbrud ville disse Opgaver blive at hævde Besiddelsen

- 1) først og fremmest af Fyen (eventuelt Sjælland),
- 2) dernæst af Als, og
- 3) endelig af den Nord for Liimfjorden værende Deel af Jylland,

deels directe ved Forsvar paa selve de angrebne Steder, deels indirecte ved aggressive Operationer, navnlig udførte med Bistand af Armeens Transportflaade.« Efter derpaa nærmere at have omtalt de aggressive Operationer saa tilføies: »Skeer Evacuationen fra kun et af disse Steder (Als, Vendsyssel) af Hensyn til Fare for Fyen (eventuelt Sjælland), ønskes dog helst Jyllands nordlige Deel rømmet før Als, forsaavidt dette maatte være stemmende med de øvrige Krigsforetagender, der paa den Tid ere i Gang.«

Du vil af Ovenstaaende faa en Forestilling om Krigsministerens, Overkommandoens og den alsiske Kommandos Anskuelse om Alses Forsvar. Hvad tænkte det samlede Ministerium? Det satte den største Pris paa Bevaringen af Als. Dens Anskuelse stemmede fuldstændig overens med den alsiske Divisionsgenerals og med Overkommandoens Udtalelser i Skrivelse af 22. April. Hvis Ministeriet havde kjendt Divisionsgeneralens Ønsker om Forstærkning,

vilde det have sørget for deres Opfyldelse, selv om en Forandring af Krigsminister og Overkommandoen skulde være blevet nødvendig, ja, selv om dets egen Bestaaen skulde derved være bleven truet. Det hænder sig undertiden, at man skuffer sig selv, at man troer længere tilbage i Tiden at have havt en Overbevisning, som først er fremkommet senere under forandrede Omstændigheder. Skulde det være gaaet mig saaledes med Hensyn til dette Spørgsmaal? Hvoraf skal man lære at kjende en Mands Overbevisning? Af hans Yttringer. Jeg gjenkjender i Overkommandoens Udtalelser om Ministeriets Anskuelse med Hensyn til Als min egen Opfattelse. Men Overbevisningen lægger sig endnu kraftigere for Dagen i Handlinger end i Yttringer. Naar man kjender de diplomatiske Forhandlinger, vil man anerkjende, at hvis vi havde villet rømme Als, saa vilde vi kunne have opnaaet, at Fjenden rømmede Jylland.

Alt under 8. Marts foreslog Russell¹⁾ en Vaabenstilstand paa følgende Betingelser: At den militære status quo skulde opretholdes i Slesvig og Jylland, eller, at de danske Tropper skulde evakuere Slesvig og de tyske Jylland (Aktstykker vedkommende Londonerkonferencen Pg. 613). Saavel Preussen som Østerrig vare villige til at afslutte en Vaabenstilstand paa en af disse to Betingelser (Aktst. Pg. 618, 620). Den danske Regjering havde derimod Betæneligheder. Nu var Foraaret kommet, endnu havde vi Overmagten til Søes; nu var Tiden kommen, da man ogsaa kunde lade Tydskland føle Krigens Tryk.

Det var dog muligt, at Preussens Krigslyst kunde dæmpes noget ved dette Tryk. I Londonerkonferencens Møde den 4de Mai kom Vaabenstilstanden atter under Forhandling. Dybbøl var faldet. De to krigsførende tyske Magters Forslag gik vel kun ud paa en delvis Rømning af Jylland som en Erstatning for, at vi overlode dem de slesvigske Øer (Aktstkr. Pg. 653); men Russell foreslog, at hele Jylland skulde rømmes, og Rusland, Frankrig og Sverig-Norge støttede hans Forslag. Den danske Regjering gik imidlertid ikke ind paa dette Forslag, men foretrak at beholde Als og lade Fjenden beholde Jylland op til Limfjorden. I Mødet den 18. Juni yttre Balan paa den preussiske Regjerings Vegne, i det han foreslaaer en Vaabenstilstand paa 6 Maaneder. (Aktstkr. Pg. 777). »Man er endnu beredt til at indrømme den (∩: Vaabenstilstanden) paa den Basis, der blev foreslaaet af de engelske Befuldmægtigede i Mødet den 4. Mai, der blev støttet af alle de neutrale Magters Befuldmægtigede, og senere antaget af Preussens og Østerriigs Befuldmægtigede, men forkastet af Danmark.« Det vil heraf sees, at vi havde kunnet faa hele Jylland frigjort for Fjenden, ogsaa Fredericia, hvis vi havde villet rømme Als.¹⁾ Saa høi en Pris satte Ministeriet paa Als, at det for at beholde denne Ø lod Fjenden beholde Jylland op til Limfjorden under Vaabenhvilen. Overfor denne Kjendsgjerning maa enhver Tvivl om Ministeriets Anskuelse om Als forstumme. Hvorfor satte Ministeriet Alses Bevaring saa høit? Naar en kjær Person er ved at styrte i en Af-

grund, og du endnu holder ham fast ved en Flig af hans Klædning, saa slipper du nødvendig denne Flig. Als var en saadan Flig af Slesvig, derfor holdt vi den fast. Hvis der skulde tales om en Deling af Slesvig, da betegenede Als en Linie, ovenfor¹) hvilken Afstaaelse ei kunde finde Sted. Det er nu engang saa, at der er Punkter, der har faaet historisk Betydning, og tiltrukket sig Verdens Opmærksomhed. Et saadant Punkts Skjæbne følges med Spænding. Paa intet andet Sted kunde vi maale os med Fjenden, thi han var os langt overlegen; Overgangens Besværlighed gjorde det os muligt at møde Fjenden under i det Mindste lige Kaar, og aabnede os Udsigt til Seier. Der er noget Forknyttende og Sløvende ved kun at lide Nederlag paa Nederlag og ved ei at have Udsigt til Andet. En Seier paa Als vilde forny Folkets Kamplyst. Nederlag paa Nederlag kan vel vække Verdens Medlidenhed, men ei dens Interesse. Denne vilde blive vakt ved en Seier paa Als. Der var saa stor Deltagelse for os i England, at naar en Seier kom til, var det sandsynligt, at England vilde staa os bi. Derfor satte Ministeriet [Alt ind derpaa]. Denne Ministeriets Opfattelse deltes imidlertid ingenlunde af Alle. Der gik mægtige Strømninger i en modsat Retning; Krigen var Galskab, dens Fornyelse Af-sindighed, den eneste fornuftige Maade at føre den paa var at spare Mandskab og Materiel, og ved en idelig hæderløs Vigen gjøre Folket kjed af Krigen og villig til [at] tage mod hvilket som helst Fredskaar; Nogle tilføiede: og saa faa

et Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget. Denne Strømning blev stærkere og stærkere. Man kan kun forklare en Mands Færd, naar man seer den ei fra sit eget, men [fra] hans Standpunkt. Ethvert historisk Fænomen bliver uforstaaeligt, naar man ei betragter den Strøm af Tanker, i hvilket det bevæger sig. Naar nu denne modsatte Strømning trængte ind hos Hærens Befalingsmænd, saa antog de en noget forskjellig Skikkelse. Alle ere hæderlige, tappe Mænd; alle ere villige til at ofre Livet for Fædrenelandets Tarv, men hvori Fædrenelandets Tarv bestaaer, derom er der forskjellige Opfattelser. Ordene kunne være næsten ganske eenslydende, det kommer an paa, hvor Tonefaldet hviler. Begge Parter ere enige om, at den betroede Stilling bør saavidt muligt hævdes, og at Mandskabet bør saavidt muligt konserveres. Den eneste Forskjel bestaaer i, om [man] lader Tønen falde enten paa den første eller anden Sætning. Med Hensyn til Als lod Divisionsgeneralen Tønen falde paa den første, Overkommandoen derimod paa den anden Sætning. Alle Generaler var enige om, at al Kraft skulde opbydes for at bevare Fyen. Ogsaa Ministeriet havde denne Opfattelse, og jeg skal derfor ikke dvæle ved dette Spørgsmaal. Om Als vare derimod Meningerne forskjellige. Divisionens Anskuelse var simpel, klar og trænger ikke til yderligere Udvikling. Vanskeligere er det derimod at finde den egentlige Betydning af Overkommandoens Yttringer: »Der bør ei offres flere Tropper paa denne Øes Bevarelse end høist fornødent.

Fra et strategisk Standpunkt turde det vel endog være rigtigt at opgive Als.«¹⁾ Ligeoverfor disse to Sætninger staaer imidlertid en anden: »Als har sin politiske Betydning, og bør derfor vist ikke uden tvingende Nødvendighed opgives.«²⁾ Det er vanskeligt at sige, hvor Tonefaldet ligger. Det er kun »vist«, der paa en beskeden Maade fører en Tvivl ind i den sidste Sætning, og derved giver de to første Sætninger Overvægten. Dette bekræftes end mere ved Stabschefen, Oberstlieutenant Stiernholms Skrivelse af 5. Juni. Atter og atter havde Divisionsgeneralen paabe-raabt sig Overkommandoens Skrivelse af 22. April, og fremhævet, at efter denne lagde Ministeriet den største Vægt paa Besiddelsen af Als. Stabschefen svarede: »Efterat det faste Forsvar paa Als er saavidt fremmet, som for Øieblikket er Tilfældet, *maa Overcommandoen desuden ansee den paa Øen efterladte Infanteristyrke af ialt 12 Batailloner for fuldkommen tilstrækkelig for Commandoen til at løse den Samme stillede Opgave.*«³⁾ Det er umuligt, at Overkommandoen kunde have givet dette Svår, hvis den havde anseet Øens alvorlige Forsvar for Divisionsgeneralens Opgave. Under denne Forudsætning bliver Stabschefens Svar saa stødende, affærdigende, overlegent, at det er aldeles utænkeligt, at det var givet af en Mand, der staaer saa høit som Stabschefen. Hyad vilde Overkommandoen have gjort, hvis den havde anseet Øens Bevaring som Divisionsgeneralens Opgave? Eet af Tre. Det var jo muligt, at Overkommandoen havde Ret, at den havde større Indsigt end den

Mand, hvis store Livsopgave det var at sætte sig fuldstændig ind i Øens strategiske Forhold. I saa Fald vilde den ikke have ladet det bero ved nogle faa tilrettevisende Ord, men have meddelt en Plan, der viste, at 12 Batailloner vare tilstrækkelige til Øens Forsvar. Det var den ene Udvei. Den anden Udvei var, at Overkommandoen havde sagt som saa: »Da det er af den største Vigtighed, at Divisionsgeneralen gaaer med tillidsfuld Fortrøstning et forventet Angreb imøde, da han erklærer, at han ikke kan gjøre det med 12 Batailloner, og da vi ikke ville give ham mere end 12 Batailloner, saa maa vi se os om efter en anden Divisionsgeneral.« Dette var den anden Udvei. Endelig kunde man ogsaa have sagt: »Det er sandt, vi faa godt og smukt Slagtekvæg fra Vendsyssel; men Armeen gaaer dog ikke til Grunde, om vi end maa nøies med Oxekjød af en mindre fin Kvalitet. Vendsyssel kan vist ogsaa dækkes ved en Styrke, der er langt mindre end den, Hegermann nu har. Da Fjenden hverken har Bro *over* eller Kanonbaade og Transportfartøier i Limfjorden, saa vil han ikke let vove sig over Limfjorden, da han derved vilde udsætte sig for at blive afskaaret. Lader os derfor stoppe Munden paa den forslugne alsiske Divisionsgeneral med dobbelt saa mange Batailloner, som han har forlangt. Vi kunne ikke tage dem fra Fyen, saa lader os tage dem fra Vendsyssel. Det er saa overordentlig vigtigt, at Generalmajor Steinmann gaaer Kampen imøde, glad og tillidsfuld.« Overkommandoen gik imidlertid ingen af disse tre Veie.

Den svarede kort og godt, at en Infanteristyrke af 12 Batailloner var fuldkommen tilstrækkelig. Oberst Ravn bliver staaende ved at finde Overkommandoens Færd aldeles uforklarlig. Vi maa gaa et Skridt videre og finde Nøglen. Staaer man overfor en Gjerning af en dygtig, fædrelandskjærlig Mand, som man finder uforklarlig, saa maa man altid se at finde Nøglen. Vi have fundet Nøglen og det i Oberst Ravns Meddelelser, men han har ikke selv brugt den af ham selv leverede Nøgle. Generalmajor Steinmann beraaber sig idelig paa den ham af Overkommandoen meddelte Instrux af 22de April, han klamrede sig til den, han vilde ikke slippe den, nødvendig forlader man det, som man elsker; men han oversaa aldeles, at der var vendt op og ned paa denne Instrux ved de Overkommandoen af Krigsministeren meddelte Grundtræk for Krigsførelsen. Det var disse Grundtræk, som Overkommandoen fastholdt, og som den ei heller kunde andet end fastholde. Vel er det sandt, at der var foregaaet en Forandring i Krigsministeriet, men Grundtrækkene vare jo ei ene Krigsministerens Værk. De vare blevne til, saa sagde Krigsministeren, ved en Overenskomst mellem Ministeriets samtlige Medlemmer. De vare saaledes et Udtryk for Ministeriets inderste Tanke, der ingenlunde var opgivet, fordi man havde skiftet Krigsminister. Den Generalmajor Steinmann stillede Opgave var ikke at søge i Instruxen af 22. April, men i Grundtrækkene af 26. April. Og hvad staaer der da i disse Grundtræk om Als? »Øen Als har tilvisse¹⁾ sin

politiske Betydning, men dog ikke større, end at Ministeriet anseer de derværende Troppers Conservation og rolige Overgang til Fyen for at være mere vigtig for Landet, end Bevarelsen af Stillingen.« Det er da klart, klart som den klarreste Solskinsdag, at Overkommandoen havde Ret, fuldstændig Ret. Til at løse denne Opgave var en Styrke af 12 Batailloner tilstrækkelig, mere end tilstrækkelig, »fuldkommen tilstrækkelig«. Overkommandoen kunde godt have forøget Styrken paa Als, men den vilde det ikke, thi derved vilde den jo have besværliggjort for Generalmajor Steinmann Løsningen af den ham stillede Opgave, der ikke var at bevare Als, men at sørge for Troppernes Konservation og deres rolige Overgang til Fyen. Man vilde ikke evakuere Als, det vilde have frembragt en altfor stærk Misstemning, men man vilde heller ikke have et kraftigt og alvorligt Forsvar. Det maatte se ud, som man kun veg for en tvingende Nødvendighed, men man maatte ikke ved at have en for stor Styrke paa Als gjøre det altfor vanskeligt at tilveiebringe den tvingende Nødvendighed. Uagtet det var saare langt [fra], at Marineministeren delte Krigsministerens Opfattelse, saa synes dog denne at være trængt ind hos en Del af Marinens Officerer. »Rolf Krake« rettede sig med stor Nøiagtighed efter Krigsministerens Instrux. Det kom ikke an paa Øens Bevarelse, men paa Troppernes Konservation og rolige Overgang til Fyen.¹⁾

Det kan ikke negtes, at Splittelsen af vor lille Hær i tre Stykker var høist besynderlig. Den

vakte Forundring ei alene i Indlandet, men ogsaa i Udlandet, og det i den Grad, at den franske Regjering ved sin herværende Gesandt gjorde mig opmærksom paa denne Delings Uhensigtsmæssighed. Jeg meddelte naturligvis Krigsministeren om den gjorte Bemærkning. At Fischer deler den almindelige Forbauselse over den besynderlige Splittelse af vore Kræfter, have vi alt omtalt (se Side 161—62).¹⁾ Hvad kan dog Grunden have været til den stærke Besættelse af Vendsyssel? Overkommandoen var jo i den Grad i Forlegenhed for at finde Grunde, at den jo endogsaa maatte tage sin Tilflugt til Slagtekvæget. At efterlade en lille Styrke i Vendsyssel var i sin Orden, men hvorfor gjøre den saa stor? Efter gjentagen Overveielse kan jeg ikke finde anden Grund end den i Vendsyssel kommanderende Generals overordentlige Indflydelse.

Jeg har ikke kjendt nogen Militær,²⁾ der har en saa bedaarende Personlighed som General Hegermann.³⁾ Stor Finhed og Slebthed i Forbindelse med en tilsløret krigerisk Djærvhed frembringer Indtrykket af fuldkommen Ridderlighed. General Hegermann var ingen slet og ret General. Han har spillet en stor Rolle i vor politiske Historie. Han stod under Kong Frederik den Syvende i Spidsen for det store Angreb paa Kammerherre Berling, drog Ministeriet Hall ind i Kampen, drog det med sig i sit Fald, og foranledigede Dannelsen af det Rotwittske Ministerium. Herved vandt han stor Anseelse ikke alene i høie Kredse, men ogsaa hos det kjøbenhavnske Bor-

gerskab. Hos Ingen fremstraalede saa rent og klart den store Grundsætning for Krigsførelsen at sætte Mandskabets over Stillingens Bevarelse. »Rolf Krake« kan i saa Henseende ingenlunde maale sig med ham. Fischer yttrer om General Hegermanns Tilbagetog (Side 288): »I de nærmeste Dage stode deres (∴ Tydskernes) Fortropper allerede langs med Limfjorden indtil Aalborg. Fjenden, hvis Styrke angives til 4 Kavalleri- og 2 Infanteri-Regimenter, omtrent 6000 Mand, var vejet tilbage indtil bagved Limfjorden, ledet af General Hegermann, hos hvem ogsaa Kronprindsen af Danmark befandt sig, *uden at gjøre Modstand, og kun kastende alle Broer af bag sig*«. Det maa have været Krigsminister Lundbyes Mening, at General Hegermann, hvis personlige Mod er hævet over al Tvivl, vilde, naar han fik sit Ønske om Forstærkning opfyldt, vise den samme Kraft i Fremrykningen, som han havde vist i Tilbagevigningen. Muligt er det ogsaa, at der af dem, der vare ude i Forsagthedens Strøm, har været Mange, der har været glade over, at Styrken, som stod bag Limfjorden, var saa stor, fordi saa vare dog de Tropper i god Behold, saa blev der dog udgydt til Unytte noget mindre Blod.¹⁾

Krigsminister Lundbye satte efter de meddelte Grundtræk Vendsyssel over Als. Med rigtig Takt satte derimod Krigsminister Reich Als over Vendsyssel. Uden Haab om et heldigt Udfald gik Reich til Krigens Fornyelse; for ham var det ene Kongens Ønske, der gjorde Udslaget. Det fore-

kommer mig ogsaa, at hans Skrivelse til Overkommandoen bærer Vidne om denne hans Stemning. Det var, som om han vilde trække sig ud af Ansvar for Krigens Førelse og overlade Alt til Overkommandoen. Vistnok kunde det ei andet end billiges, at Overkommandoen fik langt friere Hænder, men Krigsministeren burde have udtalt sig med langt større Bestemthed om forskellige vigtige Spørgsmaal. Skulde Overkommandoen fremdeles betragte den Anskuelse som staaende, i Kraft af hvilken Hensynet til Øen Als's Forsvar maatte vige for Troppernes Konserveration og deres rolige Overførelse til Fyen? Eller var det nu Meningen, at Als skulde alvorlig forsvares, selv om dette Forsvar vilde medføre et betydeligt Tab af Mandskab? Herom burde Krigsministeren have udtalt sig klart og bestemt. Krigsministeren kjendte eller burde i alt Fald kjende, hvad der var passeret mellem Divisionsgeneralen og Overkommandoen, og til sin Erklæring, at Als havde Forrangen for Vendsyssel, burde han have tilføiet, at Styrken paa Als skulde forøges, og den i Vendsyssel formindskes, forsaavidt han ikke delte den Mening, at Hovedhensynet var Troppernes Konserveration og deres rolige Overgang til Fyen. Kom der ikke en saadan udtrykkelig Udtalelse, maatte Overkommandoen betragte sig som bunden med Hensyn til Als ved Bestemmelsen i Grundtrækene af 26. April. Jeg tilstaaer, at jeg havde ventet,¹⁾ at Krigsminister Reich skulde ved Efterretningen om Tabet af Als have følt den samme Harme som Marineministeren, den samme Harme,

som kom til Udbrud hos ham over Rømningen af Fredericia. Det blev imidlertid ikke Tilfældet. Det var derimod, som om der var faldet en stor Byrde fra hans Skuldre.¹⁾

Efterat Kritiken saaledes har været rettet mod Divisionsgeneral, Overkommando og Krigsministre, er det ikke mere end billigt, at den ogsaa henvender sig til Konseilspræsidenten. Jeg anerkjender, at enhver begaaet Feil til Syvende og Sidst falder tilbage paa ham, af hvis Indflydelse Ministeriets Sammensætning er fremgaaet. Jeg skal imidlertid ikke blive staaende ved denne almindelige Sætning, men gaa noget mere i Enkelthederne. Fra min Ungdom af har jeg havt stor Tillid til Høiskoleofficererne. Et tidligt Bekjendtskab med saa betydelige Personligheder som Andræ og Læssøe bibragte mig den Overbevisning, at den militære Høiskoles Dannelse kunde stilles ved Siden af Universitetets, og at Tanken for at faa Skarphed, Finhed, Kraft og Bøielighed vel trængte til Anstrengelse og Arbeide, men at Arbeidets Beskaffenhed var af underordnet Betydning. Iøvrigt fandt Officererne af Landmilitær-Etaten ikke i Reglen Naade for mine unge Øine. Jeg stødtes tilbage af en mig ubehagelig Stivhed og Stramhed. 1848 forandrede imidlertid ogsaa i denne Henseende min Opfattelse; jeg kom til at anerkjende saavel Officerers som Mandskabs Dygtighed, til at sætte Pris paa Kristian den Ottendes Hærorganisation og til at betragte ikke alene den militære Høiskole, men ogsaa Landkadetakademiet som fortrinlige Uddannelses-Anstalter. Vor Tid lægger for megen

Vægt paa Summen af Kundskaber, og overseer, at Kundskabernes opdragende og karakterdannende Indflydelse for en stor Del beroer paa den Maade, hvorpaa Kundskaberne meddeles.

Jeg har saaledes havt og jeg har stor Tillid til de Militæres Dom om militære Spørgsmaal, og hvorvel jeg anerkjendte, at der var Sider af disse Spørgsmaal, der taldt ind under den politiske Opfattelse, saa har jeg dog været mest tilbøielig til i Afgjørelsens Øieblik at underordne min Mening under de Militæres. Med Hensyn til det fortsatte Forsvar af Dybbøl afveg jeg fra denne Fremgangsmaade; jeg gjorde min politiske Opfattelse stærkt gjældende overfor Krigsministeren, han gav efter for mine indtrængende Forestillinger, og det var uheldigt. Herved fik jeg et Knæk, der skadede og lammede min efterfølgende Virksomhed, og jeg burde maaske alt den Gang have taget min Afsked. Som Konseilspræsident burde jeg have været ganske anderledes inde i de militære Spørgsmaal. At Krigsministeren i hele Ministeriets Navn kunde meddele Overkommandoen Grundtræk af Krigsførelsen, der vare mig fuldstændig ubekjendte og tildels i en afgjort Strid med min Opfattelse, det vidner om, at der var noget meget bagvendt i Stillingen. Det var ogsaa utilstedeligt, at jeg var fuldkommen ubekjendt med den store Meningsforskjellighed i Overkommandoens og den alsiske Divisionsgenerals Opfattelse.

Hvis man nu vilde spørge mig: »Anerkjender du da, at du ei har været Stillingen voxen«, saa svarer jeg: »Ja, jeg anerkjender det«, og føier

endogsaa til: »Jeg har været i mange Stillinger, høie og lave, og jeg anerkjender det Samme med Hensyn til dem alle, ikke mindst med Hensyn til Landsbypræstens. Naar jeg har lagt Pligterne i den ene Vægtskaal, og deres Opfyldelse i den anden, saa er Pligternes Vægtskaal sunket dybt. Men saa siger jeg paa den anden Side til mig selv,¹⁾ at ogsaa Uvirksomhed medfører Ansvar, og at nedgrave sit Pund, det være stort eller lille, er en Brøde; jeg har ingenlunde trængt mig frem, jeg er blevet søgt, er blevet kaldet. Jeg har kun søgt Vesterulslevs og Brøndbyernes Præstekald.²⁾ Og saa, — ja hvorfor skulde jeg ikke sige det, hvorfor skulde jeg skamme mig — saa søger jeg min Trøst i det store, det gamle, det uforgjængelige Verdensraab: Gud, vær mig naadig.

Sammenfatte vi alt det Foregaaende, saa maa vi forudskikke den Bemærkning,³⁾ at der ei her er Tale om en større eller mindre Kjærlighed til Fædrelandet, men om en forskjellig politisk Opfattelse af de politiske Forhold, og af, hvad der kunde gavne Fædrelandet. Der gik to Strømninger ikke alene gennem Folket, men ogsaa gennem Ministeriet. Den ene gik ud paa et alvorligt Forsvar af Als; man nærede det sikke Haab om, at en Seier vilde vække Europas Deltagelse og Englands Understøttelse. Begivenhedernes Gang tilstedede ei, at det blev afgjort, om dette Haab var en Drøm eller Virkelighed. Den anden Strømning gik ud paa at bevare Monarkiets Integritet ved en unionel Forbindelse mellem et Slesvig-Holsten og

Kongeriget, den førte kun Krigen for at gjøre det danske Folk villigt til at finde sig i denne Afgjørelse, og satte derfor Bevarelsen af Mandskab og Materiel som et Hovedformaal. Mod det samlede Ministeriums Vidende og Villie gennemtrængte den ogsaa Krigsministeriet og enkelte Søofficerer, og fik den afgjørende Indflydelse paa den Maade, hvorpaa Krigen førtes.

Als gik tabt, Danmarks sidste Haab om en Seier sluktes, Als gik tabt, Danmarks Sol gik ned.¹⁾

P. S. den 13. Decbr.²⁾

Jeg havde virkelig nær sendt denne Skrivelse afsted uden at besvare dit Brev. Det havde dog været skammeligt. Det glæder mig meget, at du har havt Besøg af Hansen, og at han har bekræftet, at min Beretning om R's Sygdom og Helbredelse svarer ganske til Virkeligheden.³⁾ Det var mig ubekjendt, at Hansen, da han første Gang opdagede R's Sygdom, foer bort med en saadan Fart, at han i Forstuen rendte den lille Karoline omkuld, og blev ved at løbe, uagtet denne hans Yndling brølede himmelhøit.

Du spørger mig, om din Fætter søger sin Afsked? Nej, det gjør han ikke; han har tænkt paa det, men har opgivet det. Det er med hans Tilladelse, at jeg meddeler dig følgende Oplysning. Det pinte ham i høi Grad, at Tilhørerne hastede ud af Kirken, naar Altergangen begyndte. »Det er forfærdeligt«, sagde han, »med Aandens Øie at se Kristus komme, og med Legemets Øine se Menigheden fly, som var han Djævelen. Jeg

har ikke følt saadan Smerte, da jeg stod ved min Moders og min førstefødte Søns Dødsleie«. Saa talte han gjentagne Gange mod denne Uskik, men det nyttede ikke. Han vendte sig om for ikke at se, men saa kunde han høre Flokken trampe afsted. Det forekom ham, at de traadte rigtig haardt i Gulvet, for at han skulde høre, at de gik, og blev han ved at høre efter, saa forvandlede Trampene sig til Ord: »Bort! bort! nu kommer Kristus. Bort, bort, nu kommer Kristus«. Saa sagde han til sig selv: »Her har du et synligt Billede paa din Virksomhed. Din Røst er en Røst i Ørkenen. Du kunde ligesaa gjerne gaa ud og prædike for Stenene paa Marken. Du taler, men alle dine Ord falde paa Veien. Det bliver en sørgelig Høst. Man samles talrig, men det er for Tidsfordrivs Skyld. Blev der samtidig spillet Komædie og det gratis, vilde man vist søge Theatret«. Da blev han modløs og forsagt, tænkte paa at søge sin Afsked og talte til Flere derom. Saaledes er da ogsaa Rygtet kommet til dig. En Nabopræsts Ord slog ham og forandrede hans Beslutning. Han sagde nemlig til ham: »Det er ikke os, men Gud, der giver Væxten. Vi skulle arbeide udholdende, sagtmodigt, ydmygt, vi skulle tale; men om vore Ord faa nogensomhelst Betydning, det vedkommer ikke os, men vor Herre. Du siger, at dine Tilhørere ere Stene, men har du da glemt, at Kristus har sagt, og det netop for at du skulde høre det: Gud kan opvække Abraham Børn af disse Stene«. Siden den Tid er Ordene: »Gud giver Væxten« blevne din Fætters Valgsprog; han

kan ligesaa lidt undvære dem, som den Halte kan undvære Krykken. Man bliver undertiden høilig overrasket ved den snilde Maade, hvorpaa han veed at faa disse Ord indflettet i sin Tale. Skulde denne Overraskelse vederfares dig, naar han kommer ind for at besøge dig, saa smil endelig ikke, thi disse Ord ere hans Sjæls Støttestav. Det er dem, der har gjort og gjør ham glad.

NR. VI.

Nykjøbing p. F. den 14de Decbr.

DA Als var faldet, var der ingen Vrede, ingen Harme hos Folket, men den dybeste Forsagthed og Modløshed. Hans Majestæt formente, at man nu burde se at faa Krigen standset og indlede Fredsunderhandlinger. Jeg türde ikke paatage mig Ansvar for denne Beslutning. Ved at lade det komme til Krig havde vi vakt de europæiske Regjeringers Uvillie; endnu var denne Uvillie saa frisk, at vi ikke vilde faa nogen Magts Understøttelse i Underhandlingerne med Fjenden. Gav vi Tid, holdt vi ud, saa vilde Uvillien faa Tid til at lægge sig. Vi maatte holde fast ved Danevirke. Alt eller Intet. Palmerston havde erklæret i Parlamentet, at England ei vilde være en rolig Tilskuer af, at Danmark slettedes af de selvstændige Staters Række. Da det ei lykkedes at vække Europas Interesse ved nogen Seir, saa maatte vi søge at vække den ved seig Udholdenhed. Hele denne Opfattelse kunde Kongen ikke gaa ind paa. Der blev altsaa Talen om Dannelsen af et nyt Ministerium. De talrige Adresser, der indkom, da Ministerskiftet havde fundet Sted,

vide, at det var Kongen og ikke mig, der var i Overensstemmelse med det danske Folks Villie.

Jeg raadførte mig i de Dage med Orla Lehmann. Han var den ene af de to Ministre, hvis forlangte Fjernelse havde bevirket Dannelsen af mit Ministerium; men hans ridderlige Karakter tog ei Hensyn til noget Saadant, og han vedblev indtil sin Død at være min trofaste Ven.¹⁾ Han raadede mig med Bestemthed til at arbeide af al Kraft for at faa saa dygtige Mænd som muligt ind i det nye Ministerium, og jeg fulgte hans Raad. Jeg stod paa en fortrolig [Fod] til Quaaede, hvem Dannelsen af det nye Ministerium var overdraget. Han ønskede at beholde Lütken som Marineminister, og jeg formaaede ham til at blive. Han ønskede at faa Bluhme ind i Ministeriet, og jeg kjørte ud med ham til Bluhme, der var sengeliggende, og efter Bluhmes offentlige Yttringer maa jeg antage, at min Paavirkning ei har været betydningsløs.²⁾ Den Gang var jeg endnu ikke blevet helt et politisk Vrag. Jeg anfører ikke dette, som om jeg skulde fortjene nogen sær Roes for, hvad jeg da gjorde; jeg opfyldte jo kun en Pligt mod Konge og Fædreneland. Men det være mig tilladt at bemærke, at naar jeg seer tilbage paa de Dage, og lægger Pligten i den ene, og dens Opfyldelse i den anden Vægt-skaal, saa staaer det for mig, som om der var Balance.

Om det nye Ministerium har haabet gennem Fredsforhandlinger med de tvende tyske Stormagter at opnaa et Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget, det skal jeg lade

være usagt. Vist er det, at det meget snart viste sig, at man kun kunde faa Fred ved at afstaa Slesvig, Holsten og Lauenborg. Denne Fred blev foreslaaet af Ministeriet, og vedtaget med stor Stemme flerhed.

Jeg kunde ikke bekvemme mig til at stemme for Freden.¹⁾ Spørger man mig, om jeg ikke an-
saa Freden for nødvendig under de stedfindende Forhold, saa svarer jeg: Jo. Spørger man fremdeles, om jeg atter havde villet overtage Styret, hvis Kongen havde villet betro mig det, saa svarer jeg: Nei. Og naar man saa bebrejder mig, at der er en aabenbar Strid mellem dette Jo og dette Nei, saa svarer jeg, at Modsigelsen kun er tilsyneladende. Var der et Flertal for den af Ministeriet foreslaaede Fredslutning, saa havde det jo aldrig faldet Kongen ind at henvende sig til en Modstander af Ministeriets Forslag. Havde der derimod været et Flertal mod Freden, og Ministeriet havde søgt sin Afsked, og Kongen havde henvendt sig til mig, saa havde jeg taget mod Kaldelsen, thi da havde det været et Tegn til, at Folkestemningen var en anden, at Forsagthedens og Modløshedens Aand var flyet, og at Folket var villigt til at holde ud og kæmpe indtil det Sidste.

Min Stilling i Rigsdag og Rigsraad var ikke misundelsesværdig; de Nationalliberale, der havde sluttet sig til Friheden efter dens Seir 1848, havde en afgjort Uvillie mod mig. Høire og Venstre havde vel en vis Velvillie for mig, men det var mere Medlidenhedens end Tillidens Velvillie. Naar jeg støttede Grev Frijs's Bestræbelser for

at føre os ud af det konstitutionelle Uføre, der opstod derved, at vi havde baade et Rigsraad og Rigsdag, saa var denne Understøttelse temmelig betydningsløs, og han kunde godt have undværet den.¹⁾ Jeg stod paa en Maade Fadder til Overenskomsten mellem Frijs og J. A. Hansen, men Barnet var blevet døbt, om der end havde været en anden Fadder. Da Ministeriet ikke kunde sætte sit Forslag igjennem, saa havde det for megen Selvfølelse til at ville blive ved Roret; det aftraadte og Ministeriet Frijs dannedes. Da senere, efter flere Aars Forløb, Grev Frijs ikke kunde sætte sin Villie igjennem i et vigtigt Spørgsmaal, saa søgte hans Ministerium om Dimission. Begge disse Ministerier fulgte den parlamentariske Regjerings Grundsætning.

Overenskomsten mellem Grev Frijs og J. A. Hansen tiltalte mig i høi Grad, og jeg kan ikke negte, at jeg fandt Tschernings og Grundtvigs Modstand latterlig. Jeg maa imidlertid nu indrømme, at disse to Mænd havde Ret. Landstinget blev saa stærkt, at det tilrev sig Magten i Stedet for at indskrænke sig til at være dæmpende og regulerende. Det er derfor et stort Spørgsmaal, om Landstinget kan opretholdes i sin nærværende Sammensætning, hvis der indtræder et Omslag i hele den politiske Situation.

Jeg havde en levende Følelse af, at min politiske Indflydelse var tilintetgjort. Jeg overraskedes ikke, men fandt, at det var aldeles i sin Orden; jeg forudsaa det, da jeg efterkom Kong Christian den Niendes Opfordring at danne et nyt Ministerium. Man vilde have Grund til at være mis-

fornøiet med den Fred, der kunde opnaaes, selv under de gunstigste Forudsætninger, og denne Misfornøielse vilde selvfølgelig gaa ud over det Ministerium, der havde forestaaet Ledelsen under Kampen. Men selv om jeg havde ønsket at blive paa Rigsdagen, efterat min politiske Indflydelse var sunket, saa vilde min Valgkreds ikke have fundet sig deri. Der var indtraadt et stort Omslag i dens Stemning mod mig. Det Side 66 trykte Brev fra en af mine gamle Tilhængere i Byen Nykjøbing vidner herom. Skolelærer Hansen ønskede at repræsentere Maribo fjerde Valgkreds, og han samlede en bestandig større Del af Landbefolkningen om sig. Jeg forudsaa med Sikkerhed, at han vilde seire, og jeg tilstaaer, at det vilde have været mig smerteligt at forkastes af en Valgkreds, som jeg havde repræsenteret i en Række Aar og som var mig inderlig kjær. Jeg besluttede ikke atter at stille mig.¹⁾

Det er en besynderlig Følelse af Tomhed, der pludselig opstaaer, naar en Byrde tages fra Ens Skuldre. Den høie Stilling havde ikke bedaaret mig; jeg vidste jo godt, at den kun var noget rent Forbigaaende. Medens jeg var i den, sagde jeg ofte til mig selv: »Hvordan mon du kunde finde dig i at være Skopudser.« Og, saa sneg jeg mig ofte til at børste mine egne Støvler, naar jeg kunde gjøre det useet. Der er virkelig noget høist Tilfredsstillende ved at faa et Par smudsige Støvler blanke. Kunde man faa Alt i Danmark til at straale saaledes, vilde man være en stor Statsmand. Efterat være gaaet af, var det især Arbeidet, jeg savnede. Jeg gav mig til at over-

sætte det gamle Testament, Esaias, Hiob, Psalmerne. Naar man søger om Troskab mod Tanken, og dennes skønne Form, naar man spørger om, hvad vedkommende Forfatter havde sagt, hvis han havde skrevet paa Dansk, saa troer jeg, at min Oversættelse ikke er at foragte. Spørges der derimod, om jeg med Hensyn til enkelte Ord og Vendinger altid har fulgt de bedste Fortolkere, da kan der vistnok gjøres grundede Udsættelser. Min Oversættelse fandt imidlertid ingen Indgang, og min Forlægger lod mig forstaa, at Udgivelsen var forbundet med Tab.¹⁾ Saaledes standsede dette Arbeide, der havde faaet mig til at glemme Nutiden ved at flytte mig over i Fortiden. Jeg stod atter ledig paa Torvet.

Undertiden tænkte jeg alvorlig paa at flytte over til Slesvig, og at deltage i Kampen for den danske Nationalitet. Efter min Opfattelse vilde denne Kamp føres bedst, naar man sondrede denne Kamp fra de politiske Spørgsmaal, og naar man arbeidede for en Indvandring af danske Mænd, navnlig af danske Eiendomsbesiddere. I Slesvig gik derimod Strømmen i en modsat Retning. Den Præst blev anset som den mest patriotiske, der hurtigst tog sin Afsked og søgte tilbage til Kongeriget, og med milde Øine betragtede man Udvandringen. Jeg overbeviste mig om, at jeg intet vilde kunne udrette, og at mit Arbeide ikke vilde blive betragtet som en Hjælp, men som en Hindring. Saaledes lukkede Slesvig sig for mig.

Min oekonomiske Stilling var ingenlunde god. For at tilveiebringe Balance maatte der gjøres

betydelige Indskrænkninger, men saadanne er meget ubehagelige og foretages lettest under et Ophold i Udlandet. Min Hustru var enig med mig om, at Udvandring var at foretrække for at sætte vort Hus paa en anden Fod. At komme i et mildere Klima vilde være tjenligt for hendes Helbred; at komme ud af alle de gamle Forhold vilde være gavnligt for mig, der i den ene Haand havde Fornemmelser, der antydede en ved Overanstrengelse fremkaldt apoplectisk Tilbøielighed. Udvandrede vi, vilde min ældste Søn, der var forlovet og havde været med i Krigen, kunne gifte sig, og min yngste Søn vilde komme ind i en Virksomhed, hvortil hans Tilbøielighed og usædvanlig store praktiske Begavelse syntes at egne sig. Og saa, ja saa var der Noget, der drog mig med en uimodstaaelig Kraft bort fra de gamle Forhold, der stødte mig fra sig, til hvilken Side jeg end vendte Øiet. Naar man i Syden spurgte vore Forfædre, hvorfor de dog ikke bleve roligt hjemme, saa svarede de, at der i deres Indre var en lønlig, uimodstaaelig Kraft, der drev dem ud i det Fjerne. Det gik mig som vore Forfædre.

Uagtet der fra flere Sider blev vist mig megen Venlighed ved min Afreise, saa forlod jeg dog Danmark som den af Danmark Forladte.¹⁾ Denne Følelse af Forladthed gennemtrængte min hele Sjæl, medens jeg drog over de store Verdenshave. Det gjorde derfor et overraskende Indtryk paa mig, at man i Ny-Zeeland kjendte mit Navn og mit Ansigt, da mit Portræt havde staaet i et illustreret engelsk Blad. Jeg blev modtaget med

saa stor Velvillie saa vel af Gouvernøren, til hvem jeg var anbefalet af den engelske Regjering, som af Andre, at det langt oversteg mine dristigste Forventninger. Kun et Par Træk skal jeg anføre af mit Liv i Ny-Zeeland.

Mennesker af allehaande Nationer, Englændere, Franske, Italianere, Tydske, Normænd, Svenske og Danske følte sig alle som een Nation. De vare jo alle Europæere, Pakehaer. Det udvidede Sjælen at faa Landsmandskabet udvidet. Du est en Europæer, din Hud røber dig.

Jeg stod paa en venskabelig Fod til Maorierne og lagde mig efter deres Sprog. Vel kom jeg aldrig saa vidt, at jeg kunde tale det, men ved Hjælp af den paa Maori-Sproget oversatte engelske Liturgi kunde jeg saavel døbe Børn som forrette Jordpaakastelse. Man henvendte sig undertiden i denne Henseende til Epihopaen, saaledes hed Biskop paa Maori-Sproget.

Halvdelen af Dagen anvendte jeg til legemligt Arbeide, Halvdelen til Studium og Læsning med Børnene, og gjenvandt ved denne Levevis efterhaanden min Sundhed. Der var noget eienommeligt Hyggeligt ved Familiens tætte Sammenlutten og Samarbeiden; og det løftede Sjælen at leve i denne ophøiede, utæmmede Natur, og at sætte Spaden i den Jord, der havde ligget urørt siden Verdens Skabelse. Ny Zeeland har et af Jordens deiligste Klimaer, Sommerens Varme er ikke mere trykkende end i vort Fædreneland, Vinteren lignede Maimaaned herhjemme. Jeg levede lykkelige Aar i Ny-Zeeland.

Jeg tilstaaer, at jeg anseer mig selv for et af

Jordens lykkeligste Mennesker, men at jeg har kunnet bevare Sjælens Fred og Glæde under Livets stærke Bølgegang, det skylder jeg ene den Herre Kristus. Jo mere dette gik op for mig, des mere følte jeg det som en Pligt at aflægge Vidnesbyrdet derom, inden jeg forlod denne Verden. Derfor vendte jeg tilbage til Danmark, søgte og fik et Landsbykald. Du veed, at det ikke er lykkedes mig at slukke al politisk Interesse. Naar Tankerne have trængt mig for haardt, har jeg givet dem Luft for at blive fri for dem. Blandingen af det Theologiske og Politiske i min Natur anseer jeg som noget Medfødt. Det kommer af, at min Fader og Farfader vare Jurister, og de sex foregaaende Generationer geistlige Mænd.¹⁾ Og hermed Farvel! Jeg har kun tilbage Spørgsmaalet om Nutiden. Naar jeg har besvaret det, saa er jeg færdig med alle dine syv Breve.

NR. VII.

Nykjøbing p. F. den 16. Decbr.

VEED Du, hvad der er en stor Ubehagelighed? Det er at være i politisk Henseende ikke alene uenig med dig, men med alle gamle Venner, alle dannede Mennesker, med hvem man kommer i Berøring. Kunde jeg endda sige: »De holde ikke af deres Fædreneland«; men de elske det ligesaa høit som jeg selv; kunde jeg sige: »Det er Dumrianer«; men det er meget begavede Mænd; kunde jeg sige: »Det er uvidende Mennesker«; men Mange af dem have langt flere, langt grundigere Kundskaber end jeg. Og dog er jeg aldeles uenig med dem. Dette er virkelig høist ubehageligt, ja, det er næsten uhyggeligt; man kunde fristes til at spørge sin Læge, om man ikke skulde have en eller anden Skavank paa Forstanden. Atter og atter har jeg overveiet Sagen, og er nu kommet til en Overbevisning, der i een Henseende slutter sig til Venstre, og i en anden til Høire; jeg har med andre Ord fundet, hvad du med et Smil kalder mit op-høiede, centrale Standpunkt. Følg mig nu med Opmærksomhed.

En Lov kan forklares paa to Maader, aande-

lig og bogstavelig. Naar man nu overdriver den ene eller anden af disse to Fortolkningsmaader, og naar [man] saa fremdeles anvender den ene Fortolkningsmaade paa een, og den anden paa en anden Paragraf, saa kan Loven blive aldeles ukjendelig. Hvis Loven var et levende Væsen, og Fortolkningen et Speil, saa vilde Loven ved at se sig selv i Speilet tro, at den saae et aldeles fremmed Ansigt.

Efter mit Skjøn er det egentlig Venstre, der først ved sin aandelige Fortolkning har lagt Haand paa Grundloven. Dens § 75 lyder saaledes: »Folkekirkenes Forfatning ordnes ved Lov.« Hvorledes har nu Venstre forklaret disse Ord? »Det er fuldkommen rigtigt, at Folkekirkenes Forfatning skal ordnes ved Lov. Men en Forfatning kan gives paa to Maader, enten ved en eneste Lov eller ved en Række af Love. Den sidste Fremgangsmaade finde vi nu det hensigtsmæssigste. Rigsdagen beholder med Kongen hele den kirkelige Lovgivnings Myndighed og giver Love, alt eftersom Kirkens Tarv kræver det. Paa denne Maade ordnes Kirkens Forfatning ved Lov. At dette nu ikke kan være Grundlovens Mening, det er klart deraf, at hele Paragrafen saa bliver overflødig. Ordet »Forfatning« kan ikke være betydningsløst. Der er en Forskjel mellem denne Paragraf og § 78, hvor det hedder: De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov.«

Hvad er det, som Venstre har lagt for Dagen ved denne Fortolkningsmaade? At det ikke har et sandt liberalt Sindelag. Den sande Libera-

lisme bestaaer ikke i at ville tilrive sig al Magt, men i at tilstede, at enhver Organisme, der findes i Staten og ei strider mod dennes Formaal, udvikler sig frit under Statens Tilsyn. Med Hensyn til Kommunerne er man gaaet saa vidt som, ja maaske endogsaa videre end ønskeligt. Man har i den Grad slappet Statens Tilsyn, at man har forberedt en republikansk Opfattelse. Med Hensyn til Kirken er man blevet staaende ved det Gamle. Den eneste Forskjel er den, at Kirkeministeriet har afløst det danske Kancelli. Om det er en Fordel, er ikke aldeles utvivlsomt. Hvor er dog ikke den danske Folkekirke forladt og hjælpeløs! Den er saa godt som maalløs, thi at skulle tale med syv Tunger, gennem syv Landemoder, gjør Talen saa forvirret, at den bliver betydningsløs. Man giver Love om kirkelige Spørgsmaal, men giver ikke Kirken Leilighed til at ordne de herved opstaaede nye Forhold. Man afskaffer Daabstvangen, men hvorledes Kirken saa skal stille sig overfor de Forældre, der forkaste Barnedaaben, det har i tredive Aar henstaaet som et uafgjort Spørgsmaal. Naar Daabstvangen er afskaffet, vil det ikke kunne undgaaes, at der bliver Tale om at døbe Børn i en senere Alder. Der er ikke blevet givet Kirken Leilighed til at tage herom en almindelig Bestemmelse. Selvmord er blevet gjort til en i borgerlig Henseende straffri Handling. Hvorledes skal Kirken stille sig til dette Spørgsmaal? Skal den begrave Selvmorderen med Klokkeklang og Degnesang og Præstetale? Heller ikke om dette Spørgsmaal er der nogen almindelig

kirkelig Bestemmelse. Fraskiltes kirkelige Vielse har hos mangen samvittighedsfuld Præst vakt¹⁾ alvorlig Betænkelighed. Vi trænge til nye Regler, der give Staten, hvad Statens er, og Kirken, hvad Kirkens er. Mange dygtige Mænd mene, at vi trænge til nye Textrækker ved Siden af de gamle; man forhandler og skriver og raadslaaer, det ene Aar gaaer efter det andet, og man kan ikke komme til nogen Afgjørelse. I Balslevs Katekismus er der approberet een Affattelse af det apostoliske Symbol, i Vaisenhusets Katekismus og i Alterbogen er der approberet en anden Affattelse. At faa denne Uoverensstemmelse hævet er et Arbeide, der langt overstiger vore Kræfter. Har jeg da ikke Ret, naar jeg siger, at vor Kirke er et forladt, hjælpeløst Væsen? Og dog staaer der virkelig i Grundlovens § 75: »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov.« Grundloven er et organisk Hele. Rokker man ved een Bestemmelse, gjør man dem alle usikre. Det gjaldt om at vinde alle Stænders Kjærlighed til Grundloven. Kan man undre sig over, at den geistlige Stands Kjærlighed kjølnedes, og at den fulgte Høire, da Høire blev ligesaa aandrig, ja endnu aandrigere med Hensyn til andre Bestemmelser i Grundloven? Og Høire undlod ikke med Hensyn til Grundlovens Fortolkning at træde i Venstres Spor.

§§ 48 og 49 lyde saaledes: »Paa hver ordentlig Rigsdag strax efterat samme er sat, fremlægges Forslag til Finantsloven for det følgende Finantsaar, indeholdende et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter. Forslag til Finantsloven og Tillægsbevillingslovene behandles først i Folke-

thinget. Forinden Finantsloven er vedtagen, maa Skatterne ei opkræves. *Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i Finantsloven eller i en Tillægsbevillingslov.*« Hvad siger nu Høire gennem Rigsretten og paa anden Maade? »Denne sidste Sætning maa selvfølgelig forstaaes aandelig. Det er da indlysende for ethvert forstandigt Menneske, at Statens Vel maa staa over Grundloven. Denne har jo slet ikke havt andet for Øie end Statens Vel, og naar dette kommer i Strid med Grundlovens Bogstav¹⁾, saa er det selvfølgelig Grundlovens Mening, at dens Bogstav skal opfattes aandelig, det er, paa den Maade, som Statens Vel fordrer. Naar saaledes Rigsdagen har negtet Krigsministeren et Ridehus, men Krigsministeren finder, at Statens Vel kræver dette Ridehus, saa paadrager han sig ikke noget som helst Ansvar ved at lade Ridehuset opføre for Statens Penge.²⁾ En anden Sag var det, om han stak Pengene i sin egen Lomme; derved vilde han paadrage sig Ansvar. I Reglen bør vel en Minister henvende sig til Rigsdagen, naar en Overskridelse finder Sted, medens denne er samlet. Men naar en Minister, saaledes som da Theatret opførtes, erklærer, at han ikke kunde have nogen klar Forestilling om Overskridelsens Størrelse, før Arbeidet var endt, saa er det en fuldstændig tilstrækkelig Undskyldning.³⁾ Naar det ikke er øiensynligt, at Pengene ere brugte paa en aldeles uhensigtsmæssig og uforsvarlig Maade, saa paadrager Ministeren sig ikke noget Ansvar, om Pengene end ikke ere bevilgede ved Finantsloven eller en Tillægsbevillingslov.« Heraf kan

Venstre se, at, om det vil være aandrigt, saa kan Høire ogsaa være aandrigt.

Overfor § 25 foretrækker Høire derimod en anden Fortolkningsmaade: den kras bogstavelige. § 25 lyder saaledes: »I særdeles paa-trængende Tilfælde kan Kongen, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maa stride mod Grundloven, og altid bør forelægges den følgende Rigsdag.« Høire mener, at denne Bestemmelse kan anvendes paa Finantsloven, og heri maa jeg erklære mig for enig med Høire. Men det, hvori jeg paa ingen Maade kan være enig med Høire, [er], at man saa kan sidde ganske rolig et helt halvt Aar, uden at forsøge at tilveiebringe en Finantslov med Rigsdagens Samtykke. Denne Fremgangsmaade strider ikke mod Paragrafens Bogstav, jeg anerkjender det; men den er i aabenbar Strid med Grundlovens Aand. I § 2 hedder det: »Den lovgivende Magt er hos Kongen og Rigsdagen i Forening,« og da Finantsloven hører ind under den lovgivende Magt, hvorledes stemmer det da hermed, at Regjeringen bliver siddende et halvt Aar med en Finantslov, hvortil Rigsdagen ei har givet sit Samtykke? Angaaer den foreløbige Lov et ubetydeligt Anliggende, da vilde det være urimeligt at indkalde Rigsdagen for en saadan Lovs Skyld, men her er der Tale om Finantsloven. Hvorfor anklager da Folkethinget ikke Ministeriet for Rigsretten? Fordi det veed, at Rigsretten vilde frikjende Ministeriet. Holder man sig paa denne Maade til Bogstavet uden at bekymre sig om Grundlovens Aand, da

forsvinder Rigsdagens Betydning. Vil et Ministerium betjene sig af Opløsningsretten, og blive ved at opløse og opløse og give provisoriske Love og Finantslove, saa kan det holde sig ved Roret, saa længe det skal være. Jeg kjender imidlertid Hans Majestæt for godt til ei at vide, at han aldrig vilde gaa ind paa en saadan Fremgangsmaade. Efter mit Skjøn havde Hr. Berg Ret, da han vilde fortsætte Kampen; den kloge Grev Holstein er uden Tvivl blevet overlistet af en endnu klogere. At Venstre splittedes inden Seiren, var Venstres Undergang. Hvorfor havde man et saadant Hastværk, hvorfor kunde man ei udsætte Splittelsen, indtil Seiren var vundet? Og saa skal vi nu plages Dag ud og Dag ind med Venstres Kjævl! Det er modbydeligt.

Lader os tale rent ud! Slaget er tabt. Høire har seiret. Grundloven er ved den aandrige Fortolkning af § 49, og den kras bogstavelige Fortolkning af § 25 undergaaet en væsentlig Forandring, hvorved den stærkt har nærmet sig Absolutismen. For at virke i Verden maa man have Klarhed over Forholdene, og det kan ei nytte at udgaa fra Forudsætninger, der ei ere anerkjendte.

Da jeg nu har lært at forsone mig med alle Livsforhold, saa har jeg ogsaa forsonet mig med den nærværende Tilstand. Jeg skal sige dig hvorledes.

Min Ungdom faldt under Christian den Ottendes Regjering; jeg deltog i Oppositionen og følte mig fri og sikker. Hvoraf kom den Sikkerhedsfølelse? Kongen var absolut; han kunde efter eget gode

Tykke landsforvise mig, eller sætte mig paa Christiansø eller berøve mig Livet. Hvorfra kom da denne Sikkerhedsfølelse? Uden at et Ord i Kongeloven var blevet forandret, saa var Absolutismen i Aarenes Løb undergaaet en Ændring, der havde stillet den enkelte Borger under Lovens og Domstolenes Beskyttelse. Hvad havde bevirket denne store Ændring? Det var Tidsaanden, der gjennemtrængte alle Samfundets styrende og ledende Kræfter, og som gjorde saa mange Ord i Kongeloven til døde Bogstaver.

Ogsaa paa de internationale Forhold, ogsaa paa Traktaterne udøver Tidsaanden sin mægtige Indflydelse. Man binder sig for Evigheden, og Tidsaanden løser de for evig Tid indgaaede Forpligtelser. De Traktater, hvorved den evige Besiddelse af Slesvig var sikkert, vare, da de skulde komme til Anvendelse, blevne døde Bogstaver. Samme Skjæbne havde i faa Aar de Overenskomster fra 1851 og 1852, hvorved Europa sikrede det danske Monarkis Integritet. Pariser-Traktaten garanterede Tyrkiets Integritet. Da Krigen med Rusland endtes, tog Rusland Noget og Roumænien Noget. Vel, det var nu Krigens Gang. Men at Tyrkiets gode Venner, England og Østerrig, toge hver sit Stykke, England Cypern, Østerrig Bosnien og Herzegovina, at Montenegro er udvidet, og Grækenland skal udvides, det staaer altsammen i en besynderlig Strid med den Traktat, der havde garanteret Tyrkiets Integritet. Hvad bevirkede denne Forandring? Tidsaanden, der fik de ledende Kræfter til at opfatte Tyrkiets Forhold paa en anden Maade.

Naar nu Tidsaanden har grebet Danmarks Grundlov og ændret den, saa bøie vi os for den, efterat have gjort Modstand, saa meget vi formaaede, idet vi dog ingenlunde glemme, at Tiderne skifte.

Og saa endnu et Par Ord fra mit »ophøiede, centrale Standpunkt« til Høire og til Venstre.

Til Høire sigt vi: »Stram ikke Buen for stærkt! Læg Mærke til, at der gaaer underlige, stærke Strømninger dybt nede i de europæiske Samfund. Ingen veed, hvad Fremtiden bringer. Styrk ikke den Mening, at Kongemagt og Folkfrihed ere uforenelige Størrelser.«

Og til Venstre sigt vi: »Hold op med Eders Kjævl, hvorover baade Eders Venner og Eders Fjender væmmes. Bliver enige om et eneste større politisk Spørgsmaal, og slipper det ikke, før I har sat det igjennem. Enes saa om et andet Spørgsmaal og skaffer det Seir ved forenede Kræfter og bliver saaledes ved. Tragter ikke efter Magten! Følge I mit Raad, da vil Magten falde af sig selv i Eders Skjød som en moden Frugt. I behøve slet ikke at ryste Træet.«

Og efter at [have] talt saaledes, bøier jeg mit Hoved, og venter rolig en Skylregn af Ubehageligheder fra Høire og fra Venstre. Og hermed Farvel! Jeg kan ikke udtale mig om den nye Hærlov, thi jeg har ikke sat mig tilstrækkelig ind i den.¹⁾ Det forekommer mig imidlertid, at den er gaaet videre frem paa den Vei at forvandle vore Soldater til Rekrutter. Det er bedre paa en Slagdag at have 100 Soldater end 200 Rekrutter. Vi har en stor Forkjærlighed for at have mange Rekrutter.

Vi foretrække 10 Huse uden Tag for 5 Huse med Tag; vi indbilde os, at vore Karle langt hurtigere kan uddannes til virkelige Soldater end en Preusser. Der er noget Stort og Ophøiet i Folkevæbnings-Tanken; men man bærer sig aldeles bagvendt ad, naar man troer at nærme sig denne Tankes Udførelse, ikke ved at forvandle Folket til Soldater, men ved at forvandle Soldaterne til Rekrutter. Og nu en Fæstning! Skulde Danmark trænge til en Fæstning? Det er da at have altfor ringe Tanker om vort Fædreneland! At saadanne Smaastater som Frankrig, Tydskland, England, Rusland kunne trænge til Fæstninger, det kan man forstaa. Men at mene, at et saadant stort og mægtigt Rige som Danmark skulde trænge dertil, det er en Taabelighed. Vi have jo desuden saadanne faste, uoverstigelige Grændser, hvor faa Mand kunne modstaa Tusinder af Fjender; vi have jo en afgjort Overmagt tilsøes. Det er sandt, at det er et stort Gode for en slagen Hær at kunne ty ind i en Fæstning; derved spares meget Mandskab. Men vor Hær kan ikke blive slaaet, og hvad kommer det ogsaa os an paa at miste en halv Snes Tusind Mand. Derfor ingen Fæstning! Dette Raab er Tegnet paa en ægte Patriot, en sand Demokrat.

Der er desuden en Mængde andre Spørgsmaal, vedrørende Beskatnings- og Landboforholdene,¹⁾ hvorom jeg nok kunde have Lyst til at udtale mig, men jeg vil ikke trætte dig; jeg veed, at mine Ord ere betydningsløse. Kun eet Spørgsmaal maa jeg endnu berøre. Vore Tillægsbevillingslove bestaa af to meget forskellige Bestanddele. Den

ene angaaer Udgifter, der alt ere afholdne; den anden derimod [dem], der endnu ikke ere afholdne. Efterat det er anerkjendt, at der kan gives provisoriske Finantslove, bør den første Bestanddel fjernes fra den egentlige Tillægsbevillingslov, og hjemles, før den afholdes, ved en provisorisk Tillægsbevillingslov. Paa denne Maade vilde man efterkomme Grundlovens Bestemmelse, »at ingen Udgift maa afholdes, der ikke har Hjemmel i Finantsloven eller en Tillægsbevillingslov«. Venstre vil maaske indvende, at den paa ingen [Maade] kan anerkjende Lovligheden af provisoriske Finantslove eller provisoriske Tillægsbevillingslove. Men naar man lader det ene Aar gaa hen efter det andet, uden at man tør vove at bringe Spørgsmaalet ind for Rigsretten, saa bliver Fastholdelsen af Paastanden til en tom Deklamation. Paa en saadan bygger en forstandig Politiker ikke sin Politik. Iøvrigt anseer jeg det ikke for aldeles afgjort, at ei Ministeriet vilde blive dømt, hvis Sagen blev indbragt for Rigsretten. Det kunde dog være, at det vilde blive dømt, vel ikke for at have givet en provisorisk Finantslov, men for at have givet en saadan Lov uden nogen Nødvendighed. Det er nemlig afgjort, at Ministeriet vilde kunne være blevet enig med Rigsdagen om en midlertidig Finantslov, gjældende for nogle Maaneder. Det kunde maaske ogsaa være, at Rigsretten fandt, at det, da den lovgivende Myndighed er hos Konge og Rigsdag, ei kan forsvares, at Ministeriet blev siddende ganske roligt med en provisorisk Finantslov i 6 Maaneder, uden at gjøre noget Forsøg

paa at tilveiebringe en Finantslov med Rigsdagens Samtykke. Altsaa: Enten—eller. Enten anlægge man Sag; man faaer saa se, hvad Rigsretten dømmer. Eller man opgive Sags Anlæggelse og anerkjende provisoriske Finantsloves Gyldighed. Eet af To, alt Andet fører kun til tomt, Aar efter Aar gjentaget Ordgyderi. Anerkjender Venstre enten med eller uden en Rigsretsdom provisoriske Finantsloves Gyldighed, saa burde Høire efter mit Skjøn gjøre en Indrømmelse og give sit Samtykke til en Lov, hvorved det bestemtes, at Rigsdagen altid skulde sammenkaldes to Maaneder, efterat en provisorisk Finantslov var udstedt.¹⁾

Endnu engang: Farvel! Du tager mig det da ikke ilde op, hvis der skulde gaa flere Aar, inden du atter hører fra mig, ja, hvis jeg bliver taus som en virkelig Afdød?

TILLÆG.

UDTALELSER AF D. G. MONRAD I RIGSRAADETS FOLKETHING JULI—NOVEMBER 1864.

I.

UNDER 1. Behandling af Forslag til en Adresse til Kongen udtalte Monrad d. 18. Juli efter Rigsraadstidende Sp. 267—282:

Den første Gang, jeg igjen taler til Folkethinget fra dette Sted, maa jeg gjøre en Anmodning om, at den Taalmodighed og Overbærenhed, der ofte her er bleven viist mig, igjen maa blive mig til Deel. Jeg skal vel ikke gaae saa langt tilbage, som allerede er skeet ved denne Adresses Behandling, nemlig til Aarhundredets Begyndelse, men jeg ønskede dog at lade Tanken dvæle ved Tiden fra Aarets Begyndelse og indtil nu, idet den nærværende Tingenes Tilstand staaer i en ganske bestemt Forbindelse med de i dette Tidsrum indtrufne Begivenheder. Naar jeg har sagt, at jeg vil indskrænke mig til at lade Tanken dvæle ved dette Aars Begivenheder, maa jeg dog med Hensyn til, hvad der ligger forud, gjøre en Bemærkning. Vi have her i Landet, som i ethvert constitutionelt Land, været deelte i politiske Partier, der have ført temmelig stærke Kampe mod hinanden; det ene Parti har kaldt sig Heelstatspartiet, det andet har kaldt sig Danmark til Eideren, det nationale Parti. Jeg har ikke kunnet forstaae denne Kamp, den har været mig umulig at fatte; det har for mig været en luftig Kamp, der har manglet et egentligt Grundlag. Hvis vi paa noget Tidspunkt i den forløbne Tid havde kunnet

faae Heelstaten, vilde jeg have takket Gud og taget imod den, og hvis vi i samme Til havde kunnet faae et Danmark til Eideren med Holsteen knyttet dertil i et unioneret Forhold, vilde jeg have takket Gud og taget imod det; thi det vidste vi, at hvis det ikke lykkedes os paa den ene eller anden Maade at ordne vore Sager, da forestod der svare og farefulde Tider. Jeg siger derfor, at denne Strid og disse Kampe imellem Partierne have manglet et egentligt Grundlag. Nu har man hverken kunnet faae det Ene eller det Andet. Jeg troer, at naar man omhyggeligt vil undersøge den hidtilværende Tingenes Tilstand, vil man see, at ethvert Forsøg paa at komme til en Ordning paa den ene eller anden Maade er blevet mødt med den bestemteste Modstand. Jeg har kjendt Mænd, der vare nøie inde i de fremmede Regjeringers Tankegang, jeg har haft Øieblikke sammen med disse Mænd, hvor deres Hjerter have aabnet sig med Fortrolighed for mig — men aldrig have de nævnt en anden Løsning af vor Strid med Tydskland end enten et Slesvig-Holsteen eller Slesvigs Deling. Jeg har kjendt Mænd, der have staaet i nøie Forbindelse med de ledende Kræfter i Hertugdømmerne igjennem mange Aar — aldrig er der af dem blevet nævnt, at der var nogen anden Løsning end: Slesvig-Holsten. Jeg har ført timelange Samtaler med Mænd, der have været Ledere for Partiet ovre i Holsteen — jeg har aldrig kunnet faae frem deres Mening om en Heelstatsordning, der kunde sættes igjennem, og hvormed de vilde være tilfredse. Lad os derfor gjøre os det klart, at det har været umuligt at undgaae den nærværende Strid. Lad os ikke kaste Skylden over enten paa den Ene eller den Anden i saa Henseende. Jeg er overbeviist om, at, hvem der end havde ført Statens Roer i de forbigangne Aar, hvem der end havde haft Ledelsen, vilde vi ikke have undgaaet denne Kamp, der saa at sige har ligget i Luften. Mine Herrer, naar man nærmest vil dvæle ved Tiden fra Aarets Begyndelse, er det ganske naturligt, at jeg, da jeg i denne Tid har haft den Indflydelse paa Sagernes Gang, som jeg har, og der ikke har været givet mig Leilighed til tidligere offentlig at udtale mig om de mangehaande Spørgsmaal, der ere

bragte i Bevægelse, nu, da en politisk Forhandling finder Sted, historisk bringer dem under Omtale. Lad os gjøre os det klart, hvorledes et Ministerium er stillet her i Landet. Jeg troer, at den høitærede Conseilspræsident opfattede Ministeriets Stilling meget skjævt. Han sagde, at naar Rigsraadet nu udtalte en Mening, saa vilde man jo paa en eventuel Congres kjende Ministeriets Mening i den omhandlede Henseende, man behøvede altsaa ikke at spørge om den, thi man vidste den da iforveien. Men saaledes har aldrig et Ministeriums Stilling været her i Landet, at det var et bestemt og fuldt Udtryk af den Overbeviisning, der ledede den lovgivende Forsamling, og jeg troer, at dette er en af de Grunde, hvorfor vor unge constitutionelle Frihed er bleven bevaret. Naar vi tænke os Idealet af et Ministerium, saa er det et Ministerium, der nyder Kongens fulde Tillid og ligeledes den lovgivende Forsamlings fulde Tillid. Idet nu den constitutionelle Frihed indføres i et Land, er det altfor ofte Tilfældet, at man strax vil indføre det parlamentariske System, at man strax vil udøve en bestemt Indflydelse paa, hvem der skal være Kongens Ministre, og netop derved er det, at man fremkalder fra første Færd af saa stærke Kampe med Kongemagten. Her i Landet have imidlertid de lovgivende Forsamlinger modtaget de Mænd, som Kongen har valgt til sine Raadgivere, og stræbt efter bedste Evne at arbeide sammen med dem. Kun naar selve Sagen har fremkaldt Uenighed, er det, man har indladt sig i Strid, men man har dog søgt paa bedste Maade at komme overeens med Regjeringen. Efter denne Opfattelse er det en nødvendig Betingelse for et Ministerium, at det nyder Kongens Tillid. Ved dette Aars Begyndelse, ved det foregaaende Aars Udløb, forestod der vort Fædreland store og overhængende Farer, og det saaes klart, at det vilde være vanskeligt at undgaae disse Farer. For mig stod det da som værende af den største Betydning, at der var en nøie Sammenslutning imellem Kongen og Ministeriet, at Ministeriet havde Kongens fulde Tillid.¹⁾ Der opstod imidlertid en Meningsforskjellighed imellem Kongen og det daværende Cabinet. Kongen fordrede visse Modificationer i Ministeriet,

som Fleertallet af mine Colleger ikke meente at kunne gaae ind paa. Jeg fandt, at Betingelsen for Landets Vel først og fremmest var, at der var en nøie Samvirken imellem Kongen og Ministeriet, og jeg paatog mig derfor det nye Ministeriums Dannelse.¹⁾ Det maa være mig tilladt med faa Ord at dvæle ved dette Cabinets Dannelse. Jo større Ulykker der have væltet sig ind over Landet, jo mindre man har formaaet at værge sig derimod, desto nærmere ligger det, at man gjør sig rede for, om man har forsøgt at gjøre Alt, hvad der stod i Ens Magt for at bevare Freden. Jeg tog ved Ministeriets Dannelse et væsentligt Hensyn dertil, og jeg søgte at faae en saadan Samvirken tilstede, at Fredens Bevarelse kunde gjøres saa sandsynlig som muligt. Et Medlem af det tidligere Cabinet gik over i dette nye Ministerium, nemlig Krigsministeren, og alle hans Colleger vare af den Mening, at det var overordentlig ønskeligt, at dette Medlem, hvem Landets Forsvar var betroet, ikke inddroges i de politiske Omvæltninger, saa at han kunde røgte sit Hverv uafhængig af ministerielle Criser. Jeg deler fuldstændig denne Mening. Derfor er det ogsaa efter min indstændige Anmodning, at den nærværende Marineminister er forbleven paa sin Plads; thi Et staaer dog over alle større eller mindre Meningsforskjelligheder, og det er Landets Forsvar mod Landets Fjende. Jeg søgte dernæst med Hensyn til Besættelsen af Udenrigsministeriet saameget som muligt at finde en Personlighed, som var skikket til at indtræde i Underhandlinger med Tydskland; det var en Mand, som var dannet i den ældre Skole, levende i lang Tid i Berlin, kjendende nøie de preussiske Forhold, havende der erhvervet sig Agtelse og Tillid ved den Ret-sindighed og Paalidelighed, hvormed han havde ført Forretningerne, og derved ogsaa vundet Anseelse i den diplomatiske Verden, saa at hans Navn var det bedste Tegn paa, at Regjeringen søgte en fredelig Jævning. Jeg søgte ogsaa med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig at finde en Mand, der som Minister for denne Landsdeel kunde indgyde vore Modstandere Beroligelse. Vel er jeg overbeviist om, at de, der have været kaldede til at bestyre Slesvig eller ville blive kaldede til at bestyre det i

Kongen af Danmarks Tjeneste, have søgt at udvise Retfærdighed; men der kan være i en Mands Character en dansk Baggrund, om jeg saa maa sige, eller en tydsk Baggrund, der gjør, at den ene Personlighed indgyder større Tillid end den anden. Jeg troer, at den Mand, som indtraadte, virkelig var skikket til at indgyde dem Tillid, hvis Misfornøielse har bidraget saameget til at fremkalde den nærværende Tingenes Tilstand. Strax efterat Ministeriet var dannet, fremkom der Forslag om en Conference.¹⁾ De ville erindre, mine Herrer! at dette Spørgsmaal dengang paa en egen Maade stod i Forbindelse med de store europæiske Spørgsmaal, og en af vore største Ulykker er den, at den almindelige Stilling af de europæiske Forhold har været vort Spørgsmaals Behandling saa overordentlig ugunstig. Medens det polske Spørgsmaal samlede Østmagterne sammen til en Forstaaelse om de foreliggende vigtige Spørgsmaal, medens de betydelige Tjenester, der af Preussen vare viste Rusland, opfordrede til Gjentjenester, stode derimod Vestmagterne uenige og splittede, ogsaa derved, at England ikke var gaaet ind paa Forslaget om en Congres. Det var, idet der kom Forlangende til os om at undergive vor Sag Behandling paa en Conference, medens endnu Congressspørgsmaalet laa for i en anden Skikkelse, af Vigtighed at undgaae at komme ind i denne Strid mellem England og Frankrig. Regjeringen erklærede sig villig til og androg paa, at der maatte tilveiebringes en europæisk Mediation, en europæisk Forhandling af det dansk-tydske Stridsspørgsmaal, idet den overlod Formen, om det skulde være paa en Conference eller paa en Congres, til den europæiske Afgjørelse, da Regjeringen ikke havde det i sin Haand at afgjøre, om man maatte finde den ene eller den anden Form rigtig. Dette førte imidlertid ikke til Noget, og, efter Opfordring af England, gik Regjeringen endnu et Skridt videre. Den erklærede sig villig til at forelægge Repræsentationen et Forslag til Tilbagetagelse af Novemberforfatningen, naar man samtidig dermed var bleven enig om den retlige Forstaaelse af de saakaldte Overenskomster af 1851—1852, saaledes at de dermed stemmende Forslag til en Forfatning kunde fore-

lægges samtidig med Ophævelsen af Novemberforfatningen. Heller ikke dette Forslag fandt Tydsklænds Bifald, og Krigen begyndte, men jeg tør dog sige, at, idet Krigen begyndte, var det almindelig diplomatisk anerkjendt, at der fra Danmarks Side var gjort alt Muligt for at undgaae den. Det varede ikke længe, inden der atter fremkom fra engelsk Side Forslag om Afholdelse af en Conference. Saasomt Regjeringen havde sikkret sig, at dette Forslag vilde blive støttet af den franske Regjering, gik den ind derpaa; man vilde have anseet det urigtigt at gaae ind paa dette Forslag, førend det havde fundet virkelig kraftig Understøttelse fra den franske Regjering. Da denne kom, gik man ind paa Forslaget om en Conference. Londonerconferencen er i een Henseende en ligesaa sørgelig Historie som vor Krigs Historie.¹⁾ Mine Herrer! hvori bestaaer Londonerconferencens Historie? Den bestaaer deri, at Europas neutrale Magter ere komne sammen og have overveiet, hvad der vel kunde være billigt at fordre af os, under Hensyn til alle de stedfindende factiske Forhold, og naar vi saa ere gaaede ind paa disse Forslag, og vore Modstandere ikke ere gaaede ind paa dem, have de neutrale Magter stillet nye Forslag. Vi gik ind paa de neutrale Magters Forslag om en Vaabenhvile; men Tydskland vilde ikke gaae ind derpaa, og vi nødtes derfor til at gaae ind paa et nyt og langt mere besværende Forslag i denne Retning. Vore Befuldmægtigede mødte med Instrux til at opretholde Overenskomsterne fra 1851—52; besynderlig er det derfor, hvorledes man kan sige, at Regjeringen skal have gaaet i eiderdansk Retning, vi, der bestandig offentlig have udtalt os for, og, baade her og i Depescherne til de fremmede Magter, holdt paa, hvad man var bleven enig om i 1851—52. Det var i disse Overenskomsters Navn, at Tydskland begyndte Krigen; men de neutrale Magter lode dem falde. Mine Herrer! Jeg anseer i mange Henseender en Ordning, overensstemmende med disse Overenskomster, for at ville have været den lykkeligste, vi kunde have opnaaet. Jeg erkjender vel den store Betydning, som Nationaliteten har i vore Dage, men man maa ikke aldeles sammenblende Nationaliteten med

Sprogforskjellen; og naar man tager Hensyn til den store Overeensstemmelse i Folkecharacter, til Overeensstemmelsen i Religion, og til den lange fælles historiske Udvikling, staaer det for mig, som om denne Løsning vilde have været meget heldig for os, dersom vi kun kunde have faaet, hvad der virkelig ligger i Overeenskomsterne fra 1851—52. Det er ikke os, der have brudt disse Overeenskomster, men man har paastaet det og faaet Verden til at troe det. Det viser sig bedst, at vi have holdt fast paa dem, klynget os til dem, derved, at vore Modstandere, som havde begyndt Krigen for Opretholdelsen af disse Overeenskomster, forlode dem, da det var kommet til Fredsunderhandlinger, og opstillede noget ganske Andet. De tyske Magter opstillede en anden Ordning, de opstillede et Slesvig-Holsteen, med Slesvig og Holsteen aldeles nøie forbundne med hinanden, og saaledes, at Arvefølgen var forbeholdt Afgjørelse af Forbundsforsamlingen i Frankfurt. Det er dette Slesvig-Holsteen, der har foreligget paa Londonerconferencen, og naar man senere har søgt at give det Udseende af, at Regjeringen — hvad den utvivlsomt ogsaa vilde have gjort — havde forkastet et Forslag om en Personalunion, da mangler dette al Begrundelse. Der forelaa et Forslag om et Slesvig-Holsteen, men saaledes at Arvefølgespørgsmaalet maatte ansees for afgjort, idet den Mand, der repræsenterede det tyske Forbund, erklærede, at der ikke var nogen Tvivl om, at Prindsen af Augustenborg vilde være den, der af det tyske Forbund vilde blive erklæret arveberettiget. Da var det, at England kom frem med et Forslag om en territorial Afstaaelse, en Afstaaelse af Lauenborg, Holsteen og Landet Syd for Slien-Dannevirke.¹⁾ Dette Forslag blev støttet af de paa Conferencen værende Diplomater for alle de neutrale Magter, af Rusland, Frankrig o. s. fr.; alle vare enige om, at dette var Noget, som man maatte gaae ind paa. Det var et betydeligt og smerteligt Offer, som Kongen bekvemmede sig til, idet han gav sit Samtykke til at gaae ind paa dette Forslag, et Offer, hvormed han kun kunde gjøre sig fortrolig derved, at dette ogsaa maatte være det sidste, at man maatte holde fast ved denne Linie og

ikke lade sig trænge længere op mod Nord. Jeg anerkjender, at selv denne Løsning, hvor tilfredsstillende den end nu maatte synes under vore yderst uheldige Forhold, i mange Henseender ikke vilde have været nogen heldig Løsning. Det er vist nok, at man med Grund kunde sige, at dette var Danmarks første Deling, Delingen ved Slien-Dannevirke. Desuagtet maatte jeg finde, at under alle de foreliggende Omstændigheder, da Forslaget var fremkommet fra England og var støttet af alle de neutrale Magter, var det en antagelig Ordning. Vore Modstandere vilde imidlertid kun gaae ind paa en Linie mellem Aabenraa og Tønder; da forlode de neutrale Magter deres eget Forslag og tiltraadte et af England fremsat nyt, hvorefter det ved Voldgift skulde afgjøres, hvor Grændselinien skulde drages mellem den nordlige Linie Aabenraa—Tønder og den af Danmark foreslaaede Linie fra Eckernførde til Frederiksstad. Dette Forslag kunde Regjeringen ikke gaae ind paa.¹⁾ Jeg fandt, at Hans Majestæt, ved at gaae ind paa en Afstaaelse af det Land, der ligger Syd for Slien-Dannevirke, havde gjort saa betydelige Opoffrelser, at jeg ikke kunde vægre mig ved at paatage mig Ansvaret for, ikke at gaae nordligere, uden at Vaabenlykken paany var bleven forsøgt. Det stod desuden, efter Alt hvad der forelaa, som det sandsynligste, at England dog ikke vilde lade os aldeles uden Hjælp. Jeg veed meget vel, at bagefter, naar Chancerne, som man har sat sine Forventninger til, ikke ere gaaede i Opfyldelse, sige Mange: Dette kunde man tydelig have indset; men jeg maa fastholde, at efter Mænds Mening, som nøie kjende de engelske Forhold, turde vi gjøre Regning paa paa den ene eller den anden Maade at faae en materiel Understøttelse fra England. Denne Forventning er ikke gaaet i Opfyldelse; dette Haab er blevet skuffet. Vi have gjennemløbet de forskjellige europæiske Chancer, som kunde have tilbudt sig, og de have alle skuffet os; ethvert Haab, man kunde have gjort sig om, at Forholdene et eller andet Sted vilde stille sig saaledes, at vort Spørgsmaal kom til at træde ind i den almindelige europæiske Politik og vilde skaffe os fremmed Understøttelse, er blevet beskjemmet, og jeg seer ikke, at der nu er

nogen europæisk Chance, hvortil man kunde fæste sin Lid. Mine Herrer! Det glædede mig derfor, da Hans Majestæt Kongen tilkjendegav mig, at han ønskede at danne et nyt Cabinet; det glædede mig, thi jeg finder, at et nyt Ministerium langt bedre for sig selv, for Kongen og for Landet kan gjøre Skridt til fredelige Underhandlinger end det forrige. Ethvert Cabinet har sit Hverv, og for det Ministerium, som havde sagt Nei til Englands Forslag, forekommer det mig ikke at ville være værdigt, efter saa kort Tids Forløb at gjøre Skridt til at indlæde Fredsunderhandlinger. Alene Kongens allerede tidligere udtalte Ønske om at skifte Cabinet maatte indvirke saaledes paa dettes Stilling, at den ikke blev holdbar. Jeg har anset det for et af mine Formaal som Kongens tro Tjener at arbeide paa: at Kongen og hans Dynastie kunde smelte sammen med det danske Folk; men for at dette Arbeide kunde have Fremvæxt, maatte Ministeriet have Kongens fulde Tillid, og ikke blot staae som et Ministerium, som Hs. Majestæt holdt paa, fordi han ikke kunde faae et andet. Saasnart det altsaa kom dertil, at dette Ønske fra Hans Majestæt forelaa, maatte jeg ogsaa i den Henseende ansee mit Arbeide for endt, og jeg maatte antage, at Forholdene stillede al Opfordring til mig om at bidrage Mit til, at Ministeriet kunde blive afløst af et andet, og jeg har søgt at opfylde, hvad jeg ansaae for at være min Pligt. Jeg veed med Hensyn til den høitagede Conseilspræsident, at det sandelig ikke er nogen personlig Lyst til at udøve Magten, der gjør, at han nu sidder, hvor han sidder, jeg veed, at det kun er Følelsen af hans Pligt, der har drevet ham dertil; jeg veed, at det kun er Følelsen deraf, som har bevæget ham, svækket som han er paa Helbred, til at anvende sine sidste Kræfter til Kongens og Landets Tjeneste og kaste sig ind i det besværlige og møisommelige Arbeide, som udkræves til Ledelsen af Statens Anliggender under saa farefulde Forhold. Jeg skal i min fremtidige Virksomhed anerkjende dette og vise, at jeg paaskjønner det, men desuagtet vil jeg ansee det for urigtigt, om ikke Rigsraadet, saaledes som vor Sædvane er, vilde behandle de Spørgsmaal, som stille sig for os, sam-

vittighedsfuldt og ærligt, uden at tage Hensyn til om vor Opfattelse eller vor Mening stemmer med Ministeriets eller ikke. Det er en Fordeel, som flyder af parlamentaire Ministerier, Ministerier, som udgaae af de lovgivende Forsamlings Fleertal, at de have et Fleertal at støtte sig til i disse Forsamlinger, og ligesom danne en Eenhed med dem. Men saaledes som Ministerierne dannes og ere blevne dannede i vort Land, er deres Forhold til de lovgivende Forsamlinger et andet, og denne Eenhed er ikke tilstede; der er vel en Samvirken saa stor som mulig, men ikke Eenhed i Opfattelsen, ja man forlanger ikke engang paa det Udviklingstrin, hvorpaa vi nu staae i det constitutionelle Liv, en saadan Eenhed. Derfor har den høitagtede Conseilspræsident Uret, naar han mener, at man paa en ny Congres skulde vide, hvad Regjeringen egentlig tænker, fordi der fremkommer en Udtalelse fra den lovgivende Forsamling. Jeg troer, at det forrige Cabinet stod den lovgivende Forsamling noget nærmere end det nærværende, men desuagtet vilde jeg dog ikke driste mig til i den Grad at identificere mig med den lovgivende Forsamling, at jeg skulde mene, at den var et Udtryk for mine Meninger. Lægger man Mærke hertil, saa maa ogsaa den Indvending, som saaledes er fremsat mod Adressen, falde bort. Derimod kan jeg jo ikke nægte, at da dog vor Samvirken med Regjeringen ved den endelige Fredsafslutning er nødvendig, er det af Vigtighed, at den lovgivende Magts Opfattelse af Forholdene er kjendt; det er saa meget vigtigere, som det kan være vanskeligere eller lettere at kjende den lovgivende Forsamlings Opfattelse, eftersom man gennem sine personlige Forbindelser staaer den fjernere eller nærmere.

Naar jeg skulde udtale mig om vor Stilling, saaledes som den nu er, kan jeg ikke indrømme, at den skulde være fortvivlet. Ja, jeg siger, at hvis Folket virkelig har Tillid til sig selv, hvis det virkelig har Levedygtighed og Levekraft, og det ikke feigt opgiver Haabet og Modet, fordi stærke Modgangsbølger ramme det, saa bliver et saadant Folks Tilstand ikke let fortvivlet. Jeg vil sige een Ting: om det end skulde hænde sig, at hele Landet var underkastet fremmed Herredømme, om fremmede

Flag vaiede fra alle vore Taarne, om fremmede Bannere gik i Spidsen for vore Hære og vaiede fra vore Skibe, saa var dog Folkets Tilstand, naar det havde Kraft til at ville leve, til at ville skaffe sig en selvstændig Tilværelse, endnu ikke »fortvivlet«. Den Tid vilde komme, da Begivenhedernes Gang atter vendte sig; Nationer have levet i Trældom det ene Aarhundrede efter det andet, og have dog tilsidst tilkjæmpet sig Selvstændighed. Men jeg vil dog sige, at der er Anledning til at søge at komme til fredelig Forstaaelse. Jeg gjentager imidlertid, at jeg ikke finder, at vor Tilstand er fortvivlet, og jeg mener heller ikke, at den er en saadan, at vi behøve at bede om Fred til enhver Priis. Det mener heller ikke den høitagede Conseilspræsident; han mener ikke, at vi skulle søge Fred til enhver Priis, og der er ingen Tvivl om, at man meget let kunde nævne Fredsforslag, som han ikke for Tiden kunde gaae ind paa. Nei, saavidt ere vi ikke komne. Naar Hovedstaden er erobret, naar hele Landet er indtaget, saa maa man see at faae Fred for enhver Priis. Men det er jo dog ikke uhørt, at et Land erobres, at en Hovedstad indtages, og man maa ikke tabe Contenancen, hvis det skulde hændes os; thi Historien viser at baade Berlin og Wien og Paris have været i Fjendehaand — men man maa da vistnok finde sig i de Fredsbetingelser, som man kan faae. Altsaa, naar Landet er erobret og Hovedstaden indtaget, maa man finde sig i en hvilkensomhelst Fred, — det er givet, — men før den Tid er kommen, maa man kunne tale med om Fredsbetingelserne. Jeg vil ikke skræmme altfor meget med Hovedstadens Indtagelse, ikke fremmane dette Billede altfor meget, men det er godt at gjøre sig fortrolig med det Værste, og ikke gyse tilbage for det yderste Tab. Jeg vil imidlertid ikke fastholde Billedet, thi jeg erkjender, at der er et andet Punkt, hvor vi maae sige, at naar vi ere komne dertil, er vor Modstand unyttig, at da er Danmarks Riges Modstandskraft brudt, og det er: naar vor Flaade ei længere er Herre i vore Farvande; naar en fremmed Flaade er Herre der, saa troer jeg, at man, efter vor hele nationale Tilværelse og efter Folkets nuværende Tilstand, en Tilstand, hvor Selvvirksomhed og Selvkraft endnu

ikke ret er traadt frem, maa modtage Fred for enhver Priis. Jeg troer ikke paa, at Fjendens Flaade vil vise sig i Østersøen, jeg troer ikke, at den vil komme ind i vore Farvande. Dengang jeg forlod Magten, og det er jo ikke saa længe siden, løde alle Beretninger paa, at det ikke var sandsynligt, at den vilde gaae herind; men hvis den ogsaa skulde komme, saa lad den komme herind, derfor er dog ikke vor Flaade tilintetgjort, og der kan hændes meget i Farvande som vore, som ere vanskelige at befare og især vanskelige for en fjendtlig Flaade at trænge ind i. Men det anerkjender jeg, at det vilde være unyttig Blodsudgydelse at fortsætte Krigen, naar vor Flaade ikke længer er Herre i vore Farvande; lader os da faae Fred til enhver Priis. — Man har talt om de fredelige Formaal og om de forskjellige Vilkaar, hvorpaa vi kunde tænke os nu at faae Fred. Først naar vi ere komne dertil, at vi maae søge Fred til enhver Priis, behøve vi ikke at udtale os, thi Freden vil da blive dicteret, men saalænge vi ikke ere komne dertil, er en Udtalelse fra vor Side af stor Betydning. De lægge vel Mærke til, mine Herrer! at naar engang vort Samtykke til den endelige Afgjørelse skal erhverves, kan det let hændes, at Opfattelserne kunne være saa forskellige, at det, man gjorde Regning paa, slet ikke kunde komme istand. Jeg for mit Vedkommende anseer det for meget tvivlsomt, om vi, dersom der for os forelaa et Forslag til at give vort Samtykke til et Slesvig-Holsteen i Personalunion med Kongeriget, og vi vare paa det Punkt, at vi maatte søge Fred til enhver Priis, om vi da ikke maatte ansøge Hs. Majestæt Kongen om at vælge mellem enten at regjere over Kongeriget for sig eller over Slesvig-Holsteen for sig. Deri kunde ligge en Fare, naar man troede, at det Modsatte maaskee var Tilfældet. Jeg troer, at det let kunde hælde sig, at dersom en Regjering vilde raade Kongen til at beholde begge Dele, saa kunde han komme til at tabe begge Dele; det er deri, Faren ligger, det maae vi vel overveie. Valget i den Henseende ligger jo imidlertid ikke for os; dette Spørgsmaal er ligesaa luftigt, som Eiderstaten og Heelstaten have været. Men Tidens Hjul vælter sig saa underligt, hvad der idag synes usandsynligt, kan imorgen blive sandsyn-

ligt, — og naar vi gaae fra hinanden, kan det vare længe, inden vi igjen komme sammen; derfor er det rigtigt, at vi udvexle vore Anskuelse og Tanker, medens vi ere samlede. Der kunde unægtelig ved første Øiekast synes at være en Fordeel tilstede, naar man tænkte sig en Personalunion mellem Slesvig-Holsteen paa den ene Side og Kongeriget paa den anden Side, idet at man dog kunde vente af den, der sad paa Danmarks Throne, at hans Hjerte vilde ømmes ved at lade det Danske i Slesvig altfor meget undertrykkes, at han ikke kunde nænne at lade det altfor voldsomt gaae tilgrunde; men jeg siger hertil, at naar en dansk Konge skulde være constitutionel Hertug i Slesvig-Holsteen, og dette stod i samme Forhold til Kongeriget som Norge til Sverrig, da vilde han efter al Sandsynlighed ikke have det i sin Magt at forebygge de Foranstaltninger, som den lovgivende slesvig-holsteenske Forsamling vilde ansee for at være rigtige. Man vilde, forinden han kom til at regjere, have truffet saadanne betryggende Forholdsregler i denne Retning, at Kongens Hjerte og Medfølelse ikke kunde udrette Noget; og hvorledes vilde det ikke virke her i Kongeriget, naar man saa Kongen undertrykke det danske Sprog i Slesvig; hvorledes vilde det ikke berøve ham al Kjærlighed og Hengivenhed, ja, hvorledes vilde det ikke tænde Hadets bittre Lue mod den, der undertrykte vort Modersmaal?⁴⁾ Men, mine Herrer, lader os tillige betænke en Ting, at naar vi tale om Slesvig-Holsteen — og der har hidtil kun været Tale om et saadant, staaende i Forbindelse med Danmark som Norge med Sverrig — saa gjør man sig aldeles luftige Forestillinger, hvis man troer, at det skulde være det Samme som et Slesvig-Holsteen under en absolut Monarch. Naar to Lande staae under en absolut Konge, saa kan hans Magt sammensmelte de forskjellige Interesser og gjøre dem til Eet. Naar to Lande staae under en absolut Konge, vil det være det Samme, som om de havde een lovgivende Forsamling og eet Ministerium tilfælleds, thi Kongens absolute Magt tilveiebringer Eenhed, saavel i Lovgivning som i Administration; men ganske anderledes er derimod Tilfældet i det Øieblik, at det er constitutionelle Lande, hvori Fleertallet gjør sine An-

skuelser gjældende. Det er vel blevet sagt, at Friheden i Preussen kun er en Udførselsartikel, men det kan godt være, at de store tyske Stater, skjøndt de ikke selv have Brug for denne Vare, dog finde, at det er en Udførselsartikel, som smaa Stater bør bruge, og at de skulle overholde Constitutionen, dersom de ikke ville udsætte sig for Forbundsexecution. Man kan altsaa slet ikke stole paa, at det ikke skulde blive et virkeligt constitutionelt Liv, der kom til at gjøre sig gjældende i Slesvig-Holsteen, saa at det altsaa blev en Forbindelse under een Konge mellem to virkelig constitutionelle Lande, der for mig staae, som om de maatte blive aldeles forskjellige. Der er blevet sagt af et Medlem af det forrige Cabinet, at paa den Maade vilde Landet kun faae en halv Konge, og et andet æret Medlem af Repræsentationen har yttret, at Landet paa denne Maade vilde faae en deelt Konge, og denne Betragtning maa jeg tiltræde. Naar vi nu desuden overveie, hvorledes denne Ordning vilde give disse to Lande særskilt Armee og særskilt Flaade, ja maaskee særskilt Diplomati og særskilte Finantser osv., saa see vi, at den Styrke, der skulde flyde af en saadan Forbindelse, i Sandhed vilde være høist ringe. Har en Regent Tænkemaade og Villie til at støtte Danskheden, saa kan han dog ikke som Konge af Danmark føre Krig med Hertugen af Slesvig-Holsteen, der maa være en vis Eenhed i den Maade, hvorpaa han maa gaae frem, og vil det da ikke blive Tilfældet, idet han er bunden ved tysk Indflydelse i Hertugdømmerne, at Kongeriget Danmark bliver som en Drabant, der bevæger sig om det større Statslegeme? Jeg siger derfor atter, at jeg finder det overmaade tvivlsomt, hvad man skulde vælge, dersom Valget forelaa, men netop derfor er det ogsaa af Vigtighed, at man gjør sig det klart, hvor tvivlsom Sagen er, thi naar man arbejder for Noget som et Gode, og dog tilsidst kommer til at forkaste det og søge en anden Afgjørelse, saa kan der derved fremkomme megen Fortrød.

Jeg anseer en aaben Udtalelse for at være af Vigtighed, og naar jeg ganske aabent skal udtale min Mening, saa anseer jeg ikke det, som Adressen udtaler, nemlig en af Tydskland uafhængig fri Statstilværelse, for at være

det Vigtigste.¹⁾ For mig staaer som det Vigtigste, at Alt, hvad der er dansk, bliver sammen, bliver forbundet constitutionelt, nu, da destoværre Monarchiets Integritet er gaaet tilgrunde — vi kunne jo ikke faae den tilbage, thi et Slesvig-Holsteen i Personalunion med Kongeriget er jo ikke Monarchiets Integritet, det er kun et Vrængebillede deraf, og intet Andet. Efterat vi have forsøgt at værne om Monarchiets Integritet, hvilket har viist sig at være forgjæves, eftersom Europa — ja, jeg vil ikke bruge haarde Ord, thi Saadant har ingen Vægt og Betydning — har forladt os paa den Maade, det har gjort, har forladt sine egne Underskrifter og Tractater, og den ene Magt efter den anden har sagt: Ja, naar den Ene ikke anseer sig bunden til at gjøre Noget, saa er jeg ikke mere bunden dertil, — og da tillige den Magt, som har talt til Danmarks Konge om at være *bound by honour*, desuagtet har forladt den af den selv underskrevne Tractat —, saa er der een Ting, som staaer for mig som det Helligste, og det er: det danske Folks Integritet, og jeg vil sige Dem — De vide, at jeg i en Række af Aar har arbejdet for Danmarks Riges Frihed, for den constitutionelle Frihed, og Intet er bitterere for en Mand, end naar han skal udslette hele sit Livs Gjerning —, at dersom jeg havde Valget imellem enten at bevare det danske Folk eller bevare vor politiske Frihed, saa vilde jeg ikke betænke mig paa at vælge det Første og lade ethvert Spor af politisk Frihed gaae tilgrunde her i Landet, og dersom det skulde være saa, at det danske Slesvig skulde gaae bort fra os og ind i det tydske Rige, og Valget beroede paa mig, hvad der skulde gøres, da siger jeg, at jeg vilde følge Slesvig med Kongeriget; jeg vilde ikke slippe, ikke forlade det. Folkets Integritet er det Første og Vigtigste for mig; alt Andet, hvad enten det hedder Frihed, eller hvad andet Navn det har, er for mig af underordnet Betydning.

Jeg vil ønske, at Gud maa give sin Velsignelse til den vigtige Gjerning, som det er givet Ministeriet at fuldbyrde. Ligeoverfor dette store, vigtige Spørgsmaal, der er stillet Regjeringen, forsvinde alle de smaa Forskjelligheder, der kunne være tilstede i den politiske Opfattelse.

Jeg ønsker, at Gud vil give Regjeringen sin Velsignelse, saaledes at det virkelig maa lykkes for den, hvad der ikke er lykkedes dens Forgængere; jeg ønsker, at dette Ministeriums Tiltrædelse maa være som et Vendepunkt i Danmarks Ulykkeshistorie, saaledes at under det den ene lykkelige Begivenhed maa afløse den anden, ligesom under det forrige Ministerium den ene Ulykke, den ene Ydmygelse har afløst den anden.

II.

Under 1. Behandling af Indstillinger fra et Udvalg, der havde modtaget Beretninger fra Krigsministeriet og afgivet Betænkning (Rigsraads-tidende Tillæg B. Sp. 147—296), udtalte Monrad 24. August bl. a. efter Rigsraadstidende Sp. 1391—1396:

Mine Herrer! jeg skal nu tale om min egen Stilling til de Begivenheder, som have fundet Sted. Jeg taler her som Conseilspræsident for det Ministerium, der har ført Krigen, paa hvem ogsaa et Ansvar i saa Henseende hviler. Jeg vil sige Dem den Maade, hvorpaa vi gik frem — jeg har allerede tidligere sagt Dem det — med Hensyn til Krigsministeriet, dengang Ministeriet dannede sig; man ansaae det for rigtigt, at Krigsministeren blev i Ministeriet, hvilken Farve eller saagodtsom hvilken Farve det efterfølgende Ministerium end vilde faae; thi vi troede, at det var godt, at netop den Mand, som saalænge havde syslet med denne Administration, betroedes denne Portefeuille.¹⁾ Jeg vil sige, at der i min Stilling til Krigsministeren var et Forhold, som jeg bestemt fremhævede for ham og hans Eftermand i det Ministerium, hvis Conseilspræsident jeg havde den Ære at være, nemlig: at han maatte vælge til commanderende General den, som han dertil fandt bedst skikket. Jeg tilsagde ham, at hvem han end maatte vælge, vilde jeg yde ham den kraftigste Understøttelse, som jeg var istand til, jeg

sagde, at jeg vilde gjøre det til et Cabinetsspørgsmaal, dersom han ikke paa anden Maade kunde sætte sin Villie igjennem; thi det forekom mig, at Krigsministeren netop maatte have stor Indflydelse i den Henseende, og at han maatte have stor Frihed med Hensyn til Valget. — Jeg kommer nu til et Punkt, som særligt er berørt af det ærede Udvalg, nemlig Dybbølstillingen.⁴⁾ Jeg veed ikke, om det er meddeelt i de skrevne diplomatiske Actstykker, men de Herrer ville enten kunne see det der, eller ville i alt Fald let kunne forvisse sig om, at det, jeg her bemærker, stemmer med Sandheden, nemlig: at der fra den hele herværende diplomatiske Kreds gik den Overbeviisning over til Udlandet, at vort Krigsministerium var inderlig overbeviist om, at Dybbølstillingen kunde forsvares, og at man kunde slaae et Angreb tilbage. Jeg har opfattet min daværende ærede Collegas Yttringer paa samme Maade. Jeg opfattede dem saaledes, at en Storm, selv i de sidste Dage, kunde slaaes tilbage; men jeg fragaaer ikke, at jeg tillige i vore Møder har fremhævet den store Betydning, som det havde, hvis en Storm kunde slaaes tilbage, navnlig den store Betydning, som dette vilde have, efterat vi uden Slag havde maattet opgive Dannevirke. Jeg fremhævede, at det vilde have stor Betydning i Udlandet, om vi kunde afslaae en Storm, og at det ogsaa vilde have stor Betydning for Indlandet, da Dybbøls Forsvar væsentligt forhindrede Fjenden fra at brede sig ud over hele den jyske Halvø. Nu er der her i Betænkningen Spalte 282 trykt, først en telegraphisk Samtale mellem Krigsministeren og Overcommandoen og dernæst et Telegram fra Krigsministeren. Den telegraphiske Samtale var Ministeriet bekjendt, den blev meddeelt af Krigsministeren til hans Colleger i et Formiddagsmøde, men jeg opfattede Resultatet af vore Udtalelser derom saaledes, at det skulde have sit Forblivende ved den telegraphiske Samtale, og det samme Aften afsendte Telegram var jeg aldeles uvidende om; jeg fik først dets Tilværelse at vide af Stabschefen hos den commanderende General. Dette er en Kjendsgjerning, og det er urigtigt, naar det nu er sagt, at disse Meddelelser have været forelagte Regjeringen; Hs. Majestæt Kongen var

eiheller tilstede i det mere private Ministerraad, som da var forsamlet. I dette Møde, hvor jeg atter og atter fremhævede den store og vigtige Betydning af, at Dybbølstillingen holdtes, dersom der var Chancer for at slaae en Storm tilbage, udtalte Marineministeren, at det væsentligst maatte komme an paa den commanderende Generals Villie, men vi toge ikke nogen Bestemmelse om, at noget nyt Telegram skulde afgaae, og jeg har, som sagt, først lært det at kjende af Stabschefen. — Anderledes forholder det sig derimod med et Spørgsmaal, som ligeledes er fremhævet af det ærede Udvalg, nemlig Fredericias Rømning.¹⁾ Herom ville de Herrer kunne faae de fuldstændigste Oplysninger, thi de ere nedlagte i Geheimstatsraadsprotocollen. Da denne Sag blev sat i Bevægelse, foretoges den i et Geheimstatsraadmøde, og i Protocollen over dette er nedlagt, hvad enhver enkelt Minister har yttret, og hvad jeg har yttret i den Henseende vil ogsaa deraf kunne erfares. Jeg skal kun bemærke, at eet Hensyn var det afgjørende; det var dette, at Fredericia manglede en Retraitelinie. Jeg har talt derom med den sidste Krigsminister før den nærværende, som havde været i Fredericia, og da han bittert klagede over, at vi havde opgivet Fredericia, spurgte jeg ham om, hvorlænge han da troede, at denne Fæstning havde kunnet holdes; jeg troer, han svarède 8 à 14 Dage, 14 Dage var ialtfald det Høieste. Dernæst spurgte jeg, om der var nogen Retraitelinie, om vi havde kunnet komme bort derfra. Dette besvarede han med, at det kunde vi ikke. Nu siger man, at i de 14 Dage kunde man maaskee have opnaaet en Vaabenhvile, men det var usikkert, og henstaaer uafgjort, om vi kunde det under disse Omstændigheder. Vi saae med Hensyn til Dybbøl, hvorledes man under intetsigende Paaskud og tomme Udflugter fik Conferencen udsat, indtil denne Stilling var tagen, og der vilde aldeles ikke have været det Ringeste i Veien for, at det Samme havde gjentaget sig med Hensyn til Fredericia; ialtfald vilde vi være komne under et stort Tryk med Hensyn til Afslutningen af Vaabenhvilen, dersom Fredericia paa den Tid havde været under et stærkt Bombardement, og det laa klart for, at denne Fæstning snart vilde kunne tages. Dette

Spørgsmaal ligger saaledes paa ingen Maade klart for. De forskjellige Hensyn, der kunde tages, have, saaledes som 'de ærede Medlemmer ville kunne see af Statsraads-protocollen, været under Overveielse ved Afgjørelsen af Spørgsmaalet om, hvad der var det Rigtige. Kunde man have været sikker paa at faae Vaabenhvilen istand, forinden Fæstningen blev tagen, var det mig indlysende, at den ikke burde rømmes, men efter den Erfaring, man som sagt havde om, hvilke Udsættelser og Udflugter, der bleve gjorte af de tydske Befuldmægtigede, naar en saadan Vaabendaad var igang, hvorledes de forhindrede Underhandlinger alene ved, at een af dem undlod at møde, var der kun liden Udsigt til, at Vaabenhvilen, under de da forhaandenværende Omstændigheder vilde indtræde. Nu havde man vel Erfaringen for, hvorlænge man havde kunnet holde Dybbøl, det er sandt; men den store Forskjel mellem Dybbøl og Fredericia, den store og væsentlige Forskjel var den, at ved Dybbøl var der en Retraite-linie til Als, og Armeen kunde altsaa komme bort derfra, men, jeg gjentager det, fra Fredericia kunde man ikke komme bort, der havde Alt været tabt.

Jeg har nu udtalt, hvad jeg havde at bemærke med Hensyn til den foreliggende Sag, men jeg kan dog ikke forlade den egentlige Hovedsag i Udvalgets Indstilling.¹⁾ Det forekommer mig, at det ærede Udvalg gaaer meget vidt ligeoverfor det forrige Ministerium. Dersom jeg tænkte mig, at det ærede Udvalg bestod af Mænd, som vare fanatiske Fjender af det forrige Ministerium, og som vilde tilsidesætte al Ret og Billighed ligeoverfor dette, saa vilde det have gjort en saadan Indstilling som den, hvortil det nu er kommet. Jeg forlanger ikke Billighed, men simpel Retfærdighed. Men hvorledes kan Udvalget indstille, at det nærværende Ministerium skal nedsætte en Undersøgelgescommission med Hensyn til det foregaaende Ministerium? Og det er dog dette, som det gjør. Hvorledes kunne De indstille, at vi Medlemmer af det forrige Ministerium skulle drages bort fra vort Værnething, Rigsretten, og stilles for en Commission, som vore Efterfølgere sammensætte? Og det er dog det, De gjøre. Sæmmensætningen af Commissionen kan blive

meget god, og Retfærdigheden behøver ikke at lide derunder; men her er Tale om et reent politisk Spørgsmaal, og jeg skal ligeoverfor et saadant kunne sammensætte en Commission, af hvilken jeg faaer, hvilken Dom jeg vil. Med andre Ord, mine Herrer! De ville overgive det forrige Ministerium paa Naade og Unaade til en saadan Commission og henkaste det til den. Men troe De, at jeg vil møde for en Undersøgelſescommission, som mine Efterfølgere have nedsat? Troe De, at jeg vil afgive nogen Forklaring for en saadan Commission paa noget eneste Spørgsmaal over nogen af mig foretagen Regjeringshandling? Ingen Magt paa Jorden skal kunne tvinge mig til at afgive et eneste Ord i saa Henseende. Jeg er i den Sag, her foreligger, ansvarlig for Rigsretten og for ingen anden Ret. Finde De, mine Herrer! at min høit-agtede Collega eller nogen Anden af det Ministerium, hvis Chef jeg har været, har forsømt sin Pligt, saa hav Mod til at gaae denne Vei. Derved krænke De ikke Nogens Ret og berøve os ikke den Retfærdighed, som tilkommer os, men kast os ikke hen for vore Efterfølgere, giv ikke saadant Exempel! Troe ikke fra mig at opnaae en Tøddel eller et Ord ligeoverfor saadanne Dommere; jeg har mine Dommere, givne mig ved Landets Forfatning, og det maa være tilstrækkeligt for Alle. Ja, man skal tænke, naar man gjør saadanne Indstillinger og ikke gjøre dem letsindigt, og de foreliggende ere gjorte letsindigt. (O r d f ø r e r e n ¹): Nei!). Ere de ikke gjorte letsindigt? Kan den ærede Ordfører nægte, at de ere det, naar det hedder i den tredie Indstilling, at Thinget skal »opfordre Regjeringen til at anordne fornøden Undersøgelse om, h v o r f o r der fraoven er grebet ind i Overcommandoens frie Valg osv.? Opfordrer det da ikke derved Regjeringen til at nedsætte en Commission, der skal holde Forhør over Medlemmerne af det foregaaende Ministerium? Eller hvor i al Verden skal Commissionen komme til Kundskab om, hvad der i Indstillingen paalægges den, uden ved at stævne os for sig og forlange vor Erklæring? Hvorledes er det muligt paa anden Maade? Er dette en Fremgangsmaade mod dem, som have været Landets øverste Embedsmænd? Nei! Dersom der er Spor af Fø-

lelse for Retfærdighed i Forsamlingen, stemmer den ikke for Indstillinger, som gaae ud paa at kaste Medlemmerne af et Cabinet hen for en Undersøgeltescommission, nedsat af dets Efterfølgere. Dersom den har Spor af Retfærdighedsfølelse, gjør den det ikke, og jeg vilde ikke blive et Minut i den Forsamling, som ikke havde en saadan Følelse.

III.

Under eneste Behandling af Indstilling angaaende Fredspræliminærerne og Vaabenstilstanden udtalte Monrad 31. August bl. a. efter Rigsraadstidende Sp. 1812—1818:

Jeg skal indskrænke mig til nogle Bemærkninger. Hvad der nærmest foranlediger mig til at tage Ordet, er det Omfang, i hvilket de politiske Actstykker ere blevne trykte, dels af Regjeringen og dels af Udvalget, et Omfang, der afviger Noget fra den sædvanlige Skik, og som jeg ikke kan andet end beklage, da jeg ikke troer, at det gavner vor Stilling. Naar jeg kaster Blikket tilbage paa de forbigangne Begivenheder, skal jeg give den ærede Ordfører Ret i, at Krigen ikke var til at undgaae. Jeg havde en Samtale med en tydsk Statsmand, en tydsk Diplomat, kort før Krigen udbrød.¹⁾ Efterat jeg havde sagt til ham: »Jeg staaer paa Overeenskomsternes Standpunkt, paa det Standpunkt, som er os givet ved de indgaaede Forpligtelser fra 1851—52, og jeg skyer ikke at udtale det aabent i den lovgivende Forsamling, — hvorfor skulde vi da ikke kunne mødes? Lad os forhandle sammen, maaskee 2—3 Dage, saa vilde vi blive enige og forbause Europa ved denne Enighed«. Han sagde da til mig: »Ville I gaae ind paa et Slesvigholsteen, forbundet med Danmark paa samme Maade som Norge med Sverrig?« Derpaa svarede jeg, at det var ikke Overeenskomsterne fra 1851—52. Da sagde han, at nu var der gaaet saa lang Tid hen, uden at man havde opfyldt dem, og han endte med de Ord, som endnu lyde i mine Øren: »Vi have kun Valget

imellem en Borgerkrig eller en Krig med Danmark, og vi foretrække Krigen med Danmark. — Husk paa, at det var mægtige og store Kræfter, der rørte sig i Tydskland; at det var en Bevægelse, saa stor, gennemgribende og omfattende, som gik igjennem alle Stænder, saa at det var, som om man hørte Drønet fra de største Bevægelsers Tider i Historien. Det var som Drønet fra en stor Folkerevolution, der gik igjennem Tydskland, og det var det, som gjorde, at de politiske Forhold saaledes forandredes. Dette Drøn fra et Folk paa mange Millioner, der vilde reise sig, staaer for mig som det, der virkede afgjørende ind paa den svensk-norske Regjering, og som var berettiget til at udøve en stor Indflydelse paa den Holdning, en Regjering bestemmer sig til at indtage, naar den staaer overfor vigtige og afgjørende Beslutninger. Iøvrigt maa jeg bemærke med Hensyn til den af den ærede Ordfører af vort Forhold til Sverrig-Norge givne Fremstilling, at jeg ofte har havt det Indtryk, at der ligesom gik to Strømninger igjennem Opfattelsen af de forenede Rigers Forhold til Danmark. Mine Herrer! der viser sig tidt hos en Regjering Noget, der maa synes at være inconstant, ikke at staae i Harmoni; det fremkommer ofte derved, at der er forskellige Kræfter i Bevægelse, og at til en enkelt Tid har den ene Kraft sat sin Villie igjennem, og til en anden Tid sætter den anden sin igjennem. Ofte har det gjort det Indtryk paa mig, som om den ene Strømning havde kastet de forenede Riger langt frem paa den Bane, som vi kunde ønske, og at den anden Strømning da jevnt har draget dem igjen tilbage fra denne fremrykkede Stilling. Men hvad man end vil dømme derom, staaer det for mig fast, at den Bevægelse, der dengang brød løs hos de mange Millioner i Tydskland, maatte bringe de Landes Regjeringer, som k u n d e tage en fri Beslutning i saa Henseende, til at tage under Overveielse, om der ikke var Anledning for dem til at indtage en anden Stilling. Vi k u n d e ikke tage en fri Beslutning; vi kunde ikke, naar Valget for Tydskland kun var imellem Borgerkrig eller en Krig med os, styre de gjærende Elementer. Det var derfor ogsaa af denne Grund, at det første Forsøg fra vor Side

blev forgjæves, det Forsøg, at Regjeringen tilbød at sætte Ministeriets politiske Existens som Borgen for, at den vilde tilstræbe en Forfatning stemmende med Overeenskomsterne af 1851—52. Men saa skal man ikke komme og tale til os om, at det er, fordi vi holdt fast ved Eiderpolitikken, at vi have bragt Ulykke ind over Landet, og saa skal man ikke sige til os, at dersom man havde holdt fast ved Heelstatspolitikken og søgt at opfylde de indgaaede Overeenskomster, havde man beredt sit Fædreland en anden Fremtid, thi naar man siger dette, siger man en Usandhed, man sætter sig til Hest paa et Ord, paa »Heelstaten«, og derpaa rider man. Mine Bemærkninger ramme paa ingen Maade noget Medlem af Ministeriet.

Jeg skal nu fremsætte enkelte Bemærkninger angaaende nogle af de vanskelige Tidspunkter i den diplomatiske Stilling; jeg anseer mig for fuldberettiget til her at fremkomme med disse Bemærkninger paa Grund af de Actstykker, der for kort Tid siden ere blevne trykte; jeg vilde ellers ikke have gjort det. Efterhaanden lode vore Udsendingers Beretninger fra London mere og mere ugunstige. Vi havde haabet at bevare Monarchiets Integritet, og det var Regjeringens alvorlige Villie derfor at gjøre det Yderste; men Beretningerne i den Henseende gik mere og mere ud paa, at man maatte være fattet paa, at det vilde komme til territoriale Afstaaelser. Da Forslaget blev fremsat om at afstaae Holsteen, Lauenborg og den Deel af Slesvig, som ligger Syd for Slien, var det et uhyre Offer, man forlangte af os. Vi fik imidlertid Opfordring til at bringe dette Offer fra alle de neutrale Magter uden Undtagelse, og deres Gesandter havde Ordre til kraftig at støtte dette Forslag.¹⁾ Der var dengang i Regjeringen modstaaende Meninger med Hensyn til Forslaget, og det lykkedes kun at tilveiebringe Enighed derved, at man tog Forslaget som et Ultimatum, som det yderste Skridt, man vilde gaae til i den Retning. Men fra det Øieblik af, at dette Forslag var blevet modtaget fra vor Side, mærkede jeg, at der i indflydelsesrige politiske Kredse brød en Storm løs mod det daværende Ministerium.²⁾ Det hed sig da: Der see vi; Regjeringen

vil Eiderpolitiken, nu kommer det frem, hvad den egentlig har tilsigtet og arbeidet for, — og det stod da som vort Værk, hvad vi vare gaaede til, tvungne af Omstændighederne. Omtrent samtidig hermed indtraf vor Gesandt ved det russiske Hof, Baron Plessen hertil.¹⁾ Han var inderlig overbeviist om, at det var yderst fordærligt for Monarchiet at gaae ind paa Afstaaelsen af disse Landsdele, og han foretrak langt en Forbindelse — det ligger jo for i de trykte Actstykker — mellem et Slesvig-holsteen og Danmark i en Personalunion. Han fremstillede, at endnu var ikke Haabet tabt om, at dette kunde opnaaes, naar Regjeringen kraftigt og energisk vilde gaae ind paa den Tanke, — derved fremkaldtes en Ministercrise. Jeg beklager denne aabne og ærlige Mands Virksomhed; thi ved at fremkalde denne Crise, kom han til at stille det hen som tvivlsomt, om Danmark dog ikke til Syvende og Sidst snarere vilde søge hen til en østlig Tankegang end til en vestlig, og svækkede derved det Tilhold, som man ellers muligen turde have gjort sig Haab om fra Frankrigs Side. — Mine Herrer! Der kom Forslag om at afstaae yderligere Dele af Landet. Vore Befuldmægtigede havde modtaget det Løfte af den engelske Udenrigsminister, at uden den danske Regjerings Samtykke vilde han ikke fremkomme med noget Forslag, der var os ufordeelagtigere end det, som var fremkommet.²⁾ Jeg har ikke seet denne Kjendsgjerning modsagt i det engelske Parlament; jeg har vel seet, at man har givet den en anden Forklaring, en vis Udtydning, men Kjendsgjerningen er ikke bleven modsagt, skjøndt den har været under Omtale i Parlamentet. — Den engelske Regjering fandt ikke, at Voldgiftsforslaget var mere ufordeelagtigt for os end det tidligere Forslag. Det var imidlertid umuligt at gaae yderligere i Afstaaelsen af Land, end vi allerede vare gaaede; der var ikke Uenighed hos Regjeringen i saa Henseende. Jeg indrømmer, at det kan være et Spørgsmaal, om man skulde have modtaget Voldgiften eller ikke; men saaledes som Chancerne dengang laae for, forekom det mig, at jeg ikke burde anvende noget Tryk for at sætte den Mening igjennem, at man skulde vælge Voldgiften, navnlig naar der saaes hen til,

at man var bleven enig om at betragte den første store Indrømmelse, Afstaaelsen af Landet Syd for Slien, som et Ultimatum. Ja, bagefter kan man sige, at de Chancer for engelsk Bistand vare kun ringe, og at man godt kunde have forudseet det; men jeg siger, at naar man seer, at den engelske Regjering i det ene Huus havde en Majoritet imod sig og i det andet en Majoritet af kun 18 Stemmer for sig, troer jeg, ligesom en forudgaaende æret Taler, at hvis vi havde havt en eller anden heldig Krigsbegivenhed eller dog ikke en saa ulykkelig Begivenhed som Erobringen af Als vilde denne Forskjel i Stemmer, som skaffede den engelske Regjering Majoritet i Underhuset, ikke have fundet Sted. Jeg siger ikke dermed, at det er afgjort, at et andet Ministerium øieblikkelig havde ydet os materiel Assistance; det paastaaer jeg ikke; — men forøvrigt er det naturligt, at selv om det Parti, der da vilde være kommet til Roret, vilde have ydet os materiel Hjælp, vilde det ikke sige det i sine forberedende Møder. Jeg troer dog, at naar dette Parti var kommet til Roret som Følge af et Dadelsvotum mod den forrige Regjering paa Grund af dens Adfærd i vor Sag, vilde Begivenhedernes Magt have drevet det til at yde os en ganske anden Bistand, end vi fra engelsk Side have erholdt, og vi vilde da ikke være komne til at staae saa forladte, som vi gjorde. Jeg siger nu, at det havde været meget ønskeligere, om der, da den Crisis indtraadte, som jeg har omtalt, kunde have været dannet et andet Ministerium, hvis dette andet Ministerium havde været af den Mening, at man frem for Alt skulde søge at tilveiebringe Freden. Hvis det havde været muligt, at et Ministerium som det nuværende dengang havde kunnet dannes, vilde det have været høist ønskeligt, og jeg skulde paa ingen Maade have lagt Hindringer iveien. — Efterat det viste sig, at Conferencen var gaaet fra hinanden, stod der tilbage en Henvendelse til den franske Keiser. Hans Politik syntes at maatte være i Samklang med, hvad vi maatte ønske, og det maa jo altid være en lille Stats Ønske at kunne være i Samklang med de større Magter. Jeg er overbevist om, at vi havde den russiske Regje-

rings alvorlige Velvillie og varme Deeltagelse; men vi indtog kun anden Rang, første Rang indtog Preussen og Østerrig; jeg er overbeviist om, at den franske Regjering ikke har glemt de gamle Minder fra Napoleon den 1stes Tid, men de tydske Mellemstater havde den første Rang, og vi havde kun den anden. Stillingen var imidlertid saaledes, at naar vi vilde gjøre saa store territoriale Aftaaelser, da blev det Nationalitetsprincippet i sine væsentlige Grundtræk, som vi kom til at støtte os til, tvungne dertil af vort hele Standpunkt, og hvori vi syntes at maatte samstemme med den franske Regjerings Opfattelse af disse Spørgsmaal. Vore Befuldmægtigede i London havde en Sammenkomst med vor Gesandt i Frankrig i Brüssel, og han meente at have al Føie til at meddele dem, at det vilde være rigtigt at henvende sig til den franske Keiser med Begjæring om hans Mægling, og om han end ikke kunde indestaae for, at den blev modtagen, vilde det dog virke gavnlig for vor Stilling. Da vore Befuldmægtigede kom til Kjøbenhavn, og jeg tiltraadte dette Forslag, viste der sig en Meningsforskjellighed i selve Regjeringen med Hensyn til, om det var rigtigt at gjøre et saadant Skridt, og den Tvivl, som derved blev fremkaldt, havde til Følge, at da man saa spurgte, fik man det Svar, der foreligger trykt; enhver Tvivlen og Vaklen, mine Herrer! det vide De jo, bliver saa saare let, saa overordentlig let kjendt og kommer til at indvirke paa det Svar, man faaer.¹⁾ Den resolute og friske Beslutning har en anden Virkning end den tvivlende og vaklende. Det var iøvrigt samme Dag, at Ministeriet gik af, og at jeg, da Hans Majestæt havde tilkjendegivet mig sin Villie om Dannelsen af et andet Ministerium, gjorde, hvad der stod i min Magt, gjorde Mit til at vinde den udmærkede Mand, der staaer i Spidsen for det nuværende Ministerium.²⁾ — Det er i den historiske Sandheds Interesse, at jeg har været nødt til at give disse Supplementer til de trykte Actstykker.

IV.

Under Forhandlingen om Fredsslutningen i Wien 30. Oktober 1864 udtalte Monrad d. 9. November efter Rigsraadstidende Sp. 59—62:

Jeg vilde gjerne, mine ærede Herrer, i en saa vigtig Sag have kunnet slutte mig til Hans Majestæts Regjering; jeg vilde gjerne have kunnet slutte mig til de mange dygtige, indsigtfulde og fædrelandskjærlige Mænd, der have anseet det for deres Pligt at sige Ja til det foreliggende Forslag; jeg vilde gjerne have sluttet mig til den store Strømning, som ogsaa efter min Mening gaaer gjennem Folket, og som bærer hen i fredelig Retning, — jeg siger, jeg gjerne vilde have sluttet mig dertil, og det saameget mere, som der vistnok kan siges at være en almindelig europæisk Mening tilstede om, hvad vi bør gjøre, — ja, jeg har en levende Følelse af, hvad jeg taber ved ikke at kunne gjøre det. Men jeg har ogsaa en levende Følelse af, at dersom jeg i en Sag som denne ikke fulgte min Overbeviisning, vilde jeg tabe endnu Mere, — jeg vilde tabe mig selv. Jeg anerkjender ikke, at vi ere bagbundne i denne Sag, jeg anerkjender ikke, at vor Modstandskraft er brudt. Man har nævnt Preussen; men hvor sluttede Preussen den sidste Fred, da den afstod Halvdelen af Riget? I Berlin! Man siger, at det vilde være «Vanvid» nu at gjøre Modstand; men har da ikke Vanvidet udført det Største i Historien? var det ikke Vanvid, da Grækerne gjorde Opstand? var det ikke Vanvid, da Schweitz modsatte sig Østerrig? var det ikke Vanvid, da Holland modsatte sig Spanien? var det ikke Vanvid, da Frankrig modsatte sig det hele forenede Europa, og var det ikke Vanvid, da Napoleon gav sig i Kamp med de store østerrikske Hære? Nei, vi kunne ikke paa den Maade regne ud og sige: Saaledes vil det gaae, naar vi bære os saaledes ad, og saaledes, naar vi bære os saaledes ad; ingen Mand er saa forudseende, at han kan sige det, og jeg nedlægger en Indsigelse mod den Maade, hvorpaa den høitærede Conseilspræsident fremstillede Forholdet, som om her kun var Valget mellem at tabe Slesvig eller at

tabe Alt. Hvoraf veed den ærede Conseilspræsident det, hvo har aabenbaret ham det? thi der maatte en Aabenbaring til, for at kunne sige, hvad der vilde flyde af Begivenhedernes Gang; den ærede Conseilspræsident kan ikke sige det med Sikkerhed. Var det ikke Vanvid, da vi i 1849 brød Fredsunderhandlingerne i London og paany kastede os ind i Krigen? vare Udsigterne dengang bedre? Vi stode ogsaa dengang ligeoverfor Preussen og Tydskland. Jeg paastaaer, at det er umuligt under slige Forhold at anstille nogen Beregning, hvorpaa en sikker Dom kan bygges. Jeg siger, dersom vi virkelig ville gjøre en kraftig og energisk Modstand, dersom vi ville optage Kampen paany, og dersom vi holde ud, da veed Ingen, hvorledes Strømningen vil gaae i Europa. Et af Englands Parlamentshuse har stemt i en Retning, der var gunstig for os, og der manglede kun 10 Stemmer i, at det andet havde gjort ligesaa; det er kun ved U d h o l d e n h e d, at Folkenes Stemning og derigjennem Regjeringernes vindes, men ikke ved kun at kæmpe for sin Existents i nogle Maaneder og saa opgive Kampen. Hvorledes troer man, at Stemningen i Europa, at Folkenes Deeltagelse kan vindes ved at kæmpe saa kort, som vi have gjort, og saa hurtigt opgive Haabet? (E n S t e m m e : Kampen er ført slet!). Ja, have vi kæmpet slet, saa maae vi haabe, at vi ville lære at kæmpe bedre. Mange have kæmpet slet i Begyndelsen, og det er først, efterat de have kæmpet slet, at de have lært at kæmpe godt. Dengang Peter den Store kæmpede med Svenskerne, kæmpede han i Begyndelsen slet, men han blev ved at kæmpe, indtil han lærte at kæmpe godt, og saaledes skulle vi ogsaa gjøre. Vi maae vide, at i et Land som vort, hvor vi have en Armee og en Mængde Officerer, der kun ere kort uddannede, ligger det i Sagens Natur, at man saa at sige i Begyndelsen maa kæmpe slet, men deraf følger ikke, at man skal blive ved at kæmpe slet. — Det kan ikke siges, at vor Modstandskraft er brudt, det kan ikke siges, at vi ikke skulde være i Stand til yderligere fortsat Kamp; næsten overalt, hvor saa store Offre have maattet bringes, er Freden sluttet i det overvundne Lands Hovedstad, men ikke før. Jeg peger hen paa en Kongeskik-

kelse, der tilhørte det forbigangne Dynasti, paa Frederik den Tredie; dengang da Alt var taget, og kun Kjøbenhavn var tilbage, da sagde han ikke: Nu er min Modstandskraft brudt, nu maa jeg opgive det Hele; men han sagde: Jeg vil døe i min Redel! Men Kjøbenhavn nu ligner ikke Kjøbenhavn for 200 Aar siden. Mine Herrer! jeg frygter for, at denne Fredsslutning, og det har jeg sagt tidligere, vil være Danmarks Dødsdom. Vi see jo, hvad Tractater have at betyde, de sønderrives som løse Blade; hvad betyder indgaaede Forpligtelser, de rives itu efter bedste Tykke. Læg Mærke til den nye Folkeret, der gjør sig gjældende. Naar man troer sig ret sikker og mener at have mange store Magter, der staae En inde for Noget, der have anerkjendt Noget, og det saa kommer til Stykket, saa siger den Ene: Ja, jeg har ikke ene paataget mig denne Forpligtelse; dersom de Andre ville overholde den, saa vil jeg gaae med; saaledes sige de Alle, og saa gaer Ingen med. Der er et nyt Princip, der har begyndt at trænge sig frem i Ordningen af de europæiske Forhold, der, maaskee ogsaa paa Grund af, at Tiden mere og mere faaer en demokratisk Udvikling, vil faae større og større Betydning, det er Nationalitetsprincippet, Folkelighedens Princip. Der er Folkeligheder, som bestaae, og Folkeligheder, som gaae tilgrunde; der er Folkeligheder, hvorpaa Dødsstemplet sættes. Men er det ikke, som om i den europæiske Bevidsthed Dødsstemplet sættes paa den danske Folkelighed, naar 2—300,000 af vore danske slesvigske Brødre gives hen til deres værste Fjender? Er det ikke, som om Dødsstemplet er sat paa den danske Folkelighed, og at vi forgjæves ville paakalde Nationalitetsprincippet for at frelse det Øvrige? Troer man, at der, naar det efter nogle Aars Forløb viser sig, at det er gaaet godt med at beherske disse stille Danske, da vil reise sig større Forundring over, at man atter tager 5—600,000 ind under sig? Den Grundsætning, at det danske Folk har Lov til at være sammen og leve sammen, at den danske Nationalitet har Lov til at bestaae, er ikke blot anfægtet, men Dødsstemplet er sat paa dansk Folkelighed og Nationalitet. Jeg frygter for, at det vil være umuligt for dette lille Land, der bliver tilbage, at bevare sin

politiske Selvstændighed; jeg frygter for, at man, i sine Bestræbelser for at bevare sin politiske Selvstændighed og derved undgaae en Ulykke, skal styrte Landet i en endnu langt, langt større Ulykke, nemlig en Deling efter Storebelt. Dersom Noget skulde kunne siges at ligge for, eftersom Begivenhederne gaae, da siger jeg, at dette vil staae som det Sandsynligste.

Det er disse Grunde, hvorfor jeg ikke seer mig i Stand til at give mit ›Ja‹ til Fredsslutningen, hvorfor jeg med freidig Overbeviisning om, at jeg har handlet saaledes, som jeg selv maatte finde at være rigtigt, handlet, ikke efter nogen opbrusende Følelse, men efter moden Overveielse, afgiver mit ›Nei‹.

MINISTERIERNE 1860—1865.

C. C. Halls Ministerium

24. Februar 1860—31. Decbr. 1863.

Udenrigsminister: C. C. Hall; Finantsminister: C. E. Fenger; Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: D. G. Monrad; Justitsminister: A. L. Casse; Indenrigsministre: D. G. Monrad til 15. Septbr. 1861, P. M. O. Lehmann til 31. Decbr. 1863; Krigsministre: H. N. Thestrup til 13. Aug. 1863, C. C. Lundbye til 31. Decbr. 1863; Marineminister: St. A. Bille; Minister for Slesvig: F. H. Wolfhagen; Ministre for Holsten og Lauenburg: H. I. A. Raasløff til 30. Marts 1861, C. C. Hall til 31. Decbr. 1863.

D. G. Monrads Ministerium

31. Decbr. 1863—11. Juli 1864.

Udenrigsministre: D. G. Monrad til 8. Jan. 1864, G. J. Quaade til 11. Juli 1864 (D. G. Monrad vikarierede 3. April—6. Juli); Finantsminister: D. G. Monrad; Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: C. T. Engelstoft; Justitsminister: A. L. Casse; Indenrigsministre: C. L. V. R. Nutzhorn til 10. Mai 1864, H. R. Carlsen til 11. Juli 1864; Krigsministre: C. C. Lundbye til 18. Mai 1864, C. E. Reich til 11. Juli 1864; Marineminister: O. H. Lütken; Ministre for Slesvig: C. F. Simony til 24. Jan. 1864, C. G. V. Johannsen til 11. Juli 1864; Minister for Holsten og Lauenburg: D. G. Monrad.

C. A. Bluhmes Ministerium

11. Juli 1864—6. Novbr. 1865.

Udenrigsminister: C. A. Bluhme; Finantsminister: C. G. N. David; Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet: E. S. E. Heltzen til 30. Marts 1865, G. J. Quaade

til 7. April 1865, C. J. C. Bræstrup til 6. Novbr. 1865; Justitsministre: E. S. E. Heltzen til 30. Marts 1865, G. J. Quaade til 7. April 1865, C. J. C. Bræstrup til 6. Novbr. 1865; Indenrigsminister: F. F. Tillisch; Krigsminister: C. F. Hansen; Marineminister: O. H. Lütken; Minister for Slesvig: C. G. V. Johannsen til 18. Novbr. 1864; Minister for Holsten og Lauenburg: C. A. Bluhme til 16. Novbr. 1864; Ministre uden Portefeuille: G. J. Quaade fra 11. Juli 1864—13. Maj 1865, C. Moltke fra 11. Juli 1864—5. Juli 1865.

DE BEFULDMÆGTIGEDE PAA LONDONERKONFERENCEN.

25. April—22. Juni 1864.

- For Danmark: Kammerherre G. J. Quaade.
Kammerherre Torben Bille.
Etatsraad A. F. Krieger.
- For Preussen: Grev Albrecht Bernstorff.
Gehejmeraad von Balan.
- For Østrig: Grev Apponyi.
Gehejmeraad von Biegeleben.
- For Det tyske Forbund: Baron von Beust.
- For England: Grev Russell.
Grev Clarendon.
- For Frankrig: Prins de la Tour d'Auvergne.
- For Rusland: Baron Brunnow.
- For Sverige-Norge: Grev Wachtmeister.

MÆRKEDAGE

I DITLEV GOTHARD MONRADS LIV.

- 1811 24. November Fødselsdag.
- 1830 Studentereksamen med Udmærkelse.
- 1836 Theologisk Embedseksamen med Udmærkelse.
- 1838 Magistergrad (Dr. phil. 1854).
- 1838 September—Efteraaret 1839 Studieophold i Paris.
- 1839 3. December første offentlige Optræden ved Studentermøde.
- 1839 December—1842 Udgiver af »Flyvende politiske Blade«.
- 1840 Medstifter af »Studentersamfundet«.
- 1840 1. April—1. Juli 1841 Medlem af »Fædrelandet«s Redaktion.
- 1840 1. Maj Bryllup med Emilie Nathalie Lütt-hans (^{21/7} 1815—^{9/9} 1871).
- 1841 17. Marts Medlem af Borgerrepræsentationen.
- 1842 Efteraaret—Føraaret 1843 Udenlandsrejse.
- 1843 Maj—December 1846 Redaktør af »Dansk Folkeblad«.
- 1846 23. September Sognepræst i Vester Ulslev paa Lolland.
- 1846 23. December Medlem af Roskilde Stænderforsamling.
- 1848 22. Marts—15. November Kultusminister i Martsministeriet.
- 1848 Forfatter af Udkastet til Danmarks Riges Grundlov.
- 1849 13. Februar Biskop i Lolland-Falsters Stift.

- 1849 4. December—Foraar 1853 samt 1853 Oktober—Novbr. 1865 Folketingsmand for Maribo Amts 4. Valgkreds (Nykøbing F.).
- 1854 26. April Afsked som Biskop.
- 1854 8. Maj Ejer af »Hummeltofte« ved Frederiksdal, indtil 1865.
- 1855 1. April Overdirektør for Almue- og Borger-skolevæsenet og Chef for Kultusministeriets 3. Departement.
- 1858 31. August tillige midlertidig Direktør i det samlede Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsen.
- 1859 6. Maj Kultusminister i Halls første Ministerium.
- 1859 2. December Afgang som Minister med Ministeriet Hall.
- 1859 December—Februar 1860 Rejse til Paris.
- 1860 24. Februar Kultusminister og Indenrigsminister i Halls andet Ministerium.
- 1861 15. September Afgang som Indenrigsminister.
- 1863 31. December Ministeriet Halls Afgang.
- 1863 31. December—11. Juli 1864 Monrad Konseilspræsident, Finansminister, Minister for Holsten og Lauenborg.
- 1863 31. December—8. Januar 1864, 3. April—6. Juli 1864 Monrad Udenrigsminister.
- 1864 4. Marts Medlem af Rigsraadets Folketing for Maribo Amts 4. Kreds (Nykøbing F.).
- 1865 30. Januar Genvalg til Rigsraadets Folketing.
- 1865 7. November nedlagdes dette Mandat.
- 1865 29. November Afskedsfest.
- 1865 30. November Afrejse til Ny-Zeeland.
- 1869 28. April Hjemkomst til København.
- 1869 2. Juli Sognepræst i Brøndbyvester og Brøndbyøster.
- 1869 December »Politiske Drømmerier«.
- 1871 25. Februar Biskop i Lolland-Falsters Stift.
- 1871 2. August Folketingskandidat i Helsingør.
- 1871 9. September. Hans første Hustru dør.

- 1872 20. September Folketingskandidat i Roskilde.
1875 16. Februar Bryllup med Emmy Vilhelmine
Elise, født Tutein, (⁴/₁₀ 1832—²⁴/₁ 1894).
1879 5. Juni Dr. theol. honoris causa.
1882 16. Maj Folketingsmand for Middelfart Kreds.
1884 25. Juni Genvalg.
1886 10. August nedlagdes Folketingsmandatet.
1887 28. Marts Død.
-
-

NOTER OG OPLYSNINGER.

Forkortelser: D. R. H. = Danmarks Riges Historie. — Neergaard = N. Neergaard: Under Junigrundloven. I—II. — *Les origines* = *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. Recueil de documents publié par le ministère des affaires étrangères.* Paris 1910 f.

D. G. Monrad mangler endnu sin Biograf; 'de vigtigste Bidrag til hans Livshistorie er *P. Vedels* Artikel i Dansk biografisk Lexikon XI, 446 f. (trykt i August 1897) og samme Forfatters udmærket oplysende Artikler »Bidrag til Monrads Biografi« i »Tilskueren« Januar 1904—December 1905; det sidste Sted er Monrads Virksomhed fra 1848—65 ikke behandlet. (Sml. Vedels Bemærkninger »Tilskueren« 1905, Side 984.) — *Th. Graae:* D. G. Monrad (1887) er en populær Oversigtsskizze. — I Erslews Forfatterlexikon og i Elvius' Præstehistorie findes de positive Data vedrørende Monrads Liv og Forfatterskab.

Side VII. ¹⁾ De væsentligste af disse Udtalelser er efter Rigsraadstidende aftrykt her som Tillæg, Side 258—87.

Side VIII. ¹⁾ Brev ^{9/11} 1865 til H. R. Carlsen (Afskrift i R. A.).

Side X. ¹⁾ Brev fra P. Vedel til Viggo Monrad ^{4/2} 1893.

Side XII. ¹⁾ Monrads Artikler i »Berlingske Tidende« er samlet udgivet i: »Politiske Afhandlinger« af D—d. (Kjøbenhavn 1869—71, 3 Bind.) — Om Dyrslæge Hans Jensen (1818—95) se Biogr. Lexikon VIII, 407—08, »Lolland-Falsters Stiftstidende« ^{3/6} 1869 f. og f. Eks. »Fædrelandet« samtidig.

Side XIII. ¹⁾ »Dagbladet« for ^{6/10} 1874. Foranledningen til denne Erklæring af Monrad var Meddelelser i den

tyske Presse om, at han i 1867 i et som Haandskrift trykt Memorandum skulde have raadet Kongen til at indtræde med Danmark i Det nordtyske Forbund. I 1867 havde Monrad jo været paa Ny-Zeeland! — Vedrørende Tanker om Danmarks eventuelle Indtrædelse i Det tyske Forbund i 1864 se *Rubin: Tysklands Historie* fra 1848 til Nutiden, S. 119 og 122, og »Les origines«, T. 2—3. (Dotézacs Depecher passim).

Side XIV. ¹⁾ Se Side XVI. — ²⁾ Om C. Th. Sørensens Samtaler med Monrad ved Udgiveren bl. a. Besked fra Kaptajn S. selv. — ³⁾ *De Allenske Optegnelser: Mundtlige Meddelelser af Kaptajn S. (modtaget før 1905) og af Hr. Viggo Monrad m. fl.* — Kaptajn S. har ikke bevaret Afskrifter af Optegnelserne. — At Monrad ikke har læst Allens Optegnelser, slutter jeg af, hvad Monrad skriver ¹⁰/₁₆ 1882 i et Brev til Kaptajn C. Th. Sørensen (trykt i »Middelfart Avis« ⁹/₄ 1883) »... Pakken er modtaget. Det er mig kjært, om den har været Dem til Nytte, selv har jeg ikke læst den.« Det er utvivlsomt de Allenske Optegnelser, her sigtes til; ved Monrads Død laa Pakken uaabnet, som den var modtaget med Posten fra Kaptajn Sørensen, med den i Teksten (Side XV) omtalte Paategning.

Side XV. ¹⁾ Breve til C. A. H. Kalkar fra Monrad, Efteraaret 1880 (Kgl. Bibl.). — ²⁾ Datoerne paa de fingerede Breve svarer dog næppe alle til de Dage, paa hvilke de er nedskrevet. Brev V og VI bærer samme Dato, men spænder i Monrads Manuskript over 73 tæt fyldte Oktavsider, bortset fra de senere Indskud; det er ganske urimeligt, at de er nedskrevet paa een Dag. Datoerne i Brev V er ogsaa indbyrdes modstridende (se Note 1 til Side 158 og Note 2 til Side 234). Men at Dateringen som Helhed angiver Tidspunktet for Skriftets Affattelse, er utvivlsomt (se Side XVI—XXII). — ³⁾ Koncepten til Brevet til Estrup og dens Svar findes i R. A. (Sml. S. XXV).

Side XVI. ¹⁾ *Officielle Aktstykker, hvis Indhold ikke stemmer med Virkeligheden:* Hermed tænker Monrad vistnok særlig paa den S. 203 f. omtalte Skrivelse af ²⁰/₄ 1864 fra Krigsminister Lundbye til Overkommandoen, der er trykt i Ravens Bog S. 185.

Side XVIII. ¹⁾ Udenrigsminister Rosenørn-Lehn.

Side XXI. ¹⁾ Brev ¹²/₅ 1881 fra Monrad til hans Datter, Fru Louise Bache. — ²⁾ Det kongelige Bibliotheks Arkiv.

Side XXIII. ¹⁾ Brudstykke af Brev fra Monrad til Viggo Monrad ca. 1874.

Side XXIV. ¹⁾ Herved tænker Monrad utvivlsomt paa de S. XIV omtalte Allenske Optegnelser. — ²⁾ ¹¹/₅ 1877 skrev Monrad til Overbibliothekar C. Bruun, der havde bedt ham om en Artikel om C. F. Allen (som vistnok iøvrigt aldrig blev skrevet af Monrad): »Jeg haaber at kunne sende Dem et Forsøg paa en Karakteristik af Allen. Minderne er saa trevne med at indfinde sig. Jeg har hele mit Liv levet saa fuldt og stærkt i Nuet, at Erindringerne hurtigt blegne. Saaledes besmykker jeg min Hukommelses Troløshed. Nu lever jeg helt i Prudentius, Paullinus, Optatus o. s. v.« (Det kgl. Bibliotheks Arkiv.)

Side XXV. ¹⁾ Udtalelse til en af Monrads Døtre, citeret af P. Vedel, »Tilskueren« 1905, Side 984.

Side XXVI. ¹⁾ Se f. Eks. Side 129, 141 og 257. — Breve til Viggo Monrad f. Eks. ²⁵/₈ 1879 og ²⁴/₇ 1880.

Side XXVIII. ¹⁾ »Tilskueren« 1905, Side 976-78. — ²⁾ Monrad: Tro, Daab, Gjenfødelse, Tilgivelse (1879), S. 94. »Disse Ord [ɔ: den femte Bøn] betegne, hvorledes det skal se ud i vor Sjæl, for at vi skal kunne kalde Gud vor Fader.« Monrad: »Den femte Bøn«, S. 2. — Sml. Monrads Prædikener, 3. Opl., S. 501 f.

Side XXIX. ¹⁾ Brev fra P. Vedel til Viggo Monrad ⁴/₂ 1893. Monrads ældste Søn havde først gjort Vedel opmærksom paa hele dette Forhold. — ²⁾ »Tilskueren« 1905, Side 977.

Side XXXII. ¹⁾ Sml. Note 2 til Side XV.

Side 1. ¹⁾ Dette første Stykke minder om Begyndelsen af »Politiske Breve«, Nr. 19, »Den stille Magt«, der udkom 1882. Flere Udtryk og Vendinger er de samme.

Side 4. ¹⁾ Johan Alfred Bornemann (1813—90), fra 1854—70 theologisk Professor ved Københavns Universitet, udgav 1879 en Piece »Om D. G. Monrads oeco-

miske Lov« som Svar paa Monrads politiske Breve Nr. 14—18 (1878) »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik«. — Af Martensens Ethik var 1. Bd udkommet i 1871, 2. Bd. i 1878.

Side 5. ¹⁾ *Monrad og Familien Bornemann*: J. A. Bornemann og M. blev begge Studenter med Udmærkelse 1830. J. A. Bornemanns Forældre var Professor juris Matthias Hastrup Bornemann (1776—1840) og Johanne Marie Heinson (1788—1871) og hans to Brødre var Frederik Christian (1810—61), Student med Udm. 1827, siden Professor juris ved Universitetet, samt Georg Bernhard (1815—84), Etatsraad og Generalauditør.

Side 7. ¹⁾ Ved Ordene »Han har . . . ville have« staar i Mnskr. tilføjet: »Udhæv hele Siden«. Hele Citatet fra »Politiske Breve« Nr. 14 (S. 2, 3, 30) er derfor her udhævet. — ²⁾ H. N. Clausen (1793—1877), Professor theologiæ til 1874.

Side 9. ¹⁾ Originalen har her og flere Steder i det følgende *Petersen*, idet Forf. har glemt Beslutningen lige ovenfor om at bruge Pseudonymerne Peter og Rasmus.

Side 10. ¹⁾ Jævnfør m. H. t. Tankegangen S. 141 f. — ²⁾ I Mnskr. staar: Vognen, men Forfatteren maa mene: Slæden.

Side 11. ¹⁾ Det i skarp Parentes indsatte Udtryk eller et tilsvarende er glemt i Mnskr. — ²⁾ Teksten har *Petersen*, men det skal jo være Rasmus.

Side 14. ¹⁾ Der staar i Manuskriptet: »at du dog vil vor Herre og ikke bøier dig under hans Villie, men« etc. Der mangler noget mellem *vil* og *vor*. De indskudte Ord: være klogere end, giver Mening, men Monrad kan meget vel have tænkt paa noget andet.

Side 16. ¹⁾ I Mnskr. har først staaet: »til et Punkt, Fædrelandets Ulyk[ke,] og derved bevirker en Forbrænding«.

Side 17. ¹⁾ Efter Ordene: »indsigtsfuldt Medlem« er i Manuskriptet strøget følgende Passus: »Jeg antager, at det ikke vil kjede dig at læse et Par af hans Smaadigte, hvorover hans Familie har givet mig Raadighed. De ere uden Tvivl skrevne til forskjellige Tider.« — ²⁾ Her maa være glemt et Ord som: lever eller: befinder mig. Sml. S. 234.

Side 18. ¹⁾ Sigter til forskellige Planer fra de fore-

gaaende Aar om, at Monrad skulde vælges ind i Rigsdagen, hvilke ikke var blevet til Virkelighed. Sml. S. XXIII.

Side 21. ¹⁾ Sml. S. XXIII.

Side 24. ¹⁾ Se herom N. Neergaard II, 1171 og Koht: Die Stellung Norwegens u. Schwedens 1863—64, S. 236 f. — ²⁾ Om det v. Qvantenske Unionsprojekt fra Marts—Maj 1864 se Neergaard II, 1173 f. og Koht S. 232—36.

Side 25. ¹⁾ Se Koht, Side 202 f.

Side 28. ¹⁾ I Mnskr. staar: Fordel, men Meningen kræver vel: Forhold. — ²⁾ I Mnskr. staar: for.

Side 29. ¹⁾ Sml. Neergaard I, 320—21. — ²⁾ Mnskr. er forskrevet og har maattet rettes for at give Mening. Der staar i Mnskr.: Da Martsministeriet . . . Konferencen, vedtoges der, at de ogsaa skulde have Frihed til at gaa ind paa Spørgsmaalet om Slesvigs Deling; vilde Kong Frederik den Syvende ei give sit Samtykke dertil; han havde . . .⁴.

Side 30. ¹⁾ A. W. Moltkes 2. Ministerium dannedes ^{16/11} 1848. — F. M. Knuth blev ikke sendt til London, J. N. Madvig og H. N. Clausen blev Medlemmer af Ministeriet. — ²⁾ I Manuskriptet staar: Novemberministeriet dannedes, men Meningen maa jo være: Juliministeriet dannedes. — Juliministeriet: A. W. Moltkes 3. Ministerium af ^{18/7} 1851. Sml. Neergaard I, 552 f.

Side 31. ¹⁾ Om Monrads Optræden under Forhandlingerne om Januarkundgørelsen 1852 se Neergaard I, 673 f.

Side 33. ¹⁾ Den Tillisch-Regenburgske Sprogordning. Se Neergaard I, 530 f.

Side 35. ¹⁾ Det tilføjede Ord mangler i Mnskr.

Side 38. ¹⁾ Om Rigsraadets 1. Samling se Neergaard II, 1. Kapitel.

Side 39. ¹⁾ Se Neergaard II, 192—93. — Akterne af ^{9/11} 1858.

Side 40. ¹⁾ Sml. S. 278.

Side 41. ¹⁾ Hall var Konseilspræsident fra ^{18/6} 1857—^{2/12} 1859 og ^{24/2} 1860—^{21/12} 1863, Udenrigsminister ^{10/7} 1858—^{2/12} 1859 og ^{24/2} 1860—^{21/12} 1863.

Side 42. ¹⁾ P. Vedel blev ^{26/7} 1858 af Hall gjort til Gehejmelegationsraad og Chef for Udenrigsministeriets

1. Departement; 1860 blev han eneste Chef, $^{10}/_4$ 1864 Direktør og denne Stilling bevarede han til sin Tilbagetræden 1899. — ²⁾ Ved den kgl. Kundgørelse af $^9/_{11}$ 1858. — ³⁾ I Mnskr. staar: var, men Meningen kræver: fra.

Side 45. ¹⁾ I Manuskriptet staar: »... fra Vest til Øst, fra Tyskland mod Rusland«. Men der maa efter Meningen staa: fra Frankrig og ikke: fra Tyskland. — ²⁾ Ogsaa denne Sætning er uklar og ufuldstændig. Enten maa der vel f. Eks. skulle staa: »tilintetgjøre«, i Stedet for: »gjøre«, eller efter: »mellem Rusland og Frankrig« tilføjes f. Eks.: »saa meget des svagere« eller et lignende Udtryk.

Side 47. ¹⁾ $^{24}/_{12}$ 1863. — ²⁾ $^{18}/_{11}$ 1863.

Side 48. ¹⁾ Se herom Neergaard II, 881 f.

Side 52. ¹⁾ Mnskr. har: er.

Side 54. ¹⁾ Om Ministerkrisen i December 1863 se Neergaard II, 966 f. Sml. Side 260. — ²⁾ Det drejede sig om Orla Lehmanns og F. H. Wolfhagens Fratræden, og det var den førstnævnte, der i Marts—April 1863 havde haft det omtalte Sammenstød med den daværende Prins af Danmark. Sml. Neergaard II, 665 f. og 980, og Meddelelser af N. C. David, Historisk Tidsskrift, 8 Rk. V, 77—78.

Side 55. ¹⁾ Orla Lehmann døde $^{18}/_6$ 1870.

Side 56. ¹⁾ Der sigtes til Dannelsen af Halls andet Ministerium $^{24}/_2$ 1860. Sml. Neergaard II, 376 f. — ²⁾ I Mnskr. staar: ham. — ³⁾ Sml. Side 261—62 og 273. — C. C. Lundbye gik som Krigsminister over fra Ministeriet Hall i Ministeriet Monrad, da dette dannedes $^{31}/_{12}$ 1863.

Side 57. ¹⁾ Efter sin Hjemkomst fra Ny-Zeeland blev Monrad i Juli 1869 Sognepræst i Brøndbyerne ved København.

Side 60. ¹⁾ Monrad blev Sognepræst i Vester Ulslev $^{23}/_6$ 1846, Kultusminister i Martsministeriet $^{22}/_3$ 1848. — ²⁾ C. E. Rotwitt døde $^8/2$ 1860, Monrad kaldedes fra Paris til at danne det nye Ministerium, der $^{24}/_2$ 1860 tiltraadte med Hall som Konseilspræsident og Udenrigsminister, Monrad selv som Kultusminister. — ³⁾ Halls 1. Ministe-

rium, hvori Monrad havde været Kultusminister fra $\frac{6}{5}$ 1859, var ved Magten fra $\frac{18}{5}$ 1857— $\frac{2}{12}$ 1859. — ⁴⁾ $\frac{1}{4}$ 1855. blev Monrad Overdirektør for Almue- og Borgereskolevæsenet og Chef for Kultusministeriets 3. Departement.

Side 61. ¹⁾ Grev L. H. C. H. Holstein-Holsteinborg dannede $\frac{28}{5}$ 1870 det Ministerium, der varede til $\frac{14}{7}$ 1874. — ²⁾ Sml. Neergaard II, 880 f.

Side 62. ¹⁾ Sml. Monrads Udtalelser i »Politiske Breve« Nr. 4, S. 59 f. om Dannevirke, Dybbøl og Fredericia. — ²⁾ Sætningen er ikke helt klar; hans Kollegaer O : Krigsministerens Kollegaer, de øvrige Ministre. — Om Dannevirkestillingens Befæstning se Generalstabsværket om Krigen 1864 I, 80 f.

Side 64. ¹⁾ Om Monrads Ophold ved Hæren og Forhandlinger med Overkommandoen se Neergaard II, 1049 f., og Hofmarskal C. L. Løvenskiolds utrykte Meddelelser i R. A. samt Monrads Udtalelser i Rigsdagen 7. og 9. Februar 1864. (Rigsdagstidende.)

Side 65. ¹⁾ Neergaard II, 1069. — ²⁾ Muligvis er »noget« en Fejlskrift for »meget«. — ³⁾ Se Rigsdagstidende Februar 1864, Sp. 1026 f.

Side 66. ¹⁾ Der er enkelte lidt underlige Vendinger i Brevet, men det er ordret gengivet efter Monrads Afskrift. — ²⁾ Fra 1850 til 1865 repræsenterede Monrad, paa en kort Afbrydelse nær i 1853, Maribo Amts 4. Valgkreds (Nykøbing F.) i Rigsdagens Folketing.

Side 68. ¹⁾ Saaledes staar der i Manuskriptet (uden: jeg), men Meningens kræver dog: jeg. — ²⁾ Sml. Neergaard II, 1069 f.

Side 69. ¹⁾ Stabschef var Oberst H. A. Th. Kauffmann (1819—1905). — ²⁾ Overgeneral de Meza og Stabschefen blev paa Krigsminister Lundbyes Forlangende, der blev billiget af Monrad, fjærnet. Se Neergaard II, 1073 f.

Side 72. ¹⁾ Sml. Side 274 og »Politiske Breve« Nr. 4, S. 67-74. — ²⁾ Sml. samme Skr. S. 78 f. og her i dette Værk Side 275 f. — Generalstabsværket om Krigen 1864, III, 6 f.

Side 74. ¹⁾ Stykket: »Denne Bemærkning . . . op ad Jylland til« er et senere Indskud (Tillæg M).

Side 75. ¹⁾ Stykkets sidste Passus: »Beklageligt er det . . . Fischer Pg. 290« er et senere Indskud (Tillæg N). — ²⁾ Oberst Chr. E. Reich (1822—65) var i Febr. 1864 blevet Stabschef hos Kommandanten i Fredericia, General Lunding. Efter Fæstningens Rømning ²⁸/₄ var han ¹/₅ blevet kaldet til København og blev fra ¹⁸/₆ til ¹¹/₇ Krigsminister. — Samtalen, der fandt Sted ⁶/₆, er af Oberst Reich refereret i hans utrykte Dagbog (R. A), der med det første vil blive offentliggjort i Danske Magazin.

Side 76. ¹⁾ I Teksten staar Als' Rømning, men det er selvfølgelig en Fejlskrift for: Dannevirkes. — ²⁾ Højskolen : den militære Højskole i København, hvor de fleste danske Officerer var uddannede.

Side 77. ¹⁾ Sml. Side 262 f. — ²⁾ Indenrigsminister C. L. V. R. Nutzhorn og Justitsminister A. L. Casse. Se Neergaard II, 1131-1132. — ³⁾ Sætningen begynder i Mnskr. med: da. Dette Ord giver imidlertid ingen Mening og er derfor udeladt.

Side 78. ¹⁾ »Foresloge vi«, er i Mnskr. rettet fra: »formaaede jeg Udenrigsministeren til at foreslaa«. — ²⁾ Med Ordene: »Allerede under den 21. Januar 1864 . . .« begynder et meget omfattende Indskud (Tillæg R), der gaar til Side 103 og slutter med Ordene: ». . . end det i Virkeligheden havde«. Dette Indskud (Tillæg R) foreligger fra Forfatterens Haand temmelig skødesløst redigeret, saa at det, navnlig paa et enkelt Sted (Side 86—87) er vanskeligt at afgøre, hvorledes Fremstillingens enkelte Dele — Uddragene af de forskellige diplomatiske Aktstykker — hører sammen. Stoffet er her aftrykt i den Orden, som det efter Udgifverens Skøn har været Monrads Mening. Noget over en Side af den oprindelige Tekst er i den Anledning slettet. Det udgaaede Stykke behandler særlig Frankrigs Interesse i at faa Det tyske Forbund repræsenteret paa Konferencen og Forbundets Forhold til Hertugen af Augustenborg, de Æmner, der i den trykte Tekst behandles S. 82—95. — ³⁾ Citatet: Aktstkr., som her træffes første Gang, men senere ofte vil genfindes, henviser til Aktstykker vedkommende den dansk-tyske Strid. II. Aktstykker vedkommende Lon-

donerkonferencen, der er trykt i Historisk Tidsskrift 3. Række, 4. Bind, S. 585—858 (Kbhvn. 1865—1866). — ⁴⁾ Gortchakoff (Gortschakoff), russisk Udenrigsminister.

Side 79. ¹⁾ Lord Napier, engelsk Gesandt i Rusland. — ²⁾ Russisk Gesandt i København var Baron von Nicolay. — Lord Russell, engelsk Udenrigsminister. — ³⁾ Den østrigske Udenrigsminister var Grev Rechberg, østrigsk Ambassadør i London Grev Apponyi.

Side 80. ¹⁾ Bismarck var preussisk Udenrigsminister, Grev Albrecht Bernstorff preussisk Ambassadør i London. — Lord Russell og Statssekretæren Lord Clarendon var Englands Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen.

Side 81. ¹⁾ Om de i det flg. omtalte Forhandlinger om Konferencen se Neergaard II, 1117 f.

Side 82. ¹⁾ Se Neergaard II, 1003, Les origines T. I, 49 og 99 f. og Archives diplomatiques 1864 T. I, 133—136.

Side 83. ¹⁾ Lord Cowley, engelsk Ambassadør i Paris; Drouyn de Lhuys, fransk Udenrigsminister.

Side 84. ¹⁾ Mnskr. har ved en Fejlskrift: »4de Februar« for: »4de Januar«. — Se Les origines T. I, 85 f. — ²⁾ I Mnskr. staar: Sted, men det skal være: Tid. I Originaldepechen (Aktstk. S. 601) staar: en même temps.

Side 87. ¹⁾ Prins La Tour d'Auvergne-Lauraguais, fransk Ambassadør i London, Befuldmægtiget paa Konferencen. — ²⁾ »Landdagen« og »Forbundsdagen«, i Depechen staar: »the Diet«. — ³⁾ I Mnskr. staar: »men«. Den originale Tekst (Aktstk. S. 628) har »and«, hvorfor »men« maa rettes til »og«.

Side 88. ¹⁾ Rettet i Mnskr. fra »Skyldige«. — ²⁾ Andrew Buchanan, engelsk Ambassadør i Berlin.

Side 89. ¹⁾ Lord Bloomfield, engelsk Ambassadør i Wien.

Side 95. ¹⁾ I Mnskr. staar: »30te April«, men det skal, som rettet her i Teksten, være: »20de April«. — ²⁾ Baron Beust var Det tyske Forbunds Befuldmægtigede.

Side 96. ¹⁾ Da Neergaards Skrift »Under Junigrundloven« endnu (December 1913) ikke er naaet til at behandle Forhandlingerne paa Londonerkonferencen, men kun til Omtalen af de danske Befuldmægtigedes Instruk-

tion (II, 1192), er den nyeste Skildring af Londoner-konferencen at finde i Danmarks Riges Historie VI, 1852—1864, Side 243 f., der ogsaa er skrevet af N. Neergaard. Af senere Kilder maa fremhæves »Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871«, T. 1—3 (1910—11). — Korte Oversigter, paa enkelte Punkter med Benyttelse af ikke citerede, utrykte Kilder, findes i N. P. Jensen: Den anden slesvigske Krig 1864, 452—464, og i M. Rubin: Tysk ands Historie fra 1848 til Nutiden (1912), Side 118—123.

Side 98. ¹⁾ Eftersætningen: »er ikke blevet opfyldte«, er glemt i Monrads Oversættelse, men her tilsat efter Originalen (Aktstkr. S. 666). — ²⁾ »har kunnet blive« er rettet fra Mnskr.: »er kunnet blevet«.

Side 101. ¹⁾ Sml. Side 264 f. — ²⁾ Baron Brunnow, Ruslands Befuldægtigede paa Londonerkonferencen.

Side 102. ¹⁾ Sml. Monrads »Politiske Afhandlinger« (1869) I, 97, en Artikel »Londoner-Conferencen« i »Berlingske Tidende« ^{3/8} 1869.

Side 103. ¹⁾ Med Ordene »end det i Virkeligheden havde« slutter det Side 78 begyndte Indskud (Tillæg R).

Side 105. ¹⁾ Se herom Neergaard I, 732 f. — ²⁾ Den der havde taget det her nævnte Forbehold, var Prins Frederik af Hessen, Dronning Louises Broder. — ³⁾ Sml. D. R. H. VI, 1852—1864, 259—61, 271.

Side 106. ¹⁾ Det drejer sig om forskellige Artikler i »Dagbladet« i Juni Maaned 1864, saaledes Nr. 128, 129 f. — Den samme Tankegang, at Kong Christian IX ved en Deling af Monarkiet vilde forspilde sin Ret til Tronen, udvikledes nærmere i nogle Artikler i Oktober Maaned 1864, Nr. 241—243. Disse gav Ministeriet Bluhme Anledning til et Sagsanlæg for Majestætsfornærmelse mod »Dagbladets« Redaktør, C. Bille. Sagen endte med, at Bille, der ved Kriminal- og Politirettens Dom ^{20/6} 1865 var blevet dømt til et Aars Statsfængsel, ^{9/6} 1866 af Højesteret frifandtes (Højesteretstidende 1866, Side 714 f.).

Side 107. ¹⁾ Prins Frederik af Hessen, Dronning Louises Broder, var i 2. Ægteskab ^{20/6} 1853 blevet gift med Prinsesse Anna Frederikke, Datter af Kong Wilhelm af Preussens Broder, Prins Friedrich Carl. — ²⁾ Med Ordene

»Vi skulle nu se . . . « begynder et omfangsrigt Indskud (Tillæg S), der først ender Side 128 med Ordene: » . . . Stændernes og Østerrigs Bistand«.

Side 110. ¹⁾ Aktstkr. Side 729—753.

Side 111. ¹⁾ stiger op til; uheldig Oversættelse af Originalens »si l'on remonte à« : gaar tilbage til.

Side 113. ¹⁾ Aktstkr. Side 743—44.

Side 114. ¹⁾ Aktstkr. Side 750—51.

Side 119. ¹⁾ Aktstkr. Side 770 f.

Side 124. ¹⁾ Aktstkr. Side 713—14.

Side 127. ¹⁾ Den nyeste tyske Fremstilling af Forhandlingerne mellem Preussen og Augustenborgerne paa dette Tidspunkt findes i Gebauer: Herzog Friedrich VIII, Side 107 f.

Side 128. ¹⁾ Med Ordene: »Stændernes og Østerrigs Bistand« ender det Side 107 begyndte Indskud (Tillæg S). — ²⁾ Perioden »Russells andet Forslag . . . imidlertid« er tilføjet senere som en Overgang fra det indskudte Tillæg S, og nogle Linjer i den oprindelige Tekst er slettet. — ³⁾ Om *Otto Plessen* (1816—97) se Biografisk Lexikon XIII, 160—61. — I Monrads Mnskr. staar *Greve Plessen*, hvilket overalt er rettet; Otto Plessen var nemlig *Baron*, medens hans Fader og ældre Broder var Grever. — Den her omtalte Episode er desuden omtalt i D. R. H. VI, 1852—1864, Side 264 og i *Les origines* III, specielt Side 264 f. og de der citerede Steder. C. N. Davids Meddelelser fra 1863—65 i »Historisk Tidsskrift« 8. Rk. 5. Bd., Side 82—83. — Otto Plessens Breve og efterladte Papirer er alle tilintetgjorte af ham selv. — Afdøde Prins Hans af Glücksborg, der i 1863—64 var sin Broder, Kong Christian IX's Fortrolige og bl. a. deltog i alle Forhandlinger med Otto Plessen, med hvem han ogsaa vekslede Breve, havde, som Led af sin Selvbiografi og sine Livserindringer, støttet paa Breve og samtidige Optegnelser, givet en udførlig Fremstilling af »Episoden Plessen«. Det var Prins Hans meget om at gøre, at denne Episode og specielt Kong Christian IX's Forhold dertil, maatte blive helt oplyst og i en fuldt korrekt Form indgaa i de historiske Fremstillinger af Begivenhederne i 1864, der nu, halvhundrede Aar efter, kunde forventes at ville fremkomme. Han paatænkte

i 1908 selv at udgive sin Fremstilling af Sagen, en Tanke, som han dog opgav paa Grund af sin høje Alder og svigtende Kræfter. Da han havde ladet nærværende Udgiver gennemlæse, hvad han havde nedskrevet, er der søgt Adgang til at benytte den paagældende Del af Prinsens efterladte Papirer for i Tilknytning til Monrads (og andre samtidiges) Meddelelser at opfylde den Afdødes stærke Ønske om en alsidig Udredning af Sagen. Tilladelse til at benytte de paagældende Papirer er imidlertid blevet nægtet. —
 *) Plessen fik gennem Telegrammer fra Udenrigsministeriet Rejsetilladelse og kom til København ¹⁴/₆ 1864.

Side 130. ¹) Sml. Side 270.

Side 132. ¹) Med Ordene »Rusland kom vel . . .« begynder et senere Indskud (Tillæg T), der slutter Side 133 med Ordene ». . . Slesvig var indlemmet.« — ²) Sml. Side 122 f.

Side 133. ¹) Her slutter Tillæg T, der begynder S. 132 med Ordene »Rusland kom vel . . .« — ²) Den Ministerkrise, hvortil her sigtes, omtales bl. a. D. R. H. VI, 1852—1864, Side 264, og C. N. Davids ovenfor citerede Meddelelser i Historisk Tidsskrift 8. Rk. V, 82—83.

Side 134. ¹) Sml. Side 106.

Side 135. ¹) Sml. Side 265. — ²) P. Vedel.

Side 136. ¹) C. E. Reich. — ²) Sml. Side 75.

Side 137. ¹) D. R. H. VI, 1852—1864, Side 270—71.

Side 139. ¹) Se smstd. Side 171. — ²) Se smstd. Side 170. — ³) Mnskr. har: med.

Side 140. ¹) Prins Edward af Wales var gift med Prinsesse Alexandra af Danmark, hans Søster Victoria med Kronprins Friedrich Wilhelm af Preussen.

Side 141. ¹) Sml. S. 10.

Side 144. ¹) Der kan ogsaa læses: men havde man bukket under, saa [havde] vi nu havt o. s. v.

Side 145. ¹) Ægteskaberne mellem Alexander (III) og Prinsesse Dagmar, Edward (VII) og Prinsesse Alexandra.

Side 146. ¹) Sml. Side 272. — Monrad havde været inde paa samme Tanke i »Politiske Breve« Nr. 11 (1877) Side 31 f.

Side 148. ¹) Als erobredes ²⁰/₆ 1864.

Side 150. ¹⁾ Otto Plessen døde $\frac{3}{4}$ 1897. — ²⁾ Otto Plessen indgav kort efter sit mislykkede Forsøg paa at danne et Ministerium Ansøgning om Afsked, »da han ikke troede, at han kunde støtte Ministeriet Monrads Politik«. Af en i Udenrigsministeriets Arkiv bevaret Koncept til Indstilling til Kongen af $\frac{30}{6}$ 1864 ses det, at Monrad fandt dette Skridt naturligt og indstillede ham til Afsked. Denne var imidlertid ikke blevet udfærdiget, da Monrad $\frac{11}{7}$ 1864 fratraadte, og $\frac{18}{6}$ 1864 meddelte Bluhme Plessen, at Kong Christian nødig i Øjeblikket vilde give Afkald paa hans Tjeneste, hvorefter Plessen vedblev at være Gesandt i Rusland til $\frac{1}{12}$ 1866. — ³⁾ Otto Plessen kom til København $\frac{14}{6}$, og hans Bestræbelser for at danne et Ministerium faldt i Dagene indtil $\frac{30}{6}$, da det Statsraadsmøde afholdtes, hvori den endelige Beslutning om Svaret toges. Det var i Statsraadsmødet $\frac{19}{6}$, at den Brunnowske Depeche forelagdes. (C. Th. Sørensen: Den anden slesvigske Krig III, 64; utrykte Meddelelser.)

Side 152. ¹⁾ Med Ordene »Jeg skal slutte Fremstillingen . . .« begynder et senere Indskud (Tillæg U), der slutter Side 154 med Ordene: »et Slutningsmøde«.

Side 154. ¹⁾ Her slutter Tillæg U.

Side 158. ¹⁾ Datoen den 5. December strider mod Brevets Hoveddato (Side 155). — ²⁾ A. F. Tscherning, Politiker, Krigsminister i 1848. — ³⁾ Carl Emil Fenger, Finansminister i Halls Ministerium 1859—63.

Side 159. ¹⁾ I Martsministeriet var A. W. Moltke Marineminister $\frac{23}{2}$ — $\frac{6}{4}$, C. E. Zahrtmann $\frac{6}{4}$ — $\frac{15}{11}$ 1848 og siden i Novemberministeriet til $\frac{10}{6}$ 1850. — ²⁾ Med Ordene: »Til at dvæle ved . . .« begynder en senere Tilføjelse (Tillæg A), der slutter Side 163 med Ordene: ». . . til den 1. Juli.«

Side 160. ¹⁾ Det her udtalte Forsæt, ikke at ville omtale selve Kampen, har Monrad opgivet, idet han tilføjer de store Indskud vedrørende Krigsbegivenhederne. — Med Hensyn til Krigsbegivenhederne, der i det følgende omtales, henvises til Kaptajn C. Th. Sørensen: Den anden slesvigske Krig III, til Generalstabsværket III samt til N. P. Jensen: Krigen i 1864, der er det nyeste Værk.

Det bør erindres, at intet af disse Værker forelaa, da Monrad skrev.

Side 163. ¹⁾ Udraabstegnet staar i Manuskriptet, men ikke hos Fischer. — ²⁾ Her ender med Ordene » . . . den 1. Juli« det indskudte Tillæg A, der begynder Side 159. — Titelen paa den af Oberst ved Fodfolket J. T. Ravn († som afskediget Generalmajor 1913) »med Krigsministeriets Bemyndigelse« udgivne Bog er: Fremstilling af Krigsbegivenhederne paa Als, fra den 18de April til den 1ste Juli 1864. Udarbejdet ifølge Ordre efter de i Generalstabens og Krigsministeriets Arkiver værende Journaler, Rapporter og andre Aktstykker, vedrørende denne Periode af Krigen. Kbhvn. 1870. — Sml. Side XIII—XIV og XVI.

Side 165. ¹⁾ Stykket: »Oberst Kauffmann omtales . . . ulykkeligt for de Danske« er et senere Indskud (Tillæg B). — ²⁾ Med Ordene »Øen Als deles . . .« indledes et senere Indskud (Tillæg C), der slutter Side 170 med Ordene: »Hærens Blod.«

Side 166. Citatet, der i Monrads Manuskript er unøjagtig gengivet, er rettet i Overensstemmelse med Originalen.

Side 167. ¹⁾ I Monrads Manuskript staar »første«, men Ravn mener utvivlsomt: een.

Side 169. ¹⁾ Tidligere omtalt i Ravns Bog, men ikke i den her af Monrad citerede Del deraf.

Side 170. ¹⁾ Aabenbart ved en Forglemmelse er det her udhævede Stykke kun delvis udhævet i Mnskr. — ²⁾ Med Ordene »Hærens Blod« slutter det Side 165 begyndte Indskud (Tillæg C).

Side 171. ¹⁾ Med Ordene »Da Fjenden trængte seierrig frem . . .« begynder et senere Indskud (Tillæg D), der slutter Side 177 med Ordene » . . . Nord for Engeshøi. (Side 100—105)«.

Side 177. ¹⁾ Her slutter Tillæg D, der begynder Side 171.

Side 184. ¹⁾ Dette Punktum, fra »Negte kunne vi imidlertid ikke,« er et senere Indskud (Tillæg E). — ²⁾ Dette Tal er omtrentligt (jvfr. Ravn, S. 173).

Side 185. ¹⁾ Her er i Monrads Manuskript henvist til

et Indskud, der tilsyneladende ikke findes; maaske sigter Forfatteren til Tillæg P, som ellers ikke synes at kunne anbringes. Da Tillæggets Indførelse i Teksten imidlertid vilde medføre uundgaaelige stilistiske Rettelser og dets Plads ikke er helt utvivlsom, har Udgiveren foretrukket at hidsætte det her. Det lyder: »I en Depeche af 10de Febr. til Russell anfører Bloomfield følgende Yttring af Grev Rechberg (Aktstykker vedkommende Londonerkonferencen Pg. 590): »At dømme af det store Antal Fanger, der har overgivet sig i Løbet af de sidste faa Dage, synes der at være en betydelig Demoralisation i den danske Armee.« Et lignende Indtryk fremkaldes ved Begivenhederne paa Als.«

Side 189. ¹⁾ Med Ordene »Kommandoen paa Als« begynder et senere Indskud (Tillæg F), der slutter Side 190 med Ordene »mere indtrængende«.

Side 190. ¹⁾ Her slutter det Side 189 begyndte Indskud (Tillæg F). — ²⁾ Denne Passus (»Forsaavidt Sagen . . . navnlig Konseilspræsidenten«) er først udstreget, men senere er Udstregningen atter hævet. Monrad har åbenbart været i Tvivl om, hvorvidt denne Passus skulde forblive staaende eller ikke; stilistisk set er den ikke vel anbragt paa dette Sted.

Side 193. ¹⁾ Mnskr. og Ravn har: vare derimod; det sidste Ord er slettet, da Modsætningen er udeladt i Citatet.

Side 197. ¹⁾ Med Ordene »Om »Rolf Krake« . . . « begynder et senere Indskud (Tillæg G), der slutter samme Side med Ordene »ovenfor er udviklet«. — ²⁾ Her slutter Tillæg G.

Side 198. ¹⁾ Med Ordene »Forinden jeg gaar over hertil« begynder et senere Indskud (Tillæg H), der slutter Side 203 med Ordene »Overkommandoen, Krigsministeren, Ministeriet.« — ²⁾ I Monrads Manuskript staaer: endnu dvæle et Øjeblik Kommando.

Side 202. ¹⁾ Se Side 205.

Side 203. ¹⁾ Her slutter Tillæg H, der begyndte Side 198. — ²⁾ Sml. Side XVI.

Side 209. ¹⁾ I Manuskriptet staaer: Hans.

Side 210. ¹⁾ Dette Citat er ogsaa udhævet hos Ravn.

Side 212. ¹⁾ Dette Citat er ligeledes udhævet hos Ravn.

Side 218. ¹⁾ ›Ender‹ er ikke helt korrekt; Ravn har udeladt Skrivelsens Slutning.

Side 220. ¹⁾ Med Ordene ›Alt under 8. Marts‹ indledes et senere Indskud (Tillæg Q), der slutter Side 221 med Ordene ›havde villet rømme Als‹.

Side 221. ¹⁾ Her slutter Tillæg Q.

Side 222. ¹⁾ Ordet er i Monrads Manuskript rettet fra ›overfor‹ til ›nedenfor‹, der atter er udstreget; Meningen er øjensynlig, at der skal staa ›ovenfor‹.

Side 224. ¹⁾ Jvfr. Ravn, anf. Skrift, S. 193 f. — ²⁾ Samme, S. 194. — ³⁾ Samme, S. 195.

Side 226. ¹⁾ Citatet er efter Ravn S. 186; i Monrads Manuskript staa: ›Øen Als har *vistnok* sin‹ o. s. v. — Sml. Side 207.

Side 227. ¹⁾ Her har Monrad i Manuskriptet slettet følgende to Linjer: ›Als gik tabt. Danmarks sidste Udsigt til en Seier gik til Grunde. Nu er Danmarks Sol gaaet ned‹. I en lidt ændret Form er de anbragt noget længere fremme i Teksten (se Side 234).

Side 228. ¹⁾ Denne Passus, fra ›At Fischer deler‹ til ›omtalt (se Side 161—62)‹ er et senere Indskud (Tillæg I). — ²⁾ Med Ordene ›Jeg har ikke kjendt‹ indledes en senere Tilføjelse (Tillæg J), der slutter Side 229 med Ordene: ›noget mindre Blod‹. Tilføjelsen træder i Stedet for følgende Linjer, der er slettet i den oprindelige Tekst og som fortsætter det foregaaende Stykke: [Efter gientagen Overveielse kan jeg ikke finde anden Grund end den i Vendsyssel kommanderende Generals overordentlige Indflydelse] ›og Ministerens store Tillid til hans Dygtighed. En saadan Mand burde man ikke træde for [nær], ikke støde, hans Ønsker burde opfyldes, thi man kunde være forvisset om, at han vilde udrette noget Betydeligt ikke alene for Vendsyssels, men for hele Landets Forsvar‹. — ³⁾ Sml. Poltiske Breve Nr. 4, Side 50 f.

Side 229. ¹⁾ Her slutter det paa den foregaaende Side begyndte Tillæg J.

Side 230. ¹⁾ Med Ordene ›Jeg tilstaaer, at jeg havde ventet‹ begynder et senere Indskud (Tillæg K), der slutter Side 231 med Ordene ›fra hans Skuldre‹.

Side 231. ¹⁾ Her slutter Tillæg K.

Side 233. ¹⁾ I Stedet for Vendingen »Men saa siger jeg paa den anden Side til mig selv« har først staaet i Manuskriptet: »Men saa beroliger jeg mig selv med.« — ²⁾ Sætningen »Jeg har kun . . . . Præstekald« er tilføjet senere. — ³⁾ Med Ordene »Sammenfatte vi alt det Foregaaende« begynder en senere Tilføjelse (Tillæg L), der slutter paa den følgende Side med Ordene: »Danmarks Sol gik ned.«

Side 234. ¹⁾ Her slutter Tillæg L. Sml. Note 1 til Side 227. — ²⁾ Datoen den 13. December strider mod Brevets Hoveddato (Side 155). — ³⁾ Sml. Side 8 f.

Side 238. ¹⁾ Sml. Side 54 og Note 2 dertil. — ²⁾ Se herom C. N. Davids Optegnelser om Aarene 1863—65 i Historisk Tidsskrift 8. Rk. 5. Bd., S. 86.

Side 239. ¹⁾ Monrads Motivering af sin Nej-Afstemning er aftrykt i Tillæget Side 284—87.

Side 240. ¹⁾ Forfatningsforandringen ^{28/7} 1866.

Side 241. ¹⁾ Monrad nedlagde ^{7/11} 1865 sit Mandat som Folketingsmand og blev efterfulgt af Skolelærer A. C. Hansen af Gunslev.

Side 242. ¹⁾ Monrad udgav 1865 baade »Profeten Esaias« og »Job og Salmerne«.

Side 243. ¹⁾ ^{20/11} 1865 holdtes en Afskedsfest for Monrad, hvori et stort Antal Rigsdagsmænd deltog; ^{30/11} 1865 rejste Monrad og hans Familie til Ny-Zeeland.

Side 245. ¹⁾ Se »Tilskueren« 1904, Side 38—40.

Side 249. ¹⁾ I Manuskriptet har først staaet: Fraskiltes kirkelige Vielse har i dens nuværende Skikkelse vakt etc.

Side 250. ¹⁾ I Manuskriptet er efter »Grundlovens Bogstav« senere tilføjet »og Statens Vel«; Tilføjelsen, der øjensynlig skyldes en Fejltagelse, er udeladt. — ²⁾ Talen er om Rigsretssagen mod Ministeriet Ørsted for ulovlig Anvendelse af Penge til Rustninger. De anklagede Ministre, deriblandt Krigsminister C. F. Hansen, blev frikendt ^{28/2} 1856. Se bl. a. Thrige: Danmarks Historie i det 19. Aarh. II, 5 f. — ³⁾ Her drejer det sig om Rigsretsanklagen mod Hall og Worsaae for Overskridelser ved Det kgl. Theaters Bygning. Oktober 1877 frikendtes Ministrene. Se Thrige smstd. S. 472.

Side 254. ¹⁾ Monrad tænker formentlig paa Lov af ²⁵/₇ 1880 om Tillæg til Lov om Hærens Ordning af ⁹/₇ 1867.

Side 255. ¹⁾ Med Ordene »Der er desuden en Mængde« begynder et senere Indskud (Tillæg O), der slutter Side 257 med Ordene »Finantslov var udstedt«.

Side 257. ¹⁾ Her slutter Tillæg O.

Side 260. ¹⁾ Sml. S. 54.

Side 261. ¹⁾ Sml. S. 56 f.

Side 262. ¹⁾ Sml. S. 77 f.

Side 263. ¹⁾ Sml. S. 95 f.

Side 264. ¹⁾ Sml. S. 100 f.

Side 265. ¹⁾ Sml. S. 135 f.

Side 270. ¹⁾ Sml. S. 130 f.

Side 272. ¹⁾ Sml. S. 146 f.

Side 273. ¹⁾ Sml. S. 56 og 261.

Side 274. ¹⁾ Sml. S. 72.

Side 275. ¹⁾ Sml. S. 72 f.

Side 276. ¹⁾ Den af Udvalget til Folketinget gjorte Indstilling, der bl. a. gik ud paa, at Krigsministeriet skulde nedsætte en af politiske, administrative og militære Kræfter sammensat Undersøgelseskommission er aftrykt i Rigsraadstidende 1864 Side VI. Indstillingen vedtoges ³¹/₈ 1864 (se Rigsraadstidende Sp. 1793), men der kom iøvrigt intet videre ud af Sagen.

Side 277. ¹⁾ Ordføreren var Professor Adolph Steen.

Side 278. ¹⁾ Sml. S. 40. Det var den østrigske Gesandt i København.

Side 280. ¹⁾ Sml. Side 100. — ²⁾ Sml. Side 106.

Side 281. ¹⁾ Sml. Side 128. — D. R. H. VI, 1852—1864, Side 267.

Side 283. ¹⁾ Smst. S. 278. — ²⁾ C. A. Bluhme.

NAVNEFORTEGNELSE.

- Alexander II, Kejser af Rusland, 79, 123—24, 125, 132, 150.
- Alexander III, Storfyrsttronefølger, senere Kejser af Rusland, 145.
- Alexandra, Prinsesse af Danmark, senere Dronning af England, 140.
- Allen, C. F., Historiker, XIV, XXV, 294, 295.
- Als' Forsvar 154—234.
- Andræ, Carl Christopher Georg (1812—93), Politiker, 231.
- Apponyi, Greve, Østrigs Ambassadør i London og Befuldmægtiget paa Londonerkonferencen, 79, 96, 99, 109, 111, 115, 117, 123, 124, 152, 153, 221.
- Balan, Herman Ludwig v., preussisk Gesandt i København, 101, 111, 116, 119, 152, 221.
- Balle, Nicolai Edinger, Biskop, 8.
- Bartholin, Frederik (f. 1829), Kaptajn, 168.
- Bentzon, Michael Fr. Liebenberg, Premierløjtnant, 169.
- Berg, Christen (1829—91), Politiker, 252.
- Berling, Johan Carl Ernst (1812—71), Bogtrykker, Hofembedsmand under Frederik VII, 228.
- Bernstorff, Albrecht, Greve, preussisk Ambassadør i London og Befuldmægtiget paa Londonerkonferencen, 80, 81, 96, 97, 98, 99, 101, 108, 110, 111, 114—15, 116, 118, 119, 120, 124, 152, 153, 221.
- Beust, Baron, det tyske Forbunds Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen, 95—96, 97—98, 99, 101—02, 109, 110, 113, 114, 119, 124, 126, 132, 152, 221.
- Biegeleben, Arnold v., Østrigs 2. Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen, 98, 100, 109, 112, 113, 114, 115, 124, 152, 153—54, 221.
- Bille, C. St. A., Redaktør, 302.
- Bille, Torben (1819—83), dansk Gesandt i London, Befuldmægtiget paa Londonerkonferencen, 94, 97, 100, 109, 110, 113, 116, 135, 139, 152—53, 221.
- Bismarck, Otto v., 42—43, 45—46, 80, 81, 88—89, 122,, 127, 150.
- Bjørck, Premierløjtnant, 179.

- Bloomfield, Lord, engelsk Gesandt i Wien, 87.
- Bluhme, Christian Albrecht (1794—1866), Minister, 238.
- Borch, Vaabenmester, 181.
- Bornemann, Frederik Christian (1810—61), juridisk Professor, 5.
- Bornemann, Georg Bernhard (1815—84), Generalauditør, 5.
- Bornemann, Johan Alfred (1813—90), theologisk Professor, 2, 4, 5, 6, 8.
- Bornemann, Johanne Marie, f. Heinson (1788—1871), g. m. Matthias Hastrup B., 5.
- Bornemann, Matthias Hastrup (1776—1840), juridisk Professor, 5—6.
- Brenner de Felsach, Baron, Østrigs Gesandt i København, 40.
- Brunnow, Baron, russisk Gesandt i England, Ruslands Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen, 96, 101, 108, 110, 111—12, 114, 117—18, 120, 121, 122—23, 125, 150—51, 152, 221, 305.
- Bruun, C., Overbibliothekar, XXI, 295.
- Buchanan, Andrew, engelsk Gesandt i Berlin, 87, 90—91.
- Būlow, Otto Christian Severin August (f. 1812), Oberst, 171, 174, 178, 186.
- Carl XV, Konge af Sverige—Norge, 52.
- Casse, A. L., Justitsminister, 77, 300.
- Christensen, Balthasar, Politiker, XXIII.
- Christian VIII, Konge af Danmark, 27, 28, 231, 252.
- Christian IX, Konge af Danmark, XI, XIII, XXIII, 23, 32, 48, 51, 54—55, 56, 61, 64—65, 66, 68, 72, 76, 79, 82, 94, 95, 97, 99, 100, 102—106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137—38, 144, 147, 148, 150, 152, 237, 238, 239, 240, 252, 302, 303, 305.
- Christian Carl Frederik August (1798—1869), Hertug af Augustenborg, 25—26, 40, 82.
- Clarendon, Lord, engelsk Statssekretær, engelsk Befuldmægtiget paa Londonerkonferencen, 80, 96, 111, 118, 221.
- Clausen, Henrik Nicolai, theologisk Professor, 7, 30.
- Cowley, Lord, engelsk Ambasadør i Paris, 83, 85, 87, 121.
- Dannevirkes Opgivelse 62—71.
- Dirckinck-Holmfeld, J. C. D. U. (1801—77), Friherre, Danmarks sidste Gesandt paa Forbundsdagen, 82, 102.
- Dotézac, Adolphe de, fransk Gesandt i København, 85, 228.
- Drouyn de Lhuys, fransk Udenrigsminister, 83—84, 85, 87, 91, 121—22.
- Dybbøls Forsvar 72—75.
- Edward (VII), Prins af Wales, 139—40, 145, 304.
- Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, XIII, XV—XVIII, XXII, XXIII.
- Faaborg, Theodor Christian

- (1814—64), Oberst, 192, 200, 201.
- Fenger, Carl Emil (1814—84), Læge og Politiker, 158—59.
- Fischer, Friedrich v., østrigsk Krigshistoriker, XX, 74, 75, 160, 161, 162, 163, 197, 198, 202, 229.
- Fredericias Rømning 72—76.
- Frederik VI, Konge af Danmark, 104.
- Frederik VII, Konge af Danmark, 28, 29, 31, 32, 35, 38, 39, 42, 47, 48, 55, 60, 67, 103, 105, 114, 228.
- Frederik (VIII), Kronprins af Danmark, 229.
- Frederik (III), Kronprins af Preussen, 140.
- Frederik Carl, Prins af Preussen, General, 161.
- Frederik Christian August (1829—80), Hertug af Augustenborg, 99, 100, 102, 113, 117, 118, 125, 126, 127—28, 132—33, 188, 189.
- Frederik Vilhelm Georg Adolf (1820—84), Landgreve af Hessen-Kassel, 105, 107, 302.
- Frijs, Christian Emil Krag-Juel-Vind-(1817—96), Greve, Godsejer og Politiker, 239—40.
- Gedde, Vilhelm Edv. Sophus, Major, 164, 174.
- Gerlach, Georg Daniel (1798—1865), Generalløjtnant, højstkommanderende for Hæren ^{20/2—5/7} 1864, 205, 206, 207, 212, 213.
- Goeben, preussisk General, 182, 197.
- Gortchakoff, russisk Fyrste, Udenrigsminister, 78—79, 81, 85.
- Grundtvig, Nicolai Frederik Severin (1783—1872), 240.
- Guldstad, Fr. M. E., Major, 179.
- Hall, Carl Christian, dansk Minister, 41—42, 55—56, 60, 61, 62, 135, 250, 309.
- Halls 1. Ministerium (1857—59) 228.
- Halls 2. Ministerium (1860—63) 47—57.
- Hammer, Jørgen (f. 1817), Kaptein, 164, 165.
- Hans, Prins af Glücksborg, 303—04.
- Hansen, Kommandersergent, 181.
- Hansen, Andreas Chr., af Gundslev, Skolelærer, Folketingsmand for Monrads tidligere Kreds, Maribo Amts fjerde, 241.
- Hansen, C. F., Krigsminister, 309.
- Hansen, J. A. (1806—77), Politiker, 240.
- Hansen, Mads, Konstabel, 169.
- Hegermann-Lindencrone, Cai Ditlev (1807—93), Generalløjtnant, XII—XIII, XVI, 209, 217, 225, 228—29.
- Herwarth v. Bittenfeld, preussisk General, 166.
- Holck, Løjtnant, 177.
- Holm, Løjtnant, 178.
- Holstein, Johan Ludvig Carl Christian (1839—1912), Greve, Politiker, 252.
- Holstein-Holsteinborg, Ludvig H. K. H., Politiker, 60—61.

- Husher, Premierløjtnant (Reserveofficer), 179, 180.
- Jensen, Hans, Dyr læge, XII, 293.
- Jørgensen, Korporal, 183, 184.
- Jørgensen, Underkorporal, 169.
- Kalkar, C. A. H., Præst, XV, 294.
- Kauffmann, Heinrich August Theodor (1819—1905), Stabschef hos de Meza, 69, 165.
- Kellner, August St. F. C., Premierløjtnant, 168.
- Kierkegaard, Peter Christian, Biskop, 8.
- Knuth, Frederik Marcus, Greve, Udenrigsminister i Martsministeriet, 30.
- Krieger, Andreas Frederik (1817—93), Politiker, Minister, dansk Befuldmægtiget paa Londonerkonferencen, XVII, XX, 97, 100, 109, 110, 113, 116, 117, 135, 139, 152—53, 221.
- La Tour d'Auvergne, Henri, Frankrigs Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen, 87, 91—93, 96, 101, 109, 119, 120, 121, 122, 124, 153, 221.
- Lehmann, Orla (1819—70), Minister, 54, 238, 298.
- Linnemann, Mads Johan Buch (1830—89), Premierløjtnant, 167, 200.
- Londonerkonferencen 77—154.
- Lorentzen, Ludvig Constantin (1825—96), Kaptajn, 180, 181, 182.
- Louise, Kong Christian IX's Dronning, 68, 105.
- Lundbye, Carl Christian (1812—73), Oberst, Krigsminister, 56, 64, 65, 68, 69—70, 72, 74, 76—77, 78, 206—08, 209, 229.
- Lundbye, Emanuel Andreas, Major, 175.
- Lunding, Niels Christian (1795—1871), Generalløjtnant, Kommandant i Fredericia, 72.
- Lütken, Otto Hans (1813—83), Søofficer, Marineminister, 158, 196, 227, 238.
- Læssøe, Werner Hans Frederik Abrahamson (1811—50), Oberst, 231.
- Løvenskiold, C. L., Hofmarskal, 299.
- Madvig, Johan Nicolai, Filolog og Politiker, 30.
- Martensen, Biskop, 5, 6, 7.
- Meldahl, Carl Eduard, Kaptajn, Souschef, 174.
- Meza, Christian Julius de (1792—1865), 69—71, 76.
- Moltke, Carl (1798—1866), Greve, Minister, 30, 35.
- Monrad, Emmy Vilhelmine Elise, f. Tutein (1832—94). g. 1. G. m. Edv. Phil. Holther Hage, 2. G. m. D. G. Monrad, 243.
- Monrad, Hans Didrik (f. 1737), Overauditor, Generalkrigskommissær i Norge, D. G. Monrads Bedstefader, 245.
- Monrad, Johannes (f. 1848), D. G. Monrads yngste Søn, 243.
- Monrad, Otto Sommer, D. G. Monrads Fader, Fuldmægtig i Rentekammeret, Foged i Nordland, 245.
- Monrad, Viggo (f. 1842), D. G.

- Monradsældste Søn, Løjtnant
1864, XVII—XXI, 243, 294—95.
- Myhre, Albert Chr. J., Major, 172, 173, 174, 176.
- Mynster, Jacob Peter, Biskop, 8.
- Napier, Lord, engelsk Gesandt i Rusland, 79, 81, 85.
- Napoleon den Store 27, 143, 161.
- Napoleon III 40—41, 45, 82, 84, 143, 159.
- Napoleon, »Kejserprinsen«, Napoleon III's Søn, 143.
- Neergaard, Johan Valdemar (1810—79), Oberst, Chef for 9. Brigade, 208.
- Nicolay, Baron, russisk Gesandt i København, 79, 125, 150, 151.
- Nutzhorn, C. L. V. R., Indenrigsminister, 77, 300.
- Paget, Augustus, engelsk Gesandt i København, 79, 86, 87, 139, 140.
- Pagh, Kommandersergent, 179.
- Palmerston, Henry John Temple, Lord, engelsk Statsmand, 237.
- Peter, Storhertug af Oldenburg, 25, 122, 123—24, 125, 126, 132, 150.
- Pingel, Løjtnant (Reserveofficer), 167.
- Plessen, Otto v. (1816—97), Baron, dansk Gesandt i St. Petersburg, 128, 130, 131, 133, 134, 136, 150, 151—52, 303—05.
- Pætges, Axel Christian Hessel, Sekondløjtnant, 177, 178.
- Quaade, George Joachim (1813—89), Diplomat, Minister, dansk Befuldægtiget paa Londonerkonferencen, 94, 97, 99, 100, 102, 107, 108, 109, 110, 113, 116, 117, 124, 135, 139, 152—53, 154, 221, 238.
- Qvanten, von, svensk Bibliothekar, 297.
- Ravn, Johan Theodor (1820—1913), Oberst, XIII, XVI, XX, 163, 164, 165, 167, 170, 176, 178, 182, 185, 189, 190, 192, 194, 195, 199, 202, 213, 216, 226, 306.
- Rechberg, Bernhard v., Greve, østrigsk Udenrigsminister, 89—90.
- Reich, Christian Emilius (1822—63), Oberstløjtnant, Krigsminister, 75, 77, 136—37, 160, 190, 198, 203—204, 214, 219, 220, 226, 227, 228, 229—31, 232.
- »Rolf Krake«, Panserbatteri's Deltagelse i Kampen om Als, 191—98.
- Rosenørn-Lehn, O. D., Udenrigsminister, XVIII.
- Rothe, Andreas Bjørn, Major, 173, 176.
- Rothe, Hans Peter (1814—1905), Kaptajn, Chef for »Rolf Krake«, 191, 197.
- Rotwitt, Carl Edvard (1812—60), Minister, 60.
- Rotwitsske Ministerium (1859—60) 228.
- Russell, John, engelsk Udenrigsminister, XVI, 79, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 115, 116, 118, 119, 122, 123, 124, 128, 131—32, 135, 137, 147, 150, 152, 153, 220, 221.

- Roeder, preussisk General, 165.
- Sarauw, Chr. Frederik Conrad, Premierløjtnant, senere Militærforfatter, 169, 170.
- Schleiermacher, tysk Theolog og Filosof, 7.
- Snertinge, Niels Olesen, Premierløjtnant, 164.
- Steen, Adolph, Professor, Politiker, 310.
- Steinmann, Peter Frederik (1812—94), kommanderende General paa Als, 199, 202—03, 205, 206, 207, 209, 211—12, 213, 214, 215, 216, 219, 223, 224—25, 226, 227, 230, 231, 232.
- Stiernholm, Frederik Christian (1822—79), Oberstløjtnant, Stabschef, 212, 214, 224.
- Sørensen, C. Th., Kaptajn, XI, XIV—XV, 294.
- Talleyrand, Charles-Maurice, fransk Statsmand, 45.
- Thesen, Carl Albert, Kaptajn, 186.
- Tillisch, Frederik Ferdinand (1801—89), Minister, 35.
- Tscherning, Anton Frederik (1795—1874), Officer og Minister, 68, 77, 158—59, 240.
- Wachtmeister, Carl, Greve, Sveriges Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen, 90, 101, 108—09, 119, 120, 124, 221.
- Vaupell, Otto Frederik (1823—99), Kaptajn, 180, 182.
- Vedel, Peter August Frederik Stoud (1823—1910), Direktør i Udenrigsministeriet, X, XVII, XXVIII, 135, 293.
- Viktoria, Dronning af England, 88, 89, 90, 93, 139—40.
- Viktoria, Prinsesse af England, g. m. Kejser Frederik III af Tyskland, 140.
- Wilhelm I, Konge af Preussen, senere Kejser af Tyskland, 90, 118.
- Wolfhagen, F. H., Minister, 54.
- Worsaae, J. J. A., Kultusminister, 250, 309.
- Wulff, Evald Andreas, Premierløjtnant, 184.
- Ørsteds Ministerium (1853—54) 31, 35, 36, 37, 38, 60, 309.
- Ørum, J. G. E. V., Premierløjtnant, 176.

INDHOLDSOVERSIGT.

	Side
D. G. Monrads Portræt efter Fotografi fra 1882.	
Indledning	VI—XXXII
Brev Nr. I. 24.—28. Oktober 1880	1—17
Syv ubesvarede Breve, S. 1. — Professor Bornemanns Angreb, S. 4. — Biskop Martensen, S. 7. — Var R. . . gal? S. 8.	
Brev Nr. II. 3. November 1880	18—21
Mislykkede Forsøg paa Genindtræden i Rigsdagen.	
Brev Nr. III. 4.-12. November	22—46
Manglen paa et politisk Geni i dansk Politik, S. 22. — Aarsagerne til Danmarks Ulykke: Usikkerheden om Arvefølgen, Nationaliteternes Sammenstød, S. 25. — Slesvigs Deling, S. 29. — Fællesforfatningen 1854-55, S. 30. — Sprogordningen i Slesvig, S. 33. — Den konstitutionelle Frihed og Nationalmodsatningen, S. 36. — De voksende internationale Vanskeligheder, S. 39. — Halls Politik, S. 41. — Forskellen mellem en lille og en stor Stats Diplomati, S. 43. — Bismarcks diplomatiske Kunst, S. 45.	
Brev Nr. IV. 13. November—8. December 1880	47—154
Frederik VII's Død, Novemberforfatningen et Misgreb, S. 47. — Aarsagerne til Beslutningen, S. 50. — Opfattelsen efter den tagne Beslutning, S. 53. — Ministerkrisen i December 1863, S. 54. — Monrads Bevæggrunde til at tage Magten, S. 57. — Oprindelsen til Tanken om Dannevirkes Befæstning, S. 62. — Dannevirkes Rømning, S. 65. — Angrebene paa Kongen og Ministeriet, S. 66. — Krigsministeren og de Meza, S. 69. — Aarsagerne til, at Dybbøl-Stillingen holdtes saa længe og til Fredericias Rømning, S. 72. — Oberst Reich og Monrad, S. 75. — Londonerkonferencens Forhandlinger, S. 77. — Dens Sammentræden, S. 95. — Russells Forslag den 28.	

Maj, S. 100. — Christian IX og Russells Forslag, S. 103. — Angrebene paa Christian IX i Anledning af Delingstanken, S. 106. — Forhandlingerne paa Konferencen i Juni, S. 107. — Otto Plessens Optraeden i København, S. 128. — Plessens Forsøg paa at danne et Ministerium, S. 133. — Den endelige Beslutning, S. 135. — Den alternative Indstilling til Kongen, S. 137. — Den engelske Gesandts Holdning, S. 139. — »Havbliktimerne« mellem Beslutningen og dens Udførelse, S. 140. — Lemlæstelse eller Kamp paa Liv og Død, S. 141. — Otto Plessens Opfattelse, Noten fra Baron Brunnow, S. 150. — Konferencens Slutning, S. 152.	
Brev Nr. V. 14. December 1880	155—236
Drømmen om Kampen paa Als, S. 155. — Tscherning og Carl Emil Fenger, S. 158. — Kampen om Als, S. 159. — Hærens upaalidelige Bestanddele, S. 184. — »Rolf Krakes« Færd, S. 191. — Generalløjtnant Steinmanns Instruks, S. 202. — Det samlede Ministeriums Opfattelse, S. 219. — Generalløjtnant Hegermann-Lindencrone, S. 228. — Konseilspræsidenten og de Militære, S. 231. — Var Monrad Stillingen voksen? S. 232.	
Brev Nr. VI. 14. December	237—245
Stemningen efter Als' Tab, S. 237. — Ministeriet Bluhmes Dannelse, S. 238. — Freden, S. 239. — Monrads Stemning, S. 240. — Udvandringen, Opholdet paa Ny Zeeland, S. 242.	
Brev Nr. VII. 16. December	246—257
Monrad og Grundloven, S. 246. — Et Par Ord til Højre og Venstre, S. 254.	
Tillæg. D. G. Monrads Taler i Rigsraadet, Juli-November 1864	258—287
Ministerierne Hall, Monrad og Bluhme 1860-1865...	288—289
De Befuldmægtigede paa Londonerkonferencen 1864	289
Mærkedage i D. G. Monrads Liv	290—292
Noter og Oplysninger	293—310
Navnefortegnelse	311—316